TRUP MINTE SPIRIT

ALEXANDRA DAVID-NÉEL

JURNAL DE CĂLĂTORIE

ALDO PRESS

ALEXANDRA DAVID-NÉEL

JURNAL DE CĂLĂTORIE

Scrisori către soțul său
(14 ianuarie 1918 - 31 decembrie 1940)
din China în India trecând prin Tibet

ALDO PRESS

ALEXANDRA DAVID-NÉEL
JOURNAL DE VOYAGE

Editor Aldo Press, București

Copyright © Aldo Press

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DAVID-NÉEL, ALEXANDRA
Jurnal de călătorie / Alexandra David-Néel; trad. Diana Ivan. - București: Aldo Press
352 p.; 20 cm (Trup. Minte. Spirit)
ISBN 973-9307-86-8

821.133.1-992

Pekin, 14 ianuarie 1918

[...] Prea-scumpul meu, călugărul funcționar lama a venit adineauri să mă anunțe că plecarea este irevocabil fixată pe 23 ianuarie și că trebuie să-mi fac bagajele. Mă obișnuisem cu ideea acestei plecări, și totuși am încercat o emoție neobișnuită, cum nu mi s-a mai întâmplat decât de încă două ori în viața mea, în timpul unor acțiuni care păreau absolut lipsite de importanță și care s-au dovedit, dimpotrivă, decisive. O călătoare înnăscută ca mine nu se poate înspăimânta la ideea de a pleca în Koukou-nor, mai ales în tovărășia unor persoane cunoscute în condiții onorabile, bogate și care ocupă o funcție oficială. Prin intermediul Legației noastre am obținut o scrisoare al cărei ton este ușor imperativ și care impune tuturor călugărilor lama, superiori ai unor mănăstiri, oricare ar fi acestea, să mă primească, să mă ajute, să mă trateze cum se cuvine etc. Cel cu care voi pleca a văzut acea hârtie oficială valabilă pentru Mongolia și pentru întreaga regiune a Tibetului în care autoritatea Pekinului este încă respectată; prin urmare, nu pot să nu îl consider decât o gazdă amabilă. [...] Nu, nu mi-este teamă, emoția mea are cauze pe care nu le disting prea bine. Tibetul este un ținut diferit de oricare altul. Am pătruns în el și l-am părăsit pe drumul care trece printre vârfurile muntoase acoperite de zăpadă și iată-mă revenind pe cel al stepelor, *Tchang-thang*, cum li se spune acolo, al deșerturilor și al marilor lacuri. Ce îmi va spune oare acest deșert septentrional din Koukou-nor? Cred că îl voi iubi atât de mult, cine știe, poate chiar mai mult decât pe cel din sud, căzut acum sub autoritatea Angliei și locuit de oameni temători, prinși între spaima față de *pontiful* din Lhassa și cea față de *sahibul* din Gyantzé, care este, de fapt, rezident al provinciei din sudul Tibetului. De asemenea, voi fi mult mai liberă, căci chinezii nu sunt interesați să știe nici ce fac, nici unde mă duc. Regimul republican îi stimulează să se arate absolut civilizați, să lase oamenii să circule pretutindeni

prin țara lor, așa cum fac ei înșiși în Europa sau în America, voi putea să studiez cărți, să vizitez în voie mănăstiri și să aflu tot atât de multe lucruri ca în Lhassa, rămânând în același timp în largul meu, fără nici o constrângere. Ceea ce nu mă va împiedica ca într-o zi, mai târziu, să întreprind acea excursie de care ți-am vorbit într-una din scrisorile mele, dar văd că deja mă hotărăsc s-o fac și va fi mult mai ușor decât mi-am imaginat.

De altfel plecarea mea oferă o soluție unei situații care devenea critică. Îmi era imposibil să rămân la Pekin sau în oricare alt oraș internațional al Chinei, date fiind resursele mele actuale, cotele de schimb valutar valabile acum și scumpetea vieții de aici. Pe de altă parte, nu știam nici unde să mă duc, mă gândisem la Japonia sau la Coreea, unde dificultățile rămâneau în mare măsură aceleași. Ce-mi rămânea atunci de făcut? Nu mă puteam gândi să mă întorc în India. Ce să fac acolo? Și cum aș fi făcut față cheltuielilor de călătorie? Nu-mi închipui, bineînțeles, că în Koukou-nor voi obține totul pe nimic, dar acolo se merge la piață cu mărunțiș și produsele locale se găsesc la prețuri scăzute, apoi, dacă trebuie să mă trezesc într-o zi fără resurse, prefer ca acest lucru să mi se întâmple mai degrabă în singurătate decât aiurea. Pe un munte sau în stepă se poate muri de foame în liniște. Un lama îmi vorbea într-una din zilele trecute despre o eventualitate de această natură: "Întâi începi meditația, îmi spunea el, și trece o zi, apoi două zile, trei zile și apoi te simți slăbit, nu-ți mai poți ține capul drept, corpul se moleșește, și atunci te culci și te gândești și privești în jurul tău, și mai trec încă vreo câteva zile, pe urmă nu mai miști, adormi..." M-am gândit adesea la cuvintele sale. La urma urmei, un asemenea sfârșit e foarte acceptabil. Dar să te afli la capătul resurselor într-un oraș, cu oameni care îți prezintă chitanța chiriei, cu servitori care vor bani pentru a face aprovizionarea, cu priviri suspicioase care ți se aruncă, ptiu! Ce oroare!...

[...] În Tibet, Afur se va afla în țara sa, vânzarea micului său bagaj va fi suficientă pentru procurarea celor necesare traiului într-o mănăstire. Am încetat să mă mai preocup atât de mult de

mine însămi, mă gândesc, te rog să mă crezi, la ziua în care te-ai putea sătura să mă întreții la distanță și că această zi va fi sfârșitul. În singurătate, nu îmi trezește aversiunea.

Ți se va părea probabil că îmi exagerez responsabilitatea față de servitori. Ascultă-mă, nu voi mai reveni asupra acestui lucru, dar, dacă urmează să dispar, aș vrea ca tu să-ți amintești acest lucru și să acționezi în consecință.

În timpul ultimei mele călătorii în Tibet, revenisem din Shigatze și, pe drumul spre Munții Trinky, mă găseam aproape de frontieră, când, într-o dimineață, mă ajunseră din urmă niște oameni din Lachen, înspăimântați, care îmi aduceau o scrisoare din partea rezidentului englez la Sikkim, prin care mi se cerea să mă întorc imediat acolo. Țăranii adăugară că suportaseră o amendă de 200 de rupii, că primiseră cele mai cumplite amenințări și că servitorii care mă însoțiseră vor fi pedepsiți într-un mod exemplar. Cu mult calm, le-am zis să se întoarcă, că voi reveni puțin mai târziu, și că vroiam, pentru moment, să-mi continuu călătoria. Eram absolut singură în mijlocul drumului. Ei știau că se află pe pământ tibetan, dar mai știau de asemenea și că rezidentul englez are mână lungă; chiar și dincolo de teritoriul său. Desigur, nu li se poruncise decât să mă caute și să mă aducă înapoi cu deplinul meu consimțământ, dar erau capabili să facă uz de forță, iar rezidentul, care fusese dus de nas de mine și nu se putea consola pentru acest afront, ar fi închis ochii la purtarea lor. Afur nu este prea viteaz din fire, în satul său are o mamă, frați și pământ. Sikkim este un ținut unde nu există nici o lege și unde autoritățile sunt despotice, iar locuitorii sunt, în realitate, niște sclavi. Ce avea să li se întâmple oare alor săi și lui însuși?... Se temea de tot ce putea fi mai rău. Totuși, văzându-mă hotărâtă să nu cedez, făcu față furtunii, vorbi cu unii, cu alții, le spuse să nu se grăbească să creadă că rezidentul urma să-mi declare război, că doar ne certasem puțin, dar că, în final, Albii redeveneau întotdeauna prieteni și că, dacă nu-mi dădeau pace, ei vor fi cei care vor plăti în final toate ponoasele. Vorbele acestea făcură impresie. El îi liniști pe ceilalți doi servitori ai mei, îi făcu să plece pe oamenii

din Lachen și porni împreună cu mine spre Trinky. Cel care mâna iacii încărcați cu bagaje se făcuse nevăzut și Afur se ocupă de mânatul lor timp de șase zile.

În fine, să rezum, la întoarcere îmi găsii casa jefuită. Rezidentul continua să tune și să fulgere prin scrisori. Toate lumea îi prezicea lui Afur cele mai rele lucruri dacă nu mă părăsește. El nu făcu nimic, se ocupă de mutare și de strânsul cuferelor și mă însoți. Când ajunsei la Gangtok, îmi ceru voie să meargă să-și ia rămas bun de la mama sa. Îi dădui 20 de rupii pentru ea - gândește-te că băiatul nici nu se atinge de salariul său. Era un cadou mărunt după tot ce făcuse pentru mine. La el acasă, îi găsii pe toți ai săi cu ochii în lacrimi și implorându-l să rămână. Fratele său mai mare se oferi să-i construiască o casă și să-i găsească o soție, cu care să se stabilească alături de ei pe pământul comun. Afur știa că, potrivit tradiției, dacă pleca, renunța la partea sa din moștenirea fratelui său. În plus, el își iubește și mama, iar aceasta plângea... Cu toate acestea, deși înfricoșat și tremurând de febră, el se smulse de lângă ei. Era în timpul sezonului ploilor și o aversă torențială se revărsa prin munți; fără îndoială pentru a-și da curaj, se făcuse frumos în felul său, arborând vesta mea de mătase în roșu și negru care se topea sub potop, și mă ajunse din urmă la căderea nopții. Văzui bine starea în care se află și nu-i spusei decât atât: "Du-te și schimbă-te și bea niște ceai cald." Însă acest mic sălbatic care murea de frică și se juca de-a eroul mă impresionă. Eram foarte întristată că trebuie să părăsesc Tibetul și acest băiat, cu care puteam vorbi limba de dincolo, era tot ce-mi mai rămânea.

Pe urmă, nu mai avu loc nici o dramă, dar Afur se dovedi un servitor devotat. Ce m-aș fi făcut fără el în penuria în care mă găseam?...

Ei bine, nu cred că poate fi taxat drept sentimentalism interesul meu pentru acest mic galben și nici faptul că mă consider datoare față de el. Iar tu, marele meu prieten, dacă simți ceva pentru mine, te rog să nu îl lași de izbeliște pe acest băiat, dacă mi se întâmplă să mor.

Pekin, 21 ianuarie 1918

Am găsit scrisoarea ta pe care mi-a adus-o dl. Suzuki, care s-a dus astăzi la poștă. Conținea vestea morții mamei mele, survenită în urmă cu un an. Vestea aceasta, sosită în ajunul plecării mele spre Koukou-nor, mi-a provocat o emoție puternică. Da, tu zici bine, acum sunt absolut singură, nu mi-ai mai rămas decât tu, marele meu prieten... Ei, asta-i viața, nu-i așa, *non-permanența* totului, legea universală!

Eu plec pe 23 dimineața, cu un tren burdușit cu dezinfectante, va trebui să purtăm măști antiseptice, iar în mijloacele de transport se vor afla medici în exercițiul funcțiunii! Ciuma pulmonară a făcut 5.000 de victime în câteva zile într-un singur oraș. În fond, călătoria mea mă îndepărtează de regiunea infectată[1], dar, înainte de asta, trebuie să traversez un capăt al ei. Ei! Am mai văzut deja asta la Benares și fără atâtea precauții. Poate că prea multe precauții sunt chiar periculoase, pentru că înfiripă spaima. Cu toate astea cancelarul m-a obligat aproape să merg mâine să-l văd pe medicul de la spitalul francez pentru a primi sfaturile sale, medicamente, măști etc.

Scrisoarea ta îmi spune că ai trimis bani la Tientsin. Nu mi se anunțase nimic, dar mâine dimineață voi da un telefon, în cazul în care Banca Indochinei a primit fondurile și le va transmite la sucursala sa din Pekin. Îmi pare rău că a trebuit să-ți telegrafiez pentru a-ți cere bani și să mai și plec departe, dar situația mea era critică.

Sper din tot sufletul că totul s-a sfârșit. În ceea ce privește afacerile mele de la Bruxelles, nu-i nimic de făcut deocamdată. Îndată ce se va termina războiul, voi stabili o procură și vei merge la Bruxelles ca să pui totul la punct cât vei putea de bine, în așteptarea întoarcerii mele.

[...] Acum, că mama e moartă, suma totală a contului meu

[1] Este vorba de provincia Shensi. Informație dată într-o scrisoare precedentă. *(n.a.)*

din Belgia a crescut. În afară de dorințele testamentare care urmează și pe care le încredințez onoarei tale, restul e în întregime pentru tine. [...] Doresc ca 3.000 de rupii să fie date lui Afur Yongden, servitorul meu. La cotația de schimb care va fi valabilă după război asta face ceva mai puțin de 5.500 F. Doresc de asemenea ca 2.000 F să-i fie dați lui *Head Lama Kunzang Rinchen Gömpchen la Laken* (Sikkim). Trebuie să te asiguri înainte că lama este încă în viață. Aceasta este o datorie sacră, căci am primit acești bani sub formă de depozit de la maharajahul Nepalului, destinați fiind acestui lama.

Ceea ce nu vei vrea dintre cărțile mele de orientalism vei putea să donezi la Steaua budistă din Marea Britanie și din Irlanda. Sediu social 43 Penywern Road, Earls'Court, Londra S.W.

Datorez 5 lire sterline profesorului Edmund Mills, 64 Twyford Avenue West Acton, Londra W.

500 de rupii lui Sir Holmwood, adresă c/o Parr's bank Ltd Earls'Court branch. Earls'Court Road, London S.W.

Și o sumă între 1.100 și 1.200 de rupii lui Sir John Woodroffe, judecătorul din Calcutta, Tribunalul Suprem, aflat la pensie. [...] Aceste trei datorii reprezintă bani care mi-au fost împrumutați la începutul războiului.

Pekin, 21 ianuarie 1918
Alexandra David-Néel

Mieh-chi, 28 ianuarie 1918

Am părăsit Pekinul pe 24. Călugărul lama a fost condus la gară de vreo cincizeci de personaje marcante; ploua cu cadouri de adio, urările de drum bun și salutările nu se mai sfârșeau și în aceste condiții eroul în chestiune a trecut, fără să-l vadă, pe lângă un vagon-salon dotat cu cușete, cabinete de toaletă etc. pe care conducerea căilor ferate îl atașase la tren și îi era rezervat. La plecare,

cum nu venise nimeni să-l ocupe, șeful gării crezuse că persoana căreia îi era destinat nu ajunsese și dispusese să fie desprins de tren. Am aflat lucrul acesta abia pe drum, de la un controlor care era stupefiat că îl găsise pe lama în compartimentul obișnuit de clasa I. Acest salon trebuia să ne însoțească până la punctul terminus al căii ferate și să ne scutească de petrecerea nopților în hanurile chinezești. În sfârșit, până la urmă călătoria a fost destul de confortabilă. [...]

Am făcut o excursie la Lungmen pentru a vedea sculpturile făcute direct în stânci care aparțin celei mai bune arte hinduse și datează din prima epocă budistă din China. Apoi am făcut o altă excursie foarte lungă, în scaun purtat de hamali, până la o mănăstire istorică aflată în munți. [...]

28 februarie 1918

Aventurile încep mai devreme decât speram sau decât mă temeam că vor începe (pune ce verb vrei tu). Războiul civil, care face ravagii în mod constant în China, și-a făcut apariția în Shensi chiar în momentul în care urma să traversăm această provincie. Am fost opriți în mod brutal la granița Hunan-ului, într-un cătun mizerabil, unde am fost cazați mai rău ca niște câini, într-un fel de hambar împărțit în compartimente. Călugărul lama, fiul său și trei dintre oamenii care îl însoțeau au fost înghesuiți într-unul dintre aceste unghere. Mie mi s-a oferit plăcerea de a mă stabili în cel mai mare dintre compartimente, având cam 7 m x 2,70 Afur mi-a aranjat un fel de alcov cu ajutorul unor pânze la un capăt al compartimentului, centrul servește drept bucătărie, iar băiatul doarme la celălalt capăt. Cocioaba asta e făcută din pământ udat și amestecat cu paie tocate, un fel de chirpici grosolan, iar podeaua este din pământ bătătorit.

În curte, căruțele noastre (sunt 6) au aerul unor epave. Catârii (sunt 15) rătăcesc în jurul lor, murdărind cu baligă tot

ocolul, care nu este măturat decât o dată pe zi. Într-un cuvânt, pensiunea asta primitivă începe să mă sufoce după un sejur de 20 de zile.

[...] N-am nici o veste despre acest război. Un subprefect militar a trecut ieri pe-aici, pompos precum un proconsul înconjurat de suita sa... Am făcut schimb de cărți de vizită. Lama fusese să-l vadă, iar personajul i-a întors vizita în grajdul nostru. Ne-a invitat să mergem să locuim într-un mic orășel aflat foarte aproape de aici, unde el ne-ar putea procura o casă convenabilă. Dar uite că orașul este plin de soldați care, se zice, au jefuit câteva magazine - doar ca să le treacă timpul - și au luat cu forța caii câtorva căruțași. Cum unul dintre aceștia protesta, a fost bătut zdravăn și lăsat aproape mort. Oamenii noștri nu se prea înghesuie să înfrunte riscul de a avea o asemenea aventură și refuză să se urnească de aici. De altfel, în ce mă privește, nici eu nu cred că este prudent să ne ducem cu bagajele într-un loc unde de la o zi la alta se poate încinge bătaia. Ca să-mi împac conștiința și pentru că este o tradiție în China, am confecționat un drapel francez din trei bucăți de bumbac. Dacă voi fi silită să mă amestec în încăierare, voi înălța acest steag și voi lăsa evenimentele să-și urmeze cursul. De altfel, cred că străinii n-au altceva mai bun de făcut decât să-și încrucișeze brațele și să-l lase să acționeze pe ministrul lor. Dar însoțitorii lui lama sunt într-o altă situație. Sunt niște ființe destul de curioase și îmi face o reală plăcere să îi privesc cum se mișcă. Sunt tineri, au toți sub 30 de ani; sunt înalți, bine făcuți, robuști. Călătoresc cocoțați în căruțele cu bagaje, tronând, cu pușca în mână, în vârful stivelor de cufere. Seara, la popas, ajung transformați într-o masă pământie de praf galben. Îmi evocă amintirea epocilor trecute, a hoardelor lui *Gengis Han*, din care descind, o întreagă epocă barbară și puternică, total diferită de a noastră. Și incidentele călătoriei au un gust arhaic. La primul popas pe care l-am făcut, unul dintre barbari, după ce și-a scuturat cât a putut de bine praful care îl acoperea, s-a apropiat de mine și a întrebat: "Reverența voastră (acesta este titlul pe care mi-l dau) a văzut capetele tăiate spânzurate de un copac la marginea dru-

mului?" "Reverența" mea nu văzuse nimic, dar nu mai avea mult de așteptat pentru asta. Ieri, la sculare, Afur mă anunță: "Femeie de Domn (în ce-l privește, el a conservat apelativul hindus), sunt trei capete tăiate spânzurate în fața ușii." Mă îmbrac și mă duc să văd. Într-adevăr, erau acolo trei capete agățate de zid prin șuvițele de păr. Povestea e următoarea: la circa cinci mile de aici, o bandă înarmată a atacat mai multe sate, devastând totul în cale și ucigând mai mulți țărani. Câte unul din ei a reușit să scape și să alerge să-i prevină pe soldații care își aveau cantonamentul în cătunul în care mă aflu. Aceștia au încălecat pe cai și i-au ajuns din urmă pe prădători, care s-au apărat. Patru din ei au fost prinși și un soldat rănit. Afacere din care, după o judecată sumară, au rezultat trei capete agățate de pereți. Proprietarul celui de-al patrulea a fost păstrat pentru interogatoriu - adică pentru tortură, cu toate că aceasta a fost abolită oficial -, iar mâine dimineață va fi decapitat și el.

Ca să revin la însoțitorii lui lama, aceștia sunt niște indivizi plini de viață, care nu știu de frică, dar curajul lor de brută, care nu este luminată niciodată de strălucirea reflecției, poate să devină incomod. Pentru moment, se folosesc de cartușele lor pentru a bate cuie, dar ar fi încântați să le folosească altfel.

[...] Oare când vom pleca de aici?

Și, ca un făcut, eu, care nu sunt niciodată bolnavă, m-am găsit să mă îmbolnăvesc tocmai în văgăuna asta de nu știu ce chestie care mă ține țintuită de cinci zile între cuverturi. [...]

Wen-li-chen, 9 martie 1918

[...] Lama începe să-și piardă răbdarea și, cum e bogat și nu se uită la cheltuială, vorbește de intenția de a pleca la Shanghai. Va lua cu el pe fiul lui și doi oameni din suita sa și va lăsa aici unul pentru a-i păzi bagajele. N-ar fi deloc nostim pentru mine să rămân singură în văgăuna asta. Lama îmi ține companie; vine, nu chiar în fiecare zi, dar aproape, se așază alături de mine în compartimentul

meu și discutăm. Este erudit, vorbește despre cărți, despre autori pe care îi cunosc și pe care *i-a* aprofundat mai bine decât mine, e interesant. Pe urmă, și sălbaticii din anturajul său ne ajută să suportăm situația noastră deloc agreabilă. Unii dintre ei bălmăjesc un pic de chineză și servesc drept interpreți; e unul care învață engleza de la Afur, care face pe profesorul. Un contrast care mă amuză este acela dintre manierele ultraprimitive și barbare ale acestor oameni și limbajul lor de o politețe orientală înfloritoare, plină de expresii de o poezie excesivă puțin comică. Ah! Cât se nostim vorbesc! Cum sunt toți oarecum instruiți, știu să se servească de limba literară și de limbajul politicos (în tibetană limbajul onorific este foarte diferit de vorbirea vulgară). Sunt o mină nesecată de cuvinte care stârnesc râsul. Ei zic cu gravitate și înclinându-se: "Ușurel, călăriți în interior." (*Kalé, nang la chib gyu nang*), ceea ce înseamnă în limbajul respectuos "Intrați", și numeroase alte lucruri de genul acesta.

[...] Uite că termin acum, dragă Mouchy. Cred că ești grozav de bun pentru că îmi facilitezi astfel această viață de călătorii și de studii, care este singura pe care mi-am dorit-o vreodată. Aveam mari proiecte în privința cărților de publicat după război și multe dintre ele sunt deja gata, dar, după întorsătura pe care o iau lucrurile, mă întreb dacă se va mai interesa cineva de lucruri spirituale după o scufundare atât de îndelungată sub valul de brutalitate revărsat de către nemțălăi. Văd o lume absolut în negru, absolut brutală și îndobitocită ieșind din urgia aceasta. Mă întreb dacă Sfântul Ilie și cei care îi împărtășesc credințele mai așteaptă încă instaurarea Împărăției lui Dumnezeu după acest război. Să-i lăsăm să se amăgească cu această iluzie. Eu văd mai degrabă instaurarea împărăției brutelor. Brutele în care vom fi transformați cu toții în această luptă. E o perspectivă mizerabilă, absolut mizerabilă, nu-i așa? Dar nu-i adevărat, de asemenea, că îi putem simți realitatea în noi înșine, oricât de "intelectuali " am fi și oricât de îndepărtați de teatrul bătăliei? Cei care au obișnuința să se analizeze, "mințile luminate" ca mine, ca să-ți folosesc expresia, sunt

uneori mirați, chiar aproape înspăimântați, atunci când simt reînviind în ei vechile instincte atavice ale răzbunării și ale crimei. Cu siguranță, chiar dacă sunt un biet discipol neînsemnat al lui *Buddha,* aș refuza cu încăpățânare să ucid pe oricare dintre hoții la drumul mare care m-ar ataca în calea mea. Totuși, pe Afur l-aș apăra, asta e sigur, și aș trage asupra agresorilor săi dacă s-ar afla în pericol. Acest băiat ține la viață, e servitorul meu și îi datorez protecția. Însă dacă m-aș afla singură într-o asemenea situație, aș considera nedemnă de mine brutalitatea acestui gest sălbatic, mai bine să te lași ucis, decât să te cobori comițând gestul brutelor care nu știu să-și asculte decât instinctul și în care patima oarbă și dominantă este dorința de viață. Ei bine, mărturisesc, cu toată filosofia asta, dacă i-aș vedea pe Aliați intrând în Germania și masacrând sistematic pe toți nemțălăii pentru a le nimici rasa pentru totdeauna, cred că n-aș protesta deloc, ba mai degrabă aș aproba. Și dacă am ajuns la asta, eu, care îmi controlez gândurile și nu sunt jucăria impulsurilor mele, mă întreb ce se întâmplă cu ceilalți, cu nefilosofii, cu oamenii simpli oarecare... Cine știe! Și apoi, ce contează, totul nu este decât vis, nimic altceva, și din fericire încă mai există în epoca noastră un colț de pământ pustiu unde te poți izola să visezi alte vise decât coșmarurile lumii așa-zis civilizate. [...]

Tungchow, 24 martie 1918

Deocamdată mă aflu la pastorul care m-a invitat și aproape mă căiesc (în măsura în care sunt capabilă să mă căiesc). Mai întâi pentru că în chiar seara în care ei au trimis șaretele să mă caute am aflat că drumul se eliberase. Lama renunță deci la plecarea la Shanghai. Mi-era cu neputință să mă debarasez de aceste șarete. Ar fi trebuit să le plătesc, ceea ce ar fi fost o cheltuială supărătoare și inutilă! Am decis deci să merg la Tungchow, aflat mai aproape de Si-an decât satul în care mă găseam, așa că micșoram cheltuielile de transport să mă duc apoi la Si-an. Lama trebuia să-mi trimită un

mesager să mă anunțe că este pe drum. Perfect. Dar uite că în dimineața aceasta, înainte de mijirea zorilor, izbucnește o rafală de împușcături continue. Rebelii încercau să ocupe orașul. Se pare că, datorită faptului că acționaseră prin surprindere, reușiseră deja să urce pe zidurile meterezelor. Soldații din garnizoană s-au postat pe acoperișurile vecine, evacuându-i pe locuitori. Apoi au tras de la înălțimea meterezelor și asta a durat până spre ora 9 (cam 4 ore). Gloanțele țiuiau pe deasupra curților casei și se turteau de ziduri. Ducându-mă la W.C., situat într-o curticică, le auzeam cum zboară peste tot în jurul meu; dar, bineînțeles, în asemenea momente eu intru automat în pielea pe care am avut-o în ziua în care m-am întâlnit în junglele Nepalului cu tigrul. Prin urmare, n-am grăbit pasul; cine știe, poate e o cochetărie mentală instinctivă, un fel de senzualitate de a savura o fărâmă de senzație neobișnuită, poate chiar l-am încetinit, cu toate că ar fi fost de un grotesc și de o stupiditate supremă să fiu ucisă de un glonț destinat altora, la intrarea într-un loc atât de nepotrivit precum acela unde mă duceam.

Pe scurt, rebelii au fost puși pe fugă, urmăriți de cavaleria locală. Oare vor reveni? Cine știe?

25 martie 1918. Cuplul suedez (soția e daneză) m-a primit cum nu se poate mai cordial și mi-a dat o cameră foarte bună. Sunt un fel de iluminați care nu vorbesc - mai ales soțul - decât de Daniel, Isaia și Apocalipsă. Diavolul ăsta albinos vorbește de Fiară, Peceți, Roți, ce știu eu! Și vede în ele lucrurile cele mai neașteptate. Nu le-am luat-o de altfel în nume de rău, știau de dinainte să mă invite că sunt budistă. Acest detaliu le-a stimulat considerabil zelul de propagandiști. Bănuiești cât de puțin succes are elocvența lor! Aș prefera să tacă sau să vorbească despre altceva, eu nu am nici cea mai mică dorință de a le împărtăși credințele mele filosofice, totuși, din politețe pentru niște gazde atât de amabile, trebuie să le răspund. Bătălia în miniatură care a avut loc aici și pericolul din care am scăpat a făcut (era chiar duminică) obiectul dezlănțuirii unei armonii singulare, desfășurată sub forma unor imnuri variate. Și acest mare inocent credea cu adevărat că fusesem impresionată

de alertă. La mijirea zorilor venise și ciocănise la ușa mea ca să-mi spună ce se petrece - ceea ce eu auzeam deja de o oră. Mi-a spus: "Sper că totul va fi bine pentru dumneavoastră" (*I hope you will be all right*). De dincolo de ușă, i-am răspuns: "Sper și eu (*I hope so*) dar, dacă trebuie să fie altfel, eu nu pot schimba nimic (*but if is not right I cannot help it*)" și după asta m-am băgat în ligheanul meu și mi-am făcut baia matinală un pic mai devreme decât de obicei pentru că mă gândeam: "Dacă rebelii ocupă orașul, se vor răspândi în toate părțile, vor veni aici și, în acest caz, va trebui să-mi petrec ziua fără să fi făcut baie, ceea ce îmi este cât se poate de dezagreabil." Asta nu-i o cugetare sublimă, sunt de acord, dar această liniștită stare a spiritului are farmecul ei și face ca orele să treacă blând, lipsite de febră. Ei, băieții de la școala lor și învățătorii lor se agitau în genunchi în capelă; Afur, care nu este un erou, dar care a sorbit o picătură de bun simț din religia pe care o profesează cu numele, era "cu gura căscată". Mi-a zis: "Șuierăturile astea sunt gloanțe? - Da, intră în cameră, e mai bine. - Ce vor face dacă vor cuceri orașul? - Vor jefui, fără îndoială, și ne vor cere bani. Cu siguranță, nu-mi vor lua cărțile, și nici rochiile, n-ar ști ce să facă cu ele, dar, dacă cer 40 sau 50 $ sau dacă îmi descoperă banii din ascunzătoare și iau mai mult, nu voi mai putea să-ți mai cumpăr haine noi și vreme de câteva luni va trebui să trăim destul de strâmtorați. - Nu putem face nimic." Și băiatul începu să-mi facă patul. Vorbeam despre alte lucruri și gloanțele continuau să șuiere... Asediatorii mai aduseseră cu ei și niște tunuri antediluviene care, la intervale rare, făceau bum! bum! și trimiteau o "căldare" preistorică să explodeze undeva. Autoritățile orașului, militare și civile, nu știau prea bine dacă pot conta pe fidelitatea garnizoanei și de aceea n-au solicitat-o în întregime pentru apărare. Dimpotrivă, toți funcționarii, în frunte cu guvernatorul, au urcat pe metereze și au tras ei înșiși. Vitejia lor, se pare, a fost remarcabilă și regret mult că n-am putut să-i văd pe acești Celești îmbrăcați în robe frumoase de mătase albastră sau ruginie trăgând cu pușca.

[...] Odată terminat totul, acțiunile de mulțumire au început

să izbucnească zgomotos în toate părțile și albinosul scandinav mi-a zis: "Cum să nu admiri minunata bunătate părintească a Atotputernicului care ne-a salvat?" Eu nu m-am putut abține să răspund: "Credeți într-adevăr că Dumnezeu este cel care i-a împiedicat pe insurgenți să intre în oraș? - Dar cine altcineva ar fi putut s-o facă, afară de El și numai El, în infinita lui bunătate? - Dacă a putut să-i oprească la ora nouă, în această dimineață, nu putea să-i oprească puțin mai devreme și să-i împiedice să atace orașul? Lucrul acesta ar fi evitat un anumit număr de morți și de răniți de ambele părți, chiar și printre non-combatanți, precum acest băiețel care a primit un glonte în picior deoarece se afla pe stradă." Răspunsul lui nu a venit, dar, în locul lui, Daniel, Sfântul Paul și *tutti quanti* au fost citați cu volubilitate. [...]

Tungchow (Provincia Shensi), 2 aprilie 1918

Am avut de suportat un nou atac noaptea trecută, pe la miezul nopții. Se pare că, de ambele părți, muniția era utilizată cu zgârcenie, căci bubuiturile nu erau prea dese. Nu pot spune exact cât timp a durat, căci am adormit la loc înainte să se termine. Trăim într-o foarte curioasă atmosferă de Ev Mediu și mă gândesc la toate acele tablouri vechi care reprezintă bătălii și pe care le-am văzut în muzeul de la Bruxelles. Asediatorii noștri au o companie de "purtători de scări". Aceștia își proptesc ustensilele de ziduri și soldații pornesc la asalt, cățărându-se, în timp ce de sus se trage asupra lor și se aruncă pietre strânse de dinainte pe zidurile de apărare. Nu e deloc un război modern! Porțile orașului rămân închise, guvernatorul militar nu a admis decât femeile refugiate din satele înconjurătoare. Ele locuiesc într-un templu și primesc în fiecare zi o rație de pâine, în timp ce bărbații au fost nevoiți să se întoarcă în satele lor. Acolo totul a fost devastat și jefuit de către insurgenți. Ieri se zvonea că între ei s-a înfiripat discordia; nu mai lipsea mult și s-ar fi împușcat unul pe altul, iar în final s-au separat

în două bande, dintre care una trebuie să facă joncțiunea, în nordul provinciei, cu trupele denumite "Cei cu pielea groasă". Aceste "Piei groase" sunt, se pare, niște bandiți care se antrenează goi, aruncând unul într-altul cărămizi, pentru a-și tăbăci pielea. N-au arme de foc, ci numai niște săbii lungi. Și-ai crede că trăim în secolul XX! [...]

Această călătorie care nu mai continuă este obositoare. Este imposibil să prevezi ce mai urmează să se întâmple. Aici, nu mai știm absolut nimic, afară de devastarea satelor înconjurătoare, care au fost prădate, jefuite, incendiate. Ești înspăimântător de stupid atunci când nu cunoști limba țării. Ei, până la urmă totul se va aranja.

Dacă războiul cel mare s-ar putea aranja tot atât de ușor, totul ar fi în regulă, dar noi încotro ne-ndreptăm? [...]

Pentru inițiații *budiști* ajunși în faza marii înțelepciuni este bine să se ofere drept hrană tigrilor. Este un act care depășește înțelegerea și posibilitățile mulțimii. Mulțimea crede în realitatea "eului" și a lumii, gâfâie de dorințe, este posedată de setea de a trăi, deci trebuie, înainte de toate, să lupte pentru a-și salva "eul" și este ceea ce au făcut de fapt, în mod logic, germanii, care sunt niște brute, dar nu și niște imbecili. Oricât de rău tratat ar fi "eul" unui proletar francez, este mai puțin rău tratat câtă vreme Franța rămâne Franța, decât ar fi dacă un Wilhelm devine stăpânul ei; socialiștii noștri au înțeles asta, iar cei din alte țări cărora le-a lipsit acest simplu bun simț își vor plăti scump greșeala. Pacea există numai pentru aceia care știu să renunțe, care-și deschid mâinile și lasă să scape tot ceea ce țineau în ele... numai pentru aceia care s-au eliberat de toate și înaintează cu sufletul gol de dorințe, de atașamente, de dragoste și de ură. În fața celorlalți se deschide lupta, lupta eternă. Trebuie să te convingi de asta. Pacifiștii și alți magicieni ai vorbelor seamănă cu doctorul care ar căuta mijlocul de a face din holeră un lucru agreabil. Existența înseamnă, în esența sa, luptă și suferință, este *non-permanența* însăși și ce poate să fie *non-permanența*, lanțul perpetuu al distrugerilor continue, dacă nu suferință pentru "eurile" mari sau mici, cele ale ființelor minuscule sau cele

ale națiunilor, care aleargă fără încetare spre moarte? Nu, nici un medic nu va reuși să facă din holeră o stare agreabilă și nici un politician sau sociolog nu va alunga din lume lupta și suferința. Dacă ți-este silă de starea de bolnav, trebuie să găsești un remediu pentru maladie; dacă ești sătul de luptă și de durere, trebuie să găsești, în spiritul tău, acel ceva care le transcende, care se află dincolo de existența aceasta, așa cum o concepem noi, în îngustimea ignoranței noastre. Unii nebuni își suprimă trupul prin sinucidere, dar cei mai clarvăzători suprimă visul apăsător al lumii, izgonesc mirajul, se trezesc...

3 aprilie 1918. Văd că m-am lăsat dusă de valul filosofiei ieri-seară. Știu că nu-ți place asta și de aceea te rog să mă scuzi, dar știi că n-am fost niciodată bună la nimic altceva.

Mă pregătisem să călătoresc înfruntând frigul, însă, dacă voi mai fi întârziată încă puțin, risc să călătoresc pe căldură, ceea ce ar fi și mai dezagreabil. Oricum ar sta lucrurile, primăvara a venit, grădina de aici e plină de liliac înflorit și trebuie să renunțăm la pelerinele îmblănite. Afur confecționează un cufăr în care să le ambalăm, iar croitorul vine mâine, pentru a-mi confecționa un fel de bluză chinezească, pe care o voi purta peste, la fuste mai vechi în continuarea călătoriei. Ceea ce va fi un pic mai comod decât lungile mele mâneci tibetane. Aceste veșminte tibetane sunt croite după vechea modă chinezească de acum câteva secole și uneori, prin sate, țăranii care n-au avut încă ocazia să întâlnească nativi din "Țara Zăpezilor" se miră când ne văd, pe mine și pe servitorul meu, îmbrăcați precum Confucius sau zeii taoiști din imagini. Mă duc să trimit scrisoarea la poștă. Fie ca ea să poarte către tine gândurile mele afectuoase, dragul meu. Cât ești de diferit de toți acești soți, totuși excelenți, pe care i-am întâlnit în cuplurile cu care intru în contact în drumul meu. Cât de mult îi depășești în inteligență! Și din cauza asta ești mai bun oricare dintre ei. Hârtia mi-e pe sfârșite și ți-aș mai spune multe despre asta, dar dacă ai ști câte mai gândesc despre acest lucru și cât de recunoscătoare îți sunt...

Alexandra

Si-an-fou capitala provinciei Shensi,
China, 11 aprilie 1918

Ți-am trimis o scrisoare, acum șase zile, de la Tungchow. Este cea de-a doua scrisă în acest oraș și vei avea de citit, în amândouă, peripețiile asediului și ale celorlalte două asalturi întreprinse împotriva acestui micuț oraș fortificat. N-am vrut să-mi termin scrisoarea prin vestea că intenționez să risc aventura fugind din orașul asediat, pentru că, în mod firesc, n-aș fi putut să-ți spun cum se va termina, iar tu ai fi putut să te îngrijorezi pentru soarta mea. Iată faptele: am primit un mesaj de la lama, prin care mă anunța că urmează să plece pe 5 la Si-an și, de acolo, să-și continue drumul spre Koukou-nor. Scrisoarea mi-a parvenit pe 4. Mi-am spus imediat că trebuie să plec sau, dacă nu, riscam să-l văd pe lama continuându-și drumul fără mine. Dar înțelegi situația. Drumul direct era complet blocat de către asediatori și un alt drum ocolit nu oferea decât o siguranță dintre cele mai relative. Era puțin probabil ca vreun proprietar de căruțe să riște să-mi închirieze vehiculele sale, atâta vreme cât nu era câtuși de puțin sigur că acestea nu vor fi capturate de către insurgenți. Totuși, în urma a numeroase tratative, am obținut trei căruțe mici (un car mare de bagaje fiindu-mi refuzat din cauză că s-a considerat că atrage prea mult atenția și că se mișcă prea încet), la fiecare fiind înhămați câte doi catâri. Conducerea locală militară mi-a dat, evident împotriva voinței sale, autorizația necesară pentru plecare și, cu toate că fusese convenită încă din ajun, mai dezbătu încă vreo două ore această problemă, în timp ce eu așteptam în fața uneia dintre porțile orașului. În sfârșit, își făcu apariția un funcționar în robă de mătase albastră, mă salută, surâse cu aerul cuiva care spune "Dumnezeu cu mila!" - probabil că se gândea la echivalentul confucianist al acestei formule - și, escortat de soldați, puse să fie debaricadate enormele porți de îngrăditurile succesive. În ultimul moment, mai salută și mai surâse încă o dată, și, în timp ce se închideau în urma noastră porțile, noi înaintam spre

așezarea învecinată. Aceasta era pustie, golită complet. Nici un țăran pe câmpuri, nici un călător pe drum, toți fugiseră sau se ascunseseră în vreo văgăună, de spaima unei incursiuni subite a insurgenților, despre care se spune că se comportă ca niște adevărați tâlhari. Căruțașii mei sunt și ei, cred eu, teribil de impresionați. Își biciuiesc cu febrilitate catârii, care aleargă cât de repede pot. Din cauza discuțiilor de dinainte de plecare și a așteptării în fața porților, aproape că ne-a apucat prânzul. Drumul este lung și, ca să ne găsim cât de cât în siguranță, trebuie să traversăm două râuri. Vremea miroase a furtună, plouă, norii joși și vineții alcătuiesc un decor tragic pentru fuga noastră pitorească, printre câmpurile presărate cu morminte. Pe scurt, ajungem la cel de-al doilea râu la căderea nopții. Trebuie să o traversăm cu o plută mare, construită primitiv și manevrată cu brațele. Curentul este foarte rapid și vântul agită înfiorător căruțele plasate una lângă cealaltă pe această luntre antediluviană. Ne-a trebuit o jumătate de oră întreagă pentru a ajunge la celălalt râu și, când am înhămat catârii din nou, era deja beznă. Am găsit adăpost într-un mic han - adăpost însemnând din nou, și în acest caz, pur și simplu patru pereți construiți din pământ și un acoperiș de paie. Ne întindem cuverturile și dormim, eu și Afur, înfofoliți în mantalele noastre din piele de oaie, ghemuit fiecare în câte un colț, pe care n-aș îndrăzni să-l numesc cameră. Ne trezim înainte de ivirea zorilor și pornim din nou la drum înainte să apară o geană de lumină, căci trebuie să recuperăm timpul pierdut în ajun și să parcurgem o etapă foarte lungă. Pe drum ne intersectăm cu regimente în marș, care vin în ajutor orașului Tungchow. A doua zi ne apar în cale și mai mulți soldați și ne întâlnim cu guvernatorul militar al provinciei Shensi, care se duce el însuși să-i înfrunte pe rebeli. Are un aer de *gentleman*, așa cum e înconjurat de statul său major, dar, conform obiceiului majorității ofițerilor superiori chinezi, poartă straie civile. Ne petrecem noaptea următoare într-un han care a fost jefuit. [...]

Marea surpriză a avut loc când, ajungând la Si-an și aflându-ne chiar la poarta orașului, întâlnim un car de mari dimensiuni,

în care, în vârful unui adevărat munte de cufere, trona un bărbat îmbrăcat în galben strălucitor. Nu e o culoare obișnuită pentru portul chinezilor și am înțeles într-o clipită că personajul trebuie să fie unul dintre mongolii care făceau parte din grupul nostru. Îl strig pe individ, care întoarce capul și, văzându-mă, scoate câteva țipete exprimând o surpriză plăcută. Începând din acel moment, hazardul a potrivit bine lucrurile, scutindu-mă de preocuparea de a-l căuta pe lama; acum nu ne mai rămâne decât să urmăm, și exact asta facem, lunga procesiune care străbate cu lentoare orașul. Cu toate astea, lama a ajuns deja de câteva ore. Guvernatorul a pus să fie transportat în litieră, el și principalele înalte personaje din suita sa fiind escortați de soldați. Toate aceste mărimi se îndreaptă spre un han chinezesc, care trebuie să fie unul dintre cele mai bune ale orașului, dar care nu oferă mai mult confort decât cele din sate.

Astăzi am fost la spitalul Misiunii baptiste pentru unul dintre tibetani, care se simte foarte rău. E un tânăr de 28 de ani. Fără îndoială, nu-și va revedea ținutul natal. Oprirea noastră prelungită l-a răpus. Dacă ar fi fost tratat mai devreme, mi-a spus doctorița, o operație l-ar mai fi putut salva, dar, în starea de slăbiciune în care se găsește acum, nu se mai poate încerca acest lucru. Lama este întristat căci, în fond, este un om de ispravă, dar ce vrei, viața merge înainte; noi oamenii însemnăm prea puțin, nu numai pentru ceilalți, cei indiferenți, dar chiar și pentru prietenii și apropiații noștri. Tovarășii acestui băiat continuă să râdă, să glumească; nici măcar nu le trece prin cap că zgomotul pe care îl fac l-ar putea obosi sau întrista pe bolnav. Noi, oamenii. Reprezentăm puțin lucru, ocupăm puțin spațiu! Ușor mai suntem noi uitați și înlocuiți. Un lama bătrân propusese "Încarnatului din cele nouă văi" să vină pentru recitările rituale care se obișnuiesc în asemenea circumstanțe, dar acesta este un necredincios și mi-a povestit acest lucru ca pe un fapt divers, zicându-mi: "Nu cred că aceste recitări pot avea vreun efect oarecare; nu cred absolut nimic, nici din celelalte religii, nici dintr-a noastră... și-atunci, la ce bun...?" Această mărturisire este interesantă de reținut, pentru că vine din partea unui conducător religios

care-și exercită puterea spirituală și temporală asupra a peste o sută de mănăstiri.

Si-an-fou (Shensi), China, 18 aprilie 1918

Uite că se fac nouă zile de când sunt aici, ți-am scris încă de când am ajuns, povestindu-ți fuga mea din Tungchow-fou-ul asediat și despre traversarea ținutului devastat de rebeli. Drumul din nord, pe care trebuie să-l urmez, este, după cum se spune, mai ticsit de insurgenți și de bande de tâlhari decât a fost vreodată. Totuși trebuie să risc, întâmple-se orice s-o-ntâmpla. Sunt cinci zile de mers de aici la Pigliang și, odată ajunsă acolo, se pare că voi avea parte de condițiile de securitate normale în China. Căldura se apropie, mușteie de asemenea, șederea în hanurile chinezești va deveni în curând mai mult decât dezagreabilă: va fi chiar periculoasă pentru sănătate. Sunt grăbită să ajung la munte, la aer curat. Nu pentru că îmi lipsesc locurile în care aș putea locui la Si-an, Dimpotrivă, am destule. Sunt însetată de odihnă, de liniște, de lapte proaspăt și de tăcerea stepelor. Protestantismul care face ravagii în China pare foarte diferit de al nostru, sau poate că al nostru s-a schimbat foarte mult de la război încoace. La noi "întoarcerea lui Christos" era o temă clasică, menținută cu prudență într-un viitor îndepărtat, dar aici unii îmi spun cu foarte multă seriozitate că este posibil să nu ajung la Koukou-nor înainte de judecata de apoi, celebrul *dies irae, dies illa* din imnul latinesc. Și chiar dacă aceasta va întârzia, ei cred că, începând de acum și până în acel moment, nu ne-a mai rămas nimic de sperat, nici o pace, toate vor merge din rău în mai rău. "Bestia" își va instaura împărăția, va cuceri lumea, va devora copiii de țâță, se va scălda în lacuri de sânge... Îți spun că îmi țiuie urechile de asemenea lucruri. Ca și cum nu ne-am fi adăpat destul cu orori, oamenii ăștia se delectează imaginându-și altele și mai mari. Asta aduce a sadism și se învecinează cu nebunia, dar îți scriam și acum câteva zile că mă întreb cum de nu deveniți nebuni

voi toți în Europa, după patru ani de când nervii vă sunt încordați în efortul acțiunii sau al contemplării în mijlocul acestui haos sângeros. *Buddha,* ne spune istoria, a asistat la masacrul rasei sale, la distrugerea statului tatălui său, a văzut pe străzile capitalei sângele compatrioților săi curgând râuri și, într-o seară, s-a dus să se așeze pe ghizdurile unui puț în care dușmanul aruncase resturile apropiaților săi, pe care îi masacrase. Un *Buddha,* neîndoielnic, poate să vadă toate astea cu calm, dar ceilalți?... Așa că înțeleg nebunia care pune stăpânire pe acești oameni și divagațiile lor apocaliptice. În realitate, ceea ce se petrece depășește cu mult capacitatea de rezistență a minților obișnuite. Dintre toți cei care îl imploră pe "Tatăl preamilostiv" și care speră că le va șterge toate lacrimile, nici măcar unul nu se întreabă pentru ce le lasă el să curgă astăzi și prin ce se manifestă dragostea lui pentru Umanitate. Dar cel mai rău lucru este că, după aceste previziuni, era preafericită urmează să fie precedată de orori atât de imense, încât, prin comparație cu ele cele comise acum de germani par joacă de copii. N-o să fie oare lacul de foc care îi va înghiți pe toți necredincioșii, adică pe imensa majoritate a hindușilor, budiștilor, evreilor, mahomedanilor, a liber cugetătorilor și *tutti quanti*? Ca să nu mai punem la socoteală faptul că unii catolici îi includ aici și pe protestanți; iar protestanții îi includ pe catolici. Omul este, cu siguranță, o bestie plină de răutate. Cei de aici strâmbă din nas când încerc să plasez o vorbă despre seninătatea, despre toleranța înțelepților Indiei care au cunoscut deșertăciunea tuturor sistemelor inventate de spiritul uman și care nu încearcă să impună aceeași opinie tuturor, crezând că lucrul acesta nu este nici necesar, nici posibil. Ceea ce mă derutează este trufia acestor oameni, care, cu de la ei putere, fără să fi făcut nici un studiu comparativ prealabil, au decis - fără să cunoască altele - că doctrina lor este singura adevărată și sub acest pretext pornesc spre cucerirea "lumii păgâne", cum îi zic ei politicos. Merită să vezi cu cât dispreț sunt primiți în China de oamenii cultivați; cei pe care îi convertesc ei, excepând câteva infime excepții, aparțin celor mai de jos clase sociale. La fel e în India. [...]

Pipliang (Kansu), China, 17 mai 1918

Se fac nouă zile de când am părăsit Si-an-ul, călătorind neîntrerupt câte 12-13 ore pe zi în șareta mea fără arcuri, pe care vizitiul o mână în goana mare pe niște drumuri care nu sunt altceva decât niște vaste hârtoape. Ținutul este frumos, muntos, am traversat mai multe lanțuri de munți prin trecători a căror altitudine variază între 600 și 800 de metri. Adăposturile în care poposim, prin satele prin care trecem, devin din ce în ce *mai mizerabile* și *mai sordide*... Trebuie să te obișnuiești, n-ai încotro. Mâncăm ce se găsește și nu se găsește mare lucru. Eu mă hrănesc mai ales cu un fel de *lazzagna*, niște macaroane plate, pe care chinezii le prepară foarte bine și peste care vărs lapte la cutie. Înainte de plecarea mea din Si-an guvernatorul m-a invitat la un ceai în reședința sa privată, pe care o împarte cu unul dintre prietenii săi, membru al consiliului. E o căsuță foarte mică, situată într-o grădină lăsată în paragină, care ocupă o părticică din vastul palat oficial. S-ar zice că este "casa înțeleptului", de care vorbesc vechii filosofi greci, și la drept vorbind, dacă nu e chiar un înțelept, prietenul guvernatorului este un om meditativ, un candidat la înțelepciune. În ce-l privește pe guvernator, el este militar, dar, pe vremuri tulburi ca acestea pe care le traversează, consideră că este mai ușor de apărat "casa înțeleptului" decât palatul însuși. Ceaiul reflecta într-un mod ultra-pitoresc incertitudinea momentului actual în China. În loc de cameriste cu șorțuri și bonete brodate, ceștile și prăjiturile erau servite de soldați încinși cu cartușiere excesiv burdușite, cu revolverul atârnat la centură sau cu carabina agățată de umăr. Unul dintre ei purta chiar o armă, fără îndoială ultimul răcnet, pe care n-aș ști cum s-o numesc. Un ciucure superb, firește, sublinia frumusețea acestui superb instrument al masacrului, la care se adăuga chiar un pătrățel de mătase roșie. Te asigur că acest instrument conferă o prestanță deosebită unui bărbat care circulă cu cești de ceai în mână. Lăsând gluma la o parte, suntem pe picior de război și soldații dorm cu

pușile lângă ei.

La ceai i-am reîntâlnit pe auditorii micilor mele conferințe, cărora li se alăturară și alți câțiva domni, printre care și șeful de stat major. Să nu îți imaginezi că e vorba de o reuniune de indivizi cu costume scânteietoare, cu robe de mătase multicoloră și cu uniforme galonate. Toate acestea țin de China cea veche, care astăzi e moartă. Chinezii, oamenii de lume, se îmbracă uniform cu câte o robă de un gri șters și o vestă neagră; ofițerii trebuie să aibă câte o uniformă, pe undeva prin vreo valiză, dar nu o poartă, îmbrăcându-se în haine civile chiar și atunci când se află în fruntea trupelor lor. Aceleași robe gri, aceleași veste negre și aceleași atitudini rezervate, subliniate discret printr-o absență completă de gesturi și un ton al vocii lipsit de stridențe, care nu devine niciodată zgomotos. Se găseau flori frumoase în "casa înțeleptului", pereții erau tapisați cu tapet alb uni, iar perdelele atârnate în fața ușilor erau din bumbac alb imaculat și o boare de parfum plutea prin încăpere. Toate gazdele noastre, inclusiv militarii, erau oameni cultivați, recitau pe de rost pasaje din "clasici" cu un aer calm, de scepticism degajat și indulgent; ne aflam departe de Europa și departe de India, dar ne aflam cu adevărat în China. Am savurat acolo o plăcere delicată, într-un minut de senzualitate prinsă în chintesențe. Ah, cât de minunată și de diversă e Asia! Degeaba îi cucerim, degeaba îi înșelăm, degeaba îi furăm, rămân asiatici în lumea lor de frumusețe și măreție, a cărei poartă continuă să rămână închisă pentru Occident. [...]

Lanchow-fou (Kansu), China, 26 mai 1918

De ieri mă aflu la Lanchow, capitala provinciei Kansu. Nu am avut nevoie decât de 17 zile pentru a veni de la Si-an aici, ceea ce înseamnă mult mai puțin decât îmi imaginasem eu. Am străbătut în goana mare drumuri care nu sunt altceva decât niște vaste hârtoape, când duruind prin albiile râurilor ale căror ape sunt foarte

joase în această perioadă a anului, când luând-o la vale printre steiuri de stânci, făcând echilibristică pe o singură roată. Alteori cufundați în noroi până la osii, într-un cuvânt parcurgând un "teren variat deloc monoton". Oasele sunt ceva puse la încercare în acest gen de exercițiu prelungit între 12 și 13 ore pe zi și azi de dimineață, în timp ce mă spălam, mi-am dat seama că sunt acoperită de "vânătăi", de "negreli" și de "verzituri" care indică loviturile pe care le-am primit, în ciuda pernelor și cuverturilor cu care capitonasem vehiculul meu rustic. Dincolo de asta, stau bine cu sănătatea și am un *high spirit*, cum spun englezii. Într-adevăr, trebuie să fie foarte sărac, cu adevărat foarte steril, acest pământ, de vreme ce chinezii renunță să-l valorifice într-un fel sau altul. Căci ah! - în ciuda puținelor lor cunoștințe de agronomie - sunt niște agricultori "îngrozitor de buni" acești celești cumsecade, iar meleagul lor dă naștere la recolte superbe. Totuși, apropiindu-ne de Lanchow, am ajuns în niște munți înalți de un alb cretos orbitor, unde în mod sigur nu creștea nimic altceva decât o iarbă joasă și rară. Afur mi-a spus: "Uite că ne întoarcem în Tibet!" Nu chiar. Cerul de un albastru intens, forma munților, talăngile cu sunet grav ale caravanelor de măgari încărcați cu mărfuri, cu care ne intersectam pe drum, toate acestea aveau din plin, într-adevăr, un farmec tibetan, dar atenuat, diluat într-o atmosferă mai blândă decât aceea a asprului Tibet meridional. Și totuși, picătura aceasta din ținutul vrăjitoresc, care plutea în jurul nostru, era suficientă pentru a înfrumuseța orele petrecute în căruță printre nori de praf și nopțile împuținate, prea puțin odihnitoare, în adăposturi care seamănă mai mult cu niște grajduri murdare decât cu niște locuințe omenești. Despre mâncare, nici n-are rost să-ți mai spun. Ei bine, dar dacă aceasta nu este încă "marea călătorie", așa cum îmi place mie, este măcar un fel de anticameră a ei și malaria fizică și mentală, care mă mina pe dinăuntru și care mă doborâse în Japonia, a dispărut.

Lanchow (noi vom ortografia Lan-Tchou în franceză, hărțile mele sunt englezești) este un oraș mare, cu toate că de o importanță mult mai mică decât Si-an-ul, dar orașele chinezești sunt

toate asemănătoare - exceptând dimensiunea. Niște persoane care fac parte dintre cunoștințele mele îl rugaseră pe agentul de poștă, cel care conduce serviciile de poștă din provincia Kansu (a cărei capitală este Lan-Tchou), să se ocupe de mine, așa încât acest funcționar, îndată ce a aflat de sosirea mea, a venit să-mi facă o vizită și să-și ofere serviciile de ghid și de interpret îndatoritor. Pentru cineva care nu vorbește limba regiunii, un Cicerone este absolut indispensabil. Am făcut puține vizite, dar, întrucât mă voi stabili în Kansu și provincia tibetană învecinată, se cuvenea să-i fac o vizită guvernatorului. Un funcționar, care îi este prieten, îmi dăduse de altfel o scrisoare de recomandare pentru el. Prin urmare, am fost să-l văd pe acest om important, în același timp guvernator militar și guvernator civil, de fapt suveranul cvasiabsolut al provinciei sale. Este deja în vârstă, are, după cât se pare, aproape 60 de ani, este foarte înalt, foarte corpolent și extrem de afabil. Întâmplarea face că, în loc să fie confucianist, ca majoritatea literaților chinezi, el este budist, ca și acel prieten al său care i-a scris o scrisoare pentru mine. Cred că lucrul acesta a avut partea sa de contribuție la primirea ultraamicală pe care mi-a făcut-o. M-a invitat în apartamentele private ale palatului său, la soția sa, mi i-a prezentat pe copiii și pe nepoții săi, mi-a arătat operele de artă care decorează diversele pavilioane care alcătuiesc vasta sa locuință și m-a invitat la cină într-una din zilele următoare. Îmi va da scrisori pentru funcționarii care îi sunt subordonați în regiunile unde voi merge eu și mi-a promis că îmi va facilita sejurul și cercetările atât cât îi va sta în putință. [...]

Nienpai (Kansu), China, 21 iunie 1918

Se fac astăzi șapte zile de când am părăsit Lan-Tchou, de unde ți-am scris două scrisori. Am călătorit bine, ca de obicei, într-o căruță mai dărăpănată decât cele precedente, dar sunt foarte obișnuită cu zgâlțâielile extravagante pe care trebuie să le suporți pe

drumurile chinezești și chiar dorm liniștită, în timp ce vehiculul meu înaintează cu acrobație și înfruntând pericole considerabile printre hârtoape și bolovani. Tot ca de obicei, câteva ciorovăieli de căruțași au pigmentat orele tihnite petrecute cu hoinăreala printr-un ținut care, hotărât lucru, devine din ce în ce mai pustiu și mai maiestuos. Conducătorii aceștia de catâri, deloc răutăcioși, dar încăpățânați și capricioși, își imaginează la început cu mare ușurință că, întrucât au de condus o femeie, pot profita de ea după bunul lor plac; trebuie să li se demonstreze că se înșală, iar în Orient, mai ales când nu cunoști limba regiunii, pentru a fi clar înțeleasă, această demonstrație trebuie să fie biciuitoare. Folosesc cuvântul cu înțelesul său propriu. Pe noi, occidentalii, cărora ni s-a burdușit încă din copilărie creierul cu teorii despre demnitatea umană, nu ne prea lasă sufletul să-i lovim pe oameni, dar, vrând-nevrând, până și cel mai recalcitrant străin ajunge să se adapteze la obiceiurile locale. Totuși, eu nu abuzez de acest sistem. Ceea ce nu înseamnă că, dacă te-ai fi aflat într-o anumită dimineață pe drumul care duce de la Si-an la Lan-Tchou, nu m-ai fi putut vedea cocoțată pe capra trăsurii, cu biciul căruțașului în mână și administrându-i acestuia din urmă o ploaie de lovituri care-l făceau să se culce în praf. Acesta era, de altfel, un șmecher mai înalt și mai solid decât tine, cu umeri lați și puternici și dotat cu suficientă forță ca să suporte pedeapsa. Fusese obraznic și, după ce această lecție i-a demonstrat că persoana mitică pe care o transporta nu este deloc timidă, a devenit absolut flexibil, respectuos și serviabil.

Ieri a plouat enorm pe timpul nopții, am găsit toate râurile umflate. Am traversat unul dintre ele, ale cărei ape ajungeau până la osiile roților noastre foarte înalte, și caii rezistau cu greu la presiunea curentului rapid care le biciuia pântecul. Dar pe celălalt, adânc, care se traversează cu bacul, ne-a fost imposibil să-l trecem. Era un risc mult prea mare. Ne-am întors din drum și ne-am oprit într-un han musulman, care servește în același timp și drept corp de gardă pentru un corp format din câțiva soldați. Abia sosită, a trebuit să fac vizite medicale unor femei ai căror soți veniseră să mă caute.

Acesta-i Orientul, nu poți scăpa de obligația de a face medicină. Îți dai și tu seama, eu nevorbind chineza, mi-e teamă ca oamenii ăștia să nu înghită medicamentele pentru uz extern sau se badijonezc cu doctoriile care trebuie înghițite. Și, pe deasupra, principalul meu stoc de medicamente se află într-un cufăr bătut în cuie, pe care nu-l pot deschide în timpul drumului. În sfârșit, am fost să le văd pe femei, dintre care una avea un fel de enterită... Dar ce pot face pentru asemenea cazuri tocmai eu, care sunt în trecere și mă opresc aici câteva ore?

Am refuzat politicos invitațiile imperioase de a merge să vizitez și alți bolnavi doborâți la pat, dar nu am putut refuza să-i ascult pe oamenii care au venit să mă consulte. Deranjamente stomacale, reumatisme, tulburări de vedere și afecțiuni ale căilor urinare, aproape întotdeauna datorate sifilisului, cam toate astea se repetă invariabil și Afur, care împarte prafurile, pilulele etc., știe pe dinafară ce trebuie să explice celui în cauză în legătură cu felul în care trebuie să le utilizeze. Probabil că te bufnește râsul când îți imaginezi cum iau pulsul sau cum le zic oamenilor să scoată limba, asta când nu trebuie să inspectez burți pe care proprietarii lor mă imploră să le privesc. Cred că voi obține, prin intermediul unui doctor francez aflat în serviciul departamentului de sănătate, un transport de medicamente diverse pe socoteala guvernului chinez. Îmi este absolut imposibil să fac față cheltuielilor unui dispensar și, după cum am văzut deja atunci când au sosit tibetanii, care ieșiseră în întâmpinarea lui lama, solicitanții vor fi foarte numeroși la Koukou-nor.

[...] Eu continuu să mă simt foarte bine. Acum, când traversăm regiuni foarte puțin populate, am început din nou să merg pe jos și să "mănânc kilometri", pentru a nu rămâne în urma căruțelor. Hrana mea este săracă, în mod sigur foarte puțin consistentă, și în foarte multe din locurile pe care le parcurgem nu găsim nimic de cumpărat. Ronțăim pâine înmuiată în ceai, câțiva biscuiți, uneori facem rost de câteva ouă... iar noaptea se doarme pe câte un pat de campanie, făcut din scânduri sau din pământ bătătorit. Când

aveam 18 ani n-aș fi putut să suport acest regim, dar se pare că acum reușesc. Sunt arsă de soare, căci călătoresc în robă chinezească, prin urmare fără pălărie, deoarece costumația femeilor de aici nu include așa ceva... Mă privesc singură cu curiozitate și mă întreb câtă vreme voi rezista așa... Unde sunt respectabilii croitori de discursuri despre fragilitatea feminină, "eterna rănită" a bunului Michelet...? Ce tâmpenii! Ca și când sănătatea ar fi o problemă de sex. Parcă alții n-ar fi pretins că o femeie nu poate fi deputat din cauza ciclurilor menstruale... Vezi tu, în ciuda lui Zola și a altora ca el, eu cred că o femeie care nu a fost mamă păstrează o robustețe de care majoritatea celorlalte sunt private.

Maternitatea este o funcție naturală, în mod logic nu ar trebui să antreneze nici boala și nici alte accidente, dar experiența arată că lucrurile nu stau așa și că sarcinile le doboară pe femei. Mă felicit pentru înțelepciunea mea! Uneori îl privesc pe Afur, care înaintează alături de mine, și mă gândesc: are 26 de ani, în locul acestui băiețandru, care are pentru mine un rol intermediar între câine credincios și ființă utilă, aș fi putut avea un fiu adevărat de aceeași vârstă. Ar fi acum la război, poate mort, în orice caz, eu nu aș cutreiera acum China în lung și-n lat. Poate el ar fi cel care ar călători, iar eu, bătrâna lui mamă, aș citi poate, la gura sobei, povestirile pe care mi le-ar scrie el, nu aș avea viață proprie, nu aș fi nimic altceva decât o umbră care a adus pe lume un om viu... și tu la fel, dragul meu, spune-ți și tu că ai scăpat de ceea ce l-a ucis pe bietul domn Reboul, de ceea ce i-a adus la disperare pe atâția tați în Franța, moartea fiului lor. Lumea asta nu e deloc atât de frumoasă, încât să te facă să dorești să creezi alte ființe care să trăiască în ea. Noi am fost prudenți și i-am scutit pe mulți de durere, scutindu-ne și pe noi în același timp, și orice ar putea spune retorii nu va servi la nimic; adevărul este de partea noastră. [...]

4 iulie 1918. În China lucrurile se târâgănează la nesfârșit. Credeam că, după vizitele de politețe făcute autorităților locale, nu-mi mai rămâne decât să plec, dar pe naiba! Generalul, care este marele șef al regiunii, vroia să-mi dea o scrisoare în trei limbi:

chineză, mongolă și tibetană, pentru a mă recomanda călugărilor lama, dar contopiștii lui au avut nevoie de zile în șir pentru a o redacta. De altfel, aceste recomandări oficiale nu au nici un efect la majoritatea călugărilor lama. Regiunea este aici, mai mult decât oriunde altundeva, dacă acest lucru este posibil, scindată și în stare de ostilitate. Chinezii îi urăsc pe musulmani, tibetanii îi urăsc pe chinezi și pe musulmani. Musulmanii răspund cu aceeași monedă și unora, și celorlalți. Funcționarii nu-și păstrează funcțiile decât cu sprijinul pe care li-l dau soldații lor și acest sprijin este unul dintre cele mai precare, căci soldații mercenari țin cu acela care îi plătește mai mult. Și nu poate fi vorba de călătorie în China pentru moment. Trebuie ori să rămâi într-unul dintre orașele de pe coastă: Pekin, Tien-tsin, Shanghai, ori să te stabilești la marginea deșertului, în așa fel încât să poți să scapi în caz de conflagrație. Aventura, foarte plină de învățăminte, pe care am avut-o la Tungchow, mi-a arătat ce înseamnă să te afli între două bande rivale. [...]

Kum-Bum, 12 iulie 1918

Simt nevoia să ți-o spun: uf! Am ajuns la Kum-Bum! De câte ori am privit pe hartă, când eram acolo, în Japonia, acest nume scris cu caractere minuscule, abia vizibile de umbra munților. Părea foarte departe de Pekin și este și în realitate - sunt între 2500 și 3000 de kilometri - mă întrebam, necunoscând starea proastă a drumurilor, cum voi parcurge acest traseu și ce eventuale obstacole îmi vor pune în cale oamenii pe care îi voi întâlni prin ținuturile pe care le voi traversa. Dar uite că, o dată în plus, constat că dificultățile călătoriilor sunt de găsit mai ales în relatările călătorilor și în temerile care precedă plecarea. Odată plecat la drum, totul se simplifică. Nu mănânci bine întotdeauna; uneori trebuie să suporți praful sau căldura, sau ploaia, sau frigul; adăposturile sunt lipsite de confort. Nu e nici o tragedie în asta. Și kilometrii se înșiră unul după altul, rămân în urmă orașe, râuri, munți și, după toate astea, continui să

mergi pe pământ și cu cele două picioare... E foarte ușor. La Si-in, preotul belgian (R.P. Schram) și misionarii protestanți mi-au împrumutat cu multă amabilitate cărțile călătorilor care au parcurs unele regiuni ale Tibetului. Mă minunez de înfumurarea gen Tartarin de Tarascon de care dau dovadă acești oameni prin felul lor de a călători. Mai întâi, nici unul dintre ei nu înțelegea limba ținutului; apoi, porneau la drum cu zeci de cămile, cu zeci de cai și zeci de servitori, pentru toate astea era nevoie de provizii și încă și mai rău era faptul că, fără discernământ, luau cu ei cămile obișnuite cu stepele mongole printre ghețarii trecătorilor tibetane și musulmani în ținutul călugărilor lama. Talmeș-balmeșul care urma e ușor de imaginat și exact cu povestirea acestui talmeș-balmeș își alcătuiau cărțile. Felul lor de a se purta cu indigenii merită și el să fie amintit. Unii făceau rost de vânat trăgând cu pușca pe proprietățile mănăstirilor în animale domestice, un altul - îmi pare rău că este francez - aici, la Kum-Bum, s-a apucat să-și graveze numele pe arborele sacru. Ce-ar fi avut el de zis dacă un musafir de-al său ar fi vrut să-și lase numele scris pe oglinda din salon?... În sfârșit, alții luau cu forța caii nomazilor pentru a-i înlocui pe cei care muriseră din caravanele lor. Ceea ce mă uimește este indulgența oamenilor locului, care nu i-au masacrat pe acești intruși prost crescuți.

Dar să revenim la Kum-Bum. Mi s-a acordat aici o locuință foarte drăguță, care ține de unul dintre marile temple ale mănăstirii, dar care este complet izolată, în sensul că pot să închid poarta care dă din patio spre curtea de onoare a templului. Clădirile de la Kum-Bum sunt în stil chinezesc, sunt în general bine întreținute și au un aspect înstărit. Locuința mea include un patio cu apartamente pe trei laturi și cu un zid împodobit cu fresce chinezești pe cea de-a patra latură. La parter se află camera principală, împărțită în trei părți, cea din mijloc învecinându-se cu două compartimente, a căror podea este înălțată cu aproximativ 40 de centimetri. Pe timp de iarnă se aprinde focul sub acest soi de estrade și oamenii se așază pe podeaua caldă, unde își întind cuverturile pentru petrecerea nopții. Acesta este un obicei în toată China de Nord și Mongolia.

Afur ocupă apartamentul de la parter, care servește de asemenea la primirea musafirilor. Zidurile sunt decorate cu fresce reprezentându-l pe *Tsong-Khapa*[1] și zeități diverse într-unul dintre compartimente și, în celelalte, scene pitorești, mănăstiri cocoțate pe munți neverosimili, pe malul unor lacuri extraordinare. Prin aceste peisaje călăresc cortegii regale, pândite de zei care tronează în norii purpurii. Prefer să se bucure Afur de aceste opere de artă, pe mine m-ar împiedica să dorm. Eu ocup etajul întâi, unde camerele dau spre un balcon, care se află deasupra curții interioare. Camera mea este reproducerea exactă a celei a lui Afur, exceptând frescele. Lemnăria mea este uniform zugrăvită cu galben, cadrul panourilor fiind de un roșu aprins. Am reușit să atenuez oarecum efectul violent al culorilor, punând rogojini japoneze pe post de lambriuri și așternându-le și pe podeaua celui mai mare dintre compartimente, care acum, cu măsuța sa înaltă de 20 de centimetri, cu perna pe care se stă la ea și cu fereastra sa mare, cu hârtie în loc de geam, figurează cu destul de multă exactitate a cameră japoneză... Japonia e departe acum... Voi fi fost oare vreodată acolo? Uneori îmi pun singură această întrebare. Ciudată țară, ciudați oameni, o lume absolut diferită, de nepătruns, care te dezorientează, iritantă, și care ar putea fi totuși foarte interesantă dacă ar putea fi studiată. Dar pentru asta prima condiție este să-i cunoști limba. Desigur, aș fi putut să învăț japoneza vorbită, dar limba literară mi-ar fi rămas necunoscută și, în asemenea condiții, ce poți să știi despre un popor dacă nu-i citești scriitorii? Cu tibetana e altfel, în curând voi citi mai bine decât o vorbesc. Mă întreb dacă voi găsi pe-aici vreun literat primitor cu care să pot să studiez. Mă simt bine, regiunile din împrejurimi sunt frumoase, locurile de plimbare nu lipsesc, viața este ieftină. Aș vrea să fac un popas aici, să lucrez, să scriu, căci pana îmi dă ghes și am în cap o grămadă de subiecte.

Tăcerea care domnește printre temple este un deliciu după atâta timp petrecut în mijlocul zgomotului. La Kum-Bum se află,

[1] Tsong-Khapa a fost reformatorul budismului tibetan și fondatorul sectei Geloup-pas, adică "Cei care au obiceiuri virtuoase", denumiți în general "Bonetele Galbene".

împărțită între diversele temple, o populație de aproximativ 3.800 de călugări lama, dar o tăcere completă învăluie toate aceste construcții, etajate pe coasta a doi munți care îngrădesc o vale strâmtă. Nu se aude decât sunetul lungilor trompete tibetane, care cheamă la datoriile religioase, și acorduri îndepărtate de muzică sacră, care vin de la locuința pontifului din Kum-Bum, care acum este un băiat de 10 ani. Căpeteniile din Kum-Bum sunt, ca și Dalai-Lama, Tashi-Lama și mulți alții, ceea ce oamenii de rând numesc niște "reîncarnați" (aceasta fiind o foarte proastă traducere a cuvântului Toulkou [...] în sanscrită *nirmanakâya* [...] îmi admiră erudiția!!! - care înseamnă corp de manifestare sau corp material care manifestă celelalte personalități. Nu te voi obosi cu o teorie a celor trei corpuri sau trei *Kâya*). Deci, s-a întâmplat ca, la moartea unuia dintre acești lama, succesorul său să fie un copil, născut la puțină vreme de la decesul marelui lama de care este vorba. Așa se explică faptul că un băiețaș este șeful Kum-Bum-ului. Pentru moment, de altfel, el se află sub autoritatea preceptorilor săi. Nu l-am văzut încă, dar îl voi vizita într-una din zilele următoare. Eu m-am nimerit să pic tocmai în mijlocul unei mari sărbători anuale; mâine și poimâine niște lama vor juca, sau mai degrabă vor mima și vor dansa, un fel de dramă religioasă. Vor mai fi și alte atracții și deja mii de oameni au sosit de prin împrejurimi să participe la sărbătoare.

14 iulie. Sărbătoare națională, îmi aduc aminte când scriu data. Tristă sărbătoare la noi! Dușmanul devastându-ne țara!

[...] Am fost, în dimineața aceasta, să văd o pânză gigantică de mai bine de 50 de metri, oh! Cu siguranță mai mult de-atât, care îl reprezintă pe *Buddha*. Această urâtă operă de artă fusese întinsă pe coasta ierboasă a unui munte și o mulțime enormă se îmbulzea să o admire. O mulțime pestriță extrem de pitorească conținând elemente aparținând unor rase diverse. Speram să trec neobservată, dar aici nu e deloc ca în Tibet, unde femeile care poartă straie de culoare grena închis sunt destul de numeroase; sexul frumos din împrejurimile Kum-Bum-ului arborează niște harnașamente care s-ar potrivi mai bine unui cal decât unei ființe umane. Căci,

într-adevăr, doamnele gătite sunt împopoțonate cu un fel hamuri greoaie din piele acoperită cu postav, supraîncărcate cu ornamente care le strâng gâtul, le înconjoară talia și coboară până la călcâie. E de-a dreptul oribil. Altele își prind părul, divizat în cosițe multiple, în săculeți înguști pe care sunt aplicate niște medalioane enorme din argint, uneori din aur. Culorile rochiilor parcurg toată gama roșului aprins și a verdelui crud. Eu aveam acrul unei păsări sumbre într-un stol de papagali. Sunt foarte supărată că nerăbdarea câtorva țărani de a veni să mă privească i-a costat niște palme răsunătoare din partea gărzilor mele de corp, niște lama cu pumnul zdravăn. Bieții oameni nu aveau de altfel nici o intenție rea. Vroiau numai să mă vadă, atâta tot.

16 iulie 1918. Două zile la rând am fost să văd piesele mimate și dansate de lama. Era o mulțime enormă de spectatori, mai ales în prima zi. Spectacolul merita osteneala. Costumele actorilor erau de o bogăție nemaivăzută, din veche mătase chinezească brodată. Totul era proaspăt, curat, ordonat; este foarte departe de ceea ce am văzut la Sikkim. Cum actorii reprezentau divinități din panteonul lamaist, mulți dintre credincioși, de la locurile lor, se prosternează în direcția lor, apoi se duc să aducă același omagiu conducătorului mănăstirii, un mare lama care stă așezat cu picioarele încrucișate pe un soi de tron peste care atârnă un baldachin. Credința naivă a acestor ființe simpliste te face să zâmbești, există în ei o nevoie imensă de a venera pe cineva sau ceva. Vei râde când vei afla că și eu, coborând de la locul care îmi era rezervat și traversând marea curte a templului pentru a mă întoarce, am văzut oameni care se prosternau cu fruntea în pământ la trecerea mea. Totuși, mai deunăzi, la Lanchow, pe când cei doi belgieni care locuiesc în acest oraș luau ceaiul la mine, niște indigeni din Koukou-nor au îndeplinit această ceremonie și eu i-am binecuvântat, iar musafirii mei au rămas "cu gura căscată" și mi-au mărturisit că înțeleg că o modalitate atât de pitorească de a călători trebuie să aibă un farmec umoristic aparte.

18 iulie 1918. Festivitățile s-au terminat, am vizitat princi-

palele temple ale mănăstirii împrăștiate în munți, cea mai mare parte dintre ele foarte bogate și împodobite cu fresce frumoase. Ansamblul este mult mai artistic decât la Taschilhumpo. Am fost să văd niște bolnavi, apoi, ceea ce e mai important, m-am cățărat până în vârful unui munte, situat în spatele locuinței mele. Panorama, văzută de sus, este foarte vastă și cuprinde mai multe lanțuri de munți și numeroase văi. Nu este nici un copac, numai pășuni cât vezi cu ochii și pe ele turme de oi, iaci, vaci, care pasc de-a lungul pantelor abrupte. Acum, că s-au terminat sărbătorile, mănăstirea s-a cufundat într-o liniște absolută. Am fost să-l văd pe șeful lama - nu pe tânărul lama încarnat, ci un fel de funcționar care se află în funcție pe o perioadă de 4 ani - care locuiește pe muntele ce se află în fața celui pe care locuiesc eu. Cu ocazia acestei vizite am îmbrăcat din nou frumoasa vestă cu flori de aur și de argint pe care Tashi Lama mi-a dat-o la Shigatze; Afur găsea că am cu adevărat un aer de "mare doamnă". În curând vom alege un lama care poate să vină să citească împreună cu noi texte un pic mai dificile și să ne pună la treabă. Am fost invitată să asist la marile discuții filosofice care vor avea loc pe 15 (data tibetană), deci pe 24, ceea ce înseamnă că vor începe peste trei zile. Aceste dezbateri, care amintesc de turnirurile oratorice asemănătoare din Evul Mediu, îi pasionează pe lama. În timpul lor se pun în valoare cei tari pe subiect și în retorică. Sunt curioasă să aud ce vor putea să spună și îmi propun, cu un pic de maliție, să reiau discuțiile, în special cu cei mai instruiți dintre ei. [...]

Kum-Bum, 25 iulie 1918

Ceea ce-mi spui tu despre riscurile la care m-am expus traversând regiuni în care făcea ravagii ciuma pulmonară nu este chiar foarte exact și comparația ta cu interdicția categorică - categorică, mă-nțelegi, tu, bine? - de a traversa marea pe care ți-am impus-o eu nu e bine justificată. Tu nu trebuie să te expui, întâi de toate pentru

că ești singura ființă care mi-a mai rămas pe lume și nu ai voie să mă lași singură. Și pe urmă pentru că măcar tu ești util cel puțin pentru o persoană pe lumea asta, pentru mine, și lucrul acesta îți creează un fel de responsabilitate de cap de familie. Eu nu sunt utilă nimănui; dispariția mea n-ar avea nici o importanță. Și mai există încă un motiv: filosofia pe care o profesez, viața de meditație pe care am dus-o până acum îmi permit să privesc viața cu un alt ochi decât o fac majoritatea oamenilor. Ți-am povestit că la începutul acestei călătorii, la puține zile după plecarea mea din Pekin, am petrecut câteva ore hoinărind printr-o piață comercială de țară. Seara aveam febră, mă durea în gât etc., aveam deci simptomele unei gripe sau ale ciumei pulmonare. Mi-am amintit atunci că fuseseră semnalate câteva asemenea cazuri în apropierea acestui sat. Și atunci am început să rememorez ceea ce mi se spusese la spital, să recitesc broșura care mi se dăduse. Nu puteam avea nici o certitudine înainte de cea de-a patra zi. Dacă în ziua a patra există sânge în salivă, este sigur ciumă. Iată, mi-am zis, nu-mi rămâne decât să aștept ziua a patra. După care am suflat în lumânare și am adormit imediat. A doua zi febra a devenit și mai puternică, tușeam, scuipam; i-am zis lui Afur: "Este posibil să fi contractat ciumă, nu voi ști sigur decât peste patru zile, nu trebuie să te apropii de mine." Eram absolut hotărâtă să îmi trag un glonț în cap dacă aveam ciumă. Nu exista nici un spital în apropiere și nici un mijloc de a mă izola și nu vroiam să contaminez pe nimeni. În cea de-a patra zi mă simțeam mai bine, i-am spus băiatului: "N-am ciumă, de data asta nu ai nici o șansă să-mi moștenești bagajele." Și ne-am pus amândoi pe râs.

[...] Îmi place enorm la Kum-Bum, aerul este excelent, ușor, are savoarea aceea aparte specifică altitudinilor înalte. Kum-Bum-ul nu se află la o altitudine foarte ridicată (e la circa 2.200 de metri), ceea ce nu înseamnă foarte mult pentru mine, care am hălăduit prin singurătățile himalayene pe la 5.000 și 6.000 de metri, iar locuințele sihaștrilor erau cocoțate la 3.900 de metri, dar oricum este un aer cu mult mai bun decât aerul încărcat de miasme din

Pekin și mai ales decât aerul umedei Japonii. Munții din împrejurimi sunt ușor accesibili, acoperiți în întregime cu pășuni și având povârnișuri rotunde și domoale; eu și băiatul am urcat deja pe unii dintre ei. E o adevărată bucurie să te afli dincolo de orașe și să simți că la sud se întinde vastul Tibet, la est singurătățile Koukou-nor- ului, la nord imensele stepe mongole... Căsuța mea îmi place și ea foarte mult.

Nu mă plâng de călătoria pe care am făcut-o, dar totuși, după ce am locuit vreme de cinci luni în hanuri chinezești și am mâncat, nu întotdeauna pe săturate, lăturile spartane care mi se puteau oferi prin sate, este foarte plăcut să mă bucur de puțină liniște într-o căsuță curățică.

[...] La Lousar, satul care se găsește în apropiere de mănăstire, există mai mulți brutari care fabrică o pâine comestibilă ce poate fi cumpărată proaspătă în fiecare zi. Avem acum și mazăre, și cartofi noi. Vei spune probabil că e cam târziu pentru așa ceva, dar aici sezonul lor este tardiv, din cauza altitudinii de peste 2.000 de metri. Există de asemenea și niște morcovi excelenți, un soi de legumă stranie de la care se mănâncă tulpinile... al căror gust amintește vag de păstârnac, o altă legumă care nu-mi place deloc și, în sfârșit, ceapă. De fapt, chiar de la această din urmă legumă vine numele ținutului. În spatele locuinței mele se găsește: *Tsong ri* (Muntele Cepei) și numele sub care este cunoscut *Luther*-ul tibetan, *Tsong Khapa*, înseamnă pur și simplu "nativ din ținutul cepei".

Kum-Bum, 23 august 1918

Mănăstirea unde aveam de gând să merg pentru a lucra la niște traduceri și unde aș fi putut să găsesc cruditi capabili să mă ajute este poate cenușă la ora la care scriu. O ceartă mai veche, între un lama despre care se spune că este un individ ciufut și ceilalți lama de la această mănăstire, în legătură cu pământurile și alte pro-

prietăți, a provocat intervenția trupelor. Se spune că reclamantul, care a fost expulzat din lamaserie, i-a dat generalului 20.000 $ pentru ca acesta să-l susțină. Pe de altă parte, funcționarii chinezi sunt, după cum mi se spune, de-a dreptul încântați că au un pretext pentru a jefui această mănăstire, care trece drept excesiv de bogată. Ei singuri nu ar fi putut provoca ocazia, dar sunt fericiți că ca s-a ivit singură. Pe scurt, oricum ar sta lucrurile în legătură cu aceste zvonuri, soldații sunt la Lhabrang, au ars deja un templu, călugării lama se apără energic, toată populația tibetană de prin împrejurimi aleargă cu arma în mână spre locul conflictului. Sunt morți de ambele părți, iar printre ei și un mare lama al mănăstirii și un chinez de marcă trimis ca interpret și "parlamentar". Alaltăieri era lună plină, o zi pe care un obicei secular a fixat-o ca pe un fel de duminică budistă. Am fost să-i văd pe lama îndeplinindu-și datoriile, în acel mare templu consacrat memoriei celebrului reformator *Tsong Khapa*, unde se găsește și statuia sa. În vreme ce credincioșii de rând rămân dincolo de porți, cei care vor să aprindă lămpi sau sunt considerați persoane mai importante de către paznici intră în sanctuar, un vast căsoi pătrățos al cărui acoperiș este în întregime aurit și decorat cu ornamente din aur adevărat. L-am trimis pe Afur să pună niște mărunțiș în mâna celui care se ocupa cu aprinderea lămpilor, pentru a nu le șoca pe gazdele mele și, după ce am privit sistemul de iluminat de la parter, am urcat la etajul întâi. Acolo se aflau tot soiul de lucruri frumoase, cu adevărat valoroase artistic, amestecate claie peste grămadă cu niște bibelouri vulgare absolut urâte. Mirosul lămpilor cu unt amestecat cu cel de tămâie, cu cel de praf acumulat în timp, cu cel de stofă veche al tapiseriilor produce un *iz sui generis*, același în toate templele tibetane. Întind o bucată de stofă pe podea, mă așez "în lotus" și mă bucur de pitorescul care emană din lucrurile care se află împrejurul meu. Afur, care a terminat de sporovăit cu angajatul care se ocupă de lămpi, urcă împreună cu un lama, mă cred cufundată în meditație și se duc să se așeze la o oarecare distanță. Îi aud vorbind despre Lhabrang. Se pare că acei lama l-au capturat pe interpret, l-au ucis și i-au tăiat cadavrul în

bucăți, iar populația laică i-a mâncat fără îndoială inima, conform tradiției chinezești, pe care o urmează tibetanii de la frontieră. Povestea acestei grozăvii este șușotită cu calm și ajunge la mine amestecată cu efluviile mistice ale sanctuarului; la etajul de dedesubt unii se înșiră în procesiuni cu lămpile în mâini, alții își multiplică prosternările; mai departe puțin, în vasta curte a templului învecinat, "cei tari pe felie", "retorii" de la Kum-Bum, se consacră înfruntărilor oratorice, își pun "întrebări de baraj", cum nici n-au visat mințile luminate din Occident. Sunt câteva sute, împărțiți în numeroase grupuri, și zgomotul pe care îl fac evocă imaginea unei piețe comerciale a unui mare oraș. Dincolo, la Lhabrang, de cealaltă parte a fluviului Galben, oamenii se omoară între ei, mănâncă inima dușmanilor uciși și marea lamaserie arde poate, ca o lampă enormă, în această zi de sărbătoare lamaistă. O lume arhaică... dar, la urma urmei, ce se petrece la noi?...

De altfel, este foarte posibil ca trupele chinezești să învingă. Într-o altă împrejurare de acest gen, acum douăzeci de ani, călugării lama din Kum-Bum au rezistat eroic și au învins și la celălalt capăt al Koukou-nor-ului, la sud. În ținutul Kham, tibetanii, chiar la momentul actual, îi învață minte pe chinezii care i-au stors, i-au exploatat și i-au maltratat peste măsură.

[...] Mi-ar fi plăcut să am câteva fotografii din țara în care construiești acea linie de cale ferată, în care să se afle și "domnul inginer șef și director". Încearcă să-mi trimiți. În altă ordine de idei, te rog să-mi trimiți două sau trei duzini de cărți poștale ilustrate *colorate* sau un album drăguț cu vederi *colorate*. Pot să reprezinte peisaje, imagini din marile orașe etc. Ar trebui să trimiți totul sub formă de *scrisoare recomandată* la adresa alăturată. Nu vei avea decât să lipești pe pachete etichetele pe care ți le trimit și să recomanzi pachetele. Țin enorm să mi le expediezi fără nici o întârziere și țin ca albumul cu cărți ilustrate să fie drăguț. Este pentru mama marelui lama de la Tashilumpo. Ea mi-a trimis de curând două cadouri și pe aici nu se poate cumpăra nimic ce i-aș putea oferi. Adoră "imaginile" și va fi încântată dacă primește așa ceva.

Adaug o notă în tibetană, pe care s-o atașezi la pachet. Fii bun și nu amâna expedierea acestor vederi. Oamenii aceștia din Shigatze, buna și bătrâna doamnă și fiul său, înaltul lama, au fost atât de buni cu mine, încât nici nu știu cum să le arăt că îi port în amintirea mea cu fidelitate și recunoștință. Te rog să mă informezi îndată ce trimiți pachetele.

3 septembrie 1918. Am primit în sfârșit o scrisoare de la bancă. Încă nu au avizul pentru fondurile pe care mi-ai zis că le-ai depus încă în aprilie. Vezi cât de mult tărăgănează lucrurile. [...] Presupun că aici se va produce o insurecție, că oamenii din Szechuan, pe care trupele din Kansu au plecat să îi supravegheze, vor trece frontiera și se vor răspândi prin zonă și atunci va trebui să mă refugiez mai departe, spre Koukou-nor; Afur și cu mine nu vom mai putea conta decât pe cerșetorie pentru a obține hrana noastră printre nomazi. Ceea ce ar putea să fie pitoresc când mă voi gândi *pe urmă* la asta, dar probabil foarte puțin agreabil în chiar momentul când o voi face.

Când mă gândesc cât timp fac scrisorile pe drum, cred că ar trebui să-ți trimit chiar de acum urările mele pentru 1919. Cel mai bun lucru care se poate întâmpla, acela care, fără îndoială, ar fi cel mai important pentru sufletele amândurora, ar fi ca în 1919 să vedem sfârșitul războiului și victoria Franței. [...]

Sunt extrem de departe aici de toate astea! Lumea mi se pare straniu de îndepărtată, un vârtej de atomi... O văd și văd și forma pe care de obicei o numesc cu însumi, așa cum văd poate cei care își trăiesc ultimele minute de viață. Toate astea sunt fără consistență, nebuloase fantomatice... Marea liniște constă în separarea de toate aceste lucruri. "Încetarea dorinței, a setei de a exista e în *Nirvâna*", a zis *Buddha.* Dar nici războiul actual, nici cele care vor urma și nici toate ororile și suferințele care copleșesc pământul nu vor deschide ochii oamenilor. Ignoranța, care e izvorul durerii, este eternă. [...]

Kum-Bum, 16 septembrie 1918

[...] Am primit, o dată cu scrisoarea ta, un pachet de ziare pe care mi le trimit misionarii englezi de la Si-in și citesc în ele că nemțălăii sunt respinși cu mare pierdere de oameni și de muniție și că au pierdut aproape toate cuceririle de după marile ofensive pe care le desfășuraseră în aceste ultime luni. De partea Rusiei, lucrurile par de asemenea să se schimbe la față. Siberia este cu susul în jos. Japonezii - cu toate că fără grabă - se pregătesc să intervină și chinezii trimit trupe la Kiakta, la frontiera mongolă. Probabil aceste evenimente din Extremul Orient nu înseamnă mare lucru pentru Europa, dar, aici, noi suntem mai aproape de Urga[1] decât de Paris și ceea ce se petrece în Transbaikalia sau în Mongolia poate avea o repercusiune directă asupra evenimentelor de aici. Sunt lupte de asemenea la Szechuan, la frontiera cu Kham - asta fără legătură cu marele război - între tibetani și chinezi, iar aceștia din urmă sunt mai puternici. Trupele din Lhassa au cucerit mai multe orașe ocupate înainte de garnizoanele chineze. Tâlhăria pe scară largă face ravagii pretutindeni în China. Și călătoriile pe drumurile de aici, atât în nord cât și în sud, sunt pline de neprevăzut, pitoresc fără îndoială, dar enervant când se prelungesc la infinit. În sfârșit, aici noi suntem liniștiți pentru moment, cu toate că, așa cum ți-am scris, fiecare doarme cu o armă încărcată la îndemână. Cedând rugăminților lui Afur și pentru a fi la diapazon cu toată lumea, îmi pun seara revolverul alături de sfeșnic, aproape de perna mea. Călugării lama de la templul pe lângă care locuiesc au achiziționat un dulău nou - deja aveau un număr destul de apreciabil - extrem de frumos. În ziua aducerii sale, întrucât confrații săi îi făceau o primire ostilă, puțin dezorientat, a venit la casa mea peste acoperișurile plate și s-a trezit pe veranda de la etajul întâi. L-am chemat și a venit să-mi lingă mâna, apoi m-a privit ca și când ar fi vrut să-mi spună: "E bine așa?" Îmi plac mult aceste animale uriașe

[1] Veche denumire pentru Ulan Bator, capitala Mongoliei. *(n. tr.)*

și mă gândesc adesea la cățeaua aceea feroce pe care am lăsat-o în Himalaya și care mi-a fost o tovarășă atât de bună în sihăstria mea tibetană...

Sihăstrie... Cuvântul nu redă decât imperfect realitatea, eu nu sunt un sihastru, eu sunt locuitorul unei alte lumi și o privesc pe aceea în care vă zbateți voi toți cu interesul liniștit al unui spectator de cinema. Vorbesc despre război pentru că e un lucru aflat aproape de tine și pentru că europenii de aici se interesează de el și, în mod obligatoriu, mă țin la curent cu evenimentele sale, ca niște bravi aliați ce sunt... Bine, dar eu, aici, m-am cufundat din nou în munca de traducere a operelor filosofice budiste și de acolo războiul vostru formidabil îmi apare ca întâlnirea dintre niște armate de furnici care își dispută posesia a douăzeci de centimetri pătrați de teren. Ce poate însemna un episod de acest fel în istoria lumilor care se nasc și apoi sunt distruse? Oare însăși existența planetei noastre întregi are vreo poziție importantă în infinitul de spații populate de pământuri și de sori fără număr? Privește într-o seară scânteierea stelelor imposibil de numărat. Gândește-te la profunzimile infinite de unde ne vine micuța lumină tremurătoare pe care o percepem de la fiecare dintre ele, privește Calea Lactee, care este o infinitate de lumi, după cât se pare, gândește-te la eternități după eternități, la infinități după infinități, în care totul moare, și apoi compară cu ce reprezintă față de toate acestea viața unui om, viața unui popor... Dacă nu ai fi tu, singura legătură care mai îmi rămâne cu lumea aceasta, nu aș mai pune niciodată piciorul în Europa. "Eul" meu asiatic se simte rău acolo. Asia a fost pentru mine întotdeauna blândă, e un pământ calm, pe care toate agitațiile superficiale care au loc nu-l zguduie în profunzime. India a gândit lucruri pe care occidentalii nu le vor înțelege fără îndoială niciodată și pe care, fără să le pătrundă prea bine nici ei, cei mai simpli, cei mai analfabeți dintre fiii săi naturali sau adoptați le presimt totuși. Alaltăieri rătăceam, după o vizită la un lama bătrân, prin galeriile care înconjoară curtea de onoare a marelui hol pentru reuniuni. Zidurile sunt împodobite cu pânze mari reprezentându-i pe cei 35 de *Buddha*

convenționali. Pictorul era un artist remarcabil, căci pânzele sunt niște veritabile opere de artă. Fiecare *Buddha* este așezat "în lotus", dar cu o altă expresie a mâinilor și a brațelor, iar fizionomiile, deși la prima vedere par asemănătoare, au de asemenea expresii diferite. Nu mă mai săturam să privesc această colecție de portrete de ființe simbolice, care se înșiră de-a lungul verandelor interminabile. Dacă ar fi fost realizate de pictori aparținând altei școli, cu o altă concepție, ai fi avut sentimentul că ești privit de toți acești ochi rânduiți în calea ta. Aici însă nu. Acești *Buddha* nu privesc "în afară"; ochii lor strălucitori, pe jumătate închiși, contemplă "înăuntru" lucruri care nouă ne scapă, nouă, cei pe care iluzia mirajului mișcător al fenomenelor îi orbește. Pictorul a redat în mod admirabil lucrul acesta în această serie de pânze și tocmai asta admiram. *Buddha*, mai ales cel al misticilor *Mahâyâna*, nici nu întâmpină, nici nu respinge. Se vine la el cu cuvinte insultătoare sau cu gânduri de veneratie - amândouă produse ale ignoranței, dar ochii săi nu se ridică. Aici nu e loc pentru devoțiune, pentru această religiozitate făcută din emoție, care, din câte aflu eu, începe să invadeze o Europă cu nervii dezacordați de anxietate și durere. Mă vedeam mergând prin curțile acestui templu, o biată formă îmbrăcată în veșminte lamaiste de ceremonie - din cauza vizitei pe care tocmai o făcusem - în fustă grena închis, cu corsaj de postav țesut cu fire de aur și cu lungul șal sumbru care acoperă totul. Mă simțeam singură, foarte diferită de evlavioșii care se agață de roba de azur a unui Tată Ceresc oarecare, singură printre acești *Buddha*, care nu mă priveau și care păreau să spună: "Suflete pline de bunătate și bine intenționate ar vrea să se complacă, în calitate de discipoli, la picioarele noastre, lucrul acesta este o greșeală și o nebunie. Noi nu am chemat niciodată pe nimeni zicând: "Veniți le mine, vă voi elibera." Noi am zis: "Faceți ceea ce am făcut noi, deveniți voi înșivă ceea ce suntem noi." Numai acela a înțeles doctrina care gândește: "Sunt un *Buddha* eu însumi și am îndrăzneala să fiu."

Gata cu filosofia, se poate visa, o știu prea bine, la aceste lucruri, și pe strada Rivoli și la Kum-Bum, dar aici mediul este sim-

patic. Oamenii rustici, care vin să mă vadă în căutare de medici, traficanții din stepele deșertului Gobi, tibetanii din Kham, cu ochii lor placizi de iac, cu umerii lor largi de atleți și cu surâsul lor copilăresc, nu sunt deloc mirați când se întâmplă ca, nimerindu-se într-un moment în care poarta mea e încuiată, servitorii mei să le spună: "Reverenda este în meditație." Se înclină respectuoși, fiecare din ei făcându-și, în felul său, o idee simplistă și ultrafantezistă despre ceea ce pot să însemne "meditațiile" mele; dar repetă aceeași frază unui portar din strada Rivoli, iar omul acela va rămâne cu gura căscată, cea mai caritabilă opinie care îi poate trece prin cap fiind aceea că locatara lui ar avea un pic mințile rătăcite. Da, într-adevăr, Asia, Asia cu munți uriași și cu marile stepe este un pământ al făgăduinței pentru cei chinuiți îndeajuns de febra care vă tulbură, de mărginita voastră viață meschină și nenorocită de bieți "civilizați".

[...] Am lăsat la sfârșit lucrul care mi se părea cel mai important. Ți-am spus: eu sunt sănătoasă, dar ideea morții este tot timpul prezentă alături de mine, cu o insistență sistematică. Ceea ce nu mă va împiedica să ating și poate să depășesc vârsta de 80 de ani, precum părinții mei, dar cine știe?... Aș vrea, prin urmare, să punem la punct treburile noastre, de vreme ce moartea mamei mele mi-a schimbat situația. Ar trebui să ai o copie a contractului nostru de căsătorie și să mergi cu ea la un avocat sau la un notar foarte competent și să-i ceri să-mi redacteze o formulă de testament, pe care aș putea s-o copiez. Este inutil să-i indici vreo cifră, lucrul acesta nu îl privește, și e inutil pentru consultația pe care o vrem de la el. Îmi mai rămân la dispoziție jumătate din resursele pe care le am acum, de vreme ce părinții mei au murit amândoi, ei, care erau moștenitorii de rezervă, cum zice codul. Vreau, firește, ca această jumătate să-ți revină ție, ca și cealaltă jumătate care figurează în contractul nostru. Cu alte cuvinte asta înseamnă că tu vei fi, exceptând banii pe care, după cum știi, vreau să-i las servitorului meu, și donația de cărți pentru societatea budistă din Londra, unicul meu moștenitor... Vreau să te consult, de asemenea, și asupra unui alt aspect: dacă doresc să mă moștenești, aceasta nu înseamnă, pe de

altă parte, că doresc și ca, eu fiind moartă, după dispariția ta, tot ceea ce am de la părinții mei să revină familiei tale, pe care nu o cunosc deloc și care nu are nevoie de nimic. Eu însămi nu am nici un atașament față de nimeni și doresc ca acești bani să fie donați unor societăți savante pentru încurajarea studiilor de orientalistică. Cum se poate aranja lucrul ăsta? [...]

Kum-Bum, 5 octombrie 1918

Am făcut ieri o excursie încântătoare. Am plecat dimineața, cu Afur, prin munți, orientându-mă cu ajutorul busolei, pentru a descoperi o mănăstire care mi se semnalase la vest de Kum-Bum. Am traversat șase trecători, am străbătut pășuni pline de iaci și de oi, am mers de-a lungul stepelor pustii. Apoi am ajuns la marginea unui râu cu apă limpede, la poalele înalților munți, ale căror vârfuri sunt deja acoperite de zăpadă, decor care îmi amintea pătrunzător de Tibetul septentrional și de propria locuință călugărească: Dechen Ashram, pe care nu o voi uita niciodată. După ce am mers cu pas sprinten vreme de aproape cinci ore, am găsit reședința sihaștrilor, cocoțată pe coasta unei coline printre plopi cărora toamna le-a îngălbenit frunzele și tufișuri devenite de un roșu strălucitor. Peisajul ar fi fost tentant pentru un pictor. În jur, o singurătate desăvârșită și acea atmosferă de seninătate maiestuoasă specifică munților înalți. Ah cât de bine mă simțeam acolo, de o mie de ori mai bine decât în lamaseria, totuși foarte silențioasă, de la Kum-Bum și cât de bine îi înțelegeam pe cei care se retrăseseră acolo!... Trebuie să fi trăit, așa cum am făcut-o eu, o viață de izolare printre peisaje grandioase, pentru a ști cu adevărat cât de odioase sunt orașele zgomotoase, mulțimile vulgare care se înghesuie în ele și toate acele hidoșenii din ele, de la reclamele luminoase, care tulbură frumusețea nopții, și până la trenurile care behăie de-a lungul câmpiilor și murdăresc totul cu fumul lor, până la hotelurile care adăpostesc turiști snobi și nătângi... până, în fine, la tot ceea ce

muritorii comuni decorează cu numele pompos de civilizație.

La întoarcere ne încrucișăm cu o caravană care se ducea nu știu unde, cu vreo cincizeci de iaci încărcați și trei bărbați călare pe cai, cu pușca la umăr. Încercăm întrebarea clasică: "*Kyeu tso kappa do gyi in?*" (Unde vă duceți dumneavoastră?). Ei nu înțeleg însă tibetana noastră clasică vorbită la Lhassa sau se fac că nu înțeleg și trec mai departe în tăcere. Drăguț, în înserarea care se apropie din ce în ce mai mult, printre acești munți pustii, acest cortegiu de iaci, acești oameni cu chipuri mute, enigmatice, care se duc spre înaltele trecători misterioase. În ciuda faptului că am mai văzut acest lucru de mii de ori, nu sunt blazată și nu voi fi niciodată. Mi-a rămas același frison, același ca odinioară, când citeam descrieri de scene asemănătoare. Fiecare plasează senzualitatea conform temperamentului său, eu o am pe aceea a singurătății, a tăcerii, a pământurilor necălcate de picior de om, pe care nu le tulburã nici o cultură de plante, a marilor spații și a vieții aspre, duse în corturi, a nomaziior din Asia centrală. Mă las furată de această senzualitate, mă abandonez, mă tolănesc în ea, fără îndoială mai mult decât m-ar lăsa înțelepciunea s-o fac... la urma urmei, există nebunie atât de mare?... Deșertul vorbește cu alte voci decât bulevardele din Paris și nu este oare îndreptățit fiecare să prefere muzica pe care o îndrăgește mai mult? [...]

Kum-Bum, 3 noiembrie 1918

Iată, din ce în ce mai mult în plină iarnă, plopii rari, care singuri mai împodobesc cu câteva buchete firave vârfurile noastre ierboase, au lăsat să le cadă ultimele frunze aurii. A nins în mai multe reprize, din abundență; peisajul înconjurător, straniu transformat de către mantaua sa albă, amintea anumite aspecte ale regiunii transhimalayene din apropierea vârfurilor înalte. Mă făcea să-mi reamintesc taberele cu înfățișare epică, unde frigul îți îngheață măduva oaselor, și un ținut care va rămâne pentru totdeauna gravat

în memoria mea: stepele din Kampa și din Trinkye-Dzong. Dar zăpada nu prea durează în climatul ultrauscat al regiunii în care mă aflu. Soarele apare din nou, străveziu, cald, orbitor, pe un cer care îl poate concura pe cel al Africii, și te simți cuprins de dorința de a vagabonda prin munți. [...]

Am avut parte de una dintre cele patru mari sărbători anuale ale mănăstirii, ultima din anul acesta; o văzusem pe cea precedentă, chiar la sosirea mea aici. E un amestec medieval și oriental, nu lipsit de pitoresc. [...] Iată-mă deci, încă o dată, îmbrăcată în *chintab,* cu fustă de serj grena, bluziță de mătase galbenă aurită, vestă din postav întrețesut cu fire de aur și șal galben; cu capul acoperit cu o bonetă țuguiată de satin galben brosat, căptușită cu blană de oaie vopsită în galben și garnisită cu postav aurit. Este costumul clasic al călugărilor lama de marcă din secta galbenă. Șalul poate fi grena sau galben. Toți au dreptul de a-l îmbrăca pe cel grena și este cel pe care eu îl port în fiecare zi, galbenul arată că persoana (bărbat sau femeie) care îl poartă este un [...] *ri-teu-pa*, adică "a trăit mai mulți ani într-un loc solitar" și, de o manieră genc-ralã, "trăiește în izolare". Am toate drepturile la șalul galben după viața mea de sihastru printre vârfurile muntoase himalayene. [...] Iată-mă pornită, mergând din templu în templu (Kum-Bum este un adevărat oraș), privind mulțimea pestriță și pitorească, venerând cu conștiinciozitate o mulțime de obiecte eteroclite. Aceasta îmi amintește, lăsând costumele la o parte, de pelerinii care pot fi întâlniți la Roma. [...]

Băștinașii din Amdo și Koukou-nor se află într-o fază de devoțiune intensă. Fac și eu această experiență, puțin obositoare, având de binecuvântat cam o sută de indivizi aparținând ambelor sexe, care se năpustesc la trecerea mea, ciocnindu-se cap în cap când își înclină capetele buluc, făcându-mă să mă gândesc la o turmă de oi înspăimântate. Papa și episcopii bisericii din Roma au știut să aranjeze lucrurile în așa fel încât să-și menajeze comoditatea. Un gest al mâinii este suficient pentru a satisface mai multe mii din credincioșii lor. În Tibet nu merge cu această metodă, aici

fiecare își vrea binecuvântarea *sa* individuală. Dacă nu se poate, creștetul credinciosului trebuie atins cu ceva: cu mâinile călugărului lama, sau cu rozariul său sau cu *dorji* -ul său (un fel de sceptru). Îmi amintesc că am citit în cronicile epocii niște cuvinte atribuite dnei Du Barry. Se pare că, în ziua în care, prin intermediul a diverse intrigi, obține să fie prezentată în mod oficial la Curte de către amantul său regal, ar fi zis, în timp ce cobora din trăsura care o aducea de la castelul Versailles: "Aș fi vrut să mă aflu la o fereastră, să mă văd trecând." Aceste vorbe ale favoritei, adevărate sau nu, îmi revin în minte în timp ce distribui multiplele binecuvântări. Și eu aș vrea să fiu undeva la o fereastră să mă văd făcând asta; cred că aș obține astfel un fond de veselie și de râs nebun, care ar dura atât cât îmi mai rămâne din viață.

Nu-ți închipui că sunt răutăcios de sceptică, și totuși. Nu-mi bat joc de oamenii aceștia bravi. Ei au ideile rasei și ale țării lor, nu sunt mai stupizi decât suntem noi, adesea sunt chiar mai puțin. Ceea ce speră ei de la punerea mâinilor pe creștet și de ce speră eu știu, iar în fond este mult mai puțin absurd decât s-ar putea crede. Ei cred în contagiunea spirituală, așa cum credem noi când este vorba de boli. Eu sunt pentru ei cea care cunoaște cărțile sfinte, care știe să le citească, care le înțelege (așa cred ei, inocenții!). Eu sunt cea care "meditează", care, zile în șir, rămâne închisă în casă, invizibilă chiar și pentru servitori, fără să pronunțe un cuvânt și care, cu siguranță (ei nu au nici o îndoială în această privință), pe timpul acestor perioade, pătrunde într-o lume în care gândirea vulgară nu are acces; o lume aflată dincolo de cea în care ești întâi fericit, apoi nefericit, în care te chinui, în care te naști și mori. Ei au auzit, în timpul recitărilor, în psalmodierile incoerente ale călugărilor lama, un termen căruia i se zice *Nirvâna* în ținuturile din sud și *Tong-pa-gni* (gol în sine) printre budiștii din Tibet. Există în acest termen un mister, la care ei nu caută să aibă acces imediat, și totuși cred că acolo se află scopul care trebuie urmărit, unicul obiect care merită căutat. Iată de ce se îmbulzesc pe lângă cei cărora marele secret de dincolo de cercul renașterilor pare să le fie familiar, cei care au

văzut ceea ce ei nu au văzut și care merg pe o altă cale decât ei. Ceea ce murmură ei, solicitând binecuvântarea - foarte mașinal, fără îndoială, dar nu fără sinceritate - este: "Să dea Cerul să renasc inteligent, capabil să înțeleg Doctrina, să pot într-o zi să aștept eliberarea." (*Tharpa thob bar chog.*) Întrucât cunosc acest sentiment, acest lucru este suficient pentru a opri ilaritatea și ironia mea, pe care sunt gata să le îndrept către mine însămi. *Tharpa thob bar chog!* Fie ca ei să aibă parte de eliberarea de visul urât al lumii și al eului... iar eu la fel! La urma urmei, după cum gândea *Buddha:* nu există nici un alt infern și nici un alt paradis și nici alți Dumnezei protectori sau plini de cruzime, afară de cei pe care îi creăm noi. Toată această fantasmagorie țâșnește din spirit și se stinge în el. "Hora celor trei lumi este asemănătoare reflectării lunii în apă", zice *Lalita Vistara.* Iluzie pe care nebunii vor să pună mâna și de care înțelepții se amuză cu seninătate. [...]

Kum-Bum, 11 noiembrie 1918

[...] Vrei să ai o idee despre programul zilelor mele: dimineața, puțin înainte de 5 noaptea, peste acoperișurile templelor răsună un soi de trompete care invită la deșteptare. Cerul este încă plin de stele, eu sunt deja trezită de multă vreme. Dau o raită prin aerul tăios - oh! te asigur că este cu adevărat tăios - pe mica mea terasă și asta îmi biciuie sângele. După o oră își face apariția băiatul care vine să-mi aprindă focul în sobă, ziua a început și servitorul nostru se ivește și el: vine cu ceai (ceai fiert după moda tibetană), din care mi se servește o ceașcă fierbinte, după care urmează toaleta, lectură, o nouă plimbare pe terasă, în timp ce mi se mătură prin cameră. La ora 9 e micul dejun - un mic dejun englezesc, care constituie masa principală. Apoi studiu, traduceri tibetane; la prânz fac o baie, urmată din nou de un lung popas la masa de lucru. La ora 4 iau masa, constituită dintr-o supă abundentă, care adesea mi-este suficientă, fructe coapte... apoi lectură sau din nou redactare. La

ora 21 sunt în pat sau în ceea ce ține loc de pat în toate locuințele din Kum-Bum. Această monotonie este întreruptă din când în când de zile în care fac excursii. Am omis, de asemenea, în enumerarea mea, amănuntul orelor cotidiene de meditație, lucru care nu te interesează. Se pare că aș putea să continuu să duc o asemenea viață vreme de mii de ani, fără nici o oboseală, nici mentală, nici fizică. [...]

[...] Ți-am spus deja că aici nu se utilizează ca numerar decât niște monede de mică valoare, numite *sapek*, înșiruite în lungi mătănii. Această monedă grea, voluminoasă, servește la toate tranzacțiile mici; îndată ce suma aflată în joc crește, este plătită în argint, care trebuie cântărit. Se socotește în uncii de argint (care nu sunt tot una cu unciile farmaciștilor noștri). Trebuie să ai tot timpul propriul cântar la îndemână și, cum nu există nici un control al greutăților și al măsurilor, cântarele diferă mult între ele, ceea ce provoacă nesfârșite controverse, atât în legătură cu greutatea, cât și în legătură cu calitatea lingourilor de argint, dintre care numeroase sunt lamentabil amestecate cu cositor și cu alte materii. Această "uncie" - Cerul fie lăudat pentru asta - se împarte în fracțiuni zecimale de 10 *chos* și 100 de *puns*, ceea ce facilitează calculul. Dar într-o "uncie" sunt 2.000 de *sapek* (uncia se numește *sang*, dar europenii îi spun *tael* - numele său chinezesc clasic și corect) - aceste 2.000 de *tael* alcătuiesc 4 *tompas*, adică 4 mătănii a câte 500 de *sapek* fiecare. Dar aceste 500 de *sapek* sunt numite "mari", prin comparație cu un tip care nu mai există în circulație, dar despre care se vorbește în continuare în timpul tranzacțiilor. Așa că negustorul zice: 1.000 de *machers* (*sapek*) *sho* (mici), iar prin asta trebuie să înțelegi 500 de *sapek* reali. Dacă spune 1.000 de *machers ta* (mari), chiar 1.000 de *machers* trebuie să-i dai. Dar aceste mii nu sunt mii deloc. Socoteala corectă echivalează o sută de *sapek* mici cu 47 mari. În mătănii (în cele mai bune, căci sunt de mai multe feluri), 94 este considerat 100, dar uneori 92 și chiar numai 85 de *sapek* sunt înșirate în locul a 100. Vezi și tu la ce considerabile complicații se poate ajunge. La început eram îngrozită, dar acum nu mai văd

nici o dificultate în această aritmetică variabilă.

[...] Până acum a trebuit să refuz invitațiile care mi s-au făcut de a merge să vizitez diferite mănăstiri importante și căpetenii indigene, din cauza lipsei mijloacelor de transport. Pe timpul iernii nu mă voi clinti de aici, dar cum vine aprilie va trebui să mă mișc. Ca să nu mai luăm în calcul și faptul că se poate întâmpla ca, într-o zi de alertă, întotdeauna de prevăzut într-o țară atât de agitată precum China, mijlocul de transport rapid dintr-un loc în altul să devină mai mult decât agreabil, să devină chiar o modalitate de salvare a propriei securități. Nu-ți spun toate acestea pentru a-ți face o idee tragică despre situație. Nimic nu este tragic atunci când privești lucrurile cu sânge rece. Ceea ce contează este pur și simplu să iei, fără să intri deloc în panică, măsurile care pot fi necesare pentru evitarea problemelor sau a pericolelor. Atunci când o poți face, cum este cazul pentru mine, datorită ajutorului tău afectuos, ar fi o prostie să înfrunți riscuri din lipsă de prevedere; nu trebuie decât să privești în față evenimentele, cu aceeași luciditate pe care ai pune-o dacă ai încerca să acționezi preventiv împotriva lor. Toate complicațiile existenței și această existență însăși sunt, la urma urmei, lucruri care pot fi tratate cu cea mai mare lejeritate, numai nebunii construiesc din ele drame cu mare tărăboi. Precum o bulă de aer care se ridică la suprafața apei, se sparge și se risipește în minutul următor, viața nu e nimic mai mult și nici nu are o mai mare importanță. Astăzi se dezintegrează un organism animal sau uman, mâine va fi globul nostru sau vreun soare gigantic ajuns la sfârșitul zilelor sale fără număr... un țânțar sau o lume, în fața infinitului diferența e nulă. Mă simt bine când visez la asemenea lucruri înainte de ivirea zorilor, pe micuța mea terasă măturată de aerul înghețat, privind cum pălesc stelele pe cerul imens lipsit de nori al Asiei centrale. [...]

Kum-Bum 21, noiembrie 1918

Am primit în această dimineață scrisoarea din 27 iulie și duplicatul său, expediat din Alger câteva zile mai târziu. Cu toate că scrisorile tale sunt întotdeauna, printre cele pe care le primesc, cele care îmi fac cea mai mare plăcere, astăzi nu a mai fost așa. Corespondența mea conținea două cărți poștale trimise de misionarii englezi la interval de două zile. Pe una scria: "Guvern nou în Germania, dezordine mare, nemții cer un armistițiu, Austria cere pace cu orice preț, românii îi alungă pe germani din țară etc.", iar cea de-a doua nu conținea decât copia unei telegrame: "*Kaiser abdicated fled armistice*" și dedesubt: "*I thought you would like to see this telegram Is it not good news!*" Dacă nu e o veste bună? Asta nu mai trebuie întrebat: mărturisesc că am încercat o a doua emoție subită, care m-a făcut să-mi simt ochii în lacrimi, așa desprinsă, cum sunt acum, de tot ceea ce are legătură cu lumea. Iată, dragul meu, cele două cărți poștale care mi-au făcut astăzi mai multă plăcere decât cele două scrisori ale tale. Mă ierți, nu-i așa? Mâine vom confecționa un mare, un foarte mare drapel francez, și vom merge să îl fixăm pe un munte, de unde va putea fi văzut de către satele învecinate. E o copilărie poate, dar e bine să li se spună tuturor acestor oameni, care au fost chinuiți de emisarii nemților, că sfârșitul acestora se apropie. Deoarece acesta este cu siguranță sfârșitul. Era și timpul! Dar câți dintre francezi nu merită să fie admirați pentru că au știut să îndure, pentru că și-au păstrat sângele rece și hotărârea? Se credea că sunt o rasă aflată în decădere. Ei au reușit să uluiască lumea și-și vor primi recompensa. Victoria constă în redobândirea Alsaciei și Lorenei și, dacă lăsăm la o parte problema sentimentală, e un câștig substanțial, care valorează câteva miliarde. Eu cred că ni se vor mai acorda și alte recompense. Toate popoarele Asiei sunt cu ochii ațintiți asupra celor ce vor urma și hunii, dacă sunt menajați, se vor înghesui să spună lumii că "ei nu sunt atât de învinși", "că lumea se teme încă de ei și că nimeni nu

îndrăznește să le pretindă prea multe."

Eu cred că nemțălăii, pentru că au schimbat guvernul, când vor simți că se apropie furtuna, nu se vor deda, părăsind Belgia, la excesele care ar fi fost de așteptat din partea hunilor din "vechiul regim"; noii veniți se vor teme de represalii și vor căuta să-i îmbuneze pe Aliați. Asta pentru a spune, în altă ordine de idei, că micuța mea avere sub formă de valori ne va reveni intactă, atunci când vom putea din nou să intrăm în legătură cu banca.

[...] Aici înghețul nu mai încetează deloc, chiar și în plin soare. Nici nu-i mai dau atenție și am eliminat succesiv cele două jiletci de lână, pe care primele friguri mă obligaseră să le îmbrac pe sub rochia mea din piele de oaie. Și e un timp frumos! Frumos! Ce climat minunat! Afur și cu mine am făcut prima noastră mare plimbare pe zăpadă, în munți. Era grozav, te asigur, să alergi prin zăpada frumoasă și albă, cu cizme înalte de fetru roșu, care păstrează picioarele calde.

Kum-Bum, 3 decembrie 1918

O dezgustătoare epidemie de răceală - sau de ceva care îi seamănă - s-a abătut asupra regiunii noastre. Se spune că din cauza ei mai multe persoane au murit la Sinin (capitala departamentului). La Kum-Bum bolnavii sunt numeroși. Șase lama sunt culcați în templul în care locuiesc. Afur este la pat, iar eu nu sunt pentru că nu-mi stă în obișnuință și pentru că am mai multă rezistență morală decât băiatul, dar și eu sunt tot atât de obosită ca și el. De altminteri, prefer mai degrabă să fiu bolnavă eu însămi, decât să îl văd atins de boală pe el. Nu lua această declarație drept o chintesență a caritații, ar fi o greșeală. Ia-o mai degrabă ca pe un sentiment de egoism rafinat. Când sunt eu bolnavă, îmi dau seama, în linii mari, ce anume am, iar micuțul, urmând instrucțiunile mele, îmi dă ceea ce am nevoie. Și apoi, în definitiv, dacă lucrurile ar fi împinse la extrem, nu ar fi deloc dezagreabil să mor în mijlocul unui peisaj încântător din Asia, printre munți, într-o micuță locuință retrasă, liniștită și

singură, fără persoane nedorite în jur, care să-mi pândească ultimele grimase. În schimb, dacă Afur este bolnav, înseamnă că am pe cap o insuportabilă zdreanță gemândă, care trebuie îngrijită. Ce are el acum nu știu prea bine. Am petrecut ieri o zi chinuitoare pândindu-i febra, care depășea 40°. În sfârșit, cu ajutorul fenacetinei și a altor medicamente, am reușit să-i provoc spre seară o transpirație abundentă și febra a scăzut. Dar, din cauza acestei întâmplări, servitorul nostru de la Lhassa a încurcat rutina obișnuită a serviciului său. La momentul culcării mi-am găsit camera încălzită doar cu un foc muribund, iar apa din buiotă, care se pune seara în patul meu, lipsea. Afară erau minus 15 sau minus 16 grade, o frumusețe de îngheț! Și uite-mă, cu toată febra care punea stăpânire pe mine, sforțându-mă să ațâț focul pentru a înfierbânta apa. Pe la miezul nopții am reușit. Eram fierbinte și clănțăneam din dinți, ghemuită sub cuverturile mele. Dimineața tușeam îngrozitor și băteam puțin câmpii, sub influența febrei. [...]

6 decembrie 1918. A trebuit să mă întrerup, febra urca și mă făcea să-mi pierd capul. De atunci am petrecut două zile îngrozitoare și niște nopți obositoare, fără somn. Nu am putut să pun nimic în gură până în dimineața asta, în care câteva linguri cu supă cu țelină mi-au făcut plăcere. Nu contează, mă simt mai bine, febra mi-a dat pace. În trei sau patru zile n-o să mai apară deloc. Afur s-a ridicat din pat, dar se târăște dintr-un colț în altul, are un aer de mort dezgropat, se plânge de dureri de stomac, geme și este insuportabil. Energia îl părăsește complet îndată ce are cea mai mică durere. Cea mai mare parte a asiaticilor sunt la fel. Noi înțelegem cu greutate această mentalitate. Ei sunt complet lipsiți de acea voință reactivă, care ajută foarte mult la combaterea unei boli, oricare ar fi ea. Aici se află inamicul drumețiilor. Dacă s-ar putea face cu tovarăși hotărâți și energici, așa cum este cel care le inițiază, ar fi numai plăcere. Cea mai mare parte a exploratorilor pleacă întovărășiți și chiar și cei care, precum Pelliot, care se află acum la Pekin (atașat militar), nu au dreptul la mai mult decât titlul umil de călători, au întotdeauna mai mulți oameni de nivelul lor împreună cu ei. Acum,

gândindu-mă mai bine la asta, îmi vine în minte că poate în felul acesta ei se lipsesc de o parte din farmecul aventurii, care constă tocmai în "a ieși din propria piele", a deveni un altul și a trăi o grămadă de senzații noi. Probabil că domnii aceștia, seara, în timp ce își beau cafeaua, sub cortul lor, vorbesc despre Paris, despre curse, despre femei... ce știu eu? Despre o grămadă de lucruri nepotrivite cu ambianța și care împrăștie cea mai bună parte din impresiile pe care le-ar putea avea. Ah cu siguranță nu-i invidiez! Nu vor afla niciodată cât vis și câtă poezie pot fi înfășurate într-o salopetă jegoasă din piele de oaie, lângă un foc făcut cu balegă de iac, având în mână o strachină de ceai cu unt, în timp ce micii sălbatici ai caravanei cântă, în jurul jăraticului puțin împrăștiat, despre aventurile lui *Guésar*, Cuceritorul oamenilor din țara Hor... Da, știu, dragul meu, toate astea nu-ți spun nimic, și asta pe bună dreptate, pentru că tu ești refractar la acest gen de beatitudine puțin aspră, și de aceea bunătatea ta este și mai mare, căci mă ajuți să o savurez.

[...] Am celebrat la Kum-Bum aniversarea anuală a morții lui *Tsong Khapa*. Pentru budiști, moartea, mai ales aceea a unui om mare, nu este un eveniment trist; ba chiar dimpotrivă; deci festivalul nu a avut nimic funebru. Toate templele au fost iluminate de-a lungul mai multor seri, în timp ce pe acoperișurile acestora novicii lama suflau în cochilii marine sau executau o muzică mai savantă cu instrumente variate. Era chiar frumos spectacolul acestor milioane de lămpi arzând pe coastele munților. Eu însămi am contribuit la iluminatul templului meu, plătind uleiul necesar pentru 108 lămpi (cifră rituală) și Afur, care nu era încă bolnav în prima seară, nu mai putea de bucurie, suflând într-o cochilie, vrând să demonstreze celorlalți tineri că în mănăstirea sa îndepărtată se pricepeau mai bine decât la Kum-Bum la acest gen de sport. Ceea ce de altfel este adevărat. În Himalaya cei ca el scot niște efecte uluitoare din aceste cochilii.

Tocmai îmi propusesem să mă închid în casă pentru o retragere de o lună, pentru a avea timp suficient să citesc o volumi-

noasă lucrare tibetană, pe care trebuie să o înapoiez într-un răstimp foarte scurt, când a apărut febra asta stupidă. Dar, cu siguranță, astăzi mă simt mult mai bine. Simt că s-a sfârșit. [...]

Kum-Bum, 21 decembrie 1918

Alte scrisori primite astăzi mă anunță că războiul e fără nici o îndoială sfârșit și că germanii au fost obligați să se predea necondiționat, ca și aliații lor, turcii și austriecii. [...]

Noi confecționăm o nouă flamură tricoloră, mai degrabă un fel de banderolă lungă pe care vom pune o inscripție, pe care tibetanii o plasează cu plăcere pe vârful munților sau trecătorilor și care se poate traduce prin: "Victorie zeilor! Demonii sunt învinși!" Cum în limba tibetană, ca și în sanscrită, termenul zei (în tibetană *lha*, în sanscrită *déva*) nu semnifică numai locuitorii lăcașelor cerești, ci este și un epitet onorific, însemnând: nobil, mare, foarte onorabil etc., care este aplicat eroilor, regilor sau uneori pur și simplu oamenilor cărora li se vrea subliniat meritul moral sau rangul social, nu este deloc împotriva geniului limbii folosirea lui pentru a-i desemna pe francezi și pe aliați în general, iar inscripția nu va fi deloc deplasată, apărând pe banda albă a unui stindard tricolor. Va fi cel mult ceva original și, fără îndoială, unicul exemplar de acest gen. Dacă voi putea să-i fac o fotografie, ți-o voi trimite ca document-amintire. Nu mai este nevoie să explic cât de actuală este cea de-a doua parte a inscripției: "Demonii sunt învinși!" aplicată la nemțălăi. [...]

M-am închis în casă pentru retragerea pe care o proiectasem. Nu văd pe nimeni, afară de Afur, micuța mea verandă este acoperită de perdele; regula cere ca nimeni să nu mă zărească și se presupune că eu nu trebuie să arunc nici o privire în afară. Îmi plac mult aceste perioade de liniște absolută, chiar și cele mai severe, în timpul cărora nu vorbesc cu nimeni și nu-l văd nici măcar pe Afur, care îmi aduce masa într-o cameră, în timp ce eu mă aflu în alta. E

foarte profitabil pentru a citi, pentru a studia, pentru a gândi, atunci când te izolezi astfel de lumea exterioară! Pentru moment, citesc și compilez un gros volum tibetan. Îmi voi continua retragerea timp de șase săptămâni, până în timpul marelui festival, când curiozitatea mă va scoate afară, pentru a vedea acest spectacol pitoresc. Dar, după ce va fi încheiat, cred că mă voi izola până la primăvară.

Kum-Bum, 12 ianuarie 1919

[...] Apropo de articolele pe care le voi publica, vreau să te întreb dacă preferi să adaug și numele tău alături de al meu la semnătură. Datorez prieteniei tale devotate sejurul în Asia, care îmi permite să scriu aceste articole și, în cazul că poți afla în acest lucru fie și umbra unei anumite plăceri, mi se pare absolut just ca numele tău să figureze acolo. [...]

[...] De asemenea, voi mai publica "Japonia, așa cum am văzut-o eu". Francezii călătoresc puțin, nu este inutil să fie instruiți.

Nu am de altfel nici o iluzie în privința stării mentale create de război. Noi toți am retrogradat spre barbarie, spre stupiditate, ne-am brutalizat. Privește această demonstrație de opoziție a unei grămezi de ignoranți împotriva lui Nietzsche și fă-mi plăcerea de a reciti *Așa grăit-a Zarathustra*, pe care o vei găsi printre cărțile mele. Ei bine, Nietzsche era un nemțălău și putea să aibă defecte specifice lor, dar era un mare creier. I se reproșează că a spus că puternicul îl va învinge pe cel slab; Darwin nu a arătat același lucru în istoria naturală și nu avem ochi să vedem că așa stau lucrurile? I-am învins pe germani pentru că am fost mai puternici decât ei, nu pentru că aveam o cauză mai dreaptă decât a lor. Fără englezi și americani, având aceeași cauză dreaptă, am fi fost striviți. Nu trebuie amestecate lucruri de ordin diferit. În timpul bătăilor cu pumnii, contează greutatea pumnilor, și nu puritatea sau cunoștințele științifice. De altminteri, Nietzsche nu viza mai degrabă forța intelectuală decât forța fizică? Sunt încântată, mai mult decât încântată,

că am obținut victoria. Despre cea a nemțălăilor? Sinuciderea ar fi fost mai bună decât vederea ei. Și totuși, acest război ne-a făcut foarte mult rău. Am devenit mai proști, mai sentimentali, mai ușor de emoționat și mai bigoți - bigoți zic, și nu religioși sau mistici. Trist spectacol! [...]

Kum-Bum, 26 ianuarie 1919

[...] Mai deunăzi am trăit o aventură deloc plăcută. Un mic funcționar chinez mă rugase să merg s-o văd pe soția sa, care era bolnavă. Mai întâi am refuzat, dar el a revenit, rugător și insistent, așa că am acceptat, fiind puțin tentată și de ideea de a călări aproape 40 de kilometri după ce atâta vreme am fost privată de posibilitatea de a urca pe cal. În dimineața convenită mi se aduc doi catâri, unul pentru mine și celălalt pentru Afur; o rudă de-a bolnavei ne servește drept ghid și astfel plecăm. O vreme splendidă. Drumul frumos, ușor, exceptând câteva coborâri puțin cam abrupte, catârul meu e lent, dar nu prea rău, totul merge bine, în timpul drumului întâlnim câteva peisaje interesante, care ar fi meritat să fie fotografiate: un grup de cămile frumos dispuse la o adăpătoare etc. Sosim în sfârșit, casă de săteni bogați; imediat este servită o masă bună, pe drept cuvânt. În ce privește bolnava, nu te voi plictisi, este un caz chirurgical și am încercat să conving familia să o trimită la spitalul din Lanchow. În același timp în care fusesem chemată eu, fusese solicitat un lama pentru a oficia ritualul. Îl găsesc într-o cameră plină de fum, în fața ustensilelor profesiei sale; un șugubăț jovial, care vorbea bine tibetana și care, în ciuda unei nevralgii care îl chinuia, ne-a distrat cu niște cuvinte de duh destul de bine aduse din condei. Vine seara și, după ce luăm altă masă, ne pregătim să ne culcăm. Ni s-a dat cea mai frumoasă cameră, ocupată, aproape în totalitatea sa, de o estradă împărțită în două prin niște măsuțe joase, pe care sunt stivuite prăjituri și alte bunătăți. Nu ne mai rămâne decât să ne lungim, Afur și eu, unul lângă altul, și să dormim. Micuțul mă

întreabă: "Vreți să mă duc să mă culc în cameră cu lama?" Dar, întrucât camera în care mă aflu nu are ușă și trebuie să mă culc fără să-mi scot salopeta mea îmblănită, îi răspund: "Nu, rămâi aici, dacă am nevoie de ceva peste noapte, este mai bine să fii aici." Suntem atât de obișnuiți cu aceste nopți lipsite de confort, petrecute în poziție ghemuită, înfășurați în mantalele noastre, fiecare în colțul lui; aici camera e bună, dar în câte hambare infecte am locuit venind de pe coastă până aici! Nu la multă vreme după ce adormisem, mă trezesc; am o senzație stranie, simt că leșin, nu pot să mă mișc, și totuși gândirea mea străpunge această toropeală apăsătoare; deoarece eram instruită de mai multe experiențe precedente, înțeleg că ne asfixiem. Îmi adun ultimele puteri pentru a striga: "Micuțule, micuțule, repede, scoală-te, scoate-mă afară de aici!", dar "micuțul" nu răspunde. Sunt incapabilă să mă mișc pentru a ajunge până la el. Spun din nou: "Repede, repede, ridică-te, ne sufocăm." Atunci, trezindu-se, înțelege, face un efort, vine la mine, mă târăște afară; abia se târăște el însuși; aproape de prag, îi scap din mâini, și iată-ne pe amândoi pe jos, vomitând fără să ne putem opri, incapabili să ne ridicăm pentru a ieși din murdăria pe care o făcuserăm. Frumoși mai suntem, amândoi, în plină noapte! E lună plină și temperatura trebuie să fie cam de 20° sub zero. Clănțăneam din dinți în ultimul hal și nu îndrăzneam să mă întorc în camera în care chinezii se ocupau cu scosul cărbunelui, autorul răului, care ardea sub estrada unde ne culcaserăm. Totuși, după un timp a trebuit să mă întorc, dar acum mi-era imposibil să mă încălzesc. Afur m-a acoperit cu tot ce a putut găsi, lipsindu-se chiar de mantaua lui îmblănită. Credeam că îmi dau sufletul. Mi-ar fi trebuit un pat bine încălzit, sticle cu apă caldă și un ceai fierbinte. Dar nimic! Totuși, dimineața mă simțeam ceva mai bine și Afur făcea din nou pe viteazul. Am urcat pe cai și, parcurgând drumul, aerul curat a desăvârșit cura. Este a cincea sau a șasea asfixiere ratată. S-ar zice că le cultiv. Mizerabil și penibil lucru. Tu să ai grijă și să te ferești ca de ciumă de toate gazierele și alte mașini diabolice de aceeași natură. Dacă băiatul nu ar fi fost alături de mine, aș fi putut rămâne acolo pentru totdeauna, neavând

forța să ajung la ușă.

Anul Nou chinezesc se va sărbători peste cinci zile. Va fi mare afluență de pelerini și negustori la Kum-Bum, vor avea loc dansuri religioase (precum "Misterele" din Evul Mediu), ceremonii diverse, un târg mare. Cel mai curios lucru este expoziția anuală de statui făcute din unt colorat. Va trebui să mă duc cu oarecare pompă acolo, pentru a evita să fiu îmbrâncită de mulțime, care se calcă în picioare pentru a intra în sălile expoziției. Cu pompă - aceasta înseamnă, în stilul ținutului, că mai mulți vlăjgani viguroși, în haine de sărbătoare, cu o bâtă sau un bici în mână, te precedă și te urmează în calitate de gărzi de corp, deschizând trecerea, izbind cu putere în mulțime, care probabil că nu simte prea mult loviturile aplicate pe salopetele groase de blană, dar se îndepărtează cuprinsă de respect pentru gestul respectiv. Această împrejurare mă obligă să îmbrac, încă o dată, vesta mea de zile mari din postav aurit, șalul meu galben cel mai strălucitor și cea mai sclipitoare bonetă ascuțită. [...]

Încă mă mai gândesc la marea călătorie despre care ți-am vorbit și pe care cu siguranță o voi face, dacă mai trăiesc până atunci, dar nu va fi curând. Pentru a fi în întregime interesantă, trebuie să termin înainte anumite studii în regiunea în care mă aflu.

[...] E îndoielnic că aș mai putea să trăiesc dincolo de atmosfera tibetană, dincolo de marile stepe și de munții arizi, dincolo de *gömpas,* unde, precum în timp ce eu îți scriu, răsună enormele trompete tibetane, cu sunet grav precum cel al clopotului mare din catedrale, cu tot talmeș-balmeșul unui cult în care nu cred, dar care a deșteptat în mine nu știu ce îndepărtat atavism latent. Ieri, călugărul lama "încarnat", un mare personaj, proprietar al templului pe lângă care este situată casa mea, mi-a făcut o vizită. Este un tânăr înalt și timid, de 28 de ani, care vorbește o tibetană foarte curată, căci a făcut studii la Lhassa. Am vorbit vrute și nevrute la gura sobei mele, lucruri fără o importanță specială. Mă uitam la amândoi, la el și la mine, îmbrăcați cum eram în stofe identice. Amintiri confuze, imposibil de fixat, pluteau în mintea mea;

amintiri ale unor ore asemănătoare, ale unor robe asemănătoare, dintr-un trecut pe care nu îl puteam preciza; impresii ale unor lucruri trăite când? și unde? trăite sub formă de celule, ale căror amprente oculte se imprimaseră pe celulele creierului meu. Bizar! Aș da mult pentru a putea să luminez, într-o manieră științifică și clară, misterul unic al vrăjitoriei care mă stăpânea. Criza dureroasă pe care am traversat-o în Japonia mi-a arătat măsura acestui soi de farmec. Peisajele, lucrurile din Tibet mă obsedau acolo cu o insistență atât de prodigioasă, de imperioasă, încât pur și simplu m-am îmbolnăvit. Cu adevărat, cred că aș fi moartă acum dacă aș fi persistat. Aici mi-am regăsit întreg calmul și toată sănătatea. Dar mă fac bătrână, aș vrea să te revăd și voi reveni pentru asta. Și apoi? Ce contează? Sfârșitul trebuie să vină totuși într-o zi. Eu, datorită ție, mi-am realizat visele și chiar mai mult decât visele, căci nu m-am gândit niciodată că voi traversa Himalaya și că voi parcurge, dincolo de acești munți, acel ținut vrăjitoresc fără seamăn pe lume. [...]

Îmi cunoști părerea: cel care îmbrățișează cu adevărat, din tot sufletul, o doctrină religioasă, filosofică sau socială, un ideal intelectual oarecare, care pozează în apostol nu poate să fie decât cast, dacă este cu adevărat sincer. Nu în felul catolicilor care vorbesc despre "păcatele trupești", ci pur și simplu pentru că atenția lui este atrasă în altă direcție și nu se gândește la ceea ce bunicii noștri numeau, cu prețiozitate, "jocurile dragostei". Nimeni nu și-i poate imagina pe *Isus Christos* sau pe *Buddha* libertini sau măcar jucând rolul de respectabili capi de familie. Sunt lucruri incompatibile prin esența lor. Pastorii care, după ce au citit Predica de pe munte și au improvizat o rugăciune, mai mult sau mai puțin inspirată, se duc să-și îmbrățișeze soția sunt niște oameni excelenți și demni de toată stima, dar, după părerea mea, oarecum ridicoli și puțin șocanți. Nu toată lumea este făcută pentru misticism, pentru cel al religiei sau pentru cel al visurilor sociale; e mai bine să nu te amesteci în lucrurile pentru care nu ești făcut și la care nu poți ajunge. [...]

Kum-Bum, 5 februarie 1919

[...] Am citit un scurt articolaș care anunța că Senatul a hotărât să ia în considerație chestiunea acordării de drepturi electorale femeilor. Nu prea știu dacă Franța va avea grijă să nu rămână în acest domeniu în urma celorlalte mari națiuni, precum Anglia și America. Mă gândesc la această chestiune mai ales din punctul de vedere al mentalității nației. Este foarte probabil ca participarea femeilor la viața politică să tindă să amelioreze sentimentul general la adresa lor, care - trebuie să recunoaștem - nu este deloc măgulitor în Franța și se învecinează cu cel al regiunilor zise necivilizate și sălbatice. Acesta este un mare obstacol pentru puterea unei națiuni. Vedem bine în ce măsură ne sunt superioare din acest punct de vedere Statele Unite sau Anglia. Tu, care nu ai trăit decât printre francezi, nu poți, este firesc, să-ți faci o idee despre diferența de atmosferă, datorată mentalității, care există între Franța și țările anglo-saxone. Pentru mine, care am trăit atâția ani în contact zilnic cu englezi, cu americani sau scandinavi, contrastul este frapant și atât de sensibil, încât încerc aproape un fel de jenă fizică, atunci când mă găsesc în mijlocul celor pe care hazardul nașterii mele mă determină să-i numesc compatrioții mei. Este ca și cum, ieșind din aerul proaspăt al munților, aș pătrunde printre miasmele unei mlaștini. Nu este vorba aici de o chestiune de virtute, marii noștri Aliați nu sunt mai virtuoși decât noi - dacă se poate vorbi de virtute în această privință, ci de o chestiune de caracter național. La noi, între fracțiunea masculină și fracțiunea feminină a nației există un război latent, o duplicitate care nu încetează niciodată; onestitatea, prietenia, fraternitatea nu există. Cred că și catolicismul a contribuit mult la această stare de lucruri. Catolicismul este o școală dăunătoare pentru creierul feminin, pe care îl îndoapă cu un misticism senzual, pe cât de debilitant, pe atât de nătâng. Protestantismul ignoră acest gen de otravă, cu toate că posedă altele. Persoane cu care sunt prietenă îmi trimit din când în când ziare, unele - ziare

englezești, altele - o foiță clericală franțuzească, editată la Tien-tsin. Diferența este frapantă. Într-adevăr, exact în momentele în care această foiță crede că adoptă un ton politicos, așa bătrână cum sunt, citind, simt aceeași jenă pe care ai simți-o dacă ai fi transportat într-un loc murdar. Ciudată această înclinație de a fi "murdar în spirit". Hindușii sunt infinit mai senzuali decât noi și ne lasă mult în urmă în materie de rafinamente voluptuoase, dar nu sunt "murdari în spirit" și este în același timp curios și trist să constați că francezii, chiar și când trăiesc o viață cinstită și morală, nu sunt deloc mai puțin "murdari în spirit". Nu-i incriminez numai pe bărbați, fiindcă și femeile sunt croite din aceeași stofă, uneori sunt chiar mai rele. Dacă ar fi altfel, ar da o cu totul altă educație fiilor lor. Ah! eu sunt, așadar, o fericită că nu am copii. Ei bine, iată că ți-am făcut ditamai disertația despre electoratul feminin; în chip de concluzie, revin la ideea mea inițială, că el ar putea să exercite o influență benefică asupra moravurilor, asupra mentalității noastre. Femeile devenite "colegi" ar apărea sub o lumină cu totul diferită. Bărbații, în Franța, ar ajunge fără îndoială să le respecte, iar și ele însele, femeile, ar ajunge probabil să se respecte. În rest, ca să folosesc un termen prea puțin diplomatic: mă doare-n cot. Eu nu voi fi niciodată, după toate probabilitățile, nici candidată, nici electoare, iar pe deasupra nu am nici dorința de a mai trăi vreodată în Franța. [...]

Kum-Bum, 20 februarie 1919

Săptămâna trecută a fost primăvăratecă, simțeai că îți cresc aripi și dorința de a zbura prin spații, dar au urmat un frig nesuferit și zăpadă, după acest preludiu al primăverii care se apropie. Provizia mea de huilă este pe sfârșite, nu mi-a mai rămas decât praf, care încălzește destul de prost și, așteptând întoarcerea omului pe care l-am trimis la mină, suntem cam rebegiți. Marea sărbătoare anuală a avut loc pe 16. Este unul dintre cele mai frumoase lucruri pe care le-am văzut în stilul chinezesc. Erau extrem de multe statui

din unt colorat, cu mult gust modelate și înconjurate de o risipă de ornamente, toate din unt. Unele erau expuse în edificii improvizate, decorate cu mii de flamuri, de lămpi și lanterne. Am făcut turul acestei expoziții, escortată de oameni cu lămpi în mâini, care îndepărtau mulțimea destul de compactă, și am fost primită ceremonios de organizatorii diverselor expuneri. Cu două zile înainte fusesem invitată la o audiție muzicală care m-a încântat. S-au executat bucăți de muzică mongolă. Aș fi vrut să fii și tu acolo. Erau acolo niște flautiști minunați. La sfârșit, s-a cântat o bucată pentru timbale solo. Imaginează-ți 6 sau 7 perechi de timbale de cupru de dimensiuni diferite și acordându-se între ele în așa fel încât să producă intervale muzicale. Artiștii le lovesc fiecare urmând un ritm diferit, iar ansamblul produce o veritabilă *arie*. Ceva straniu și fascinant; evocând ideea unui galop de cai, care alergă spre tine din depărtările stepelor, purtând în șei hoardele lui Gingis Han. M-am simțit delectată până în străfundurile sufletului meu de muziciană! Poate mai ales pentru că muzica asta contopise în sine cântecele pe care le răspândește vântul prin singurătățile care înconjoară taberele pierdute în mijlocul deșertului și acompaniază caravana în mersul său prin nemărginire.

[...] Lucrurile merg prost în regiune, soldații au ars mai multe lamaserii și le jefuiesc pe cele din Lhabrang, de unde au fugit numeroși lama. Se pare că generalul își propune să atace o altă lamaserie, aflată în apropiere de aici, iar asupra celei din Kum-Bum plouă cu amenzi. În templul în care locuiesc, călugării lama se află în conflict unii cu ceilalți. Instabilitatea situației te face să-ți dorești să ai la îndemână mijloace de transport care să-ți aparțină, pentru a putea pleca în orice moment. Peste șase săptămâni sau peste două luni voi începe să vizitez împrejurimile, pentru a vedea unde aș putea să locuiesc pe timpul sezonului ploios de la sfârșitul iernii. La Kum-Bum sunt foarte bine instalată, dar nu se pot face prea multe lucruri din punctul de vedere al studiului, căci în mănăstire nu se află decât călugări lama lipsiți de erudiție.

[...] Deocamdată am dat la copiat un anumit număr de

tratate filosofice, ale căror originale în limba sanscrită s-au pierdut și pe care nu le mai putem cunoaște decât prin intermediul traducerilor tibetane, care sunt foarte fidele, pentru că sunt făcute într-o epocă în care marii îndrumători ai școlii căreia îi aparțin se aflau încă în viață și discipolii direcți ai acestora au contribuit ei înșiși la realizarea acestor traduceri. Intenționez să le traduc în franceză sau în engleză. Copistul mi se pare puțin cam pretențios, dar sunt asigurată că este un om capabil. Copiez eu însămi cele mai scurte dintre tratate, dar exemplarul care mi s-a împrumutat este îngrozitor, indescifrabil în multe locuri, și îmi chinui ochii cu el. Întrucât am prevăzut că vor apărea asemenea situații, m-am înarmat, la plecarea din Pekin, cu o pereche de ochelari cu lentile care măresc, care îmi ușurează lectura, mai ales seara. [...]

Kum-Bum, 14 aprilie 1919

Iată-mă revenită în căsuța chinezească de la mănăstirea din Kum-Bum și sunt absolut încântată. Atunci când căruța, în care am făcut drumul de la Sinin până aici, a ajuns la ultima cotitură a drumului, de la care se descoperă brusc multiplele acoperișuri aurite ale templelor și sutele de case albe ale faimoasei cetăți monastice, le-am salutat cu un entuziasm care se explica, fără îndoială, mai ales prin oboseala drumului și dorința de odihnă. La templul de care depinde locuința mea, toți mă așteptau surâzători, demonstrându-mi astfel că nu sunt un oaspete inoportun. Cei tineri mi-au descărcat bagajele, cei mai în vârstă au venit să îmi ureze bun-venit. Sunt niște oameni extraordinari. Dar acum să-ți povestesc călătoria mea! Ți-am mai spus câteva cuvinte despre ea în scrisoarea scrisă cu creionul, pe care ți-am trimis-o de la Sinin, acum câteva zile. Iată: am plecat spre Ditza, așa cum te anunțasem, drumul fiind, pentru toată ascensiunea până la trecătoarea pe care o aveam de traversat, albia unui torent masiv, încă înghețat în această perioadă a anului. Cum apa sa coboară în cascade vălurite, a trebuit să urcăm pe

treptele sale neregulate de gheață, treabă foarte anevoioasă pentru cai. Un grup de călători plecase înaintea noastră, știind că venim în urmă, și, cum drumul este considerat destul de nesigur, aceștia ne așteptaseră la jumătatea urcușului. Îi găsim așezați să se odihnească, în timp ce animalele lor păsteau, și ne oprim să mâncăm niște ouă fierte tari. Mici sălbatici, care fac parte din grup, fraternizează cu un simț profund al comunismului, pe care nu li l-a insuflat nici un retor: "Sunt ouă!" le-am zis. Asta înseamnă pentru ei pur și simplu "Avem ouă!" deci că fiecare își va primi partea. Nu lua asta drept lăcomie. Ar fi același lucru dacă ei ar fi cei care ar spune: "Avem cutare sau cutare lucru", ceea ce ar însemna că mă pot servi. Reluăm drumul împreună: suntem vreo cincisprezece oameni și ajungem la partea cea mai de sus a depresiunii. Pe celălalt versant drumul coboară, superb și ușor; nu mai e zăpadă și e un soare minunat. Popasul e mai lung decât m-am așteptat și nu am mai făcut călare de multă vreme (de la plecarea mea din Himalaya) o cursă atât de lungă. Mă simt obosită și de aceea mă opresc să beau o gură de ceai și să mă odihnesc. Caravana nu mă așteaptă. Afur, omul din Lhassa și cu mine rămânem singuri, în mijlocul unei minunate priveliști împădurite. Ceaiul încă nu a fost scos din tașca șeii mele și mă aflu așezată pe un bolovan, în momentul în care băiatul din Lhassa zice: "Hii! Uite niște oameni care ne privesc de după tufișuri, sunt doi... au puști!... O! uite patru... cinci... vin încoace!..." În asemenea momente nu trebuie să intri în panică, este un lucru rău din toate punctele de vedere. Prin urmare, nu întorc capul spre a verifica vorbele spuse, ci poruncesc: "Adu caii imediat, pleacă, și ține-ți pușca pregătită." Lhassa-pa (locuitorul din Lhassa) este viteaz și și-a petrecut mult timp străbătând deșertul, deci nu se lasă impresionat cu una cu două. Mă ridic cu calm și o iau înainte, în timp ce el aduce caii. În timp ce mă ridicam, întorc privirea în spatele meu și văd la o distanță destul de mare de noi, în pădure, trei oameni înarmați care ne privesc. Nu mai stau pe gânduri și nu mă mai gândesc să-i caut cu privirea și pe ceilalți doi și îi poruncesc lui Afur: "Ia revolverul din sacul din dreapta de la șaua

mea și dă-mi-l." Și continuu să merg. Apoi urc în șa și plecăm. Oamenii din pădure nu ne-au urmărit, de altminteri ei sunt pe jos. Un pic mai încolo îi ajungem din urmă pe ceilalți călători. Seara înnoptez la casa fermierilor care mi-au închiriat calul, o casă de săteni înstăriți. Toată familia vine să se prosterneze la picioarele mele și să-mi ceară binecuvântarea, apar și niște vecini, trebuie să ating o grămadă de capete, al căror păr este uns cu unt... A doua zi, spre prânz, suntem la Ditza, o mănăstire ale cărei amplasament și clădiri nu au nimic pitoresc. Este zi de sărbătoare. Sute de băștinași veniți din împrejurimi se îngrămădesc în piață. Oamenii se prosternează înaintea calului meu (eu sunt călare pe el, bineînțeles) și mi-ating cizmele cu fruntea. Mi s-a pregătit o cameră într-o căsuță confortabilă, dar care nu-i așa de grozavă ca a mea, la Kum-Bum. Spre după-amiază, ies să văd templele și sunt din nou întâmpinată de o mulțime de oameni care vor să fie binecuvântați. Pentru a mă conforma obiceiului din partea locului, trebuie să merg să aduc același omagiu statuii celebrului *Tsong Khapa*. De altfel, mi se întinde un covor pentru a putea să îndeplinesc ritul fără ca rochia mea să atingă pământul. *Tsong Khapa* a fost un filosof și nu mi se pare deloc dezgustător să-mi manifest respectul față de memoria sa într-o formă care îmi aduce aminte de exercițiile de gimnastică pe care le făceam în copilărie și care aici, în Tibet, sunt un semn de veneratie.

A doua zi, fac o vizită marelui lama din partea locului, care nu mi se pare că ar merita marea reputație de erudit pe care o are. Seamănă cu un japonez și am impresia că pozează puțin. Pentru că am fost rugată am rămas patru zile în Ditza, am făcut câteva plimbări prin munți și l-am vizitat pe un marc lama, care trăiește retras într-un loc pitoresc în mijlocul pădurilor. E un bărbat solid și amabil, care a călătorit mult, a vizitat India etc. Mi-a făcut o primire fermecătoare. [...]

În sfârșit, după tocmeli fără sfârșit, vrăjitorul *Golock*, despre care ți-am vorbit, ne-a procurat animalele care trebuia să ne ducă să vedem Tchakyong și cu care să coborâm de acolo până pe

malul fluviului Galben, în fața casei călugărului lama, împreună cu care am venit la Pekin. Am parcurs drumul în trei zile (în medie cam 8 ore de mers fără oprire, în fiecare zi), era cald și nu se putea spera în apariția unei umbre cât de mici în acești munți despăduriți. Am făcut câteva fotografii la mănăstirea din Tchakyong și apoi, deși călugării lama ne sfătuiseră să coborâm pe drumul care ocolește, oamenii mei s-au încăpățânat să o luăm pe scurtătură, care s-a dovedit a fi o coborâre în pantă aproape continuă, pe cărări făcute de capre sălbatice, având drept sol un fel de prundiș care se sfărâma sub pașii noștri. A trebuit, bineînțeles, să mergem pe jos tot timpul (cam 15 kilometri) sub soarele copleșitor, înainte de a putea să urcăm din nou pe cai, când am ajuns în câmpie. Odată ajunși în fața fluviului, care chiar și aici este încă foarte departe de locul său de vărsare, fiind de trei ori mai lat decât Sena la Paris, trebuia să îl traversăm. Două trunchiuri de arbori, scobite și legate cu frânghii, servesc pentru a transporta și oameni, și bagaje. În ce privește caii, ei sunt legați de acest strămoș înapoiat al pachebotului și înoată și ei cum pot. Curentul este foarte rapid și manevrele greu de făcut. Când fură trecute animalele mele (cele închiriate trebuia să se întoarcă în urmă), calul pe care îl aveam legat își rupse căpăstrul și fu luat de curent, dar se luptă cu energie și reuși să ajungă pe malul celălalt. Trecui și eu. Pe celălalt mal, ne așteptau animale trimise de lama pentru a ne transporta la locuința lui, aflată la mică distanță. Nu îl văzui personal, pentru că se afla într-o perioadă de retragere, dar făcui cunoștință cu soția sa, foarte drăguță și agreabilă. Locuința "încarnatului din cele nouă văi" este asemănătoare aceleia a unui prinț chinez. Grădini imense, corpuri de clădiri împrăștiate ici și colo... ceea ce nu îl împiedică să trăiască într-o căsuță foarte mică și să se culce în aceeași cameră în care i se pregătește mâncarea, pe o sobă americană. Eram invitată de către călugărițe să merg să văd mănăstirea lor la Nam-Dzong (Fortăreața Cerului). M-am dus, lama oferindu-mi animalele pentru transport. Aveam de mers o zi, pe un drum cu pante excesiv de abrupte, dar nu imposibile. "Fortăreața Cerului" își justifică din plin numele. Este un loc

foarte pitoresc, înconjurat de munți prăpăstioși, dintr-o rocă având culoarea roșu închis. Pinii înfrumusețează peisajul. Există acolo o foarte frumoasă *gòmpa*, construită de defunctul lama, pe care cel "din cele nouă văi" se consideră că îl reîncarnează. Picturile din interior sunt dintre cele mai interesante. Este o mănăstire din secta roșie și o mănăstire fără călugări. Cei care țin de ea sunt *nags-pa*, au părul lung, sunt căsătoriți în marea lor majoritate și trăiesc cu familiile lor, doar câțiva indivizi dintre ei au ales să se retragă singuri în sihăstrii. Acest templu posedă o bibliotecă magnifică, dar frumoasele volume legate cu bogate coperte de brocart rămân fără cititori. Chiar alături de templu, lama a pus să fie construit un fel de palat chinezesc, care, deși nu este încă terminat, a ajuns deja în ruină în numeroase părți. Acolo am locuit eu. Există, de asemenea, o mănăstire a sectei galbene și, în fine, destul de departe de acolo, pe un alt munte, locuința foarte simplă a unui grup de vreo patruzeci de călugărițe de toate vârstele. Aceste femei au fost încântătoare și doresc foarte mult să vin să mă instalez pentru câteva luni la ele. Ar fi plăcut, dacă nu ar exista problema aprovizionării. Într-o zi, majoritatea călugărițelor și cu mine ne-am cățărat pe una dintre crestele pe care se află două temple mici. Am întreprins o ascensiune periculoasă în susul rocilor perpendiculare minuscule. Binevoitoarele muntence m-au împins, m-au tras, aproape m-au cărat pe sus, așa încât, în ciuda piciorului meu, încă dureros[1], am dus la bun sfârșit această excursie fără prea mare trudă. Aceste femei sunt extrem de vesele și de puse pe râs. Unele au cutreierat pe jos întreg Tibetul. Afur, singurul băiat din grupul nostru, a înveselit pe toată lumea cântând și spunând snoave.

Și la Nam-Dzong am făcut o cunoștință interesantă, cu o *naldjorma*, adică o femeie care urmează sistemul mistic pe care hindușii îl numesc *yoga*. Călugărul lama cu care am venit de la Pekin o stimează foarte mult și i-a încredințat educația fiicei sale mai mici, care urmează să devină călugăriță. Această femeie este foarte inteligentă și extrem de instruită în domeniul literaturii

[1] A. David-Néel și-a scrântit piciorul în cursul unei excursii precedente. *(n. tr.)*

tibetane. Mentorul său, căruia i-a devenit soție, conform unei tradiții destul de des urmate de cei din secta sa, este astăzi un bătrân de 75 de ani; ea însăși este în vârstă de 50 de ani. Mi-a împrumutat mai multe manuscrise, pe care le voi da la copiat. Am invitat-o să vină să petreacă un timp cu mine, la Kum-Bum, dar bătrânul său soț are nevoie de îngrijirile sale. Sunt niște oameni foarte, foarte săraci. Presupun că lama, tatăl fetiței, le trimite provizii, acum, de când ea trăiește la ei. Dar buna doamnă nu are drept îmbrăcăminte decât o fustă și un caraco de bumbac. Pare foarte dezinteresată, după ce a primit de la mine un foarte modest cadou în bani, ea mi-a adus pe loc o movilă de unt proaspăt, care valora aproape cât suma pe care i-o dădusem. De la Nam-Dzong m-aș fi putut întoarce la Kum-Bum, pe drumul din sud, în patru zile, dar nu aveam animale cu care să transport bagajele. Mi-au fost împrumutate pentru a coborî din nou pe malul fluviului, acasă la lama, dar nimeni nu a vrut să-mi închirieze pentru mai mult de o zi. [...] Obosiți, după o gustare sumară, ne băgasem sub pături și tocmai eram pe punctul de a ațipi, când am auzit bătăi în ușa mea și am recunoscut vocea fiului lui lama care mă striga. I-am răspuns băiețașului: "M-am culcat, micuțule, ce vrei?" El face "Oh!" și se duce să bată la ușa camerei învecinate, unde sunt culcați oamenii mei. Aud șușoteli, apoi Afur vine la ușa mea și îmi zice în engleză: "Lama vă așteaptă. - Dar sunt în pat!" Mă simt indignată pentru această manieră de a veni și a mă deranja și sunt destul de prost dispusă. Dar Afur insistă. "Vă așteaptă împreună cu soția sa, cred că trebuie să vă îmbrăcați și să veniți." Bombănind, îi urmez sfatul (este ora 9 seara). Traversăm curțile, grădinile și, în locuința privată a gazdei noastre, găsim pregătită o superbă cină chinezească. Deci trebuie să mănânc, să vorbesc, iar eu mor de somn... ce mai petrecere! A doua zi, din fericire, cina este servită la o oră mai acceptabilă. De data aceasta sunt odihnită, mi-am petrecut dimineața cu soția lui lama, care este, fără îndoială, o ființă încântătoare, iar copiii ei sunt de asemenea foarte drăguți. Mă întreb cum oare, fiind căsătorit cu o persoană atât de grațioasă, cu 15 ani mai tânără decât el, bărbatul acesta urât, imbe-

cil și gras, mai poate să umble după chinezoaice de vârstă fragedă, așa cum l-am văzut că face în timpul drumului. În sfârșit! Nu este singurul. Lama trebuia să se ducă el însuși câteva zile mai târziu la Sinin, avea nevoie de animalele lui pentru transportul celor care îl însoțeau și al bagajelor. Mă întrebam cum vom mai reuși să ne întoarcem. În fine, folosindu-și autoritatea, lama a obligat pe niște săteni musulmani să ne închirieze niște catâri, dar numai pentru o zi de mers; la primul popas trebuia să mergem și să căutăm alții, pentru a ne putea continua drumul. Plecăm la drum și la venirea serii ne interesăm de animale de închiriat. Doi chinezi ne oferă unele, dar la un preț atât de exorbitant, încât până și musulmanii noștri se simt indignați și ne propun să ne conducă ei la Sinin pentru jumătatea sumei pe care ne-o ceruseră chinezii, ceea ce înseamnă încă foarte scump. Ce puteam face? Nu aveam încotro și a trebuit să acceptăm, cu atât mai mult cu cât acești oameni sunt cunoscuți și putem avea încredere în ei. Ne continuăm drumul a doua zi. Deja ninsese puțin la Nam-Dzong, mai ninge și pe timpul nopții; dimineața soarele topește zăpada și se face un noroi îngrozitor, în care trebuie să înoți ore în șir pentru a traversa o trecătoare aflată la mare altitudine. La coborâre, ne găsim în imposibilitatea de a mai rămâne călare și de mai urma cărarea, unde ni se afundă picioarele până la glezne în noroi. Ne hotărâm, Afur și cu mine, să ne luăm de mână și, ținând cu cealaltă bățul în care ne sprijineam, să coborâm pe zăpadă versanții abrupți, fără să mai folosim poteca. Adevărat sport de iarnă, alunecăm cu o viteză apreciabilă și iată-ne în vale fără nici un accident. A doua zi, nici nu ajunsesem bine la han când își fac apariția niște soldați: sunt întăriri pentru Lhabrang, unde se duc încă lupte. Printre ei există un anumit număr de ofițeri, îmbrăcați în civil, așa cum se obișnuiește în toată China. Nu le face deloc mare plăcere să mă vadă instalată într-o cameră vastă, în care s-ar putea culca fără probleme patru din ei și pe care, firește, înțeleg să o ocup singură, dar se mulțumesc să privească fără să zică nimic. Musulmanii mei le spun că sunt o *Fioé*, ceea ce în chineză înseamnă literal "un *Buddha* viu", aceasta fiind titulatura care se aplică pen-

tru călugării lama încarnați, traducere foarte eronată a cuvântului tibetan *tulkou*. În sfârșit, "*Buddha* viu" sau nu, acești oameni nu îndrăznesc să mă deranjeze. Se îngrămădesc într-o odaie micuță, o parte din oamenii lor împart camera cu oamenii mei, cei care rămân pe dinafară se duc să-și caute alte adăposturi. Totul trece cu bine și constat încă o dată că, în ciuda reputației foarte proaste pe care o au, soldații chinezi nu sunt întotdeauna niște brute dezgustătoare. Și aceștia totuși tocmai au masacrat, au jefuit etc. cu înflăcărare la Shensi, provincia învecinată. Pe scurt, în patru zile am ajuns la Sinin. Acolo misionarii englezi m-au reținut cât de mult au putut. Am luat lecții de developare și de imprimare a peliculelor, de acum încolo vreau să fac singură această treabă, fără să mai fie nevoie să apelez la un fotograf. Am conversat cu preotul belgian, care este un om cu carte și știe puțină sanscrită și tibetană. Am cinat aproape în fiecare seară la dna Learner, singura femeie europeană din regiune. În ce-l privește pe lama, care sosise, acesta a dat un mare dineu chinezesc în cinstea mea. Invitați erau misionarii englezi, dna Learner și un prinț mongol, cu care am făcut cunoștință la Pekin. [...]

Kum-Bum, 4 mai 1919

Am primit scrisoarea ta scrisă în 22 ianuarie și zilele următoare din Maroc. Este cât se poate de interesantă, îți mulțumesc foarte mult că ai avut ideea bună de a-mi da toate aceste amănunte și sper ca peste puțin timp să primesc și altele noi, în legătură cu sejurul tău. Sunt cu adevărat încântată că ai făcut această călătorie. Călătoriile nu pun în mișcare numai sângele, ca un sport igienic, ci pun în mișcare și spiritul și îi transmit vigoare. A călători înseamnă, ca și a studia, a face un contract pe termen lung cu tinerețea. Nu există, după părerea mea, o fântână a întineririi mai eficace decât aceste două lucruri combinate: călătorie și activitate intelectuală. [...]

Îți mulțumesc pentru cărțile poștale. Scrisoarea ta și acestea din urmă au ajuns într-o stare vrednică de milă... Fez este foarte impresionant, printre munții care îl înconjoară. Vai! Încep să fie din ce în ce mai rare în lume colțurile care scapă de banalitate. Mai rămâne Tibetul, ultimul pământ încă aproape virgin... După el, nu va mai rămâne nimic, nici un colț unde să se poată retrage cel care nu are suflet de buticar. Într-adevăr, este mai bine să fii născut acum, decât peste o sută sau poate chiar peste cincizeci de ani, căci pământul se urâțește sub acțiunea "civilizaților". De ce îi privesc marocanii pe francezi fără nici un pic de simpatie nu este deloc greu de înțeles. Cum i-au privit compatrioții noștri din nord pe nemțălăi?... Noi suntem nemțălăii marocanilor. Noi nu le devastăm țara, pentru că ar fi contrar intereselor noastre, care constau în a proteja o sursă de profit, asta-i tot. Când nu știu care general francez a dat ordin să fie sufocați prin fum, într-o grotă fără ieșire, câteva sute de refugiați arabi, inclusiv femei și copii, și când oamenii săi, postați la intrare, trăgeau în cei care încercau să scape de fum, se antrena pentru marile fapte ale hunilor de ieri. Și când englezii îi închideau pe prizonierii lor buri între bariere de fire electrice, îi învățau pe germani ceea ce aceștia aveau să aplice, mai târziu, nefericiților belgieni și prizonierilor englezi. Toți suntem la fel: niște brute și nici președintele Wilson, nici Liga Națiunilor nu ne vor schimba. Apostolii și doctorii în toate religiile n-au decât să predice, să moralizeze, să se străduiască; eforturile lor sunt și vor rămâne pierdere de timp. Este firesc ca omul care crede în "eul" său să iubească acest "eu". Lucrul acesta este legitim și nu poate fi dezrădăcinat. "Eul" său este bunul său real, odată pierdut nimeni nu i-l va putea da înapoi. Vrem *să trăim, să fim*. Cel care crede în "eu" nu poate avea decât o deviză feroce: "Piară universul, dacă asta îmi poate salva «eul», dacă îmi poate salva viața!" Și această deviză, conștient sau inconștient, este în sufletul tuturor, indivizi sau națiuni. Martirii care își sacrificau viața aici credeau că vor primi una mai bună pe lumea cealaltă. Alții visează la glorie... Mai sunt și unii pe care instinctul îi îndeamnă să se sacrifice pentru copiii lor,

și accia urmează impulsul obscur al animalului, care își apără progenitura pentru că natura vrea perpetuarea rasei, aceștia sunt inconștienți sau imbecili. Alții își sacrifică viața pentru că au creierul excitat de zgomotul bătăliilor, de idcile de onoare, de patrie... aceștia sunt niște beți mintali. Alții au inima bună și sunt darnici și-și dau viața drept pomană; aceștia sunt niște sfinți. Alții, după ce au cântărit suma bucuriilor omenești și au găsit-o prea lipsită de greutate, disprețuind viața așa cum disprețuiești o zdreanță, lasă pe cine vrea să o ia pe a lor, ca pe un lucru fără valoare; aceștia sunt niște filosofi. Și la urmă, dincolo de toți aceștia, mai este și cel care a pătruns în profunzime iluzia "eului", care a încetat să ia în tragic mirajul nașterii și al morții, cel al cărui spirit, eliberat de fantomele imaginare, se odihnește în marele vid în care evoluează, precum aparițiile provocate de un prestidigitator, lumile fără număr! Acela este singurul care, în mod logic, poate să nu fie egoist.

Toate acestea apropo de Fez, pentru care am simțit ieri o mare simpatie, și pentru acest biet Maroc, căruia i se vor străpunge munții, i se vor scormoni pământurile, i se vor mutila coastele și va fi înzestrat cu noi orașe moderne precum Casablanca! Poate că, dacă aș cunoaște araba, m-aș simți bine în această țară, pe care o bănuiesc aprigă și aspră și poate lipsită de spiritul de turmă care pare să fie cel mai frumos fruct al civilizației.

[...] Deci ai revăzut Laflit-ul. Cât de absurd și ce aer dobitocesțe agresiv are "organul său de apărare a colonilor și industriașilor". Cine îi atacă pe acești jefuitori ai unei țări care nu îi dorea? Mizerabilă mai este în general rasa aceasta de făcători de afaceri, indiferent cărei naționalități îi aparțin.

Sybarit fericit ce ești, te plimbi în automobil cu cauciucuri care pot fi umflate când se sparg și te mai plângi! Ce-ai mai zice de câteva luni petrecute în căruțe chinezești fără arcuri! Și dezbrăcați un om pentru a-l băga în apa râului, ca să aflați cât de adâncă este și de-abia pe urmă treceți, ca să nu existe nici un risc, așezați ca niște zei olimpieni! Noi nu avem pe cine să trimitem să aflăm

adâncimea apei. Ne încredințăm soarta instinctului cailor și norocului, iar adesea eu trec prima, pentru că eu nu transport bagaje pe animalul meu. Dacă mă ud eu, pot să-mi schimb hainele. Dar dacă păturile sau făina s-ar uda în apa râului, ar fi mult mai grav. Dacă apa este prea mare, luăm picioarele din scări și ne culcăm pe cal, ținându-i capul în aer cu căpăstrul. Se scufundă până la jumătatea burții și trecem. Dacă apa dă impresia că se adâncește prea tare, facem cale întoarsă; în general, calul simte acest lucru și se oprește singur. [...]

Kum-Bum, 2 iunie 1919

[...] Sunt aproape pregătită să plec spre lac. Am găsit un cort vechi mongol de ocazie, destul de spațios, care va servi drept bucătărie și adăpost pentru oamenii mei. Afur și lăptarul meu l-au peticit și va fi numai bun. Acum ne ocupăm de procurarea proviziilor de făină de grâu și de făină de orz prăjit. Niște chinezoaice vântură grăunțele la noi acasă și noi înșine le vom duce la moară. În total, sunt cam trei sute de livre chinezești. Probabil că te gândești că ar fi mult mai comod dacă ni le-am procura de la băcan. Asta-i sigur, dar ar fi mult mai puțin pitoresc. Anul acesta este o perioadă de pelerinaj în jurul lacului (acest pelerinaj are loc o dată la 12 ani). Fără nici o îndoială, lucrul acesta îmi va da ocazia de a vedea destui tipi interesanți, printre caravanele venite din diferite regiuni. Nădăjduiesc, ți-am mai spus, să mă opresc pe lângă locuința unui lama foarte important care m-a invitat. Aceasta este situată pe malul nordic al lacului; după părerea iezuitului care a venit să mă vadă, este unul din cele mai frumoase puncte ale lacului. De la Kum-Bum și până în acest loc se socotește că ar fi cam 6 zile de mers, dar, cum mă voi opri fără îndoială în drum, nu cred că voi reuși să fac mai puțin de 8 zile. În funcție de împrejurări, voi petrece acolo cea mai mare parte a verii, sau mă voi fixa în împrejurimi. Voi reveni la începutul toamnei prin partea de sud a lacului. Cel puțin acesta este

programul prevăzut, dar cine știe cum poate fi el modificat?... În ultima mea scrisoare te-am pus la curent în amănunt cu situația politică a regiunii. Este foarte confuză și plină de amenințări. Se spune că Dalai Lama a adresat o scrisoare colectivă tuturor mănăstirilor din Koukou-nor, din Amdo etc. spunându-le că vremea eliberării Tibetului a venit etc. Trupele din Kansu sunt poziționate la sud, în fața triburilor tibetane; cele din Szechuan sunt la frontiera de vest, unde au fost bătute de către indigenii ajutați de soldații din Lhassa și așteaptă întăriri pentru a-și lua revanșa. La nord, amenință mongolii, iar mahomedanii din Turkestanul chinezesc provoacă îngrijorare. [...] Dacă mi se întâmplă să încetez brusc să îți scriu, să nu îți închipui că este din cauza cine știe cărui eveniment tragic, ci să te gândești că pur și simplu am fost constrânsă brusc să mă pun în siguranță, într-un loc lipsit de comunicații poștale, și, prin urmare, chiar dacă s-ar scurge mult timp, nu trebuie să te îngrijorezi - dacă nu ai vești înseamnă că sunt vești bune, căci, dacă aș muri, Afur sau un altul ar putea să ajungă la Lhassa sau într-un alt loc, de unde le-ar fi ușor să îți scrie. Ba chiar așa cum ți-am mai spus, de asemenea, nu trebuie să încerci să deschizi o anchetă pentru a mă descoperi. Așa ceva ar putea fi dăunător pentru securitatea mea printre semicivilizații care mă înconjoară. Nimeni, aici, nu se gândește să mă considere o străină din aceeași specie ca a misionarilor cu ochi albaștri și cu păr blond pe care i-au văzut. Persoana mea micuță și brună este de un cu totul alt tip, ei își dau seama de asta fără să aibă nevoie să vadă nici o document.

[...] Acel lama împreună cu care am făcut drumul de la Pekin la Lan-Tchou se duce sigur la Lhassa ca trimis *neoficial* al guvernului chinez, dornic să încheie un aranjament cu Dalai Lama. Îl însoțesc multe persoane. Misiunea lor nefiind oficială, ci numai oficioasă, duc cu ei o grămadă de mărfuri, pentru a începe un comerț la Lhassa, dar vor ajunge oare până acolo? Va ajunge măcar liderul lor? Primul ministru tibetan este un antichinez convins și este omul englezilor. Chinezii știu asta și odinioară au vrut să îl exe-

cute, dar s-a salvat la timp. *Guroug Tsang* (trimisul lama) ar putea foarte bine, ca din întâmplare, să încaseze un glonte pe timpul drumului sau chiar să fie în mod public pedepsit la Lhassa, pentru că îi susține pe chinezi. Afară numai dacă, și mai simplu, nu moare de apoplexie, pentru care pare să fie predestinat. Uneori, în timpul întoarcerii de la Pekin, părea să nu se simtă tocmai bine, cădea din picioare, era roșu, avea ochii plini de sânge și dormea ore în șir, pe jumătate sufocat. [...]

Mănăstirea lamaistă din Kum-Bum
Provincia Kansu, China, 6 iunie 1919

Situația politică a Chinei la frontiera sa vestică și la cea de nord-est este în prezent foarte încurcată și chiar îngrijorătoare, ți-am explicat asta în amănunt în scrisorile mele precedente. Non-combatanții înșiși înfruntă mari riscuri atunci când se găsesc printre beligeranți; în plus, mai există și inconvenientele inerente călătoriilor precipitate, pentru cel care ar încerca să se îndepărteze de zona luptelor. Prin urmare, doresc să îți confirm încă o dată, aflată fiind în imposibilitatea materială datorată acestei situații, de a face un testament în regulă în fața notarului, cu dispozițiile despre care ți-am vorbit în mai multe rânduri, pentru ca, în cazul în care mi se întâmplă să mor în Asia Centrală, să nu întâmpini nici o dificultate de a intra în posesia a ceea ce îți las...

[...] Aceste dispoziții sunt suficient de amănunțite pentru ca oricine să le poată înțelege, nu se poate, cred eu, să apară nici o îndoială în ce privește interpretarea lor.

Păstrează această scrisoare, dragul meu prieten, pentru ca, în cazul unui accident imprevizibil în care mi-aș pierde viața, în regiunea puțin civilizată în care locuiesc, nici o contestație să nu poată fi susținută. De altfel, nici nu am decât rude foarte îndepărtate. Prin urmare, nu există nici o îndoială că soțul meu îmi este persoana cea mai apropiată din lume și că doresc să-l fac

moștenitorul meu.

Toate gândurile mele afectuoase.
Alexandra David-Néel.

Dankar, 4 iulie 1919

[...] Ziua a fost foarte caldă, furtuna a început spre seară; se întâmplă foarte frecvent în acest anotimp. A căzut puțină grindină și acum plouă cu picături mari și grele. Dankar pare o aglomerație destul de vastă. Eu mă aflu într-un han care se învecinează, pe una din laturile sale, cu fortificațiile. Nu am nici un chef să mă plimb pe străzile urât mirositoare ale cetății. Știu suficient de bine ce înseamnă un oraș chinezesc. De mâine vom pătrunde în stepă și nu vom mai întâlni decât grupuri de nomazi care trăiesc în corturi. Chinezii vor fi fiind dispăruți. Nu vor mai fi decât indivizi de origine tibetană sau mongolă.

Mă simt bine și îmi promit să am parte de o mare plăcere în sejurul meu în deșert, un deșert ierbos care nu seamănă deloc cu Sahara. Preotul belgian mi-a spus că malurile lacului i-au amintit de imaginea mării la Ostende[1]. Eu nu știu dacă impresia mea va fi aceeași, nu prea cred; cerul și lumina intensă de aici nu seamănă deloc cu cenușiul Mării Nordului.

Koukou-nor, 20 iulie 1919

Mi-am făcut tabără de câteva zile pe malul lacului și voi profita de faptul că unul dintre soldații din escorta mea se întoarce la Sinin pentru a-i da această scrisoare să mi-o pună la poștă. Călătoria mea până aici a durat mai multe zile decât prevăzusem. O neînțelegere, datorată diferenței de dialect, m-a făcut să părăsesc

[1] Port maritim și stațiune belgiană, mai precis din Flandra apuseană, celebru pentru pitorescul, dar și stranietatea peisajului. *(n. tr.)*

drumul direct. Când încurcătura a devenit evidentă, eram deja departe în munți, iar oamenii mei nu aveau nici o idee despre calea pe care ar fi trebuit să apucăm pentru a ne întoarce din nou la drumul nostru. Acolo se afla o tabără de nomazi și oameni care dădeau sfaturi contradictorii. Foarte supărată că ajunsesem să mă împotmolesc în locul acela mlăștinos, după o zi lungă de mers pe o adevărată urgie de ploaie și grindină, de la care m-am ales cu o frumusețe de guturai, le ziceam tuturor să tacă din gură, le porunceam să mă urmeze și am început să merg urmându-mi instinctul. După o zi de rătăciri de-a lungul stepelor am regăsit drumul. L-am urmat vreme de două zile, apoi, în cea de-a treia zi, oamenii mei, cu acea insistență prefăcută, specifică subordonaților, se încăpățânară să urmeze o pistă bine marcată, cu toate că eu le ziceam că trebuie să traversăm râul si să mergem drept înainte. Ei pretindeau că și pista traversează râul un pic mai sus, iar eu am avut slăbiciunea să îi ascult, gândindu-mă că, într-adevăr, s-ar putea să găsim o podișcă ceva mai încolo. Am ajuns astfel într-o vale largă, unde am poruncit să ne oprim. Noaptea pe care am petrecut-o acolo era una cu lună plină și s-a dovedit a fi și una plină de aventuri. Calul cel sur, fiind speriat, poate cu intenție, de către niște hoți, și-a rupt frâul și a scăpat, antrenând în fuga sa și pe cei doi catâri ai mei, unul dintre caii soldaților și un catâr de povară. Zgomotul galopului lor m-a făcut să țâșnesc din pat, căci mă gândeam că niște hoți vor să ne fure animalele. Cel care sta de veghe zise că nu văzuse pe nimeni și că se speriaseră singuri caii, dar eu nu eram convinsă și nici acum nu sunt, căci în aceeași noapte au fost furați trei cai dintr-un loc aflat la câțiva kilometri de acolo. Toată lumea fu în picioare și plecă să caute prin munți. Era îngheț și, văzând că nu se întoarce nimeni, m-am băgat înapoi sub păturile mele, singură în tabăra mea acum pustie, cu urechea la pândă și cu revolverul aproape de mine, gândindu-mă că hoții ar putea reveni să fure și ultimele animale de povară. Din când în când, mă duceam să dau o tură pe afară. Era foarte pitoresc, te asigur, dar guturaiul meu se înrăutățea, aveam febră și clănțăneam din dinți în acea noapte limpede și glacială.

Asta mă împiedica puțin să mă bucur de situație. Pe la ora 4 dimineața reveniră câțiva dintre oamenii mei, animalele rămâneau de negăsit, când deodată le zărirăm pe toate laolaltă pe vârful unui munte învecinat. Vânătoarea reîncepu. Diabolicele animale scăpară din nou, chiar în momentul în care credeam că au fost prinse. Se jucară așa cu noi până pe la ora 10. Am poruncit o amendă de un *taël* pentru fiecare dintre cei trei oameni ai mei care nu fusese capabil să lege bine animalele, iar, în ceea ce le privește pe acestea, odată bine legate, fură biciuite zdravăn. Și aici deschid o paranteză pentru a-ți povesti un fapt curios. Catârca mea cea mare a legat o prietenie nemaipomenită cu roibul cel sur. Îl urmează ca o umbră și refuză să înainteze dacă el rămâne în urmă etc. Or, când prietenul ei a fost legat și bătut, catârca *a plâns*. A plâns de-adevăratelea, cu lacrimi mari. Ceea ce nu a scutit-o, de altfel, pe ea însăși de bici. Îmi iubesc mult animalele, dar nu accept ca ele să evadeze într-o regiune atât de puțin sigură precum cea de aici. Koukou-nor-ul, care se întinde în întregime în stepă și în munți, fără un singur oraș sau un singur sat, este cea mai mare provincie a Tibetului, poți să mergi prin ea luni în șir fără să-i atingi marginile. Eu nu am decât o hartă foarte rudimentară și o busolă de buzunar, care nu prețuiesc mare lucru. Cum nu întâlnim decât foarte rar câteva corturi, nu prea avem în fiecare zi ocazia să întrebăm pe ce drum s-o luăm. Din fericire, am un instinct natural al orientării, care mă înșală foarte rar.

Călugărul lama, pe care ne așteptam să îl găsim în locuința sa de pe malul lacului, m-a așteptat până în cea de-a cincea lună tibetană (iunie) și pe urmă, crezând că nu mai vin, a plecat, ca în fiecare an, spre munte. Mi-am făcut tabără aproape de casa sa. Am trimis pe Afur cu un soldat să îl caute. Mi-a transmis că mă așteaptă să urc la el, pe munte, până la sfârșitul lui august. Malurile lacului sunt complet goale. Toate turmele au plecat spre înălțimi, se pare că nici caii noștri nu sunt în siguranță, căci singurii indivizi care bântuie ținuturile, așteptând să dea o lovitură, dacă apare vreun călător, sunt hoții. Și mai e și altceva. Nu se poate procura nimic de mâncare, de vreme ce nu există nimeni la mai puțin de două zile de mers

în jurul lacului. Și, pe urmă, țânțarii încep să devină numeroși. M-am hotărât, împotriva dorinței mele, să mă apropii de tabăra lui lama pentru vreo lună. El trăiește acolo printre turmele sale: trei sute de cai, o mie de oi, sute de capete de vite. Asta îmi amintește de patriarhii biblici: Abraham, Iacob... În munți îngheață în fiecare noapte, chiar și în august, asta nu mă încântă deloc, ca de altfel și ideea de a părăsi lacul, care este minunat. E o mare în miniatură, având o nuanță de turcoaz un pic verde, cu niște valuri care unduiesc minunat, formând mici oițe în zilele cu vânt, și care cântă în surdină un cântecel, ca un fel de ecou firav al vocii oceanului. [...] Las jumătate din proviziile mele în casa lui lama și a doua zi el îmi tri-mite niște iaci pentru a transporta cealaltă jumătate în munți. Intenționez să mă instalez foarte în lături, lăsându-mi servitorii mai aproape de corturile celor care păzesc turmele. Lucrul cel mai plăcut în această viață sub cort este izolarea completă.

Una dintre impresiile cele mai speciale în acest ținut este aceea de alertă continuă în care se trăiește. Când te afli în mers, privești în stânga și în dreapta să vezi dacă nu se zărește ceva; îndată ce o formă se profilează la orizont, scoți binoclul: sunt oare oameni sau sunt niște zebre? Dacă examinarea scoate la iveală ființe din aceeași specie cu tine, primul lucru pe care îl faci este să bagi cartușe în arme. Acela din cele două grupuri care se simte într-o poziție mai dezavantajoasă sau se crede mai slab, o rupe la fugă, iar celălalt îl urmărește sau îl lasă să fugă, după împrejurări. Dacă întâlnirea, ca urmare a terenului accidentat, este destul de bruscă, cei mai puternici sau cei mai viteji își încarcă puștile, iar ceilalți se opresc să negocieze, știind că, dacă fug, se vor trezi cu gloanțe în spate. Ne aflam în stepă de trei zile și călăream puțin somnolentă când i-am văzut pe soldați pregătindu-și puștile. Eu nu văzusem pe nimeni, dar mi s-a semnalat un grup la orizont. "6 puști", mi-a zis omul din Lhassa. Eu privesc și reduc grupul la 3 oameni. Nimic nu te face să crezi că sunt niște hoți. Dar ei ocolesc o movilită aflată puțin în afara drumului. Cei doi discipoli ai Profetului, care mă însoțesc, își mână caii în galop, eu îmi scot revolverul din tașcă și îi

urmez împreună cu bagajele. Cei care veneau spre noi s-au oprit din drum, omul din Lhasa vrea să se ducă să se informeze, catârca mea, văzând că se îndepărtează iubitul său cal cenușiu, încearcă să o ia la goană cu toată viteza pe un teren care nu are nimic dintr-o pistă de la Longchamp. Se cabrează cu toată forța, pentru că eu încerc să o împiedic. Cei care se ocupă de transportul bagajelor se aruncă în fața ei. Patru oameni nu o pot domoli; eu aș vrea să sar jos, dar pe drum a fost frig și mi-am aranjat pelerina în jurul meu cu o mulțime de ace de siguranță. Nu mă pot descotorosi de ea. După toate acestea, calul cel sur revine și prietena sa catârca redevine blândă precum un mielușel. Cei trei călători suspecți se îndepărtează. La câteva zile după aceea, unul dintre soldați, împreună cu Afur, care călăreau departe înaintea noastră, au urmărit doi oameni pe care nu i-au putut ajunge din urmă, iar alaltăieri, revenind de la lama, un soldat și trei lama, pe care șeful-lama îi trimisese la mine cu cadouri în natură, au întâlnit în drum 6 oameni care au fugit dinaintea lor. E o regiune deschisă aventurilor, după cum vezi. Simpatic ținut, la urma urmei, poate tocmai și din această cauză. Nu are măreția celui care se întinde imediat în spatele munților Himalaya, munții sunt de talie mai mică și câmpiile vălurite și acoperite de iarbă nu au aspectul sălbatic al celor cu sol arid din Tibetul meridional. E diferență de altitudine. Lacul se găsește la 3.210 metri înălțime și munții cei mai înalți din regiune nu cred că ating 4.000 de metri. Câmpia, care îmi este atât de familiară în jurul Kampa-Dzong-ului, este situată la mai mult de 5.000 mii de metri și este înconjurată de cele mai înalte piscuri din lume. Aspectul este foarte diferit. Nu contează, sunt peisaje frumoase și aici. Seara trecută, cam pe la apus, trei oameni au venit și și-au instalat cortul aproape de ale noastre. Este imposibil să descrii așa ceva și cred că scena aceasta ar sfida penelul oricărui pictor. Acești oameni sunt niște necromanți care țin de vechea religie numită *Bön* (*Bön*, de altfel, înseamnă "religie"). Poartă niște pelerine care au fost probabil albastre sau mov, dar pe care soarele și ploaia le-au decolorat până la un indecis cenușiu spre roz, cu delicioase nuanțe vinețiu. Veșmintele de pe

dedesubt scot la iveală fâșii de stofă uzată, odinioară portocalie, care ornează blănurile din piele de oaie. Conform obiceiului din partea locului, au îmbrăcat numai mâneca stângă, lăsând pe cea dreaptă să atârne, lăsând liber brațul într-o vestă de un roșu spălăcit. Viața în aer liber, absența preocupărilor pentru îngrijirile de toaletă, le-au făcut niște chipuri de hinduși. Sunt frumoși ca eroii din ilustrațiile din basmele exotice, iar în spatele lor lacul cu nuanțe de perlă și opal oferă un fundal nemaipomenit pentru culorile veșmintelor lor. Așa ceva nu se poate descrie, după cum ți-am mai spus; este o sărbătoare plină de senzualitate pentru ochi, o bucurie adevărată de a privi toate aceste culori în mișcare, în același timp dulci și calde... De neuitat! Și în iarna aceasta am mai avut parte de un tablou impresionant, văzut de la balconul meu la Kum-Bum. Sub cerul jos, gri, încărcat de zăpadă, pe muntele complet alb, o turmă de iaci înainta cu lentoare, trupurile mari ale animalelor conturându-se cu grație pe această zăpadă, a cărei albeață se sprijinea pe cenușiul greu, ca de plumb, al cerului. O simfonie în negru și alb care te făcea să te gândești la o aqua-forte. Dar ce maestru ar fi putut reda nuanțele acestui tablou? Iată lucruri care te fascinează, care te vrăjesc, care îți pun stăpânire pe suflet. Nu există nimic pe lume care să se poată compara cu lumina Tibetului și cu farmecul pe care ea îl împrumută lucrurilor.

27 iulie. L-am găsit pe lama în mijlocul turmelor sale, printre hectare de mlaștini monotone. Nu cred că mai este nevoie să îți spun că situația aceasta nu-mi face plăcere din nici un punct de vedere. Sunt convinsă că aici își fac de cap febra și reumatismele. De altminteri, locul acesta nu oferă nici un punct de sprijin privirii și te afli cu adevărat prea în mijlocul animalelor și al numeroșilor câini de pază, al căror lătrat neîntrerupt nu mă lasă să dorm. Lama m-a primit cu foarte multă amabilitate. A citit foarte mult, dar, pentru moment, e un "crescător de animale" și, după cât se pare, negustoria pe care o face cu cai, vite și lână se află pe primul loc în interesele lui și pun în umbră orice preocupare de ordin literar. M-am simțit destul de intrigată, dându-mi seama cât de puțin răspundea

locul în care mă aflam, ca salubritate și ca interes, dorințelor mele. Am ținut sfat toți împreună: soldații, servitorii și cu mine. La ora actuală, lacul nu poate fi ocolit, din cauza adâncimii râurilor. Toate planurile mele anterioare, legate de sejurul pe malul lacului, au fost date peste cap. Am hotărât, prin urmare, să mergem în căutarea unui loc uscat, aflat suficient de aproape de o tabără, pentru a ne putea aproviziona. Eu am plecat de ieri cu omul din Lhassa, la întâmplare, și am găsit un loc care ar putea fi convenabil. [...]

29 iulie. Lama lipsește de câteva zile, face un turneu printre nomazi; nu puteam să plec înainte de a-mi lua rămas bun de la el. Intendentul lui părea să regrete, văzându-mă că vreau să migrez, și a încercat din toate puterile să mă rețină. La rândul meu, și eu m-am gândit că aici cadourile fuseseră făcute și că, dacă plecam, trebuia să repet gestul cu celălalt lama. Prin urmare, am renunțat la plecare; mă voi limita la a-mi transporta, pur și simplu, corturile la o distanță mică de aici, într-un loc uscat. Mi se vor trimite acolo două vaci pentru a avea lapte și, în orice caz, oamenii printre care mă aflu se străduiesc să-mi intre în voie. Soldații pleacă mâine dimineață. [...]

Koukou-nor, pe la începutul lui septembrie 1919

[...] Călătoria mea la Koukou-nor are mai multe drepturi la titlul de "probă de rezistență" decât la cel de "călătorie de plăcere". Timpul nu mi-a fost deloc favorabil și de-abia de vreo opt zile se poate spune că te poți bucura cu adevărat de un sejur în aer liber, deși zilele tot mai sunt întrerupte, din când în când, de câte o furtună violentă. Inefabilul nostru lama, pe care l-am poreclit *jelly fish*, o poreclă foarte semnificativă în engleză, și-a schimbat locul de tabără și a mutat-o mai la nord, într-un loc care, conform spuselor sale, trebuia să fie mai uscat și mai la adăpost. Ne mutăm și noi, dar numai pentru a regăsi același orizont de mlaștini cât vezi cu ochii. [...] Am declarat că ținutul nu are nici un farmec pentru mine și că

doream să plec. Lama a părut puțin șocat. Consideră, fără îndoială, că sunt lipsită de gust. În fine, am coborât din nou și am ieșit dintre mlaștini. După ce am petrecut câteva zile agreabile într-o vale frumușică, am coborât din nou încă și mai jos, pe malul unui râu, și am întâlnit din nou tabăra lui lama, într-un loc din care aveam o vedere minunată spre lac. În ultimele zile a plecat să se instaleze aproape chiar pe malurile lacului, într-o câmpie întinsă, iar noi l-am urmat, pentru că ne vom afla astfel foarte aproape de locul unde soldații din escorta noastră trebuie să ne iasă în întâmpinare peste trei zile, dacă sunt punctuali cu data pe care le-am fixat-o. În funcție de veștile pe care mi le vor aduce și de cele pe care mi le va da, de asemenea, și servitorul meu, voi fixa itinerarul meu de întoarcere.

Generalul care era în turneu pe aici în zilele din urmă s-a trezit jefuit. I s-au furat, se spune, 80 de catâri. Soldații pe care i-a trimis în urmărirea jefuitorilor nu s-au întors, iar generalul, renunțând să-și continue turneul, s-a întors în mare grabă la Sinin, simțindu-se, fără îndoială, lipsit de forțe. Probabil că va trimite trupe pentru a-i pedepsi pe indigeni. A mai trimis și o expediție împotriva Golok-ilor, niște triburi care locuiesc la sud-est de Koukou-nor, începând de la malul fluviului Galben și situat la nord-est de provincia Szechuan.

Exceptând lacul, care este minunat, ținutul nu prezintă nici un interes special pentru cine a văzut stepele care se găsesc la nord de Himalaya. Nu sunt decât pășuni cât vezi cu ochii, iarbă și numai iarbă, pe niște munți rotunjiți precum "Baloanele" din Alsacia. Voi revedea cu plăcere Kum-Bum-ul și cărțile mele. Cred că aceste două sau trei luni petrecute în aer liber nu mi-au făcut rău, mă simt bine și țopăi ca un iepure.

Kum-Bum 17, noiembrie 1919

Am fost ocupată în ultimele zile cu treburi care țin mai mult de preocupările unei fermiere, decât de cele ale unei orientaliste. Afur a colindat prin orașele învecinate, pe cal, negustorind cartofi,

cereale și linte. Țăranii au venit să facă oferte. Iar eu, în mijlocul lor, mă simțeam destul de încurcată, pentru că nu mai am bani, deși la Pekin mai am ceva. Datorită celor pe care mi i-ai trimis ultima oară în august, acum pot să supraviețuiesc, dar banii ăștia nu sunt aici și este imposibil să negociezi cu cecuri la Sinin. Criza banilor ia proporții formidabile în China. [...]

M-am regăsit cu mare plăcere la Kum-Bum, după sejurul meu la Sinin; locul acesta îmi place din ce în ce mai mult și nu mă mai satur de el. Desigur, peisajul nu se poate compara cu cel pe care îl aveam în fața ochilor din balconul sihăstriei mele himalayene, dar sunt atâtea alte lucruri care îl compensează. Pentru cine iubește cărțile, Kum-Bum este un paradis. Și, dintr-un alt punct de vedere, mănăstirea cuibărită în scobitura unei văi, etalându-se peste cei doi munți care o încadrează, cu frumoasele sale acoperișuri aurite, peste care se profilează ornamente și flamuri, oferă o ochiadă foarte drăgălașă. Mai deunăzi hoinăream, eu și băiețandrul, pe poteca accidentată care înconjoară acest orășel lamaist. Într-unul din temple, niște oameni oficiau (adică recitau) cu acompaniament de timbale, de timpane și de oboaie, muzica ajungea la noi din depărtare, atenuată, stranie, barbară, dar seducătoare... Nici acum nu înțeleg de ce Tibetul m-a vrăjit în felul acesta și de ce mi se face dor de el îndată ce îl părăsesc. Călugării lama, luați în ansamblu, nu fac mai multe parale decât făceau călugării noștri din Evul Mediu: adică nu prea multe. Din înțelepciunea cuprinsă în cărțile lor, pe care le cinstesc cu mărci de profundă veneratie și pe care nu le citesc niciodată, ignoră exact ceea ce este mai important; dar defectele lor dispar, ca absorbite într-o atmosferă vrăjitorească, capabilă a șterge toate unghiurile șocante, toate urâțeniile, toate asprimile, care nivelează totul la diapazonul unui surâs calm, cel al imaginilor de *Buddha* de pe fresce, ale acelor *Buddha* care au înțeles secretul mirajului și pe care nu îi mai mișcă nimic.

Nu știu cât de mult îmi va plăcea Lhabrang-ul. Atmosfera este alta decât la Kum-Bum. Mai austeră și mai intolerantă. Străinii nu sunt primiți aici în mod civilizat, ca la Kum-Bum, și misionarii

nu au îndrăznit să se aventureze în împrejurimile sale. Am mai multe cunoștințe printre călugării lama din partea locului și invitațiile nu mi-au lipsit. Dar, din nefericire sau din fericire, nu știu ce să fac, pentru că am fost invitată de ambele facțiuni, a căror ceartă a provocat revolta de anul trecut, moartea a peste 2.000 de tibetani și a o mie de soldați musulmani și chinezi. Situația este un pic dificilă, dar intenționez să mă opresc în drum la soția unui lama, o stareță foarte venerată în regiune, o femeie amabilă, fără pretenții, care locuiește la o zi de mers de la Lhabrang, și la ea voi lua pulsul locului înainte de a mă aventura. [...]

Kum-Bum, 4 decembrie 1919

[...] În acest moment, acasă la englezii din Sinin, se joacă un vodevil care ar învesceli săli întregi, dacă ar apărea pe o scenă. Un bătrânel de 59 de ani, după cum se spune, dar pe care eu l-am crezut întotdeauna în vârstă de cel puțin 70 de ani este, din ordinul superiorilor săi, în căutarea unei soții. Are părul și dinții rari, este mai plin de riduri decât un măr uscat la sfârșitul iernii, urât... așa cum știu să fie numai englezii, atunci când se hotărăsc să fie urâți, văduv de trei sau patru ani, tată al unui fiu ajuns medic și al unei fiice măritate în Canada, și se pare că directorii misiunii cred că nu este bine ca moșulică ăsta să trăiască și să doarmă singur..., "încornoratul" băgându-și coada. Te întrebi ce scânteie ar mai putea să reaprindă "ăl cu coarne", așa "cu coarne" cum este el, în acest trup decrepit. Acest bătrân apostol va fi fiind el, în ciuda aparențelor, un bătrân dezmățat?... Cei din misiune repetă atât de des că "ei nu suspectează nimic rău din partea sa", încât îi bănuiesc a crede cine știe ce lucruri urâte. Se pare că, încă pe când trăia soția sa, iar fiica sa era împreună cu el, niște fetițe, chinezoaice, cu care se împrietenise aceasta din urmă, deveniseră foarte apropiate de casa lui. După ce soția a murit, iar fiica a plecat, omul a continuat să fie interesat de pușloaice, dintre care cea mai mare are acum

doisprezece sau treisprezece ani. Din cauza aceasta, spun misionarii, tot felul de bârfe au început să ia amploare printre convertiții chinezi "al căror suflet este impur", iar bătrânul propovăduitor al Evangheliei a fost somat de la Shanghai să se recăsătorească de urgență. El nu pare să guste mai mult decât trebuie propunerea - sau mai degrabă ordinul - șefilor săi. I-a mărturisit cu melancolie unuia dintre colegii săi că nici una dintre femeile celibatare din Kansu nu îi este pe plac. Reciproca este, fără nici o îndoială, încă și mai adevărată. A răspuns, de asemenea, în scris că la Shanghai "nu găsește pe nimeni". Eu nu știu cum stau lucrurile cu adevărat cu treaba aceasta, dar are un aspect până peste poate de comic. Afur, cu judecata lui dintr-o bucată, este extrem de scandalizat. El nu concepe posibilitatea ca un bătrân să se poarte urât cu copiii; aceste vicii sunt necunoscute în Tibet, unde moravurile sunt ușoare, divorțurile frecvente, ca și legăturile nelegalizate, dar totul se petrece fără nici o perversitate. El spune că nu chinezii sunt cei care au "sufletul impur", ci misionarii, care inventează și se pot gândi la asemenea lucruri, și înclin să am și eu aceeași părere în ce privește opinia chinezilor. Eu cred că ei, care idolatrizează copiii, nu văd nimic rău în faptul că fetițele sunt "răsfățatele" acestui tataie; dar misionarii știu, probabil, mai multe decât ei și decât mine. Îmi amintesc că într-o zi îi povesteam acestui domn, cu foarte multă inocență, ca între oameni în vârstă, o întâmplare la care fusesem martoră. Cred că ți-am vorbit despre asta: un băiețandru, care servea drept interpret tatălui său, necunoscător al dialectului din regiune, tocmindu-se cu o prostituată angajată pentru noapte și care, cu autoritatea celor doisprezece ani ai săi, care nu ignorau nimic, îi spunea cu simplitate fetei: Ce? Cinci dolari? Dacă tata îți dă patru și o cină bună înainte, ești mai mult decât bine plătită. Era nostim ca fapt de moravuri, dar mi s-a părut, poate pe nedrept, că interlocutorul meu acorda un oarecare interes părții lubrice a faptului... Cine știe?... Dar, în orice caz, remediul căsătoriei pare straniu. Dacă acest predicator are într-adevăr vicii, nu o matroană de aceeași vârstă cu el, adusă în patul său, îl va vindeca de gustul pen-

tru excesiv de tinere Abigail.

Prostii de genul acesta distrag atenția câteva minute și fac să fie uitate preocupările momentului, dar, dacă nu am avea nimic mai bun pentru a ne amuza, viața ar fi cu adevărat lamentabilă la ora actuală. Eu mă număr printre privilegiați, pentru că am cele mai bune două puncte de sprijin posibile: pe de o parte, certitudinea afecțiunii tale devotate, pusă la încercare și fidelă, care nu va putea accepta ca eu să fiu prea chinuită și redusă la o stare jalnică, și apoi, pe de altă parte, o filosofie, o viziune suficient de clară asupra lucrurilor, care îmi permite să înțeleg lipsa de importanță a tuturor lucrurilor și a mea însămi și să nu iau nimic în tragic, un calm interior care, în ciuda agitației momentane de suprafață, se restabilește întotdeauna de la sine și, fără nici un efort, liniștește toate valurile... face "o mare de ulei" în spiritul meu. [...]

Mi-am alcătuit o frumoasă colecție de opere scrise de *Nagârjuna*[1], ale căror originale sanscrite au fost pierdute. A trebuit să întrerup lucrările de copist din motive economice și îmi vor lipsi câteva lucrări, dar este deja destul de bine. Nu îndrăznesc să îmi asum riscul de a traduce. Mai există încă anumite subtilități ale limbii literare care îmi scapă; sper să pot începe traducerea anul viitor. Din punctul de vedere al cercetărilor orientaliste, ele conțin o informație dintre cele mai interesante, căci se referă la cea mai strălucitoare perioadă a filosofiei hinduse. Păcat că nu sunt la doar 30 de ani. Aș avea o colosală misiune înaintea mea. [...]

[...] Pe lac nu există bărci. Băștinașii din împrejurimi sunt atât de înapoiați, încât nu-și pot imagina nimic care să semene cu o barcă. În plus, furtunile frecvente pe această mică mare ar necesita existența unor bărci bune și a unor buni marinari. Rușii aceia, care acum câțiva ani au ajuns la insula cea mare cu barca pneumatică, au fost pe punctul de a se îneca la întoarcere. Nu am idee cât de adânc este lacul; trebuie să fie de o adâncime considerabilă căci în anumite locuri, aproape de țărm, atinge brusc 5 sau 6 metri; am aruncat frânghii cu greutăți de la înălțimea rocilor de pe țărm. Culoarea

[1] Nagârjuna, mare filosof mahâyânist. *(n. a.)*

apei și dimensiunea valurilor în zilele cu vânt par să indice că lacul este adânc. Din an în an se îngustează. Se văd foarte clar urmele fostelor țărmuri succesive. Lacul trebuie să fi fost odinioară dublu față de cât este acum. Iarna, când este înghețat, oamenii se duc pe insule. Gheața nu este netedă, ci se încheagă sub formă de valuri. Există întotdeauna spărturi, crăpături, bucăți de gheață plutitoare. Se spune că sub picioare se aude un fel de bubuit de tunet. Îmi venise ideea să vin să văd și eu asta în iarna asta, dar îmi lipsesc banii, așa că proiectul a fost abandonat. [...]

Kum-Bum, 8 ianuarie 1920

[...] Vei gândi probabil din nou că, date fiind împrejurările excepționale actuale, ar fi mai bine să pun capăt peregrinărilor mele asiatice și să vin după tine în Algeria. La aceasta îți voi răspunde deschis, și te rog deci să nu te simți ofensat, că asta ar echivala pentru mine cu o condamnare la moarte. Am făcut experiența asta în Japonia. Mai târziu, când voi fi având din Tibet tot ceea ce îmi doresc, când traducerile la care lucrez vor fi terminate și când voi fi epuizat, în măsura posibilului, beția, farmecul magic al acestei țări, va deveni posibil să mă închid cu cărțile mele undeva, într-o cameră, nu contează unde. La ora actuală, oricâte raționamente m-aș apuca să derulez, oricât de mult mi-aș dori să te revăd, dorință care crește pe zi ce trece, nu mă pot smulge din Tibet. E un fenomen straniu, pe care nu mi-l pot explica. Sunt legată, țintuită, nu există nici un efort de voință care să reziste; dacă mă smulg de aici îmi voi smulge chiar viața. Poate să pară absurd, nebunesc, dar asta este. Mă iau în derâdere eu însămi, mă privesc cu însămi cu ironie, dar asta nu schimbă nimic. Nu mai departe de alaltăieri, mă aflam în curtea mare din spatele căsuței mele, erau acolo numeroase cămile care mă priveau; pe deasupra zidurilor se zăreau munții și cerul, albastru, minunat, atmosfera limpede, fără nici o brumă, mă simțeam înlănțuită de senzația care emană din astfel de tablouri, așa

cum mă simt înlănțuită de sunetul gongurilor și al trompetelor tibetane de mănăstire, de vechile mele pelerine, făcute după moda contemporanilor lui *Gingis Han*. Atavism îndepărtat sau amintire din viețile anterioare, cum ar spune un hindus. Mister!

Dar toată poezia sau, dacă vrei, această nebunie nu remediază deloc o situație care este, mă înțelegi, extrem de critică. [...]

De mult timp rumeg ideea de a cumpăra, într-un loc de pe glob suficient de izolat pentru ca nimeni să nu poată avea ideea de a veni să se războiască pe acolo, o bucată de pământ destul de mare pentru a-mi asigura subzistența și a-mi putea construi o colibă. Cu un acoperiș deasupra capului, cu făină, cu lapte și ouă, se poate trăi chiar și atunci când îți lipsește orice numerar. Mai rămâne de găsit locul... dar mă gândesc la asta. Aș fi mai liniștită, și pentru mine, ca și pentru tine, dacă aș avea o casă de felul acesta undeva, decât cu valorile mele la banca din Bruxelles.

Aș vrea să mai pot rămâne încă un an la Kum-Bum, pentru a-mi termina anumite studii și voi putea, pe urmă, după turnura pe care o vor lua lucrurile, să văd realizat acest proiect, într-un fel care ar putea beneficia de acordul tău. Ceea ce nu mă va împiedica să revin să te văd. Acest azil foarte rudimentar ar fi pur și simplu, după ideea mea, un adăpost în caz de furtună. [...]

[...] Când mi-ai amintit toate astea[1] mi-au venit în minte egoiștii mei părinți, mama, cu avariția ei, care ajunsese să-i refuze o față de pernă sau o batistă curată tatălui meu muribund, după ce îi retrăsese de multă vreme deja putința folosirii unui șervet de masă, ceea ce avea să-și refuze ei înseși în ultimii săi ani. Unde sunt acum frumoasele șervete din damasc, care alcătuiau stive în dulapuri; unde sunt cearceafurile de pat din pânză de Olanda și farfuriile din porțelan fin, care nu erau folosite niciodată, și argintăria și tot restul?... Mama își refuzase bucuria de a se folosi de ele, iar acum nouă nu ne-a rămas nimic; un servitor, după ce a furat, fără nici o îndoială, o bună parte din toate astea încă din timpul vieții

[1] Alexandra David-Néel tocmai a aflat despre moartea unuia din unchii săi, ceea ce o face să își amintească de trecut. *(n. ed.)*

stăpânei sale, care devenise inconștientă, a cărat și ce mai rămăsese, după moartea ei. De duritatea mamei mele, de lipsa ei absolută de bunătate nu mi-am dat seama decât foarte târziu, când eram deja femeie și văzusem lumea. Când eram copil, credeam cu naivitate, lipsindu-mi elementele de comparație, că toți părinții erau la fel și îmi amintesc acest gând, care îmi revenea fără încetare, când eram fetiță: "De ce trebuie să ai niște părinți? Ce fericiți ar fi oamenii dacă nu ar avea așa ceva!" Și pensionul era adevăratul meu *"home"*, unde mă simțeam bine. Toate astea au fost, fără îndoială, foarte benefice pentru mine și cred că am ieșit din povestea asta cu un cu totul alt caracter decât cel pe care l-aș fi avut altminteri. Singurătatea inimii și a spiritului, mai mult decât singurătatea fizică, îi călește pe indivizi. Dar ea, biata mama, a plătit scump pentru că nu a prevăzut ce putea să rezulte din comportamentul său.

[...] Că suntem indivizi sau națiuni, noi înaintăm astfel, conduși de nebunia noastră, înșelați de orbirea noastră, mergem direct spre prăpastie, spre durere... cred că lucrul acesta nu a fost niciodată mai adevărat decât este el pentru Europa contemporană.

Trebuie să privești toată această fantasmagorie cu calm și cred că am făcut ceva progrese pe calea aceasta. Îmi imaginez acum că ultima mizerie, care m-a pândit tot timpul din umbră și de care am scăpat întotdeauna, ar fi putut de data aceasta să triumfe. S-ar putea paria pe asta ca la curse. Taël-ul are 20 de F astăzi, poate mâine va avea 30 de F, iar poimâine, cine știe?... Bani de dat înapoi, iar acest împrumut, care se epuizează pe zi ce trece... Privesc cu curiozitate cum mi se scurg printre degete monezile acestea și dulapul care continuă să se golească... Ziua când va fi gol de tot nu este prea departe. Si atunci?... Ciudată senzație. Prag al unui dincolo unic, care nu apare decât ca o perdea de brumă. Ce va fi oare dincolo? Noi nu cunoaștem din viață decât ceea ce am trăit din ea. În sfârșit, sunt curioasă să văd ce mi se va întâmpla. Natura acestui viitor va depinde mult, încă o dată, de tine și orice vei hotărî sau orice vei fi obligat să hotărăști, crede-mă că afecțiunea mea pentru tine va rămâne întotdeauna foarte vie și foarte sinceră. Tu

mi-ai procurat cea mai mare fericire pe care am visat-o vreodată și anii aceștia de călătorie au fost pentru mine ani de paradis. Dar totul este efemer și *non-permanent*, paradisul, la fel precum restul. Budismul popular vorbește de paradisul occidental: *Soukhâvati* (*Noub déwa tchen*, cum zic tibetanii), în care zeitățile sunt așezate pe frunze de lotus, având în apropierea lor "arborele care satisface toate dorințele", între ramurile căruia apare imediat obiectul dorit. Și iată că într-o zi petalele de lotus se ofilesc, ramurile arborelui se usucă, bietul zeu își pierde culorile și fața sa devine ternă. Înțelege că sfârșitul său a venit. Tot ceea ce a început trebuie să se sfârșească; tot ceea ce este compus trebuie să se descompună; nimic nu durează mai mult decât spațiul unei secunde, nimic nu există, afară de o devenire perpetuă, iar ființe sau lucruri pe care să le poți identifica, apuca, reține nu se află niciunde. Apa torentului curge, curge. Dar unde este torentul însuși? Nu există, nu este decât un nume gol; nu există decât apa, fără încetare schimbătoare, care curge, circulă, azi în râu, mâine în ocean, mai târziu în nor și apoi ca ploaie sau ninsoare și din nou râu... *Sabbe sankhara anicca; Sabbe sankhara, dhamma anatta* și așa cum bine a spus-o Înțeleptul credincioșilor *Çakya*: *Sabbe sankhara dukkha*: totul este *non-permanent*, golit de "sine"; totul este durere. Această concluzie poate să pară pesimistă, dar, pesimistă ori nu, este expresia adevărului. Ființele nu *au* durere, ele *sunt* durere. Acest egoism al mamei mele despre care tocmai ți-am vorbit, nu era, la urma urmei, decât ignoranță și durere. [...]

Kum-Bum, 23 ianuarie 1920

[...] Da, am făcut niște incursiuni destul de curioase și în condiții destul de particulare. Nu văd deloc unde este femeia aceea, și nici chiar bărbatul care să fi cutreierat astfel, cu doi servitori-însoțitori, de-a lungul unor regiuni atât de puțin civilizate precum cele pe care le-am parcurs eu. Am intenția să adun mai târziu toate

amintirile din aceste peregrinări și să fac o carte ilustrată cu numeroasele fotografii pe care le posed. [...] Aceasta va fi o ocupație pentru bătrânețile mele, când reumatismele nu-mi vor mai permite alte bucurii. [...]

Anul ăsta nu voi merge nicăieri, din lipsă de resurse; voi rămâne să lucrez la Kum-Bum. Am început să traduc pasajele cele mai interesante din *Prâjnâparamita*, lucrare pe care se crede că trebuie să o citesc pentru beneficiul spiritual și temporal al călugărilor lama din templul unde trăiesc. Nu credeam că îmi va stârni atâta interes. Acestea vor face parte din cartea pe care vreau să o scriu despre budismul filosofic și mistic, așa cum reiese din izvoarele tibetane. Dacă nu mi-ar lipsi banii, ar trebui să mai rămân încă doi ani la Kum-Bum sau în altă mănăstire din regiune: Lhabrang. Dar problema cadourilor pe care trebuie să le fac complică foarte mult lucrurile, ținând cont de prețul la care a ajuns dolarul. Afur mă ajută cât poate și traduce împreună cu mine, încurajat de câteva scatoalce din când în când. [...]

Kum-Bum 7, februarie 1920

[...] Situația politică la frontieră nu pare prea strălucită. Acum câteva zile generalul, comisar al Apărării, a trecut pe aici în goana calului, venind dinspre împrejurimile Dankar-ului, unde fusese să inspecteze iacii de povară, care trebuie să asigure serviciul transporturilor în expediția împotriva golok-ilor, care a luat pe neașteptate o amploare deosebită. Acești iaci (sunt câteva mii) au fost rechiziționați de la nomazii din Koukou-nor în vara trecută, când stăteam eu în cort. Cuvântul rechiziție nu are aici exact același sens ca la noi, unde proprietarul unei căruțe rechiziționate poate să spere că își va revedea vehiculul. Firește, tot ceea ce autoritatea chineză ia cu japca în felul acesta este pentru totdeauna pierdut pentru cei în cauză. Cum nu am jurnale, nu știu cum s-au terminat negocierile tibeto-chineze la care participau și englezii (ca niște buni apostoli).

Încetarea ostilităților, care fusese convenită pentru un an, a expirat în noiembrie anul trecut. Dacă tibetanii și chinezii nu s-au înțeles, războiul va începe din nou la Kham, iar cum războiul civil s-a mai potolit în China, în situația în care cerești știu să se descurce și trimit destule trupe, tibetanii ar putea foarte bine să-și vadă sfârșite succesele lor efemere. [...]

[...] Citim mult, băiețandrul și cu mine, aș vrea să termin, înainte de venirea verii, traducerea prescurtată a *Prâjnâparamitei.* [...]

Nu voi putea să rămân la infinit la Kum-Bum, dacă vreau să fac marele turneu despre care ți-am vorbit - și vreau să-l fac - trebuie să țin seama de vârsta mea, care înaintează. Nu este un gând excesiv de vesel, dar am un creier prea clarvăzător pentru a-mi putea ascunde ceva. [...] Trecerea anilor nu poate să aducă decât o diminuare a forțelor fizice. Pot să trăiesc 90 de ani, ca și tatăl meu, sau 87, precum mama mea, sau chiar să depășesc suta, ca doi dintre străbunicii mei, și pot până atunci să-mi păstrez spiritul lucid, să scriu cărți etc., dar nu voi putea mereu să rezist în șa opt ore la rând, să duc o viață aspră de campanie, să stau afară sub intemperii și să mă hrănesc cu primul lucru care îmi iese în cale. Deci, cu toate că mi-ar fi plăcut să rămân să hârțogăresc aici sau în regiune niște ani buni, cred că, dacă împrejurările îmi sunt favorabile, va fi înțelept să fixez de aici într-un an marea mea excursie. Oare îmi vor fi favorabile împrejurările?... Aici e întrebarea. [...]

Kum-Bum, 20 februarie 1920

Am primit astăzi cu multă plăcere scrisoarea ta datată 29 noiembrie. Trecuse multă vreme de când nu mai aveam nici o veste de la tine. Îți voi răspunde în legătură cu treburile despre care îmi vorbești.

1. În ce privește transferul de titluri de la mama mea, acționează cum ți se pare ție mai bine și în funcție de ceea ce ți se

va părea mai ușor în perioada în care vei opera transferul.

2. Sir Holmwood și-a primit banii înapoi, treaba aceasta a fost, cred eu, foarte oneroasă. Este supărător că am amânat atâta vreme trimiterea acestor bani, ceea ce a avut drept consecință faptul că a trebuit să dăm înapoi dublu, și chiar mai mult, față de suma pe care am primit-o, dar nimic nu prevedea că victoria noastră va fi urmată de o depreciere a monedei naționale. Pare un non-sens. În fine, asta este, am plătit, mai bine nici nu ne mai gândim, regretele nu ne-ar folosi la nimic.

După cum te-am informat, Sir Woodroffe mi-a scris, a evaluat creanța sa la 1000 Rs, considerându-mă achitată de surplus, întrucât este foarte bogat și suntem colegi în materie de orientalism, ba chiar oarecum - deși cam de departe - coreligionari; nu cred că trebuie să refuz această generozitate, pentru care îi voi fi recunoscătoare mai târziu, prin trimiterea câtorva bibelouri tibetane. Sir Woodroffe este un sanscritolog, cu toate că profesia lui oficială este de judecător la tribunal; a publicat mai multe lucrări despre cultul și filosofia tantrikașilor hinduși. [...]

3. Îmi dau foarte bine seama de situația neplăcută în care te afli din cauza costului exorbitant al vieții, din cauza acestor rambursări pe care le-ai avut de făcut și din cauza mea care, cu toate că împotriva voinței mele, te hărțuiesc pentru a obține banii cu care să ies din încurcătura în care m-a aruncat neverosimila cotație de schimb din China. Cum te vei descurca tu? Mă întreb cum vei reuși și, ca să te ajut, am început să trăiesc cu atâta parcimonie, încât tare mi-e teamă că nu voi putea continua multă vreme așa.

Pustiul nu a avut parte de nici un veșmânt de iarnă anul acesta. Ieri se apucase să își cârpească niște izmene vechi, care nu mai aveau fund, cu o bucată de postav galben presărat cu cruciulițe roșii, un rest din valtrapul catârului meu. La circ, pentru un "August", n-ar fi deloc rău! Dar ce contează, la urma urmei? Ceea ce este indispensabil aici este să mănânci pe săturate și să ai cu ce să te încălzești, căci clima este aspră. Nu mă voi mișca deloc de aici pe timpul verii, pentru a evita cea mai mică cheltuială care să nu fie

strict indispensabilă. Cotația de schimb se va ameliora poate puțin, dar nu trebuie să ne așteptăm la o scădere prea mare.

4. Cu cât văd că talmeș-balmeșul pare să crească în lume, în loc să se diminueze, cu atât sunt mai grăbită să termin cu turul pe care vreau să îl fac în Asia centrală, pentru a putea să decid împreună cu tine în problema stabilirii undeva sau a oricărei alte hotărâri pe care o vom lua, în cazul în care neînțelegerile se vor accentua. În timpul războiului erai la adăpost și veniturile tale îți permiteau să trăiești liniștit. Cine știe ce ne rezervă viitorul? Eu doresc, dacă îți pot fi utilă cu oricât de puțin, să fiu mai aproape de tine pentru a putea să te ajut. [...]

5. Fii bun și, după cum te-am rugat, fă-ți socotelile și spune-mi: a) Ce sumă vei putea să-mi acorzi pentru a putea trăi până în martie 1921. b) Ce sumă, independent de această alocație, vei putea să-mi dai deodată la o singură expediere, în așa fel încât să fie la dispoziția mea la Pekin, la 1 decembrie 1920. [...]

6. Mă gândeam că cele două articole ale mele ar fi interesante pentru "Mercur". Mulțumesc pentru că le-ai dat la recopiat și le-ai revăzut. Pentru că acum firul este reînnodat, am reluat colaborarea și voi trimite altele. [...]

Bolșevicii par să dispună de forțe serioase și lucrul acesta este puțin în contradicție cu ceea ce spun jurnalele despre starea actuală a Rusiei. La urma urmei, cei care luptă de partea bolșevicilor trebuie să aibă o altă părere; altfel de ce s-ar încăpățâna, într-un număr atât de mare, să susțină un regim care nu ar fi decât o pură oroare? Noi suntem extrem de prost informați, cred eu. Revoluționarii ruși trebuie să fi întâmpinat o puternică rezistență din partea acelorași oameni care închideau ochii, fără să protesteze, în fața crimelor regimului țarist. Acest soi de oameni există în toate țările din lume, la noi l-au ridicat în slăvi pe acel Napoleon, care este autorul Brumarului și pe vărul său, acel Napoleon care, imitându-l pe predecesorul său, a făcut lovitura de stat din 1852 și ne-a adus în pragul războiului din 1870. Se strigă cu putere: "Trebuie să muncim!", dar sunt întotdeauna aceeași cei care trebuie să tragă din

greu. Ei sunt în număr destul de mare și vor să aranjeze lucrurile altfel. O fac, fără îndoială, fără nici un pic de pricepere, pentru că sunt ignoranți, egoiști, brutali și nu văd prea departe, văzuți cu ochiul impasibil al unui filosof, ei nu valorează cel mai adesea mai mult decât cei cărora le reproșează că se bucură de privilegii nedrepte, însă ei au suferit și considerația aceasta este suficientă pentru a face balanța să se încline de partea lor, pentru oricine nu are un suflet secătuit și incapabil de compasiune. Am putut să îngrop toată agitația legată de acest subiect sub mantaua cărții *Bhikkunis*, căci "căile acestei lumi", cum zice Scriptura, nu mai reprezintă pentru mine decât scârbă, dar nu am uitat nici ceea ce am văzut, nici ceea ce am trăit. [...]

Kum-Bum, 15 martie 1920

[...] Gata, călătoria mea e hotărâtă. Nu contează în ce fel: cu o nimica toată de confort si suficientă mâncare, sau pe jos ca cerșetorii, tot voi încerca. Nu mai pot să amân mai mult de un an. Vârsta mă împinge din urmă, reumatismele, care se fac simțite cu dușmănie din ce în ce mai mare, și diminuarea previzibilă a forței mele fizice îmi impun să mă grăbesc. Dacă tot trebuie să mor, prefer ca asta să se întâmple pe un drum undeva în mijlocul stepei, cu cerul cel frumos deasupra capului și cu satisfacția din urmă de a fi împlinit cel puțin ceea ce îmi doream, decât într-o cameră oarecare, ucisă de regretul de a nu fi avut curajul, de a fi renunțat la lucrul la care țineam atât de mult și de a mă găsi în imposibilitatea absolută de a mai vedea vreodată ceea ce am vrut să văd și de a face ceea ce vroiam să fac. Aceasta din urmă ar fi o moarte absolut chinuitoare pentru cineva făcut dintr-un aluat ca al meu. Dar, la urma urmei, este tragic numai ceea ce capătă culorile dramei datorită propriei imaginații. Proiectul meu de călătorie nu mă conduce în nici un loc mai extraordinar decât cele în care am trăit și, pe jos, întârziind mai mult, sau pe cal, mergând mai repede, se va împlini tot atât de ușor

ca și cele care l-au precedat.

[...] Încă un detaliu în legătură cu patul[1]: pânza trebuie să fie de o singură culoare, gri sau maron, nimic bătător la ochi și nici drăguț, care să atragă atenția și să pară semn de bogăție. Nu trebuie să ne jucăm de-a nababii, ci de-a nababii mititei, în niște ținuturi în care hoții sunt extrem de numeroși.

Încă o dată, s-a scurs un timp destul de lung de când nu mai am vești de la tine și sunt îngrijorată. Destul că va fi un răstimp considerabil în care nu vom mai ști nimic unul despre celălalt, atunci când mă voi afla în ținuturi lipsite de legături poștale. Mă grăbesc să îmi termin traducerea din *Prâjnâparamita*, pe care aș fi vrut să o duc la bun sfârșit în trei luni, dar mă îndoiesc că voi reuși. Aș vrea să îți trimit toate manuscrisele mele înainte să plec și, dacă este posibil, să stabilesc cele cuvenite publicării lor. Odată terminată călătoria și instalată fiind lângă tine sau în apropierea ta, în funcție de locul în care te vei afla tu, voi avea mult de lucru. Afur mă îndeamnă să realizez un dicționar francez-tibetan. Și-a băgat ideea asta în cap și ar putea el însuși, cu siguranță, să facă o mare parte din treabă. Oh! chiar dacă trăiesc o sută de ani, tot nu voi avea timp să mă plictisesc, dacă îmi păstrez creierul în stare bună. [...]

Kum-Bum, 7 aprilie 1920

[...] Alaltăieri am organizat un picnic pe malul unui lac cu apă limpede, ca să bem apă proaspătă. Vremea este foarte urâtă anul acesta. Ți-am spus că am păstrat unicul mascul dintre puii cățelei grifon pe care o am de la Koukou-nor. Mi-a fost furat, credeam că nu-l voi mai vedea niciodată, când, la aproape o săptămână de la dispariția sa, am primit un indiciu care ne-a pus pe urmele sale. Cățelușul, care a făcut trei luni la 1 aprilie, se afla la niște țărani, la

[1] A. David Néel îi cere soțului său să îi comande la Tunis confecționarea unui pat de campanie foarte ușor - proiectându-și călătoria la Lhassa. Ea îi dă, în legătură cu acest subiect, numeroase detalii, adăugând și o schiță. *(n. ed.)*

mai mulţi kilometri de Kum-Bum. S-a pornit în căutarea lui. Afur a terorizat tot cătunul, strigând că generalul va trimite soldaţi. Ţăranul a protestat, zicând că are cățelul de la un novice lama, vecin cu noi. După confruntarea cu acesta, vinovatul a mărturisit. Mi-a plătit drept despăgubire 2 taëli și jumătate, pe care eu i-am distribuit imediat între cei care contribuiseră la căutarea animalului. Și iată-l pe acesta din nou acasă. Oare de ce l-o fi furat? Nu are nimic extraordinar, afară de caracterul său de bolșevic hotărât, dar asta nu se poate observa decât prin coabitare. Ah nu face parte din rasa câinilor care ling mâna care îi lovește, micul meu cuțu! Mama lui este la fel, de altminteri, dar este un excelent câine de pază, și tocmai din acest motiv țin și la odrasla ei, care pare a fi dotată cu aceleași calități. În plus, este și un câine nemaipomenit de curat. Eu intenționam să-l numesc *Lo-sar,* ceea ce în tibetană înseamnă An Nou, pentru că în noaptea de anul nou s-a născut, dar Afur l-a botezat *Babou,* cuvânt care în limba hindi desemnează un literat care nu ține de casta brahmană. Este numele pe care servitorul meu i-l dă politicos lui Afur însuși și e caraghios că trebuie să îl strigi pe cățel ca pe el. Mama lui aparține acum călugărilor lama din templul în care locuiesc, dar eu îl voi păstra pe micuț, care va deveni un animal puternic și, în această țară infestată de hoți, va fi un paznic folositor, și nu un animal de lux. [...]

Kum-Bum, 21 mai 1920

[...] Ţi-am vorbit îndelung, în timpul călătoriei mele de la Pekin până aici, despre insurgenții din provincia Shensi; ei sunt cei care au făcut ca trecerea mea prin această provincie să fie atât de agitată; totul se liniștise, dar acum sunt din nou porniți pe război, fiind susținuți de trupe venite din provincia Szechuan care aparțin partidului sudist, potrivnic guvernului de la Pekin. Au ocupat capitala provinciei Shensi, Sian-ul, un oraș mare, cel în care se găsesc pietrele gravate, ale căror amprente le ai tu. Probabil că au jefuit tot.

Acum înaintează pentru a asalta Pigliang-ul, primul oraș fortificat în teritoriul Kansu, pe drumul cel mare de la Sian la Lanchow (Lanchow este capitala provinciei în care mă aflu).

Guvernatorul din Shensi s-a salvat prin fugă, trupele sale sunt în debandadă, se pare, și insurgenții înaintează fără să întâmpine nici o opoziție. După cum se pare, vor fi opriți de trupele din Kansu în fața Pigliang-ului.

Și uite că încăierarea și neînțelegerile încep din nou. În dimineața aceasta, călugărul lama, care este intendentul templului în care locuiesc, îmi spunea: "Avem puști. Ne vom apăra." Nu mă îndoiesc deloc, dar aceste certuri între chinezi nu mă interesează și prefer să nu mă mai găsesc între combatanți. Aventura mea de acum doi ani a fost pitorească, nu o regret deloc, dar nici nu țin să o reînnoiesc. Cred totuși că soldații din Kansu, dintre care un mare număr sunt musulmani și care se află într-o "formă" infinit mai bună decât chinezii, îi vor respinge pe invadatori. Dar situația se poate complica cu o revoltă a triburilor tibetane, împotriva cărora era proiectată o campanie, și se spune că bolșevicii au iscoade printre musulmani. A fost descoperită o societate bolșevică la Kansu.

La Sinsin voi încerca să găsesc bani în schimbul cecurilor, pentru suma pe care mi-ai trimis-o, și să vând de urgență toate obiectele de care nu am absolută nevoie, pentru a-mi mări rezerva. Voi înapoia banii mai târziu, la o expediere ulterioară, chiar dacă sunt nevoită să plătesc o dobândă mai mare; pentru moment, voi încerca să-mi asigur mijloacele de a mă deplasa, în cazul în care lucrurile iau o întorsătură neplăcută. Kum-Bum este o mănăstire foarte bogată. Dacă insurgenții sau trupele din Szechuan, atacând prin sud, ar cuceri Sinsin-ul, cu siguranță vor veni să jefuiască aici și, în învălmășeală, aș putea foarte bine să fiu jefuită de tot ce am, ca și călugării lama. În fine, evenimentele nu vor deveni poate atât de grave, dar sudiștii, dacă se unesc cu insurgenții din Shensi, constituie un pericol serios pentru Kansu. Sper că poșta își va devia serviciul pe un alt drum și că scrisoarea aceasta va putea să treacă și va ajunge la tine. Dacă lucrurile ar deveni cu adevărat serioase, aș

încerca să ajung în Mongolia pe jos, împreună cu Afur. Din fericire, am doi catâri frumoși, care ne vor cără bagajele. Vezi bine cât este de indispensabil, în acest loc, să ai niște animale la îndemâna ta. [...]

Am chemat un croitor să îmi repare și să îmi modifice țoalele, nici nu se poate pune problema să cumpăr ceva nou, chiar și pentru o călătorie lungă.

În acest moment aud trompetele, trebuie să fie cei câțiva soldați detașați la Lousar, la poalele Kum-Bum-ului, care pleacă spre Sinin și de acolo la acest mic război care, pentru această zonă, este însă un război mare.

Îți mulțumesc mult pentru cărțile poștale ilustrate de la Mecca, îi voi trimite astăzi una generalului la Sinin și știu că îi va face o mare plăcere. Se numește Mahomed, ca și profetul. În China se spune: *Machuta ren* pentru Mahomed, aceasta însemnând literal Mahomed, Marele Om (*Ta*: mare, *ren*: om).

Dacă va trebui să trec prin Sinkiang, presupunând fie că voi părăsi Kum-Bum-ul din cauza războiului, fie că voi pleca de-abia mai târziu, spre toamnă, voi arăta aceste ilustrate pe unde voi trece și îi voi face fericiți pe hangiii mei și pe alți discipoli ai marelui Om din Medina. Nici nu mă îndoiesc că asta îmi va atrage multe cadouri mărunte, lapte sau alte substanțe alimentare, și multe amabilități. [...]

Kum-Bum, 25 mai 1920

Am primit ieri scrisoarea ta din 17 februarie, care, în felul acesta, a ajuns la mine după cea pe care mi-ai scris-o de la Tunis, pe data de 27 a aceleiași luni.

Am reflectat deja de multă vreme la întrebările pe care mi le pui în această scrisoare, deci nu mă ia pe nepregătite, și voi încerca să îți răspund cât mai clar cu putință, dat fiind că, așa cum este probabil, nu voi putea primi răspunsul tău la scrisoarea mea de astăzi, întrucât părăsesc Kum-Bum-ul. Este important deci, de

vreme ce nu vom mai putea comunica prin corespondență, să-ți fie clară poziția mea asupra acestei probleme.

Războiul și consecințele sale dezastruoase au făcut să fie extrem de complicată soluția care înainte era foarte simplă. Acesta este un fapt împlinit, este inutil să mai insistăm asupra lui, împărtășim aceeași soartă cu milioane de oameni și nu putem schimba nimic; inteligența și abilitatea noastră nu se pot concentra decât asupra unui singur punct: să obținem cel mai bun profit posibil dintr-o situație dezastruoasă. Or, iată ce gândesc eu:

Așa cum ți-am scris în numeroase rânduri, mi se pare preferabil ca tu să-ți continui munca încă un an sau doi. Această perioadă va aduce poate o ameliorare sensibilă a crizei actuale, cu toate că asta, împotriva oricăror previziuni, se accentuează de la o zi la alta de la sfârșitul războiului. [...]

Eu nu știu de ce natură este patriotismul tău și în ce măsură obișnuința cu un anumit mediu și-a înfipt rădăcinile în tine. În ce mă privește, eu am dorit, firește, victoria Franței și m-am bucurat foarte mult de înfrângerea hunilor, dar atașamentul meu pentru "Patria-Mamă" nu merge prea departe. De ce?... Este ușor de înțeles. Mai întâi, pentru că am o ereditate amestecată, unde sângele francez nu contribuie decât din partea ascendenței paterne și, sunt convinsă, are o influență foarte slabă în ce privește mentalitatea. "Gândesc" mult mai mult precum o asiatică, decât precum o pariziancă. Pe urmă, am trăit foarte puțin în Franța. Lăsând la o parte primii mei cinci ani de viață, care nu contează din punctul de vedere al impresiilor; în total, am trăit poate cinci sau șase ani în Franța, față de patruzeci trăiți în străinătate, dintre care douăzeci în Orient. Mă simt foarte străină printre francezi, foarte puțin *at home*, nu prea avem în comun decât limbajul, ceea ce nu este destul pentru a crea o legătură afectivă veritabilă.

Asta îți explică poate de ce nu vreau să mă stabilesc în Franța pentru a duce ceea ce tu numești în scrisoarea ta "existența unei mic burgheze". Această mediocritate materială și morală mă înspăimântă și, orice ai gândi tu însuți, eu sunt convinsă că te-ar

apăsa greu și pe tine și că ți-ar otrăvi bătrânețea, dacă ai avea imprudența să te mulțumești cu ea. [...]

În ceea ce mă privește, previziunile mele sunt de un pesimism sumbru; sper să mă înșel. Eu văd un nou război la orizont, un balamuc general și veniturile noastre reduse la foarte puțin, dacă nu chiar la neant. Ei, bine! Toată filosofia mea, care se potrivește cu ideea de a trăi într-o peșteră sau de a pleca, așa cum o voi face chiar, cu Afur, peste câteva luni, pe jos, aproape fără nici un ban în buzunar, nu mă lasă deloc indiferentă la ideea de a deveni o coate-goale în Europa și de a trăi într-o casă locuită de familii proletare, unde va trebui, întocmai ca vecinele mele, să-mi spăl vasele și să mătur podeaua. A accepta viața cu un asemenea preț mi s-ar părea o josnicie a sufletului. Poți să speli vasele și să cureți podeaua într-un spital, fără să decazi, pentru că asta contribuie la ușurarea chinurilor unor bieți oameni suferinzi, menținerea în ordine a menajului azilului lor, dar a face asta pentru sine, fără alt scop decât cel de a prelungi o viață mediocră și vulgară, ah, ptiu!

Și ar fi mare prostia dacă ai ajunge acolo, câtă vreme poți scăpa. Înțelepciunea mea, care este poate puțin timorată, dar de care nu mă îndepărtez, îmi spune asta: nu mai sunt tânără, nu pot munci cu brațele pentru a-mi câștiga existența, nu vreau decât să îmi asigur pâinea și un acoperiș deasupra capului. Pur și simplu. Dacă pot să obțin mai mult, cu atât mai bine, dar măcar strictul necesar să nu îmi lipsească, să nu ajung să cerșesc sau la degradarea socială pe care o antrenează sărăcia extremă. Și ceea ce gândesc pentru mine gândesc de asemenea și pentru tine. Poate că privești cu oarecare spaimă perspectiva unei vieți retrase, monotone și solitare, dar aș vrea să iei aminte că, dacă totul se îndreaptă spre bine în Franța, în cazul în care creditul nostru redevine ceea ce era înainte de război, cu cele douăsprezece mii de franci rentă ale tale, nimic nu te va forța să rămâi țintuit în colțul în care te-ai retras. Vei putea călători, te vei putea recrea în Franța sau altundeva ori de câte ori vei dori. Dar dacă, pe de altă parte, sumbrele mele previziuni se vor realiza, în acest caz și tu, și eu ne-am găsi mai bine plasați într-o căsuță rus-

tică, la țară, în mijlocul unei grădini mari, mâncând legumele și fructele noastre, decât târându-ne zdrențele la Nisa sau Alger. Nu crezi că am dreptate?

Am decis, prin urmare, că, la sfârșitul turneului pe care îl voi efectua, îmi voi asigura undeva o bucată de pământ. Dacă ne gândim că la această epocă cerul istoriei nu pare să fie încărcat de nori prea amenințători, care să provoace o furtună apropiată și dacă nu vreau să-mi construiesc coliba imediat, aș putea să închiriez terenul unor țărani, care vor putea cultiva pe el orez sau altceva. Dacă refuzi categoric să vii să vezi micul meu domeniu, construirea unei locuințe va consta în ridicarea unei barăci, jumătate din scânduri, jumătate din rogojini, după moda indigenă și deci mă va costa nici măcar 200 de rupii ca să am o locuință a mea. Dacă ideea mea înțeleaptă ți se pare demnă de stimă și vrei să vii să te instalezi cu mine, cel puțin până se mai liniștește criza actuală, atunci ne-am putea gândi la o construcție mai bună.

[...] Să revenim la chestiunea vieții pe care o duc eu aici. Voi părăsi Kum-Bum-ul îndată ce voi primi ceea ce vei crede tu că poți să-mi aloci pentru o perioadă de circa doi ani. Îmi vorbești de o expediere de 2.000 de franci, pe care mi-ai făcut-o în aprilie; eu o voi primi, fără îndoială, în iulie. Mă va ajuta să supraviețuiesc ceva mai mult timp, dar, ți-am explicat asta foarte clar, situația de acum nu se poate prelungi la infinit. Vom pleca pe jos, eu și băiatul, încărcând cu bagaje cei doi catâri care îmi rămân, și vom trăi cum vom putea, dar nu vom oferi spectacolul sărăciei noastre călugărilor lama de la Kum-Bum sau europenilor de la Sinin. Dacă în octombrie nu voi avea o sumă suficientă în mână, oricât de mică ar fi ea (4 sau 500 de taëli), voi abandona o luptă imposibilă, voi vinde catârii, tot ce îmi mai rămâne, voi da ce câștig lui Afur și îl voi trimite la locul său de baștină, pe un drum de uscat. Pentru restul, nu mai este nevoie de prea multe explicații, va consta în a merge într-un colț de munte, pentru a muri de foame sau pentru a-mi trage un glonte în cap, la alegere. Am împrumutat tot ce am putut și acum trebuie să dau înapoi, cotația dolarului nu scade deloc, nu e nimic

de făcut.

[...] Apropo de "președinte", scrisoarea ta îmi vorbește despre alegerea lui Deschanel; ți-am zis deja ce cred despre asta; francezii și-au atras disprețul aliaților lor și poate că asta a contribuit, într-o oarecare măsură, la scăderea creditului nostru.

Clemenceau are și el defectele lui, l-am văzut de destul de aproape la fundația *"Aurorei"*, nu este impecabil, dar este un om activ, omul cu mână de oțel de care avem nevoie la ora actuală. Popularitatea sa în străinătate este enormă. [...]

Kum-Bum, 1 iunie 1920

Am primit ieri o tăietură din *Dépêche tunisienne*. În ea este descrisă instalarea lui Deschanel și se reproduce mesajul său la Cameră. Ce de vorbe! "Ce zgomot inutil de maxilare", cum zicea acel acuzat arab, într-o zi, la Tunis. Toți oratorii ăștia mă dezgustă profund, nu numai cei din Franța, cei din toate țările, în general. Europa este în ruină, oamenii nu mai au ce să mănânce și iată că mai există imbecili care își găsesc timp să peroreze și alții, și mai imbecili ca ei, care se duc să îi asculte și să bată din palme. Înșelători și înșelați, îmi sunt tot atât de puțin simpatici. Din momentul în care au existat doi oameni pe pământ, a-i privi a devenit un spectacol dezgustător, și asta nu s-a schimbat deloc de atunci și, după cât se pare, nu se va schimba niciodată; tocmai de aceea, cel care are două uncii de înțelepciune în creier preferă singurătatea, marile spații vide, spectacolul norilor care aleargă pe cer, stelele care sunt așa de departe de noi, încât nu putem ști nimic despre ele, ceea ce ne permite să ni le imaginăm ca tot atâtea spații paradisiace, și floricelele minuscule ale stepelor, care sunt foarte aproape de noi, dar asta nu ne permite să le cunoaștem gândurile.

Citesc, în acest moment, o carte minunată. Are, printre "erudiții orientaliști", dintre care nici unul nu a citit-o, reputația de a fi un ghiveci de fantasmagorii și de elucubrații nesăbuite și, din

întâmplare, este o operă serioasă, oarecum tranșantă și de o logică seacă și implacabilă de raționalism de geniu. Traduc din ea, mult mai mult pentru bucuria intelectuală pe care mi-o procură această carte decât din speranța că lucrarea aceasta va fi pe gustul publicului, chiar și al publicului literat. Înainte de război poate s-ar fi găsit oameni care să o aprecieze, dar acum!... alunecările spre barbarie antrenează întotdeauna o dezlănțuire de sentimentalitate și de emotivitate; nimic nu este mai sentimental și mai emoționant decât brutele, germanii sunt un foarte bun exemplu în privința asta.

Există în scrisoarea ta din 18 februarie o frază care îmi revine în minte neîncetat și mă întristează enorm. Scrii: "Ne vom găsi, și unul, și celălalt, într-o situație vecină cu sărăcia lucie." [...]

În ceea ce mă privește, eu am din ce în ce mai puține nevoi. Te chinui acum din cauza cursului extravagant al cotației de schimb și pentru că, atâta vreme cât păstrăm comunicarea prin corespondență, nu mă pot retrage să trăiesc după moda indigenă, dar și asta va avea un sfârșit, îndată ce acest turneu despre care ți-am vorbit se va fi terminat. Atâta timp cât ai putut să mă ajuți, fără ca asta să te încurce prea tare, am acceptat renta, pe care cu afecțiune mi-o acordai pentru călătoriile mele, dar, din ziua în care vei avea nevoie de toate veniturile tale, nu va mai trebui să fie la fel. Ai fost foarte bun cu mine, nu mi-aș putea ierta că te recompensez atât de rău, dacă ți-aș diminua bruma de confort pe care pensia ta ți-ar putea-o procura. Cred că am proceda greșit și unul, și altul dacă am trage fiecare de partea lui, în loc să ne ajutăm reciproc și să ne facem bătrânețile mai plăcute. Când nu vei mai avea lucrările tale care să-ți ocupe timpul, îți va plăcea poate să ai alături de tine o femeie care nu este chiar complet ignorantă și stupidă, care a văzut multe lucruri și a cărei conversație te va putea face să petreci câteva ore frumoase. La urma urmei, cum această femeie este dna Néel și cum interesele tale și ale ei sunt comune, cred că ar fi mai bine să o vezi pe ea ocupându-se de interiorul tău, de la orice distanță ar face-o, decât să îți încredințezi sufletul unor mercenari.

Eu, prea-scumpul meu Mouchy, am un caracter puțin dife-

rit de al tău, să zicem chiar foarte diferit. Am un temperament mistic și niște vederi filosofice care îmi permit să duc o viață pe care puțini dintre oamenii născuți în Occident ar putea-o suporta. Am dormit într-o peșteră și am dormit acolo foarte bine, am cutreierat singură prin jungle unde erau tigri, iar într-o zi am dat nas în nas cu unul dintre ei; acum, că înaintez în vârstă, îmi voi interzice plimbările de felul acesta, dar voi putea totuși, cu puținul pe care îl am, să îmi aranjez o viață de sihastru, într-un colț îndepărtat din Tibet sau din Mongolia, și o voi face fără să acuz pe nimeni, dacă tu crezi că ai nevoie, numai pentru tine, de toate veniturile tale și dacă tu crezi că, dacă aș trăi alături de tine, cheltuielile ar fi prea mari. Îndată ce turnul pe care am hotărât să îl fac va fi terminat, vei fi liber să decizi ceea ce vei crede tu că va fi mai plăcut pentru tine. [...]

Kum-Bum, 7 iunie 1920

Am primit ieri, împreună, cele două scrisori ale tale datate din 14 și din 24 martie. Nu știu cum să-ți mulțumesc pentru sacrificiile pe care ți le impui pentru mine. Fără să fie nevoie de prea multe cuvinte, mă știi destul de inteligentă pentru a aprecia valoarea acestui gest. Scrisorile tale au domolit tensiunea spirituală căreia îi căzusem pradă, nu pentru că ele aduc o soluție la o problemă pe care nu noi înșine, ci numai evenimentele o pot rezolva, ci pentru că îmi permit să îmi văd situația cu claritate și să îmi fac planuri pe măsură.

Deci îți mulțumesc, îți mulțumesc de o mie de ori, scumpul meu.

Iată ce am decis:

Voi părăsi Kum-Bum-ul imediat ce voi avea banii expediați de tine în iulie: 2.000 de franci, adăugați la vărsământul precedent din aprilie, 6.000 de franci, voi avea în total 8.000 F. Cât va însemna asta în dolari, firește că nu pot ști acum. [...]

Voi călători pe jos, bineînțeles, dar sper să îmi pot păstra cei doi catâri, care vor purta bagajele și proviziile, în felul acesta putem avea și un cort pentru a ne adăposti.

Nu îți voi scrie prea mult astăzi, pentru că sunt foarte ocupată. Afur și cu mine am golit casa și vindem tot ceea ce nu ne este absolut indispensabil. Nu păstrăm, băiețandrul și cu mine, decât două corturi mici, pelerinele noastre îmblănite, câteva ustensile de bucătărie și un număr redus de pături. [...]

Kum-Bum, 26 iunie 1920

Mă întorc dintr-o excursie de 5 zile. Am fost în munți să văd izvoare de apă minerală. Acestea s-au dovedit a fi niște izvoare sulfuroase reci. Există în foarte mare număr, presărate într-o vale largă. Am băut din ele, ne-am scăldat în ele. Nu știu dacă era chiar indicat să o facem, dar specificul vieții sălbatice este tocmai faptul că bei și mănânci o grămadă de lucruri pe care le întâlnești la întâmplare și, dacă nu te simți mai bine după asta, nu te simți nici mai rău. Plec din nou peste trei zile, într-o cursă mai lungă, care ne va ține ocupați cam trei săptămâni. Locul în care ne ducem este un loc de pelerinaj, la poalele unui pisc cu zăpadă veșnică. Sunt acolo câțiva sihaștri. Noi ne vom cățăra probabil și mai sus, la o distanță de două zile de mers de acolo, unde, printre zăpezi, locuiesc alți câțiva anahoreți. Acest loc se numește Da-kar pe Dzong (*Dzong* înseamnă: [...] fortăreață). Nu cunosc ortografia care se folosește la Da-kar pe și, în consecință, nu mă aventurez să dau nici o traducere. În limba tibetană, nu te poți ghida după pronunțare. Trebuie neapărat să vezi cuvântul scris, căci limba este săracă în *sunete,* aceleași sunete se repetă la infinit, scrise altfel. În vorbire, te ghidezi după sensul general, dar un cuvânt izolat, un nume propriu, poate să însemne tot ce vrei. În fine, nu contează! Tocmai am găsit sensul cu ajutorul lui Afur, care îmi spune că numele este *Tak Kar* și nu *Da Kar*. Ceea ce înseamnă "peștera albă a lotusului".

Scopul acestor excursii este de a vedea ținutul, asta este evident, dar ele mai au și un altul, acela de a-mi încerca forțele. Ei bine! Trebuie să mărturisesc deschis că rezultatul încercării este departe de a mă satisface. Totuși, cum sub nici un pretext, chiar dacă aș ști dinainte că voi rămâne acolo, tot nu aș renunța la proiectul meu de călătorie în Asia centrală și mă necăjește puțin faptul că simt că am mai puține puteri decât ar trebui. Am călătorit destul de mult, dar niciodată în condiții atât de dure precum acelea pe care mi le impune penuria resurselor mele actuale. Aveam obișnuința de a călători călare pe cal; acum merg pe jos, iar potecile montane sunt dificile. Afur a fost cât se poate de viteaz, dar el nu este născut printre nomazi, nu a peregrinat niciodată în felul acesta, pentru talia lui mică anumite lucruri sunt tot atât de dificile ca pentru mine. Sunt poate extravagantă vrând să pornesc într-o expediție pe care niște exploratori nu ar îndeplini-o decât cu un echipament considerabil și cu servitori numeroși, dar, dacă sunt extravagantă, nu-mi lipsește totuși o anumită înțelepciune calmă, care îmi permite să cântăresc dinainte ceea ce voi face și să văd cu claritate amănuntele. Îmi este foarte greu să sper că nici o catastrofă (folosesc și eu termenul curent) nu se va produce pe parcursul expediției mele atât de neobișnuite. În timpul excursiei din care mă întorc acum, am mers în prima zi aproape 40 de kilometri, ceea ce nu este enorm, dar, cum luni în șir nu am ieșit din casă, îmi lipsește antrenamentul și mi s-a părut foarte obositor. La sosire, a trebuit să accept corvoada de a strânge baligă de iac pentru foc, căci se simțeau semne amenințătoare de ploaie. În acest timp, unul ridica corturile, altul tăia lemne și pregătea mâncarea. După masă aș fi putut să dorm, dar asta m-ar fi forțat să veghez un sfert din noapte, făcând de pază, așa că prefer să mă culc mai târziu și să dorm fără întrerupere. Uneori este foarte poetică veghea lângă animale (nu mai am decât doi catâri), dar te plictisești până la urmă și uneori te ia cu somn, trebuie să lupți cu tine, să mergi, să șuieri, precum santinelele. Nu suntem decât trei persoane, bărbații trebuie să se odihnească și ei, căci ei au, firește, de făcut treburi mult mai grele decât mine și sunt

obosiți. A te culca înseamnă, de fapt, a te lungi peste două cuverturi împăturite, puse pe pământ. Ici și colo sunt denivelări, căci terenul este inegal, care îți intră în coaste, iar umiditatea îmbibă curând acest așternut primitiv. La sculare bem un ceai și plecăm din nou... Și așa continuă, continuă, zilele de odihnă sunt rare. Ei bine, nu îmi voi refuza plăcerea de a vedea cum se va termina aventura, dar poate că ar fi înțelept să nu cer prea multe de la forțele mele. Gata, e hotărât, voi pleca în orice condiții, chiar și fără cort, dar de ce să mergi de bună voie în întâmpinarea unor suferințe pe care le-ai putea evita? [...]

Pelliot și tovarășii lor nu au făcut expediții de felul acesta decât cu subvenții care se ridicau la mai multe mii de franci. Cred că îți dai foarte bine seama că tot ceea ce voi avea eu nu îmi va procura confortul de care se bucurau ei, dar acești bani, avuți în mână dinainte, îmi vor facilita o întreprindere care, totuși, te rog să mă crezi, va rămâne dificilă. Nu voi merge pe jos, voi putea să iau cu mine un servitor, pe cel pe care îl am și care este foarte la curent cu viața de campanie. Dacă Afur și cu el vor călări pe rând, nu vor ajunge la popas extenuați și se vor putea ocupa activ de prepararea mesei mele și de instalarea mea.

Kum-Bum, 26 iulie 1920

[...] În ceea ce privește călătoria mea viitoare, nu mai am nimic să îți spun. Nu se pune problema dacă această călătorie este sau nu un "profit". E un lucru bătut în cuie, definitiv hotărât, orice s-ar putea întâmpla. Îmi doresc foarte mult să te revăd, dar afară de asta nimic nu mă atrage în Occident. Nu voi părăsi Asia decât cu speranța că, oricât de bătrână aș putea fi atunci, mă voi întoarce și îmi voi sfârși zilele undeva, în stepă, cu spațiul liber dinaintea mea și cu cerul albastru deasupra capului. Să vrea zeii să mor în cortul meu, printre singurătăți și atunci îi voi binecuvânta. Am asta în sânge și visam aceleași lucruri și când eram o păstoaică de 6 ani.

Este picătura de sânge mongol care a reînviat brusc după mai multe generații. [...]

Kum-Bum, 26 iulie 1920

Ceea ce îmi spui în scrisoarea ta despre prețul hotelurilor în Franța și ceea ce citesc în rubrica "*Lettre de Paris*", dintr-un jurnal englezesc, în legătură cu prețul stofelor și al hainelor mă înspăimântă. Războiul a creat cu adevărat o altă lume. Cum ar putea oare cel care a fost absent numeroși ani și nu a cunoscut perioada de tranziție să se adapteze într-o țară atât de diferită de cea pe care a cunoscut-o? Nu mă văd deloc făcându-mi din nou cumpărăturile la Luvru sau la Bon Marché, cred că aș înnebuni după o oră. Cu asemenea prețuri oamenii nu umblă dezbrăcați? Cine își mai poate oare plăti luxul unui pantalon? [...]

[...] Muncitorii, ca și bolșevicii, au luat-o poate pe un drum greșit. Este posibil ca ei să se înșele asupra mijloacelor de a ajunge la ceea ce doresc, dar cine ar putea să îi condamne pentru că aspiră, chiar cu neîndemânare, la mai multe bucurii? Filosoful poate să disprețuiască aceste bucurii vulgare, pe care le cer ei, dar, din cauza vieții aspre de care au parte încă din copilărie, cei care muncesc nu au răgazul de a dezvolta un creier de filosof. Sunt niște animale, au fost ținuți în starea aceasta vreme de secole, spre cea mai mare satisfacție, fie a unei caste de nobili, fie a unei caste de bogătani, în funcție de epocă, și uite că acum aceste animale se trezesc din toropeala lor și, ca niște mitocani ce sunt, vor să se distreze și ei, irup în mod dizgrațios în societate și compromit falsa armonie care o menținea, de bine, de rău. Să zicem că sunt niște imbecili, dar au fost doriți așa și au fost modelați așa și ce să mai spunem și despre ceilalți, despre cei mai inteligenți și despre cinici? Va veni o vreme, pe care noi nu o vom mai apuca, în care oamenii vor îmbrățișa o idee, care astăzi ni se pare monstruoasă, că orice copil trebuie să găsească din momentul în care este în leagăn șanse egale de a se

dezvolta, conform aptitudinilor sale naturale, strălucitoare sau mediocre, și că oricine pretinde să se bucure de ceea ce se numește "viața civilizată" trebuie să împlinească partea sa din munca necesară pentru menținerea lucrurilor care constituie civilizația. Ceilalți, leneșii și înțelepții, care își bat joc de civilizație și cred că nu merită osteneala ca ei să îi consacre zece minute din timpul lor, vor fi invitați să se retragă în deșert, unde, de exemplu, în loc de iluminat electric, se vor mulțumi cu cel oferit de lună, în nopțile în care apare pe cer, iar în celelalte seri cu acela al unei lămpi primitive, făcute din vreascuri înmuiate în unt sau grăsime, așa cum fac eu, când îmi așez tabăra. Este un regim simplu, care te îndeamnă să te culci la ora la care se culcă găinile, ceea ce este excelent pentru sănătate. Și la fel stau lucrurile cu restul. [...]

Kum-Bum, 12 august 1920

Am fost "*in camp*", cum se spune în engleză, destul de multă vreme. Misionarul șef de la Sinsin îmi indicase un templu chinezesc ca obiectiv pentru o excursie pitorească, deci am plecat, un pic cam la întâmplare, fără să știm prea bine unde se găsește templul. În prima zi ne-am așezat tabăra într-un loc pe care îl cunoșteam foarte bine, apoi de acolo am plecat în întâmpinarea aventurii. Eu o luasem înainte și socoteam că oamenii mei mă vor urma, dar la o bifurcație a drumului ei au coborât spre vale, în timp ce au am continuat să urc pe munte. Văzând că nu vine nimeni, m-am urcat pe o culme pentru a inspecta împrejurimile și de acolo, după o lungă așteptare, în cursul căreia din fericire m-am ocupat cu consumarea fructelor sălbatice, l-am zărit venind pe Afur. El fusese până în vale și, nevăzându-mă nicăieri, s-a întors și m-a zărit cocoțată în punctul meu de observație. Le-a zis celorlalți doi să-și continue drumul prin vale, le-a repetat numele templului și vor încerca să se descurce singuri, în timp ce noi vom face același lucru, dar pe un alt drum. Și mergem, și mergem; ajungem la un loc în

care, după toate probabilitățile, drumul celorlalți trebuia să se încrucișeze cu al nostru, dar nu se vede nimeni. Ajungem într-o frumoasă trecătoare, în care se găsește un râu lat. Eu mă simt obosită; dacă bagajele ar fi sosit, ne-am fi putut instala pentru a ne odihni, dar bagajele sunt invizibile. Începe să plouă. Micuțul și cu mine, descălțați și cu hainele suflecate, ne băgăm în apă, curentul este violent și trebuie să îți păstrezi echilibrul, căci o baie rece nu ar fi deloc bine-venită în acest moment. Iată-ne pe celălalt țărm și bagajele sosesc și ele, în sfârșit. Ne cățărăm spre locul în care credeam că vom găsi templul. Este un urcuș pieptiș, între două ziduri de rocă. Poteca devine atât de dificilă, încât Afur trece în față și oprește animalele, pentru a vedea dinainte dacă ele pot continua drumul. Ajunge la templu, alcătuit din trei căsuțe cocoțate pe stânci. Nu există nici o posibilitate de a așeza corturile sau de a te instala în acest loc, nu există nici măcar doi metri de teren neted. Deci trebuie să coborâm din nou pe "coș", ceea ce este încă și mai greu decât urcatul, și apoi, după cum am fost sfătuiți, să ne cățărăm pe vârful muntelui pe un alt "coș". Mă întrebam dacă voi vedea vreodată capătul acestuia pe care îl coboram acum, dar orice lucru are un sfârșit, care iese până la urmă la iveală, și pe la ora șapte seara eram instalați printre ierburile mlăștinoase ale piscului, de unde priveliștea este foarte frumoasă și de unde templul se zărește foarte mult sub noi.

Povestea sanctuarului, care ține de ritul *tao-sse*, este următoarea: acum o sută de ani un sihastru s-a retras aici și s-a cufundat în meditații profunde, fără să mănânce și fără să bea, spune legenda. Mormântul său se află în acest loc și este încredințat unui singur călugăr, care trăiește și el tot singur, neprimind vizitatori decât în zilele cu lună plină din timpul verii. Tot restul anului trăiește într-o singurătate desăvârșită. Este un bărbat care poate să aibă între 35 și 40 de ani, foarte înalt, cu ochi mari, albaștri, cum se întâmplă să aibă adesea preoții tao-sse, cu toate că în general chinezii au ochii mici, într-un cuvânt un bărbat frumos. Majoritatea occidentalilor ar înnebuni dacă ar trăi în asemenea condiții și a

devenit aproape o dogmă printre ei convingerea că singurătatea împinge la nebunie și la abrutizare. În Orient lucrurile stau cu totul altfel și mulți oameni, care sunt departe de a fi întotdeauna niște mari gânditori, practică viața de sihastru cu mare ușurință, fără nici o consecință negativă pentru facultățile lor mintale, ba chiar dimpotrivă. În această privință sunt de o superioritate incontestabilă. De ce oare occidentalii nu știu să se mulțumească cu ei înșiși? De ce simt nevoia să trăncănească împreună cu alți oameni, să se miște în turmă? Acesta este un năravspecific animalelor inferioare (eu nu admir așa de mult ca alții furnicile și albinele), leii și vulturii trăiesc singuri. [...]

Kum-Bum, 18 septembrie 1920

[...] Vremea, care a fost execrabilă până ieri, a început astăzi să se îmbunătățească, dar oare va dura? În orice caz, este clar că iarna a venit în munții noștri. Culmile mai înalte, care ne împrejmuiesc, sunt acoperite de zăpadă, ce nu se va mai topi înainte de iunie sau iulie anul viitor. În timpul acestui an, anumite vârfuri au rămas tot timpul albe. Este frig, mai ales noaptea, și în curând voi apela din nou la fidela mea tovarășă de pat: sticla cu apă caldă. Dar soarele strălucește și, cu toate că nu are lumina celui de primăvară, te invită totuși să îți iei bățul de călătorie și să pleci, căci drumurile sunt frumoase în Asia centrală pe timpul ultimei perioade din toamnă, perioadă în care începe să ningă. Acum ar fi bine să plec, de vreme ce tot trebuie să părăsesc Kum-Bum-ul, dar aștept banii pe care mi i-ai trimis tu în iulie, anunțați de multă vreme, și pe cei din transferul telegrafic următor. Îți dai seama că am fost deja nevoită să intru în cei 6.000 F pe care mi i-ai trimis în aprilie. Niciodată nu voi reuși să plec de aici dacă mănânc banii dintr-o expediere înainte să îi primesc pe cei din următoarea și dacă nu am în mână, în același timp, o sumă suficientă pentru a pleca și a efectua călătoria pe care am proiectat-o.

[...] Situația rămâne peste tot haotică. Ar fi bine să mă grăbesc să termin ceea ce vreau să fac în Asia și pe urmă să mă întorc acasă. Va trebui să ne consultăm, să hotărâm împreună care este cel mai bun mijloc de a o scoate la capăt, în condițiile situației atât de extraordinare create de război. Noi nu prevăzuserăm nimic asemănător și toate lucrurile pe care le concepuserăm nu mai au nici o rațiune de a exista. Nu se pot discuta aceste probleme prin corespondență, mai ales de la o distanță atât de mare. Deci trebuie să mă întorc și aș face-o chiar imediat, dacă nu ar fi fost această călătorie, la care țin atât de mult, încât ar fi o nebunie, dat fiind că realizarea sa este relativ ușoară, să renunț și să îmi târăsc apoi, tot restul zilelor, melancolia deprimantă a regretelor prea apăsătoare. Hai să lăsăm să se termine frumos ceea ce chiar a fost, pentru mine, cel mai minunat vis: acești ani de călătorie de-a lungul ținuturilor de care mă leagă toate fibrele ființei mele. Pentru asta nu sunt necesare mari sacrificii. Ceea ce am cerut eu nu este, în fond, decât un avans care te va elibera de obligații pentru 1921.

[...] Dacă amintirile mele sunt exacte, apostolului Pavel i-a zis într-o zi un procurator roman: "De prea multă știință, ți-ai pierdut mințile." Cu modestie, eu trec această remarcă în contul meu. Cred că, în cazul meu, dacă nu *prea* multă știință, în orice caz o știință *diferită* de cea a majorității oamenilor mi-a transformat creierul, ceea ce, în limba vulgului, se traduce prin a fi taxat drept nebun. Citesc într-un ziar, care mi-a fost trimis ieri, că un oarecare Thévenot a strâns 150 de milioane în timpul războiului, furnizând focoase de lemn pentru grenade explozive. Acest om abil declarase numai un câștig de 6 milioane agenților care strâng taxele pentru profiturile obținute în timpul războiului și *pentru* acest lucru trebuie să apară în fața Justiției. Eu găsesc lucrul acesta pur și simplu halucinant. Sunt mobilizați oameni, care sunt trimiși, vrând-nevrând, să înfrunte riscul de a fi uciși, aproape nimeni nu are nici o obiecție, iar lucrul acesta se numește "datoria față de patrie". Bun. Dar de ce nu sunt mobilizați și oamenii care fabrică obiectele necesare pentru muniții? Soldații din tranșee nu au strâns nici un *profit*, de ce oare

fabricantul a nu știu ce lucru util pentru apărarea patriei trebuie să strângă?... Dar asta este, imbecilitatea maselor atrage fără greș șarlatania canaliilor abile. Îmi amintesc că am discutat cu destul de multă vehemență această chestiune cu socialiștii italieni, care cred în panaceele regimurilor guvernamentale. Atâta vreme cât va mai exista pe lume un singur imbecil, acesta va fi scârța-scârța pe hârtie, și a face război împotriva idioteniei mulțimilor este o tactică mai bună decât grevele pentru ziua de opt ore sau pentru mărirea salariilor. Numai că trebuie să fii deja un intelectual ca să înțelegi că sursa răului sunt noțiunile eronate. Este un cerc vicios sau aproape.

O locuință de sihastru cocoțată la mare înălțime, cu poarta închisă, fără musafiri nedoriți, fără ziare care să aducă ecourile nebuniei care se agită jos, în vale; acesta este, cred eu, cel mai bun lucru pe care un bătrân filosof ca mine poate să și-l dorească pentru sfârșitul zilelor sale. Tu ce crezi, dragul meu prieten?

[...] Marele meu scump prieten, ai să crezi că, din cauză că îmbătrânesc, încep să vorbesc anapoda și repet fără încetare același lucru. Care?... Că îți sunt recunoscătoare pentru anii de mare fericire pe care mi-ai permis să îi trăiesc în Asia. Da, îmbătrânesc, ba mai mult, lucrurile par să alunece în mod straniu pe lângă mine și sub picioarele mele. E ca un fel de lume fără consistență, care aleargă, mărșăluiește spre un orizont îndepărtat, de ceturi în care se dizolvă. Din punct de vedere material totul merge prost, din cauza creșterii dolarului o altă mare năpastă a căzut pe capul meu. Nu îți voi mai vorbi și despre asta, deja ți-am creat necazuri și încurcături destule de când sunt în China. Oare voi muri în curând? Sau poate că soiul acesta de prăpastie, care pare să se tot mărească este, după cum credea un mistic oriental, un semn hotărât că este timpul să părăsesc această lume, pe care am disecat-o cu reflecțiile mele, căreia poate, cu prea mult diletantism și cu o convingere insuficient de serioasă, i-am subminat bazele în cursul meditațiilor mele, de-a lungul acestor ultimi ani petrecuți în roba portocalie a *sannyasinilor* hinduși, simulacru de detașare și de renunțare în care intra poate

prea multă sexualitate spirituală și intelectuală, ce reduceau jurămintele pronunțate la dimensiunile unui simplu joc, ale unui sport mai subtil decât cele cu care se amuză oamenii de rând. În India, ideea ușor superstițioasă... poate bine fondată... cine știe? că nu trebuie să te joci cu roba asceților și cu acel "ceva", pe care ea îl simbolizează material, domnește cu mare forță. Cel care se joacă, se spune, cade pradă contaminării oculte a unei tradiții milenare, fiind antrenat de forța gândurilor concentrate a miilor de oameni care au adoptat *sannyâsa,* și este purtat pe drumul care duce dincolo de lume, dincolo de existență. Fiecare poate să creadă ce vrea despre aceste idei. Există poate o manieră tot atât de științifică de a explora contaminarea mintală, puterea energiei gândurilor acumulate vreme de secole, care dau viață unui simbol, ca și aceea de a explica transmiterea bolilor, ereditatea, influența culorilor, influența sunetelor sau a variațiilor atmosferice asupra dispozițiilor mintale ale indivizilor.

Tot arătând dispreț lucrurilor, tot îndepărtându-te de ele, chiar dacă disprețul rămâne puțin cam la suprafață, probabil că lucrurile sfârșesc prin a deveni distante, prin a-ți întoarce spatele, asemenea unor prieteni jigniți. [...]

Kum-Bum, 30 septembrie 1920

[...] Nu am prea multe să îți spun în privința lui Afur, care, după toate probabilitățile, va trebui să mă însoțească în Algeria. M-am gândit de multă vreme la chestiunea asta și nu m-am hotărât decât după o reflectare îndelungată. Este un lucru echitabil să îl iau cu mine, dacă el continuă să își dorească asta, pentru că el a renunțat la partea lui de moștenire de pământ să vină cu mine. Ar fi putut, de asemenea, să obțină o slujbă de funcționar sau o altă ocupație în birourile rajahului, dacă ar fi rămas în ținutul său. Cea mai mare parte a celor de care va trebui să depindă, dacă se va întoarce în locul de unde a plecat, au fost foarte furioși că pleacă și

își vor lua cu duritate revanșa pentru spiritul de independență de care a dat dovadă. Băiatul m-a slujit ani la rând fără nici un salariu. Mi-a fost foarte devotat, sacrificându-se pentru interesele mele și scutindu-mă de numeroase cheltuieli, tocmindu-se cu cei care mă aprovizionează și făcând orice fel de treabă. Ar fi extrem de urât din partea mea, dacă l-aș concedia după toate astea, în ziua în care ar înceta să îmi fie la fel de util. Dar nici măcar toate aceste argumente nu reflectă situația exactă. Există, fără îndoială, o bună doză de egoism în ideea de a-l lua cu mine pe Afur. M-am obișnuit cu el, nu mai sunt deloc tânără și, la vârsta mea, este plăcut să ai alături de tine pe cineva care îți cunoaște gusturile, obiceiurile, și care te slujește după plac. Și mai e ceva. Afur, care uneori a făcut pe bucătarul sau pe spălătoreasa, sau pe croitorul, sau multe alte lucruri, mai face și o treabă foarte utilă de secretar - vreau să spun de secretar pentru genul de activitate cu care mă ocup eu - și îmi va fi necesar pentru numeroasele traduceri și adaptări ale cărților tibetane pe care vreau să le public. Își cunoaște destul de bine limba maternă și are noțiuni de sanscrită, care îi permit să găsească termeni echivalenți pentru termenii tehnici orientaliști și mă ajută în munca mea. Într-un cuvânt, el poate să-mi descurce traducerea unui text urmând indicațiile mele. Cel mai adesea nu ar putea să o scoată la capăt singur, dar poate să îmi economisească timpul, făcând cercetările necesare în dicționarele engleze sau sanscrite și în alte opere care trebuie consultate. Înțelegi lucrurile acestea, nu-i așa?...

Este un băiat cu gusturi deloc complicate, care se adaptează ușor la împrejurări. Dacă ne-am trezi fără servitor, el ar pune imediat mâna la treabă și ne-ar scuti de multe neplăceri. Să aibă câteva haine decente pentru a putea să iasă în lume, asta-i tot ce își dorește. Pe acasă va continua să se îmbrace după moda țării sale și poate să își croiască singur hainele, ceea ce reduce din cheltuieli. Nu fumează, nu bea vin, nu iese decât cu mine sau la cumpărături. Îmi spune uneori că îl țin închis ca pe o soție de chinez, uitând că el este bărbat, dar izbucnește primul în râs și se simte foarte fericit astfel. Îi plac cărțile și poate să petreacă ore în șir cercetând hărțoage. E

adevărat, nu este un fenix, dar nici un imbecil nu este și te asigur că la întoarcere-m-aș simți foarte înstrăinată fără acest mic galben, tovarăș al atâtor ani de călătorie, care să îmi aranjeze biblioteca, micile mele colecții, să-mi pună în ordine hârtiile și apartamentul.

[...] Așa cum reiese din scrisoarea pe care mi-ai trimis-o tu de la Vichy, mi se pare că "lumea" mai are încă farmece pentru tine. Ceea ce îmi spui tu despre Vichy și frânturile citite în ziarul care împacheta scrisoarea ta îmi provoacă mai degrabă greață. Eu nu văd aici, în toată vânzoleala acestor oameni, decât o combinație de grosolănie și stupiditate.

Printre numele stelelor sărbătorite, îl zăresc și pe acela al unor femei, care au intrat în teatru înaintea mea, ceea ce nu le conferă câtuși de puțin un brevet de tinerețe. Ce, nemuritoarea noastră Sarah, care trebuie să se apropie de 80 de ani și are un picior de lemn, nu continuă să apară pe scenă? Și Isadora Duncan, care cântărește, zice un jurnal englez, 80 de kilograme, nu "continuă să plutească pe scenă, făcând concurență silfidelor" în fiecare seară la Marigny sau aiurea? Toate acestea trebuie să fie un spectacol mai degrabă întristător.

Îmi imaginez că hotelurile cu 150 F pe zi trebuie să fie frecventate de mulți dintre cei care au acumulat "profituri de război". Numai ideea că un asemenea termen există și îți face părul măciucă - și, ceea ce este și mai rău, extrem de mulți oameni repetă stupid aceste silabe și-și văd mai departe de ale lor! Unii dintre ei au profitat de război, în timp ce alții sufereau... unii dintre ei se bucură de aceste profituri, acum, în timp ce există văduve, copii orfani care se zbat în mijlocul nevoilor, foști combatanți mutilați, orbi, care continuă să sufere din cauza acestui război, din care alții au făcut o ocazie de câștig... și tu crezi, tu, că omul care gândește un pic poate avea inima să asculte muzica de la Vichy sau de aiurea, să privească fox-trotte-ul târfelor și să-și frece coatele de cele ale "profitorilor"?...

Franța actuală îmi pare teribil de reacționară și în mod dezgustător îmburghezită; pare să își fi lăsat în tranșee toate tradițiile

sale de spirit, libertate, care erau poate mai mult fason decât reale, dar cărora le stătea totuși foarte bine în jurul drapelului său.

Știu că tu nu vezi lucrurile cu aceiași ochi ca mine. De altfel, puțin îmi pasă, eu nu cred că lumea poate fi reformată sau ameliorată, nu mai mult decât poate fi făcută plăcută starea de lepros sau de ciumat. Și creștinii, și socialiștii se înșală, în aceeași măsură. Nu este nimic de făcut. Când vrei să te ferești de lepră sau de ciumă, trebuie să te îndepărtezi de cei care sunt afectați; așa stau lucrurile și cu "lumea"; când vrei să îi eviți mirosul neplăcut trebuie să te îndepărtezi. Ceea ce eu fac cu mare plăcere.

[...] Presupun că André este pastor la Strasbourg. Sunt nostimi, nu-i așa, acești oameni care tocmai au ucis și care acum își câștigă pâinea interpretând Evanghelia: "Iubiți-vă dușmanii, faceți bine celor care vă urăsc și vă persecută..." Există, la Tien-tsin, un pastor anglo-saxon, care cunoaște greaca foarte bine, care a descoperit că "dușmanii" pomeniți de textul sacru nu erau dușmani adevărați, ci oameni care nu erau prea simpatici sau cu care se avusese vreo ceartă ușoară. Frumos lucru erudiția! Același om luminat este autorul acestei fraze lapidare, proferate de la înălțimea amvonului: "Pacifismul, acest lucru mizerabil!" (*Pacifism that ugly thing*). Mi se spune că există și pastori germani care predică pe acest ton.

[...] Anul acesta a fost ploios peste măsură, cartofii au putrezit, recolta care era bogată este compromisă și ea. Oare ce vor mânca oamenii în iarna aceasta? Sărăcia va fi teribilă. Își vor vinde animalele și copiii, așa cum se obișnuiește în China în asemenea condiții. [...]

Kum-Bum 29, octombrie 1920

[...] Nu cred totuși, din cauza întârzierii cu care banca m-a anunțat de trimiterea ta, că voi putea pleca înainte de sfârșitul lui februarie. Pe de altă parte, este o teribilă epidemie de holeră și de

tifos. La Chengtu mor de holeră cinci sute de persoane pe zi. Acum cincisprezece zile nu erau decât 200 de decese cotidiene. La Sinin face ravagii tifosul. Tâlhăriile au început să fie din nou în floare pe drumul pe care l-am parcurs venind de la Pekin până aici și pe care am cunoscut toate plăcerile rezervate călătorului care străbate o țară care a căzut pradă războaielor civile și este infestată de hoți la drumul mare. Șase provincii, din cele optsprezece câte numără China propriu-zisă, (exceptând "Domeniile", Manciuria, Mongolia, Turkestanul și Tibetul) sunt răvășite de foamete, oamenii se ucid între ei pentru a-și fura scoarța de copac pe care o mănâncă. Sunt secole de când nu s-a mai înregistrat o asemenea calamitate. Ceea ce înseamnă că înfometații care vor mai avea ceva putere se vor transforma în tâlhari. Nici nu știi în care parte s-o apuci. Niște bande rusești au năvălit asupra Mongoliei și practică acolo jaful pe scară mare. [...]

Kum- Bum, 10 noiembrie 1920

Am primit ieri lunga și interesanta ta scrisoare datată 20 august. Credeai, atunci când mi-o scriai, că mă va găsi în ajunul plecării mele din Kum-Bum, poate că va sosi chiar după ce eu voi fi părăsit lamaseria. Nu s-a întâmplat nimic din toate astea. [...] Ai omis să scrii la Banca industrială din Shanghai pentru a ordona transferul banilor și nu le-ai dat adresa mea din Kansu, pe care eu ți-o scrisesem foarte corect. [...]

Te iluzionezi când îți închipui că scrisorile tale mă vor putea urma. Lucrul acesta este complet imposibil, pentru că eu voi trece în cea mai mare parte a timpului prin locuri lipsite de comunicații poștale. Eu nu vreau să urmez marile drumuri bătute de toată lumea, ci să merg să vizitez colțuri ignorate. De asemenea, spiritul economic mă sfătuiește ca, atunci când am de ales între două drumuri, să îl aleg pe cel mai sălbatic, unde există din abundență pământuri necultivate. În felul acesta animalele pot să pască și nu

mai trebuie să plătesc hrana lor; îmi așez cortul și evit cheltuielile pentru han, se pot tăia lemne pentru pregătirea supei, se poate aduna baliga turmelor sau a cămilelor pentru focul de seară. Nu trebuie să dai nici o gratificație nimănui. Este o economie considerabilă și, pentru cine este obișnuit să locuiască în tabără, este o odihnă mult mai bună în cortul său decât într-o casă țărănească oarecare. Pe aceste drumuri nu există poștă, firește. Și nici nu îmi pot stabili un itinerar fix. Ar fi extrem de dificil în orice timp, dar este cu adevărat imposibil în epoca tulbure pe care o traversăm. China și Mongolia se află în condiții deosebit de instabile. Fiecare guvernator de provincie se află în război cu vecinul său. Cu siguranță, nu este o epocă în care itinerarul să poată fi indicat dinainte. Poți să fii forțat să faci cale întoarsă spre est când te îndrepți spre vest și viceversa. Deci cum să indici cu mai multe luni înainte un loc prin care vei trece? [...]

Bagă-ți bine în cap că *în nici o circumstanță nu trebuie să mă cauți* prin intermediul legației sau prin orice alt mijloc, căci în felul acesta poți compromite grav securitatea mea și a oamenilor aflați în serviciul meu. [...]

Cred că nu sunt deloc necesare explicații mai ample pentru a-ți explica dorința mea de a călători incognito, care este amplificată de penuria resurselor mele. Aș fi foarte jenată dacă ar trebui să joc rolul străinei cu pelerinele mele jegoase, cu boarfele pe care le poartă Afur, cu cele patru farfurii care ne compun vesela și cu restul la fel. O "doamnă din Paris" trebuie să călătorească în scaun purtat de hamali, așa o vrea eticheta aici, și nu poate, dacă își așază tabără, să accepte corvoada de a merge să culeagă vreascuri pe malul cursurilor de apă sau baliga uscată din stepe. Nu se poate așeza, dacă este frig, în jurul focului comun, împreună cu oamenii săi sau cu nomazii întâlniți în drum. Are nevoie, fără nici o îndoială, să i se care pe spatele cămilelor o provizie consistentă de petrol și să aibă o sobă în cortul său, așa cum făceau Sweed Hadin și celelalte. Înțelegi toate astea, nu-i așa? Eu, când o să vreau lapte, o să merg să cerșesc din cort în cort pe la nomazi. Le zic femeilor: "Dați puțin

lapte unei călugărițe care nu mănâncă niciodată carne și să dea cerul ca oile și iacii voștri să devină numeroși ca stelele de pe boltă." Este foarte frumos în deșert, și am parte din plin de satisfacții obținute astfel, dar acest soi de comportament nu are câtuși de puțin aerul de "doamnă din Paris".

Kum-Bum, 15 noiembrie 1920

[...] Sunt singură cu un țăran bătrân, cu fostul meu lăptar și cu un băiat tânăr. Afur a plecat la o mănăstire situată la marginile singurătăților Koukou-nor-ului, iar omul din Lhassa este în concediu o lună. Afur este în căutarea unei cărți pe care o doresc eu și care ar putea să se găsească în acea mănăstire. I-a mai venit și ideea de a celebra în acel loc ceremonia consacrării sale ca *bhikshu,* ceea ce este mult mai complicat decât la călugării lama de la Ceylan. A amânat mult, pentru că ia lucrurile foarte în serios, dar de această dată este absolut hotărât și nu vrea să pornească înapoi la drum înainte de a fi terminat cu această treabă. Dacă ceremonia va avea loc la Dankar Gömpa (este numele mănăstirii), mă voi duce și eu. Timpul este frumos, iar drumul fermecător și sunt numai trei zile de mers de la Kum-Bum până acolo. Vreau să le fac câteva fotografii asistenților. Ți le voi trimite. Băiatul nu a urmat propria vocație, el a fost, după cum este obiceiul foarte nefast în Tibet, dus la mănăstire de către părinții săi și consacrat călugăr la vârsta de 8 ani! Întrucât învăța bine, a trecut cea de-a doua treaptă a ordinului înainte de 14 ani. Cei mai mulți se opresc aici. Nu poți deveni *gelong* (*bhikshu*) decât după 21 de ani. Eu am crezut multă vreme că Afur se va întoarce la viața laică, spunea că vrea să se căsătorească atunci când se va întoarce în ținutul său. Și apoi, cam în felul în care mi-ai povesti tu că s-au petrecut lucrurile cu fratele tău, Elie, grația divină s-a coborât asupra lui. Mi-a explicat motivele sale într-un mod foarte inteligent și este absolut hotărât. Nu mai urmează decât să o facă. Asta nu schimbă nimic, de altfel, din

dorința sa de a rămâne cu mine și de a mă ajuta la lucrările de orientalistică și în numeroase alte feluri, mai puțin distinse, dar foarte utile. [...]

Kum-Bum, 11 ianuarie 1921

[...] A avut loc aici un cutremur foarte serios, în urmă cu cincisprezece zile. Eu nu am mai simțit niciodată unul asemănător. A durat cinci minute întregi. Cred că ți-am mai vorbit deja despre asta într-o scrisoare precedentă. A trebuit să iau lampa în mână pentru ca ea să nu cadă de pe masă, căsuța mea dansa efectiv, iar după aceea am avut grețuri, ca și când aș fi călătorit pe mare. Zgâlțâiala, așa puternică precum a fost ea, nu a avut urmări catastrofale la Kum-Bum, dar în sudul provinciei au fost distruse orașe întregi; sunt mii de morți. Anumite sate au dispărut în pământ, nu se mai vede în locul lor decât o gaură uriașă. Într-un loc oarecare, un sihastru musulman, considerat un sfânt, tocmai se afla în moschee când pământul s-a crăpat de-a dreptul și bietul om, împreună cu vreo treizeci de credincioși, a fost înghițit de pământ împreună cu țăndări provenite din edificiu. Chinezii sunt foarte înspăimântați. La Sinin, generalul a pus să se distribuie pomeni generoase, din speranța superstițioasă că se va proteja prin caritatea sa. Misionarii englezi anunță mai mult ca niciodată generoasa întoarcere a lui Christos.

"*The Lord Jesus may come any day*", îmi scrie unul dintre ei. Nu știu dacă pricepi bine sensul cuvintelor *any day*, asta înseamnă fără întârziere, mâine, poimâine. Cu cât calamitățile se acumulează, cu atât se bucură mai mult acești oameni, căci este scris că toate relele se vor năpusti asupra umanității înainte de venirea lui Christos și ei salută cu bucurie aceste semne prevestitoare.

Fabulele budiste sunt absurde, ca toate fabulele, dar ele spun că venirea unor *Buddha* este precedată de semne fericite. Vremea este frumoasă, toți arborii înfloresc și poartă în același timp

pe ramurile lor fructe excelente. Recoltele sunt superbe, toate femeile însărcinate aduc pe lume fără nici o durere niște copii superbi. La fel se întâmplă cu femelele animalelor. Toți săracii se îmbogățesc, nimeni nu suferă de foame sau de frig. Cei care îi urăsc pe alții își văd ura preschimbându-se în prietenie. Tată, mamă, copii, soți, prieteni, toți se iubesc cu mai multă tandrețe ca niciodată. Toate statele care se află în război încheie pace. Prosperitatea domnește peste tot. Locuitorii regiunilor infernale încetează să mai sufere.

E o imagine copilărească poate, dar de o fantezie grațioasă, asta nu se poate nega, și e mai bună decât descrierile de orori, de masacre și de suferință cu care se complac creștinii. Cum ți se pare?... În fine, gusturile nu sunt aceleași. [...]

Kum-Bum, 21 ianuarie 1921

Îți trimit, alăturat, un articol pentru *Mercure*. I-am scris direct directorului despre el și i-am spus că tu i-l vei transmite. Te rog, fii bun și dă-l să fie copiat la mașina de scris și trimite-l cu câteva vorbe directorului de la "Mercure de France" la adresa 26 rue de Condé, Paris (Odéon). Subiectul pe care l-am tratat este absolut de actualitate și face mare vâlvă în legațiile de la Pekin, ca și printre coloniile străine din toată China. Probabil puțini oameni sunt la curent cu aceste lucruri în Franța, iar acesta mi se pare un motiv în plus ca articolul să intereseze. Nu prea cred că voi mai putea trimite altul multă vreme de-aici încolo. Plec peste vreo zece zile și, firește, sunt foarte ocupată. Voi cheltui o sumă mare (poate 40 de taëli) pentru a trimite la Pekin, prin colete poștale, cărțile și bibelourile mele, dar nu cred că pot evita aceste cheltuieli. Cine știe dacă va mai fi posibil să revin vreodată aici, sau în împrejurimi, pentru a-mi lua înapoi bagajele? Dacă le las aici, îmi asum un risc enorm, acela de a pierde toate lucrurile și toate obiectele pe care le-am strâns. [...]

Dintr-un târguşor din Kansu al cărui nume îmi este necunoscut, în împrejurimile localităţii Nienpai, 24 februarie 1921

Am părăsit Kum-Bum-ul pe 5 februarie, într-o frumoasă zi însorită, una din acele zile în care cerul este albastru şi pământul este galben, aşa cum spun chinezii. Am plecat spre marea aventură!

Şi, la drept vorbind, nu am ajuns prea departe fără să întâlnesc primele emoţii, de un soi absolut neaşteptat. Iată despre ce este vorba: şeful Misiunii protestante da la Sinin s-a însărcinat, încă de la sosirea mea la Kum-Bum (de doi ani şi jumătate) să îmi negocieze cecurile. Totul s-a petrecut întotdeauna foarte regulat şi aveam toată încrederea. În ultima vreme îi dădusem sume foarte mari, sub formă de cecuri, iar ultimele dintre ele se ridicau la 570 de dolari. [...] Urma, îmi scrisese el, să le ridic de la Misiunea din Lanchow la trecerea mea prin acest oraş. Ceea ce îmi convenea foarte tare. Dar se întâmplă că, neputând să iau tot ce mi se cuvenea sub formă de bani din cauza greutăţii, i-am scris corespondentului meu din Lanchow, care ar fi trebuit să aibă banii, să îmi cumpere aur. Răspunsul lui: "Toţi banii dumneavoastră se află în contul domnului Ridley, spuneţi-i să-mi scrie pentru ca să vă pot plăti." [...] Era corect. Sosesc sâmbătă seara şi, duminică, mă duc să iau ceaiul la misiune. Dl Ridley îmi spune din nou că îmi pot ridica banii la Lanchow. Dar seara poşta îmi aduce o scrisoare singulară şi tendenţioasă din parte domnului Mann, în care acesta îmi spunea: "Toţi banii dumneavoastră au fost vărsaţi în contul dlui Ridley, iar balanţa sa de credit la mine este nulă. Vă scriu pentru a putea rezolva problema cu dumnealui, la Sinin."

Imediat a doua zi de dimineaţă alerg la misiune. Dl Ridley are o atitudine curioasă. [...] Apoi, îmi spune că i-a expediat prin poştă, fără să recomande scrisoarea, după care a adăugat foarte simplu: *I am sorry for you Mrs. Néel, your money is lost.* (Îmi pare rău pentru dumneavoastră, dnă. Néel, banii dumneavoastră sunt pier-

duți). Îmi dau seama pe loc ce înseamnă asta: 500 de taëli; mai mult decât cheltuielile mele pe un an întreg! [...]

Această aventură m-a costat vreo zece taëli pentru diverse telegrame, m-a obligat să rămân mai mult de zece zile la Sinin, unde nu aveam nimic de făcut, dar misiunea mă va despăgubi și am scrisori prin care problema mea va fi rezolvată la trecerea mea prin Lanchow. În rest, au încercat să spele într-un fel rușinea colegului lor trimițându-mi o telegramă, în care mi se spunea că cecurile tocmai ajunseseră la Lanchow. Minciună absolut stupidă. Distanța de la Sinin la Lanchow este parcursă de curier în șase zile, iar cecurile ar fi fost puse la poștă la jumătatea lui decembrie. Ar fi trebuit să fi rămas suspendate între cer și pământ vreme de șase săptămâni! Ei bine, de asta ce mai zici? Omul are șaizeci de ani și duce o viață restrânsă la strictul necesar. Ce viciu ascuns ar putea să aibă pentru a cheltui atâția bani? Eu și Afur ne temeam de hoții la drumul mare și uite că suntem prădați de un predicator englez, chiar înainte să pornim la drum. Nu e deloc banal! [...]

De la Lanchow, martie 1921

[...] Am fost obligată să accept aici câteva invitații: patru dineuri și două ceaiuri, dintre care un mare dineu în onoarea mea, la comisarul poștelor, care ținea să măgulească o franțuzoaică, directorul general al Poștelor chineze fiind dl Destelant, un francez. Prin urmare, tot ce se debitează cu asemenea ocazii este absurd și fals. [...]

15 martie, Lanchow.

[...] Sper să îți mai pot scrie peste câteva zile, dintr-o localitate musulmană spre care mă îndrept. Sosesc mereu zvonuri despre o revoltă prin părțile acelea. Nu am putut găsi nici un chinez care să vrea să se aventureze cu o căruță pentru a mă transporta, spaima de mahomedani fiind prea puternică. [...]

Ho-jo, 24 martie 1921

Dacă această călătorie a mea va trebui să continue cu viteza de acum, va reuși să bată, fără nici o îndoială, recordul de lentoare al peregrinărilor lui Ulise. A fost mai întâi strania dispariție a cecurilor mele, despre care ți-am povestit, apoi, la Lanchow, dificultatea de a-mi procura aur și încă și alte necazuri în legătură cu banii mei, din cauza misionarului englez local, care vroia să mă facă să accept, pentru 0,80 taëli, dolari din Hong Kong care cu greu valorează 0,50 taëli și, în plus, pentru 5 taëli, argint prost sub formă de obiecte disparate. În sfârșit, ultimul necaz, Afur s-a îmbolnăvit încă de la plecare și are nevralgii îngrozitoare în cap și în urechi.

Știu ce înseamnă asta, pentru că și eu am suferit uneori asemenea dureri, dar la el acestea se complicau cu o temperatură de 40°. I-am administrat și eu ceea ce am crezut că este mai potrivit dintre leacurile fantasmagorice și zadarnice pe care mi le-au expediat surorile de la spitalul francez. Cu un mare curaj, el s-a ridicat a doua zi și a încălecat pe calul său, dar, pe la sfârșitul etapei, a trebuit să îl dăm jos în grabă, iar el cădea din picioare pe marginea drumului. În satul învecinat nu era nici un han. Un individ, care este un fel de muezin la moschee, ne oferă camera sa și se duce să doarmă împreună cu soția sa în bucătărie. Oamenii mei se culcă pe paie în grajd, iar eu îl instalez pe Afur, cum pot mai bine, în cămăruță, păstrându-mi și mie un colț din ea. Se agită și geme toată noaptea, îi mai dau câteva medicamente, iar dimineața declară că vrea să continue drumul. De atunci se simte mai bine, cu toate că pe timpul nopților tot mai are febră. Eu, de la sosirea la Lanchow, dorm foarte prost. Am febră în fiecare noapte și acele furnicături ciudate în picioare, pe care le-ai avut și tu odinioară.

[...] Am urmat un drum printre munții înalți și uscați de secetă, unde nu poți bea decât apă strânsă în cisterne în timpul anotimpului ploios. Drumul era dintre acelea care sunt considerate, în acest ținut, drept foarte bune, dar diferențele de nivel sunt fan-

tastice. Te ridici brusc la 1.500 de metri, apoi cobori deodată la 1.000 de metri, urci din nou la 1.200 de metri și tot așa, de-a lungul întregii zile. Mă îndoiesc că exercițiul acesta este favorabil celor care au inima sau plămânii slabi, dar văd că mie nu îmi face rău. A trebuit să parcurgem câțiva kilometri (vreo treizeci) prin depresiuni stâncoase, despre care se spune că sunt infestate de tâlhari. Un anumit număr de călători au fost jefuiți prin aceste locuri și aproape ciuruiți cu lovituri de sabie, nu cu multă vreme în urmă. Poruncisem să se adopte ceea ce eu numesc ținută de război. Bărbații se înfășoară cu flamuri care amintesc de cele ale soldaților, puștile și revolverele sunt încărcate cu cartușe și, în general, eu o iau înainte, pe jos și foarte prost îmbrăcată... o biată bătrână care bate drumurile și nu are cu ce să îi tenteze pe hoți. Dacă vedeam ceva care mi se părea suspect, îi anunțam pe ceilalți, care transportă bagajele, pentru a fi pregătiți. Dar și de data aceasta totul a trecut cu bine și am putut să ne bucurăm în liniște de peisaj, care este alcătuit dintr-un haos de munți roșiatici și de stânci sfărâmate, extrem de pitoresc. În a șaptea zi de la plecarea noastră din Lanchow, am ajuns la Ho-jo, care este localitatea centrală a regiunii musulmane din Kansu. Micuțul oraș se ridică printre câmpuri imense bine irigate, într-o vale vastă udată de un frumos curs de apă. Probabil că este un mic paradis pe timpul verii, când arborii sunt plini de frunze, iar câmpurile înverzite. De aici a pornit semnalul revoltei care, în urmă cu douăzeci și șapte de ani, a trecut regiunea Kansu prin foc și sabie. Pentru moment, furtuna doar mocnește.

[...] Călătoria mea mă interesează, dar am văzut deja până acum atâtea ținuturi încât, vrând-nevrând, sunt un pic blazată. Va veni o zi în care, cu adevărat, nu-mi va mai plăcea decât singurătatea, norii care rătăcesc printre piscurile munților și cărțile mele. Avusesem parte de soare pe tot drumul de la plecarea noastră din Lanchow, dar ieri peste munții înalți a coborât ceața. Aerul avea savoarea înțepătoare și ușor umedă a culmilor himalayene. Traversând pământurile necultivate, mă gândeam la Sikkim, cel din înaltele regiuni de la frontiera tibetană, dar, prin comparație, locul

acesta nu este decât o copie palidă. Există oare pe lume vreun alt ținut care să îl egaleze pe acela?...

Lhabrang, 30 martie 1921

Ne-am continuat mersul, înaintând din ce în ce mai mult în inima munților, de la Ho-jo și până când am ajuns în sălbaticul ținut Amdo, unde peisajul nu mai are nimic chinezesc și amintește de această dată de Sikkim-ul septentrional. Niște văi înguste parcurse de râuri limpezi cu apele verzi, sau care cel puțin așa par, și de torente care saltă printre stânci surpate. Ținutul acesta trebuie să fi fost odinioară o vastă pădure. Unele dintre povârnișurile munților sunt încă acoperite cu pini frumoși, dar sălbaticii care trăiesc aici taie copacii cu înverșunare, fără să planteze niciodată alții în loc, și cea mai mare parte a suprafețelor muntoase este acum complet golită, numai bună pentru surpări. Se parcurg zeci de kilometri în mijlocul acestei devastări uriașe. Adăposturile devin din ce în ce mai mizerabile. La un popas, ni se indică o cocioabă, dar acolo un bătrânel refuză să îmi cedeze camera sa și pretinde că mă pot culca claie peste grămadă pe aceeași prispă pe care viermuiesc femeile și țâncii familiei. Afur, care se dusese să viziteze împrejurimile, vede că acest lucru nu poate să-mi convină, facem cale întoarsă, traversăm din nou un râu și cerșim un adăpost la casa unor musulmani. Oamenii sunt amabili, își iau păturile de pe prispa pe care dormeau pentru a-mi face loc. Mie mi se dă o cameră, avem și loc în micul grajd pentru jumătate din animale, ceilalți catâri urmând să fie adăpostiți în altă parte, împreună cu oamenii. A doua zi aflu că scăpasem ca prin urechile acului, căci dacă bătrânul căruia ne adresasem prima oară ar fi consimțit să ne cedeze camera și prispa sa pentru a dormi, m-aș fi culcat în locul în care murise un lepros cu puține zile în urmă. Fermecător!

Oamenii din Amdo sunt tibetani, dar dintre aceia pe care locuitorii provinciilor centrale îi numesc "oameni de la margine",

ceea ce înseamnă, ca și în sanscrită, "necivilizat, sălbatic". La drept vorbind, așa cum arată, goi, în pieile lor jegoase de oaie, bărbați și femei, acești oameni au mult din înfățișarea unui sălbatic, dacă sunt examinați îndeaproape. De departe, efectul este diferit. Jegul de pe pielea cu care sunt acoperiți conferă acestui veșmânt o caldă patină de culoarea bronzului, care amintește reflexele catifelei. Pe pelerinele lor, pe care le poartă foarte lungi, atingând pământul, femeile cos ornamente din bumbac în culori aprinse: roșu, verde, albastru țipător, și își prind de centură eșarfe din aceleași culori.

Toate poartă pălării, unele țuguiate, altele rotunde în formă de colac, din blană de vulpe, uneori numai din blană de miel. Când le vezi astfel îmbrăcate, trebăluind pe câmpuri, ai impresia că asiști la o stranie reuniune de castelane din Evul Mediu, înhămate la niște pluguri primitive, sau săpând pământul pentru a-l pregăti pentru semănături. Soții frumoaselor doamne muncesc și ei, dar în număr mai mic. O parte dintre ei cutreieră ținutul în căutare de călători care pot fi jefuiți, în timp ce soțiile lor veghează asupra proprietății familiale. Moravuri naive! Impresionantă ingenuitate!

Mă adăpostesc pentru o noapte la Sosamo [...], ceea ce înseamnă, în limbajul de la Amdo, "pământ nou". Acolo se află un han mare, ținut de un traficant musulman, care îi exploatează pe sălbaticii din partea locului. Cumpără de la ei lemne de foc, piei, și le vinde toate lucrurile de care au ei nevoie, se înțelege de la sine, ca un adevărat cămătar. Mi se dă o cameră care mi se pare un paradis, în comparație cu adăposturile de care am avut parte în ultimele zile. Eu și Afur avem la dispoziție un etaj întreg. Două camere propriu-zise și o anticameră cu balcon. E princiar! Din balcon zăresc două prințese care par coborâte dintr-un vechi tablou, cu capetele acoperite cu câte un capișon îmblănit, cu rochii care se târăsc ușor pe pământ. Fiecare poartă în spate o legătură de lemne. Musulmanul decretează: 300 de sapec (300, după moda chinezească, înseamnă 150). Una dintre femei protestează, ar vrea mai mult. Cumpărătorul, un șmecheraș înalt, bine îmbrăcat, complet în negru, ca un domn distins ce se găsește, o privește de sus, îi

strecoară un deget glumeț în îndoitura pelerinei, o ciupește de bărbie și comite acel gest gen Richelieu sau Regență, strecurând cei 150 de sapec în mâna "prințesei cu capișon".

Nostime mai sunt anumite lucruri, în anumite decoruri care par inadecvate!

Popasul următor trebuia să fie făcut într-o regiune despre care se spunea că este nesigură. Opt conducători de catâri, care escortau un convoi de mărfuri, locuiau în același han cu noi și am hotărât că vom continua drumul pe urmele lor. Cu cât sunt mai multe persoane în asemenea împrejurări, cu atât este mai bine. Acești oameni obișnuiesc să plece la drum înainte de ivirea zorilor. De frică să nu rămânem în urmă, ne trezim și ne punem în ordine pachetele puțin după miezul nopții. Pornim la drum la lumina lunii (suntem pe data de 21 a lunii în care răsare luna). Drumul, care a fost prost ieri, este și mai rău astăzi, încurcat cu bucăți de stânci, când urcând pieptiș în pantă abruptă, când coborând tot atât de abrupt, trecând pe deasupra râului pe la foarte mare înălțime și fiind mărginit cu câteva biete bucăți de lemn, fixate printre stânci. Trebuie să traversăm numeroase poduri, iar podurile în acest ținut au o construcție care nu se învață la școala centrală. Sunt pur și simplu doi sau mai mulți copaci, care au o înălțime destul de mare pentru a putea traversa râul și, instalat pe aceștia, un suport făcut dintr-o grămadă de scânduri și de trunchiuri de arbori mai mici. Când mai multe animale pornesc peste această "lucrare de artă", suportul începe să se onduleze cam în felul pânzelor care, la teatru, simulează oceanul. Este amuzant să vezi cum navighează vitele printre aceste valuri, atunci când nu îți aparțin. Dar, dacă ești proprietarul lor, distracția este mai mică, amestecată fiind cu neliniștea pe care o resimți, datorată spaimei de a nu le vedea până la urmă, cu tot cu povara lor, balansându-se în apele torentului. Când totul s-a terminat cu bine, îți poți oferi plăcerea acestei traversări, imaginându-ți că ești undeva în vreun bâlci, pe o "scândură" mișcătoare sau pe altă mașinărie de genul acesta. Nu există nici un drum, oricât ar fi el de dificil, care să nu aibă și un sfârșit. Am ajuns cu bine la

Lhabrang în această după-amiază. Exista intenția să fiu cazată la o mănăstire, dar, în asemenea cazuri, trebuie să oferi cadouri, iar resursele mele nu îmi permit astfel de generozități. Mi s-a găsit o cameră spațioasă la etajul unui han, îmi va fi suficient pentru numai o zi, cât vreau să petrec aici. Adineauri mi s-a adus o oaie întreagă din partea tatălui marelui lama din Lhabrang (acesta din urmă este încă un copil). Sper să nu urmeze alte cadouri, căci a mi se pretinde să fac la rândul meu, conform etichetei, niște gesturi echivalente ar fi oneros.

31 martie. Am consacrat această dimineață vizitării în detaliu a marii mănăstiri. Sunt mai multe bogății îngrămădite în ea decât la Kum-Bum, dar în general complexul de la Kum-Bum arată mai bine, deși numără mai puține edificii mari. De altfel, îți trimit o fotografie mare, care îți va da o idee despre întinderea mănăstirii.

L-am văzut pe tânărul mare lama, a cărui fotografie ți-o trimit de asemenea. E un bebe de șase ani, care a învățat deja să se așeze cu un aer grav și să distribuie bucăți de mătase colorată vizitatorilor săi, așa cum o cere tradiția tibetană. Am luat ceaiul cu părinții săi, niște oameni care provin din Kham (din Letang, care nu este prea departe de Hanoi, mai ales acum, când calea ferată a ajuns la Yunnanfou). Mama este o femeie înaltă și robustă, surâzătoare, care are o figură rotundă, a-i zice că e napolitană. Tatăl este un uriaș; cu gesturi de om sigur de sine, se mișcă greoi în mijlocul luxului pe care l-a dobândit de curând. Pare inteligent și vorbește cu lejeritate despre chestiuni de politică locală. Ce va fi fost el oare înainte ca pustiul său să fie recunoscut drept reîncarnarea defunctului mare lama din Lhabrang? După înfățișarea pe care o are și după ținutul din care vine, îți vine să te gândești, fără să riști prea mult să te înșeli, că făcea tâlhărie de drumul mare și că are mai mult de un cadavru pe conștiință. Uite-l, acum devenit mare senior și, atâta vreme cât va trăi fiul său, el și familia sa vor locui într-un palat.

2 aprilie. Încă nu am reușit să scap de aici. Cunosc lume în această localitate. Un lama m-a invitat la cină. O cină în maniera chinezească și un foarte mare dineu, unde se servește un număr

incalculabil de soiuri de mâncare. Se începe cu ceai și pesmeți, se continuă cu orez îndulcit, stropit cu unt, apoi sosesc diversele soiuri de gustări, de creveți și alge marine; urmează fideluță din făină de mazăre, din nefericire asezonată cu carne de porc, care îi dă un gust dezagreabil, și seria continuă, continuă și nu se mai sfârșește. Există veselă chinezească foarte frumoasă, cești de argint artistic cizelate, iar baghetele care înlocuiesc tacâmurile noastre sunt din fildeș. Gazda mea este foarte bogată. L-am cunoscut pe vremea când era proscris de către autoritățile din Lhabrang. S-a întors, în urma soldaților care incendiau mănăstirile din ținut, luând drept pretext cearta sa pentru a jefui peste tot în regiune. Să fi avut oare dreptatea lui?... Cine poate ști și, de altminteri, nu e treaba mea. Am fost și la niște *Nags-pa*, niște oameni cu părul lung și încâlcit care sunt preoți ai vechiului cult *Bōn* amestecat astăzi cu câteva noțiuni budiste. În general, acești preoți sunt niște oameni amabili și cei pe care i-am văzut aici nu fac excepție de la regulă.

3 aprilie. Unul dintre animale șchioapătă, i s-au aplicat diverse leacuri, după ce a fost îngrijit la încheietură. Trebuie să mai rămânem încă o zi. Un tibetan din Kham, stabilit pe post de comerciant aici, ține morțiș să îmi ofere un dineu. Soția sa, foarte pompos gătită, a venit ieri să mă invite și el însumi dă asalturi la ușa mea, începând din acea dimineață. Așa că în ultimele zile în camera mea s-a derulat o adevărată procesiune de oameni, mai ales femei, care veneau să se prosterneze și să ceară binecuvântare. Fac o comparație cu situația mea și îmi dau seama cât de plictisitoare trebuie să fie turneele marilor lama, care trebuie să se vadă venerați în proporții de zece ori mai mari decât umila mea persoană.

Te rog frumos să păstrezi această scrisoare, pentru amănuntele pe care ți le dau aici și care mai târziu vor putea să îmi reîmprospăteze memoria.

Eu nu mă simt prea bine. În timp ce merg pe jos sau călare, mai este cum mai este. Dar, îndată ce mă opresc, mă iau cu asalt reumatismele și, lucru ciudat, o revenire a vechii mele neurastenii.

Voi reuși oare să văd ținta călătoriei proiectate?...

New Taochou, 9 aprilie 1921

Am ajuns aici ieri-seară după ce am traversat vreme de mai multe zile pitorescul ținut Amdo. Aventurile se reduc la câteva glume pe care Afur le-a făcut sătenilor. Plecați din Lhabrang puțin cam târziu în cursul dimineții, nu puteam să ajungem la popasul pe care ni-l fixaserăm, așa că încercăm să ne cazăm într-un mic cătun pe care îl întâlnim în drum. Nu știu cum aflase Afur, la Lhabrang, numele unui președinte care locuia prin acea zonă, în orice caz el trimite pe unul dintre oamenii mei să întrebe unde este locuința lui cutare și să-i spună aceluia că suntem trimiși la el de un lama foarte cunoscut în Lhabrang, cu porunca să fim tratați cât se poate de bine. Lucrul acesta făcu minuni; mă văzui astfel instalată într-o cămăruță minunată, unde petrecui o noapte confortabilă. Reversul medaliei a fost că m-am văzut obligată să "muncesc", adică să binecuvântez tot satul, care veni să defileze pe dinaintea mea, să-mi înnoade panglici, suflând deasupra pentru a asigura longevitatea oamenilor, am fost rugată de asemenea să binecuvântez orzul, pe care apoi țăranii l-au împărțit între ei, să exorcizez casa în care mă aflam pentru a alunga demonii care s-ar fi putut ascunde în ea și, colac peste pupăză, să le spun unde va renaște un bătrân mort cu câteva zile în urmă. Le-am făcut pe toate; reușesc să îndeplinesc toate aceste exerciții fără să mă bufnească râsul, dar simt că îmi este greu. Altădată, am încercat să le explic, cât am putut mai bine, mulțimilor de solicitatori inutilitatea tuturor acestor ritualuri; nu m-au crezut și m-au acuzat că sunt o misionară creștină care încearcă să le distrugă adevărata religie. Afur, care cultivă un tip al lui de scepticism, ridică din umeri și îmi spune când oamenii se prezintă la mine: "Ei, dar suflați peste spinarea acestui suferind de reumatism, sau în urechea acestui surd, după aceea nu se vor simți nici mai rău și le veți mai face și o mare plăcere. Și apoi, suntem în călătorie, am hotărât sau n-am hotărât noi singuri să ne jucăm de-a lama?... Dacă da, atunci trebuie să o facem până la capăt, sau vom trezi bănuieli acestor

oameni, care ne vor suspecta că suntem niște intruși, ceea ce totuși nu suntem, de vreme ce, la urma urmei, noi chiar suntem niște lama, dar niște lama dintr-un ordin mult mai nobil decât cei pe care îi frecventează acești bieți ignoranți."

La Kargnac, un nume cu rezonanță bretonă, tot nebunul de Afur i-a spus unui puști că eu am o sută de ani. Micuțul s-a grăbit să-i spună tatălui său, un chinez. Acesta, uluit, le-a spus-o la rândul său altora și, astfel, tot satul a fost cuprins de admirație pentru mine. Niciodată, ziceau ei, nu le fusese dat să vadă o persoană atât de în vârstă și totuși atât de vioaie la o asemenea vârstă. Ei, unii nu mi-ar fi dat mai mult de 45-48 de ani. De această dată, au venit să se prosterneze înaintea mea cu toții, și chinezii, și chiar și musulmanii, și să-mi aducă drept daruri pâine și biscuiți, ca și monezi mărunte. [...]

Sungpan, 15 mai 1921

Îți scriu câteva pagini cu speranța, care se află foarte departe de certitudine, că vor ajunge la tine. Am nimerit în mijlocul unui adevărat haos. Cum vom reuși să scăpăm din el este o problemă destul de arzătoare, dar care se va rezolva cu bine, sper eu, ca atâtea altele, care s-au rezolvat deja pentru mine.

Ultima mea scrisoare a fost pusă la poștă la Minchow. De atunci, am călătorit prin niște munți frumoși, până la Siku, o cale dificilă, cu drumuri care urcă pieptiș și care apoi coboară în pantă peste fărâmături de stânci și sunt, toate, atât de înguste, încât uneori nici nu ai fi putut să-ți pui pe ele amândouă picioarele unul lângă celălalt. Cum reușesc să meargă catârii noștri rămânc un mister, dar reușesc. Era cât pe-aici să facem o baie serioasă, în timp ce traversam un râu, pentru că pierduserăm vadul. Socoteam că ne vom reaproviziona la Siku, dar acolo nu am găsit nimic altceva decât un pic de făină. De acolo, am ajuns la Nanping, trecând printr-o regiune locuită de oameni de rasă tibetană. Mai mulți ani de recolte

proaste, jafurile operate în mai multe rânduri de diverși tâlhari, contribuțiile percepute de către funcționari au adus ținutul în stare de sărăcie lucie; nu era nimic de cumpărat, nici pentru animale, nici pentru oameni. Sunt nevoită să mănânc carne de oaie uscată la soare, pe care am luat-o pentru oamenii mei pentru astfel de cazuri extreme; ceea ce îmi transformă în mod neplăcut regimul vegetarian. Diger bine această hrană de sălbatic, dar îmi provoacă o erupție pe piele, ca un fel de urticarie, care mă chinuie foarte tare. Adun, din când în când, volbură sălbatică, dar nu există peste tot. Ținutul este foarte pitoresc. Continuu să binecuvântez oameni și obiecte și să prezic viitorul și îmi procur astfel câteva ouă și alte câteva bunătăți rustice. Drumul este mai bun vreme de câteva zile, traversăm crânguri pline de arbori înfloriți, dar nu întâlnim nici măcar zece metri de teren fără denivelări. Urci, cobori, schimbi altitudinea de trei sau patru ori pe zi. Într-o seară, la căderea nopții, ajungem într-un sătuc numit Gomi. Unul dintre locuitorii săi, întâlnit pe drum și care ne-a luat-o înainte, ne-a invitat să ne adăpostim la el acasă. Întrebăm deci unde se găsește casa sa, dar, abia ajunși acolo, oamenii care merg înaintea mea cu bagaje se găsesc în prezența unui individ trimis de micul șef al localității, care interzice sătenilor să ne găzduiască sau să ne vândă ceva. Afur și cu mine venim din urmă pe jos și ajung în momentul în care scena se afla deja în punctul său culminant. Străbat mulțimea și văd dinaintea celor trei oameni și a celor trei catâri ai mei un țicnit care vociferează, cu ochii ieșiți din cap, gesticulând amenințător. Oamenii din jurul lui nu spun încă nimic, neștiind prea bine de partea cui să fie, dar aceste situații sunt periculoase și trebuie să te grăbești să le rezolvi repede, dacă nu vrei ca lucrurile să ia o întorsătură urâtă. Arunc o privire, socotesc dintr-un ochi cam câți oameni numără mulțimea, vreo cincizeci de oameni fără arme, am reușit să rezistăm cu cele pe care le avem, dacă starea de lucruri evoluează prost. Servitorul din Lhassa mă întreabă laconic: "Trebuie să ne batem?" Fără îndoială că trebuie, dacă nu vrem să fim noi cei care primim scatoalcele. Răspund în tibetană ceva care s-ar putea traduce prin

"hai!" și "poc!". Oratorul furibund primește o lovitură de pumn zdravănă în stomac, o palmă suficient de puternică ca să zăpăcească un bou urmează fără întârziere, aplicată de unul dintre tinerii mei servitori, în timp ce celălalt, prin spate, aranjează coastele personajului cu ciomagul său. Acesta din urmă cade din picioare, iar mulțimea se dă înapoi. Zic: "Puneți-vă puștile și revolverele la vedere, instalați corturile și răspândiți vorbă să nu se apropie nimeni să dea târcoale în timpul nopții, căci vom trage imediat." Se face gol în jurul nostru. O femeie, înfruntând ordinele șefului, vine să ne aducă un braț de lemne pentru foc. Un intermediar neoficial, trimis de șef, vine să îi povestească lui Afur că acesta din urmă are o sută cincizeci de soldați în trecătoarea pe care trebuie să o traversăm a doua zi și pe care nimeni nu poate să o treacă dacă nu are o scrisoare cu sigiliul său. Ne mai spune că șeful va inspecta toate bagajele noastre a doua zi de dimineață etc. Aud totul din cortul meu și înțeleg semnificația acestei aventuri. Șeful ne ia drept niște tibetani autentici, negustori bogați sau lama și vrea să smulgă de la noi un profit bun. Și, în scopul acesta, se străduiește să ne înspăimânte. Ies din cortul meu și-i zic sec trimisului să plece, că stăpânul său nu va vedea bagajele noastre, că nu-mi pasă de soldații lui și că îi voi trimite cartea mea de vizită, ca să știe cine sunt. Trimit, prin urmare, pe unul dintre oamenii noștri cu cărțile noastre de vizită; a mea și cea a lui Afur, căci acesta are hârtii în regulă, eliberate la Pekin, unde se menționează titlul său de lama, decernat de autoritățile care se ocupă de acest lucru (un ministru chinez). Puțin după aceea, sosește o solie, care poartă o bucată de mătase în semn de compliment, grăunțe și paie, cât să ne hrănim pe săturate catârii vreme de două zile, și făină pentru noi. De asemenea, șeful ne trimite scuzele sale, pretinzând că nu avea de unde să știe cine suntem. Această procesiune precedată de lanterne (căci este noapte) trebuie să îi impresioneze pe oamenii din sat. Zic: "De vreme ce șeful are soldați, aș vrea patru dintre ei să mă însoțească dincolo de trecătoare." A doua zi, patru săteni erau rechiziționați pe post de soldați, pentru a ne servi de ghizi și a ne conduce catârii, drumul

fiind foarte dificil. Este, cred eu, inutil să-ți mai spun că nu era nici picior de soldat în munți. Urcușul până la trecătoare, care este la mare altitudine, a fost extrem de anevoios pentru bietele animale și la fel a fost pentru oameni, afară de mine, care am rămas pe spatele catârului meu mare, animal robust, care mă poartă cu ușurință, oricât de aspre ar fi drumurile. La coborâre a trebuit să descalec. Întrucât se face târziu, trimit doi dintre oamenii mei să cerceteze drumul, împreună cu doi ghizi, și-l păstrez cu mine pe Afur, pe unul dintre servitorii tineri și un ghid. Dintre aceștia, n-au mai rămas decât trei. Al patrulea este lepros și l-am îndepărtat de îndată ce l-am văzut venind. Drumul este lung. Cât de lung? Vreo 20 sau 25 de kilometri, plini de pietre, parcurși prin noroi, de-a lungul unor hățișuri spinoase. Fiecare dintre diversele aspecte ale drumului îți provoacă o nouă suferință. Coborâșul este atât de abrupt încât este dificil să-ți păstrezi echilibrul. Noaptea ne prinde în pădure. Am avut precauția să iau cu mine o lanternă chinezească, ca să nu-mi rup nasul printre blocurile de stâncă ori trunchiurile de arbori. Mărturisesc că mă simt trudită și trebuie să mă odihnesc frecvent. În asemenea momente, Afur mă încurajează zicându-mi: "Haide, faceți un efort, așa nu mai ajungem niciodată". Se oferă să mă care el, dar pe anumite poteci asta ar însemna să ne rupem gâtul amândoi. În timpul uneia dintre acele clipe de odihnă ale mele, ghidul ne povestește că leoparzii mișună prin pădurea aceasta. Oamenii din satul lui, numai ei, au capturat șase anul trecut, și mai apar și tigri din când în când. Acest discurs nu-i convine deloc lui Afur, care mă imploră, mai energic decât niciodată, să "fac un efort" și începe să improvizeze ritmuri variate pe un fluierici, pe care îl poartă agățat la gât și pe care de obicei îl folosește să îi cheme pe băieți. El își imaginează că fiarele nu vor gusta această armonie și se vor ține departe.

În sfârșit, ne înțelegem, strigându-ne unul pe altul de la mare distanță și, după o jumătate de oră și mai bine, apare un bătrân. Este un individ care a locuit într-o mănăstire din Lhassa. Îmi cere binecuvântarea și apoi coboară împreună cu noi. Puțin câte

puțin, drumul începe să se îmbunătățească și, în sfârșit, începem să zărim printre ramuri focuri care strălucesc. Este un fel de orbire, provocată de lumina vie și de umbra adâncă. Disting vag niște oameni veniți în întâmpinarea mea, care poartă, pe post de torțe, niște ramuri aprinse, între care ard și ierburi aromatice, care produc cel puțin tot atâta fum asfixiant pe cât parfum. Din vreme în vreme, ei se opresc, și, din întunericul împrejmuitor, țâșnesc forme care se prosternează; disting siluete de cabane, un soi de cătun forestier, și ajung astfel la cortul meu, destul de extenuată, dar nu așa de tare încât să nu mă pot bucura de pitorescul decorului. În acest cătun am rămas două zile să mă odihnesc, dar mâncarea, exceptând câteva legume sălbatice, rămânea tot atât de inconsistentă ca înainte. De acolo trebuia să ajungem la Nanping, un mic orășel, traversând din nou o trecătoare aflată la mare altitudine, prin păduri. Urcușul a fost minunat, printre pinii și arborii diverși, dintre care țâșnesc piscuri stâncoase, ciudat modelate. Stâncă în formă de *chörten*. Întâlnim două sicrie pe marginea drumului, unul intact, celălalt putrezit. Chinezii din această regiune, în loc să își îngroape morții, îi depun pe marginea drumului, adesea în aer liber. În anumite colțuri de munte se pot vedea astfel zeci de sicrie așezate unul peste altul. Oamenii mei se uită printre oseminte, cu dorința de a găsi o tibie din care să-și facă un flaut, dar tibiile sunt absente. Cu ingeniozitate, Afur propune să fie deschis sicriul intact, pentru a vedea dacă nu se găsesc tibii acolo. Mă gândesc la diferența dintre moravuri; violarea unui mormânt este o crimă odioasă, sever pedepsită în Occident, în timp ce tibetanii nu văd în asta nimic condamnabil. Laicii s-ar abține de la acest gest, de frica spiritelor rele care s-ar putea supăra, dar Afur pozează în *Yogin* și în spirit neînfricat, iar ceilalți sunt convinși că, dacă flautul este pentru mine, eu voi ști să îndepărtez toți demonii care ar putea să le dorească răul. Nu am eu, pe post de colier, o ghirlandă din 108 de rondele de cranii umane, împodobită cu capete de mort sculptate? Oameni curajoși, cu spiritul simplu! În ce mă privește, eu nu am prea mare poftă să scormonesc printre putreziciuni și, în lipsa fricii de diavol, am spaima

de microbi. Holera și-a făcut considerabil de cap anul trecut... nu se știe niciodată. Zic: "Lăsați sicriul închis, chinezilor nu le este deloc pe plac să le fie deranjați morții, nu trebuie să îi ofensezi pe oamenii printre care trăiești." Acestea fiind spuse, plecăm mai departe. De cealaltă parte a trecătorii, ne aștepta o mică aventură. Cobor pe jos împreună cu Afur, printr-un noroi inimaginabil, iar oamenii mei și animalele au luat-o înainte. După trei ore de mers, găsim o potecă bună prin pădure. În timp ce ne bucurăm de peisaj, își fac apariția doi oameni care vin din sens invers. Sunt îmbrăcați în zdrențe și au părul încâlcit. Unul poartă o pușcă antediluviană, celălalt o suliță în genul acelora în care se bălăngăne capetele nobililor în tablourile care reprezintă scene din 1793. Cei doi oameni, ieșiți din comun, se împing ușor în tufăriș pentru a mă lăsa să trec și apare un al treilea, care ține în mână o armă neverosimilă, cum nu se pot vedea decât printre accesoriile teatrale, un cuțit triunghiular ca un pumnal, de lungimea unui antebraț. Rămânem cu gura căscată. Îi zic lui Afur: "Sunt niște vânători. - Nu, răspunde el, sunt soldați." Am văzut în China exemplare neobișnuite de tip militar, dar aceștia depășeau cu adevărat orice întâlnisem până atunci. Pe când reflectam la aceste lucruri, se aud niște împușcături la mică distanță de noi. "Soldați sau nu, îi zic eu micuțului, trebuie să ieșim repede de aici, altfel riscăm să fim loviți de gloanțe printre mărăcinișuri." Grăbim un pic pasul și ajungem la un luminiș, unde se găsesc vreo douăzeci de indivizi de același gen precum cei trei pe care tocmai îi întâlnisem. Stau tolăniți în iarbă și doi dintre ei trag focuri la întâmplare. Oare ne-au zărit de departe?... Vor să își dea aere făcând zgomot sau vor să ne înspăimânte?... Poate amândouă în același timp, dar fără îndoială că mai ales prima ipoteză este adevărată. Împreună cu ei sunt și niște copii de trupă, care poartă sulițe, ale căror mânere au fost scurtate special pentru ei. Mă gândesc că o fotografie a acestor ființe neobișnuite ar fi un document interesant, dar nu am aparatul de fotografiat cu mine și gândul la catârii mei izgonește gândul la fotografie. Nu lipsește decât să existe vreo douăzeci de tipi ca ăștia mai jos, pe munte, și catârii

s-ar afla în pericol de a fi furați. Pseudorăzboinicii nu ne spun nimic, afară de unul care riscă un "Unde mergeți?", iar eu răspund fără să mă opresc: "Nanping" și trecem mai departe cu pas de hoinăreală. Nici nu am parcurs bine o sută de metri, că toată banda se scoală și vine după noi; cei trei care urcau în direcția trecătorii au coborât înapoi și ne urmează și ei. După câtăva vreme, ajungem într-un loc de unde puteau fi văzuți catârii mei. Sunt toți, împreună cu oamenii mei, care mă așteaptă pentru ca eu să pot urca în șa, căci drumul devine mai puțin aspru. Ajunsă lângă ei, mă așez să beau puțin ceai, nu trebuie să am aerul că vreau să fug în graba mare. Este momentul să discutăm. Îi întreb: "Cine sunteți?" Unul dintre ei, care pare să le fie șef, răspunde: "Suntem soldați din Nanping, am fost trimiși să îi întâmpinăm pe soldații care trebuie să sosească din Kansu, dar catârgiii care tocmai au trecut pe aici ne-au informat că nu vor sosi astăzi, așa că trebuie să ne întoarcem." Gheața este spartă, sălbaticii vorbesc, admiră botinele mele americane și catârii mei cei mari, și plecăm însoțiți de putătorii de sulițe și de puști din epoca pietrei. Ei nu au intenția, sau nu văd nici o posibilitate, să ne fure, dar ne sfătuiesc să nu intrăm în Nanping, care este plin de trupe și unde vom fi jefuiți. Totuși, ne-au mințit; nu sunt soldați din Nanping și se opresc într-un sat, la poalele muntelui, în timp ce noi ne continuăm drumul. Nanpingul este situat într-o vale frumoasă și largă, udată de un râu limpede. După ce sosim, avem mari dificultăți cu găsirea unui adăpost. Totul este plin. Guvernatorul din Szechuan, înfrânt de un general rival, care se afla în retragere, se găsește la Nanping cu câteva mii de soldați, aceștia fiind îmbrăcați decent și nesemănând deloc cu cei întâlniți pe drum. Ezităm să mergem să ne instalăm corturile într-o grădină, pe care ne-o oferă niște zarzavagii, de frica hoților care ne pot ataca pe timpul nopții. Un curelar musulman ne invită să ne culcăm într-un hangar, pe care îl mătură imediat și îl amenajează cât poate de bine. Mai există la el și un grajd pentru animale și lucrul acesta mă face să mă hotărăsc. Hangarul are mai multe compartimente și într-unul dintre ele se instalează un cort pentru mine. Nici aici nu se găsește nimic

de mâncare, nici ouă, nici unt, nici lapte, nici legume. Făină și carne de porc sărată, asta-i tot ce se poate procura și la un preț ridicol de ridicat. Nu există paie pentru animale, iar pentru grăunțe trebuie să plătești de zece ori valoarea lor. Trupele consumă totul. Aflăm că trupele așteptate prin trecătoarea pe care am traversat-o sunt o mână de tâlhari care vor să jefuiască orașul, iar locuitorii sunt consternați la această perspectivă. Presupun că haimanalele pe care le-am întâlnit noi erau un fel de avangardă a acestor bandiți. Aveam intenția să ne odihnim și să lăsăm și animalele să se odihnească. Suntem foarte obosiți, după ce am parcurs atâtea etape lungi pe drumuri dificile, catârii și-au pierdut de mult potcoavele și își rup picioarele printre pietre, dar a rămâne ar fi imprudent. Ne hotărâm să plecăm din nou a doua zi dis-de-dimineață, tot înfometați pe trei sferturi și cu bietele noastre animale, care nu mâncaseră nici ele pe săturate. Avem din nou parte de un drum frumos sau, mai degrabă spus, de o potecă de munte, care șerpuiește pe lângă un râu lat, cu ape verzi. Tot acest ținut este admirabil.

Vremea începe să miroasă a ploaie; în a doua zi avem parte de niște furtuni violente, și, în privința aceasta, am uitat să îți povestesc despre tromba care a trecut peste noi, în seara sosirii noastre în provincia Szechuan, după cele două zile petrecute în cătunul forestier. Aceasta a fost de o violență extraordinară. Am crezut că îmi voi vedea cortul făcut bucățele. Afur apucase un țăruș, eu un altul, iar băieții, sub o aversă diluviană, țineau de pânze. Furtunile care au urmat au fost departe de această violență, dar ne-au înmuiat bine. În timpul uneia dintre ele, mi-am atras acest răspuns din partea servitorilor mei. Îi întrebam, văzându-le starea demnă de milă de oameni istoviți de marșuri prelungite și prost hrăniți mai multe săptămâni la rând, dacă preferă să ne oprim unde eram sau vor să continuăm drumul și să căutăm un adăpost. "Ah! zise omul din Lhassa, noi nu avem nimic de spus în privința acestui subiect, dacă Prețioasa Reverendă (*Rinpoche*, pronunțat *rine-potché* - este o denumire foarte respectuoasă) ne zice să rămânem, rămânem, dacă zice să mergem, mergem, iar dacă zice să ne oprim,

ne oprim." Iar ceilalți îl aprobau. Suntem departe de bolșevism. Să nu îți închipui că acești oameni sunt niște imbecili, sunt departe de asta, dar au alte concepții decât occidentalii. Răspunsul lor nu implică nici o servilitate josnică din partea lor, ci pur și simplu o încredere nelimitată în mine și conștiința că le sunt superioară. Se așteaptă de la mine ca eu să acționez întotdeauna așa cum este mai bine pentru ei și presupun că deciziile mele vor fi înțelepte și avantajoase pentru ei. În ce-l privește pe Afur, el nu este din aceeași plămadă și discută cu mine, el este singurul bolșevic din grupul nostru și cred că, în privința aceasta, este pur și simplu elevul meu. Totuși, oricât de avansat este în idei, n-a protestat niciodată când l-am bătut.

Hotărăsc deci să continuăm drumul și, din cătun în cătun, la căderea nopții, găsim unul unde suntem găzduiți de un tânăr cuplu de chinezi. Înțelepciunea mea se afirmă astfel încă o dată. Apoi au urmat alte câteva zile în care am mers prin păduri, despre care se spune că sunt nesigure. Pe timp de zi, puștile încărcate sunt purtate la vedere, iar nopțile se face de veghe pe lângă animale. Ajungem astfel la o mănăstire care ține de vechea religie a Tibetului (*Bön*). Este zi de post, din cauza morții unui sătean. La mănăstire este afluență mare. Cea mai mare parte dintre oameni sunt gușați, chiar și cei foarte tineri. Din douăzeci de persoane, bărbați și femei luați la întâmplare, doisprezece au guși. Călugării *bön-po* circulă în jurul templului, lăsându-l la stânga lor, în timp ce hindușii și budiștii țin obiectul venerat în dreapta. Ei repetă *Aum matri yé salen dou* în loc de *Aum mani pad me hum*, dar au morișcă de rugăciuni și aceiași idoli ca lamaiștii. Ce va fi fiind doctrina lor originală este dificil de lămurit, pentru că, înainte de introducerea budismului, tibetanii nu știau să scrie și, prin urmare, nu există nici o carte care să dateze din acea epocă. După introducerea budismului, doctrina *bön*-ilor și cea a budiștilor s-au amestecat, au făcut împrumuturi și concesii reciproce și este greu să le distingi una de alta. După părerea mea, există un tantrism, originar din Asia centrală, poate tatăl, sau cel puțin fratele mai mare al celui din India, și care poate

să aibă ceva afinități cu taoismul chinez. Este o chestiune care mă interesează de multă vreme și, dacă voi putea să adun laolaltă câțiva confrați orientaliști, pentru a face cercetări în diverse direcții, voi încerca să lămuresc un pic lucrurile.

Să lăsăm la o parte această chestiune, care nu are decât un interes minor pentru tine. Mulțimea pestriță care se afla în curtea din fața templului era foarte amuzantă ca imagine de observat. Postul, în Tibet, include și abținerea de la actul vorbirii. Este o condiție foarte greu de împlinit pentru cine nu poate să se retragă în gândurile sale. Astfel, puteau fi văzute bătrâne, pe care în mod evident le chinuia dorința să își miște limba, să-și strângă buzele în formă de rât de porc și să mormăie din spatele acestei bariere ceea ce doreau să spună și nu puteau să articuleze distinct. Aveau aerul că se înțeleg foarte bine unele pe altele în această manieră. Cele tinere flirtau pe mutește și primitiv cu flăcăii de vârsta lor și simțeau nevoia de a râde în ritmul moriștii pentru rugăciuni. Un băiat prinsese o fată în brațele sale, chiar în fața templului, în timp ce toți mergeau în procesiune în jurul edificiului și își apăra prada distribuind șuturi prietenelor victimei, care încercau să o elibereze. Apoi toată lumea a început să ragă în cor *Aum matri yé salen dou!* și seara s-a terminat cu o bețivăneală generală. Am aflat pe urmă că mănăstirea aceasta are o reputație proastă și că starețul său, care are trei concubine, este un bețiv înveterat. M-a consultat în privința alegerii unui amplasament pentru un nou cimitir și m-a întrebat dacă situația mănăstiri sale este "auspicioasă". Răspunsul meu complicat și dat pe tonul cuvenit nu îl interesa de altfel.

Am plecat de acolo pe timp de aversă, apoi vremea s-a înseninat și noi ne-am continuat drumul printr-o frumoasă pădure, într-o singurătate completă. La căderea nopții, ne găsim într-o vale minunată, unde se etalează un curs de apă în formă de lac. De jur împrejur sunt munți înalți, acoperiți cu brazi, iar printre despicăturile vârfurilor lor apar cele mai înalte piscuri acoperite de zăpadă. Există iarbă pentru animale, ne hotărâm să ne oprim acolo și noaptea se scurge în liniște. A doua zi, care era destinată tot

călăritului prin pădure, ne întâlnim de dimineață cu trei oameni, care îmi cer binecuvântarea și care declară că se duc la Sungpan. Unul din cei trei poartă o lungă pușcă tibetană, ceilalți sunt ne-înarmați și eu cred că dorința lor este să facă drumul împreună cu noi pentru a fi mai în siguranță. Ei nu merg atât de repede ca noi, iar după-amiază doresc să se oprească, încercând să ne convingă că locul este bun pentru instalarea corturilor. Oamenii mei îi ascultă cu plăcere, dar eu am hotărât că nu ne vom opri decât la căderea nopții, când va fi imposibil să fim văzuți de departe, în cazul în care ne pândesc tâlharii pe după piscurile munților. Prin urmare, ne continuăm drumul singuri și la apus ajungem la un soi de hambar, pierdut în mijlocul pădurii. Înăuntru se află un chinez, cu o capră domestică. Am putea să adăpostim animalele înăuntru și exact asta facem, după ce parlamentăm cu paznicul, care mai întâi refuză să ne primească sub acoperișul său. Ce fel de casă era aceasta? Nu am înțeles prea bine, dar se pare că este un soi de adăpost, construit din grija autorităților locale, pentru călătorii care trec prin pădure. A doua zi de dimineață sosesc patru oameni și două femei, care merg spre Sungpan. Au cu ei o pușcă. Se pun să povestească cele mai cumplite povești cu hoți la drumul mare pe care și le poate imagina cineva și declară că partea cea mai periculoasă a drumului este tocmai cea pe care urmează să o parcurgem urcând până la trecătoare. [...] Pădurea este mai deasă ca niciodată; trebuie să mă culc tot timpul pe catârul meu, pentru a evita ramurile care altfel mi-ar jupui fața. Ajungem la trecătoare, unde se găsește mormanul de pietre și de ramuri obișnuit care se pun în cinstea zeului local. Noi eram cincisprezece în total și nu zăriserăm nimic suspect. Unul din oamenii care mergeau pe jos rupe o ramură și mi-o aduce pentru ca eu să o ofer divinității trecătorii. Îl trimit pe servitorul meu să o înfigă printre celelalte, arunc o piatră de la înălțimea la care mă aflam pe catârul meu, așa cum este obiceiul, și strig: "*Lha gyalo. Dé tamtché pann!*" Este formula consacrată, pe care trebuie să o pronunți când traversezi trecătoarea și care înseamnă: "Victorie zeilor, pentru ca demonii să fie învinși!" După care toți oamenii încep să

scoată urlete stridente pentru a speria spiritele rele. Dincolo de trecătoare nu mai sunt păduri, ci pășuni imense, care acoperă culmile rotunde ce încadrează văile largi. Nu mai avem acum a ne teme de hoți și grupul nostru se dispersează, fiecare mergând cu ce viteză vroia. Trebuie să mai petrecem încă două nopți pe drum înainte de a ajunge la Sungpan. Ajungem aproape de o mare mănăstire *Bön* și, în satul vecin cu aceasta, ne cazăm la un țăran. Mi-ar plăcea să vizitez mănăstirea, dar vremea este execrabilă și mă abțin. A doua zi, ne găsim printre câmpuri cultivate. Afur și omul din Lhassa se interesează de un adăpost pentru animalele noastre și, se pare, indicând de la distanță un teren gol, spun că vor instala corturile acolo. Țăranii răspund: "Bine, faceți așa, duceți animalele la grajd." Înarmați cu această permisiune revin să mă caute, căci eu așteptam cu catârii în drum. Dar în loc să îmi spună că văzuseră un loc pentru amplasarea corturilor, ei îmi raportează că *țăranii le-au dat* un loc în care să le instaleze. Urc spre sat și pătratul de pământ pe care trebuia să ne petrecem noaptea se dovedește a fi cel pe care oamenii din casele înconjurătoare vin să își facă nevoile. Întrucât eu cred că aceștia au indicat locul pentru a ne amplasa corturile, mă cocoț în șaua mea și blestem tot satul. "Pentru că ați trimis o *Khandoma* într-un loc necurat, vor veni demonii peste voi, iar într-o viață viitoare o să mâncați c..." Și după ce spun asta schițez câteva gesturi, scuip de trei ori în direcția satului și întorc spatele declarând: "Voi petrece noaptea în aer liber și, drept semn că cele spuse de mine se vor întâmpla, veți vedea că ploaia va înceta pentru ca eu să pot dormi confortabil." Bieții sălbatici au rămas muți, împietriți. La o oră după aceea, cerul este plin de stele, iar corturile noastre sunt înălțate în plin câmp. Sosesc niște oameni care vor să explice cum au stat lucrurile, dar eu, convinsă că am fost trimisă la W.C., refuz să îi las să vorbească, iar oamenii mei sunt ocupați în altă parte. Dormim bine și plecăm dis-de-dimineață, dar înainte de plecarea noastră mai sosește un om și Afur, ca un mucalit ce este, îl ia de o parte și, scoțând lanterna electrică din tașca mea, îi zice: "Holbează-te bine aici și povestește-le și celorlalți. Ia zi, ce

vezi aici? - Nu văd nimic", zice omul: "Zi ce vezi!" Și băiatul apasă pe buton. "*Khab su tchivo!* exclamă prostănacul, este foc înăuntru!" Afur stinge lanterna. "Oh, nu mai e nimic!" și omul își împreunează mâinile, în semn de adorație. Afur mai aprinde și mai stinge lanterna de vreo trei sau patru ori și zice: "E, acum ai văzut. Ai mai întâlnit tu vreodată vreun lama sau vreo *Khandoma* care să posede un asemenea lucru? - Nu. - Acest lucru este ceea ce se numește Giuvaerul prețios născut din el însuși (*Rang tchyung norbo rinpotché*), cu asta se schimbă vremea, se oprește sau se cheamă ploaia, se distrug recoltele sau se fac câmpurile roditoare. Ai văzut cum *Khandoma* a făcut să strălucească stelele pe timpul nopții. Du-te și caută-l pe lama al tău și întreabă-l dacă el îți poate arăta un asemenea giuvaer." (Micul smucit nu sare totuși peste cal, este sigur că bietul lama nu are lanternă electrică și prestigiul său se va diminua din cauza aceasta.) Omul e zăpăcit, servitorii mei își vâră nasul în șeile catârilor, pe care îi înhamă, ca să nu îi bufnească râsul. Luând-o înainte, merg pe jos, nu scuturându-mi praful de pe sandale, ci agitându-mi colierul din rondele de cranii. Pe drum îi zic lui Afur: "*It is rather a wicked joke*" (e o glumă mai degrabă răutăcioasă), dar o meritau, pentru că au îndrăznit să mă trimită într-un loc dezgustător. "Ba nu, răspunde mișelul, nu ei v-au trimis, noi suntem cei care, de departe, zărind un loc gol, fără să știm la ce folosește, am zis că ne vom instala acolo corturile. Nu am văzut murdăria decât atunci când ați venit și dumneavoastră, și ați început imediat să blestemați așa nostim pe toată lumea, că nu mai puteam să spunem nimic." Totuși, Sotar (acesta este numele omului din Lhassa) este trist pentru ei, pentru că acum vor renaște ca porci sau ca insecte și vor mânca murdării. Afur nu este absolut convins că vorba mea va fi eficace, dar nici sigur că nu va avea nici un efect nu este. În ce îi privește pe ceilalți, ei rămân la opinia, adoptată după indieni, conform căreia vorba omenească, amestecată în misterele religioase, nu este niciodată în van.

Toată ziua a fost frumos și ploaia nu a început să cadă decât atunci când ajunsesem deja la Sungpan și eram la adăpost. O nouă

probă a puterii mele, care trebuie să îi fi impresionat și mai mult pe săteni. La Sungpan am găsit un bun han musulman, care are ceea ce se poate numi aici niște excelente camere la etaj. Oameni și animale, toți avem nevoie de odihnă. Acord pentru asta trei zile. Dar vom pleca totuși mâine. Nici aici nu este altceva de mâncare, afară de carne sărată și de făină. Totuși, în dimineața asta mi s-a adus lapte. [...]

Zacolo, 7 iunie 1921

Ne-am oprit într-un sat mare din Szechuan, locuit de ceea ce în tibetană se numește *gya-rong-pas*, adică niște populații de origine tibetană stabilite de secole în văile (*rong*) chineze (*gya*). Nu ne-am odihnit decât o zi la Mochow și, în ciuda stării vrednice de milă a animalelor, după marșuri forțate împlinite pe cumplitele poteci de munte, despre care ți-am vorbit în ultima mea scrisoare, nu am vrut să ne expunem pericolului de a ne întâlni cu soldați care se dedau la jafuri și ne-am îndreptat spre traversarea unui loc care a fost deja vizitat de către aceștia luna trecută. Drumul a fost mai bun acum, dar incidentele neplăcute și-au mărit numărul. În prima zi, ne-am trezit în fața unui munte care se surpa peste poteca strâmtă și de acolo în apele râului. La ceva distanță de acolo se aflau numeroși oameni, încărcați cu poveri, care se uitau cum se rostogolesc pietrele și nisipul. A trebuit să îi imităm vreme de mai bine de o oră, apoi, întrucât prăbușirea terenului se diminuase, oamenii mei au declarat că ei vor să încerce să treacă mai departe. A trebuit mai întâi să nivelăm un fel de drum strâmt, printre mormanele de pământ și aceasta fără nici o uncaltă, folosind pietre netede în loc de lopeți. Eu supravegheam înălțimea pantei de unde venise avalanșa și îi avertizam pe lucrători, atunci când prăbușirile reîncepeau și erau nevoiți să se salveze și să se pună la adăpost. Apoi oamenii mei au dus animalele, unul câte unul, de cealaltă parte, după care au transportat bagajele în spinare. În sfârșit, ultima am

trecut eu și am scăpat cu bine, fără alt necaz decât o ușoară aversă de nisip deasupra capului. La câteva ore după aceea, am ajuns în orășelul care a fost jefuit, după cum ți-am spus. Nu ne-am oprit deloc în el. Trebuia să traversăm două râuri prin punctul lor de confluență, fiecare dintre ele fiind tot atât de lat cât este Sena la podul Orsay, pe niște podețe făcute din bambus și din funii împletite. Imaginează-ți patru funii, care susțin niște scânduri aruncate deasupra lor, fără să fie legate de ele și care nu se îmbucă una într-alta. De o parte și de alta, pe post de parapet, alte patru sau cinci funii, care servesc și ca mijloc de suspensie. A trebuit să descărcăm catârii și să trecem bagajele cu spinarea. Ceea ce s-a și petrecut, fără nici un incident neplăcut. Dar cu trecutul animalelor a fost altă bătaie de cap. Cel de-al doilea animal a căzut în spațiul dintre scânduri, a reușit să se ridice, a căzut din nou, a mai căzut o dată... până când, la un moment dat, s-a trezit cu toate cele patru picioare atârnând, iar corpul începuse să îi alunece printre funii. L-am crezut pierdut. Am chemat, în cea mai mare grabă, zece oameni din oraș, care mai întâi s-au tocmit pentru suma pe care aveam să le-o plătesc pentru ajutor, și, în sfârșit, petrecând niște curele pe sub pântecele animalului, l-au scos de-acolo fără să fi pățit nimic și l-au dus pe pământ stabil. Pe urmă au trecut și ceilalți catâri. Ne-am continuat călătoria și am ajuns noaptea într-un sat, unde am avut marea neplăcere să constat că revolverul meu nu se mai afla în sacoșa agățată de șa. Să fi fost furat? Să fi căzut pe drum, fie în timp ce treceam peste podurile mișcătoare, fie când traversam drumul sub avalanșă? Habar n-am. Nici nu contează prea mult, rezultatul este același și este unul extrem de regretabil. O armă mică, cu cinci focuri, avută la îndemână, îmi oferea siguranța securității. Și acum, uite că am rămas fără ea. Nu cred că vom fi atacați vreodată, dar este bine să porți armele la vederea hoților, asta îi ține la respect, și tocmai acum aveam de traversat partea cea mai bântuită de hoți din traseul nostru. Dar și de data asta nu aveam altceva de făcut decât să mă încred în norocul nostru. În seara aceea, animalele nu mai puteau continua drumul. Să le pun din nou poverile în spate ar fi fost o cruzime

de neiertat. A trebuit să ne oprim și să le pansăm rănile. Am avut de asemenea și vești noi. Se pare că mai multe sute de *gya-rong-pas* au jefuit niște călători. Afur a plecat pe jos cu unul din băieți (ca să nu-și expună animalele zdravene pericolului de a fi furate) și s-a îndreptat spre Lifan. Invadatorii plecaseră și, de altfel, după cum se spunea, se certaseră de fapt cu autoritățile chineze și deci noi nu aveam nici un motiv de neliniște. Înainte de a se întoarce, Afur aranjase cu un om din oraș transportul bagajelor noastre cu niște catâri, închiriați până la Zacolo, un târg care se găsește dincolo de Lifan. Am rămas o săptămână în cătunul în care am ajuns în ziua traversării podurilor. În camera noastră își aveau reședința animale diverse: purici, plosnițe și păduchi puteau fi studiați în voie de cei care ar fi fost interesați de moravurile lor. Aceste studii naturaliste neprezentând nici un farmec pentru mine, am fost foarte mulțumită când am ajuns la Zacolo, unde, din fericire, am găsit niște camere într-o casă nouă. Acestea sunt micuțe, dar luminoase, aerisite și curate, lucru foarte rar în acest ținut. Afur și cu mine avem fiecare câte una pe o parte, iar ceilalți oameni împreună au o alta, care dă spre același balcon. Trebuie să rămânem aici, atâta vreme cât este necesar pentru restabilirea animalelor. Nu mai sunt decât două în stare cu adevărat foarte proastă, dar rănile lor sunt bine îngrijite și se închid cu repeziciune. Peste opt zile, fără nici o îndoială, ne vom putea continua drumul. Iată tot ce s-a petrecut cu exactitate, de când ți-am scris ultima dată. [...]

Sinkaitze - Mow-Kong-Ting, 4 iulie 1921

Desigur că nu credeam că voi avea atât de curând posibilitatea să îți scriu din nou, pe care o datorez unei aventuri neașteptate și, de asemenea, situației tulburi în care se găsește China la ora actuală. Dar uite că primul lucru de mirare pe care trebuie să ți-l spun este faptul că îți scriu de la Misiunea catolică dintr-un târgușor, care are rangul de subprefectură și se numește Mow-

Kong-Ting în chinezește și Sinkaitze în tibetană. Nu există decât un singur preot francez, un vendean, abatele J.-B. Charrier, care ocupă o casă compusă din mai multe corpuri de clădire (printre care și cea rezervată școlii de băieți) situată pe o colină. La poalele acestei coline, pe țărmul râului, a cumpărat de curând o altă casă, pentru a instala acolo niște călugărițe chinezoaice și o școală de fete. Cum școala nu a început încă și casa este goală, a pus-o la dispoziția mea. Abatele este un bărbat de vreo 40 de ani, este plin de amabilitate, este fericit că poate să vorbească franceza cu o persoană care îi este aproape compatrioată, iar eu sunt aproape fericită că mă pot odihni câteva zile într-o locuință liniștită și curată. Lui îi pasă tot atât de puțin că eu sunt budistă, cât îmi pasă mie de opiniile lui.

Să o luăm pe rând și să îți povestesc ce s-a mai întâmplat de când ți-am scris ultima oară de la Zacolo [...] unde a trebuit să închiriez animale de povară. Rănile foarte adânci ale celor patru catâri ai mei nu erau cicatrizate și drumul se anunța dificil. Am obținut aceste animale la un preț relativ moderat și cei care le mânau s-au arătat serviabili de-a lungul întregului drum. Acest drum constă de fapt în șase zile de mers prin păduri și hățișuri. Plouase mult, și mai ploua încă, în torente, în fiecare noapte. Pe sub copaci, noroiul depășea câteodată orice imaginație și mici torente, foarte numeroase, alergau peste poteci. În peisaj nu exista nimic variat, care să fie demn de atenția noastră, afară poate de niște ridicături de teren, create recent, care, mai ales într-un anumit loc, favorizau căderea unui adevărat fluviu de noroi pe jumătate lichid, de o lățime considerabilă, pe coasta unui versant foarte abrupt. Într-o dimineață, mă aflam în fața acestui dezolant peisaj și, după obiceiul meu, o luasem înainte. Înotam printr-un noroi de un galben deschis, din care țâșneau copaci enormi, dezrădăcinați și rostogoliți pe pământ, ici și colo, de-a curmezișul muntelui. Nu știu ce zeu prieten, dintre numeroșii mei mici tovarăși *deva*, îmi sugerase, în acea dimineață, ideea de a încălța, pentru prima oară, cizmele mele americane din cauciuc și îi recomandasem și micuțului să facă același lucru. Aflându-mă singură în fața acestui lac mișcător

presărat cu obstacole, binecuvântez prevederea mea inconștientă și atac obstacolul din diverse părți, cufundându-mă în nori, poticnindu-mă, întorcându-mă înapoi, pentru a încerca mai încolo, până când reușesc, în sfârșit, să trec. Ceva mai departe râul își ieșise din matcă și se revărsase peste drumul închis între stânci, iar, în partea inundată, apa era adâncă, ajungând aproape la genunchi și rostogolindu-se cu o repeziciune dublă față de cea a unui cal în galop.

Astfel, zilele treceau, noi mergeam tot pe sub copaci, de-a lungul potecilor în pantă cam rapidă și, din fericire, adesea în stare mult mai bună decât cea pe care tocmai ți-am descris-o. Seara, este dificil să găsim o bucată de teren fără denivelări și fără copaci, unde să ne instalăm cortul, dar într-o după-amiază ajungem într-un vast luminiș, aproape de poalele trecătorii Dza (*Za-La*) pe care trebuia să o traversăm. Ne odihnim acolo o zi. Am fost înșelați când ni s-a spus că vom găsi zăpadă în trecătoare. Muntele pe care trebuie să îl traversăm și piscurile învecinate sunt complet albe. Aceste piscuri sunt, cred eu, acoperite de zăpadă veșnică. Altitudinea trecătorii înseși, m-am informat după aceea, este de 4.500 de metri. De partea opusă, se zărește un alt masiv magnific, acoperit de zăpadă, acesta fiind foarte îndepărtat și separat de noi de mai multe lanțuri de munți.

După acea zi de odihnă, ne apucăm de ultima parte a urcușului. Tot mai sunt hățișuri, apoi apar pășunile, apoi nu mai sunt decât bolovani și zăpadă, care se face foarte repede foarte groasă, căci această ultimă parte a ascensiunii este foarte abruptă. O potecă strâmtă, de capre sălbatice, avea zăpada bătătorită de picioarele călătorilor care trecuseră pe acolo înaintea noastră, apucăm pe ea, dar unor catâri capricioși le vine ideea să se ducă să se plimbe pe întinderile acoperite de zăpadă. Și o nimeresc foarte prost, pentru că zăpada este înmuiată de căldură. Dobitoacele se cufundă în ea și se rătăcesc printre niște stânci invizibile. Să le scoți de acolo nu este deloc ușor. [...] Trecătoarea este o simplă tăietură într-un lanț ascuțit, un simplu V, a cărui bază este atât de strâmtă, încât nu pot trece două persoane în același timp. Nu există nici un

coridor, lanțul având mai puțin de trei metri grosime în acest loc. Imediat după aceea, ne găsim pe celălalt versant, mai puțin abrupt, dar mult mai înzăpezit. Trebuie să cobori pe jos și este foarte obositor. Se merge printre două ziduri de zăpadă, pe o potecă bătătorită, iar aceste ziduri au între 60 și 80 de centimetri de fiecare parte a potecii, iar mai departe, dintr-o dată, grosimea stratului depășește doi metri. Merg astfel cam 4 ore, începând de la baza trecătorii, și-mi ajung din urmă catârii, pe care oamenii mei, de lene, îi lăsaseră să pască fără să le dea jos poverile. Ca să îi pedepsesc, poruncesc să le fie scoase poverile catârilor pentru o jumătate de oră. Mă întind pe iarbă și Afur face același lucru. Fiind obosiți, adormim imediat și tragem un pui de somn de vreun sfert de oră. A fost suficient s-o pățim, căci pământul era umed, iar micuțul îmi zice: "Mă doare în gât", iar eu tremur toată. Îmi mai spune că am fața roșie ca focul și mi-o simt fierbinte, iar el începe să tușească. Drumul este încă lung, întrevedem, drept înaintea noastră, o vale strâmtă acoperită cu frumoase păduri de brazi și, în depărtare, un pisc înzăpezit. Coborâm: în curând pășunile se sfârșesc și pătrundem din nou în pădurile verzi și sumbre (la poalele trecătorii, tufișurile nu au încă frunze, ci sunt numai înmugurite, lucrul acesta mi-a dat o idee despre altitudinea la care ne aflam, încă înainte să o aflu de la alții, căci ne aflăm la sfârșitul lui iunie). Se mai scurg încă mai multe ore, apoi disting un fel de brumă albăstruie, situată cu mult deasupra noastră, printre brazi. Este abia vizibilă, dar, în peregrinările mele, mi s-au dezvoltat facultăți asemănătoare cu acelea ale eroilor lui Fenimore Cooper. Le spun oamenilor mei: "Se vede un foc în depărtare, trebuie să fie oamenii noștri." Într-adevăr, este un foc și sunt chiar oamenii noștri; ajungem la ei după mai bine de o oră. Corturile sunt ridicate în iarbă, cel mai tânăr dintre băieții mei care i-a însoțit pe catârgii are apă fierbinte pregătită pentru ceaiul meu, iar patul meu de campanie este întins. Dârdâi din cauza febrei. Afur, prea puțin viteaz el însuși, îmi face patul, mi se umple o buiotă de cauciuc cu apă caldă și mi se prepară puțină supă, pe care o înghit în grabă, apoi mă culc sub un morman de pături cu buiota

mea caldă. Dorm bine, a doua zi de dimineață febra a dispărut, mă simt foarte bine. Urmează încă opt zile prin pădure, apoi ajungem la un cătun numit Lianhokow, unde ne oprim. Catârgiii nu au fost angajați decât până aici, dar rănile a trei dintre animalele noastre nu sunt încă bine vindecate. Am vrea să îi angajăm pe acești oameni pentru mai multă vreme, dar ei vor să închiriem 5 catâri, în vreme ce nouă ne sunt suficienți 3. Pe scurt, nu cădem la învoială și hotărâm să încărcăm cu poveri numai animalele sănătoase și să mergem toți pe jos, iar servitorii și Afur chiar să ia în spate câteva pachete. Și astfel plecăm din nou. Totuși nu sunt chiar așa de rablagită pe cum îmi închipuiam. Parcurg în fiecare zi etapa fixată, circa 40 de kilometri, fără să mă simt foarte obosită. Mănânc cu poftă puținul pe care îl avem, căci tot mai suntem obligați să ținem posturi forțate, pentru că nu găsim mai nimic de cumpărat pe drum. Dorm de asemenea foarte bine și, astfel, ajungem la Fou-pien, un sat unde ni se pregătea o aventură. Sosiți acolo, seara, și negăsind nici un loc unde să ne punem corturile, ne instalăm într-un vast cimitir, situat pe o colină, din nefericire foarte departe de apă (trebuie să mergi 20 de minute până să găsești un râu). Locul oferă o frumoasă peluză pentru corturi, este o zi cu lună plină și, pe timpul nopții, toate aceste morminte, dintre care multe sunt pe jumătate ruinate, care țâșnesc printre arbuști și printre ierburile sălbatice, formează un romantic decor de operă.

Traversăm satul printr-un loc aflat la o distanță destul de mare de locul unde ne așezasem tabăra și continuăm să mergem pe un drum care urmează de la distanță direcția râului, când zărim niște oameni care alergau după noi strigându-ne. Sunt doi oameni trimiși de un funcționar local, care ne întreabă unde ne ducem, de unde venim și cine suntem. Eu nu doresc să mă fac cunoscută de toată lumea pe unde trec, așa că îi răspundem că suntem tibetani și mergem la Omishan. De altfel, noi nu înțelegem prea bine dialectul chinez care se vorbește la Szechuan și conversația nu e prea clară. După aceea sosește funcționarul în persoană, care ne repetă aceleași întrebări, cere să ne examineze toate bagajele, vorbește tare, cu un

aer insolent, gesticulează, așa că mă proțăpesc înaintea lui și îi pretind să fie rezonabil, în cea mai bună tibetană pe care o cunosc, pe care el nu o înțelege mai mult decât înțeleg eu chineza lui. În fine, ne întreabă dacă avem documente oficiale. Cum am destule, decid să îmi dezvălui identitatea. Îi răspund că da și îi spun că i se vor arăta în momentul în care vor sosi catârii cu bagajele. După o jumătate de oră, acestea sosesc, îi arătăm pașapoartele, mormăie că data nu este în regulă, pretinde să vadă bagajele lui Afur, noi ne închipuim că se liniștește dacă i le arătăm, dar în sacul băiatului se află un pachet mare cu bani, care îmi aparțin, pe care chinezul (care e musulman), văzându-l, își zice probabil că n-ar strica să ciugulească și el ceva din ei și, după diverse comentarii, anunță că eu pot pleca, dar că tânărul este reținut - cu bagaje cu tot. Îți dai seama! Îi răspund că, dacă îl împiedică să plece, nu plec nici eu și îi voi scrie consulului meu la Chengtu. Facem cale întoarsă, iar funcționarul intervine să ni se ofere drept rezidență un vechi templu. Este prea aproape de casa lui și mie nu-mi place deloc asta. Ne întoarcem din nou la cimitirul nostru. Situația este departe de a fi amuzantă. Am impresia că acest chinez nu va îndrăzni să se expună intervenției consulului și va ceda în cele din urmă, dar, pentru a ajunge la Chengtu, o scrisoare are nevoie de 15 zile, așa că, dacă se dovedește încăpățânat, o să putrezim în cimitirul nostru. Afur se oferă să rămână singur; dar nici nu se poate pune problema. Îmi încep scrisoarea către consulul englez în numele lui Afur, care se află sub jurisdicția sa. În acest moment, sosește funcționarul, însoțit de alți patru chinezi bine îmbrăcați. Se plantează în fața cortului meu, cu intenția evidentă de a-mi vorbi, dar eu continuu să scriu fără să îi dau nici o atenție, iar Afur citește fără să ridice ochii. Dezamăgit, înaintează spre cortul oamenilor mei, care au ordin de la mine să nu își descleștеze fălcile. Revine spre mine, iar eu îi spun că îl voi însărcina să trimită două scrisori la Chengtu prin mesageri speciali și că, fără îndoială, consulii se vor ocupa de noi. Doi consuli dintr-un foc, este evident, înseamnă prea mult pentru el. Caută mijlocul de a se dezice de hotărârea sa fără să își diminueze prea

mult prestigiul. Cum eu aș vrea să plec fără nici o amânare, mi se pare potrivit să îl ajut, îi arăt câteva hârtii care nu au nici o legătură cu problema noastră, dar pe care el se preface că le găsește explicite. "A! dacă le-ar fi văzut mai înainte... s-a înșelat... a crezut că Afur este japonez..." și alte inepții. Într-un cuvânt, decide că putem pleca oricând dorim, iar eu adaug: "În seara asta ne faceți rost de o cină." Asta spre satisfacția oamenilor mei, care vor vedea că știu să îi pun pe chinezi la punct. Ceea ce le va inspira încredere și va mări și mai mult prestigiul meu. Și apoi, tot satul va vedea că șeful lor, după ce ne-a barat drumul, își cere scuze în mod onorabil. "Da, bineînțeles ne va trimite niște provizii." După care pleacă.

După încă o noapte petrecută în cimitir, am plecat și după trei zile de mers am ajuns la Sinkaitze. Chinezul din Fiu-pien mă informase că există acolo un preot francez, ceea ce eu nu știam. În ajunul zilei în care trebuia să ajung în acest loc, am trimis un mesaj acestui necunoscut compatriot al meu pentru a-l întreba dacă vrea să-mi găsească o locuință. Cel mai tânăr dintre băieții mei a plecat la ora trei după-amiază și a revenit seara cu răspunsul. Făcuse, în plus față de etapa zilnică, 60 de kilometri pe jos. Vezi bine că însoțitorii mei nu sunt niște infirmi. Ți-am spus, abatele Charrier mi-a dat o casă și insistă să rămân câtă vreme voi dori. Vine să discute cu mine aproape în fiecare după-amiază, este de o amabilitate extremă și nu este bigot deloc, pentru că are prieteni printre protestanții din împrejurimi și printre călugării lama. Chinezul din Fiu-pien îi trimisese un mesager pentru a afla dacă mă cunoaște și dacă mă așteaptă, îi răspunsese că nu, dar că îl sfătuiește să nu facă probleme unei călătoare, oricine ar fi ea, și că, dacă sunt franțuzoaică, îl va informa imediat pe consulul meu. El însuși intenționa să trimită pe cineva să mă caute, atunci când băiatul trimis de mine a ajuns la el cu scrisoarea mea.

Vom pleca din nou la drum peste câteva zile și vom vizita tot ținutul tibetan cuprins în regiunea din nord-vestul Szechuan-ului, apoi vom urca din nou spre Koukou-nor. [...]

Rumichangu (Szechuan), 17 iulie 1921

Încă o scrisoare pe care îmi acord marea plăcere de a ți-o scrie și care, de această dată, te va decide să faci o călătorie care iese un pic din banalitate. Am rămas douăsprezece zile la Misiunea de la Sinkaitze și am părăsit-o la o zi după plecarea abatelui Charrier care se ducea la Tatchienlou, via Rumichangu. Ploaia începuse să cadă și râul, deja destul de umflat, de obicei, în această epocă a anului, a ieșit din matcă și a inundat ținutul. În prima zi, în afară de ploaie, totul a mers bine. Am ajuns noaptea la un soi de templu chinezesc care servește și drept școală. Învățătorul și școlarii nu vin acolo decât ziua, pe timp de noapte este gol. M-am instalat acolo împreună cu zeii: un bătrân venerabil cu barba albă, având la stânga și la dreapta doi servitori, dintre care unul este uman, iar celălalt are o aparență demonică; un idol îmbrăcat în aur, asupra sexului căruia eu și Afur nu ne-am putut pune de acord, căci el îl lua drept zeiță, iar eu drept un mascul din Olimpul Taor și din altele. Am dormit bine și socoteam că voi avea parte de o călătorie liniștită în această vale lipsită de vreun interes special. Îmi imaginez că simpaticul acela, de pe altarul său plin de praf, personajul acela divin își râdea în barba octogenară la o asemenea idee. Plecăm, soarele și aversele alternează, și ajungem astfel, spre mijlocul după-amiezii, la un pod pe sub care râul se rostogolește tumultuos. Trebuie să trecem animalele unul câte unul, ca de obicei, peste aceste edificii clătinătoare. Trece primul, cel de-al doilea se află la jumătatea traseului... bostroboc, pietrele îngrămădite, care formează stâlpii podului, încep să se prăbușească de partea țărmului unde trebuie să ajungem. Tragem repede catârul înapoi, pietrele continuă să plouă în râu. Nu e deloc amuzant. Oamenii se consultă între ei. După o jumătate de oră, este clar că podul se va prăbuși și că vom rămâne în pană. Hotărâm să traversăm punând peste el scânduri, care vor diminua, la capătul podului, zgâlțâiala cauzată de tropăitul animalelor peste pietrele stâlpului. Și reușim astfel să trecem, nu fără

bătăi de inimă, 14 catâri și cai: opt ai mei, cei închiriați și alți câțiva aparținând aceluiași catârgiu. Eu trec ultima, împreună cu Afur, care îmi zice: "Să ne grăbim" și se aude poc! bum! trosc!, pietrele cad în apă și podul începe să oscileze și să se încline într-o parte, ca o navă pe o mare furtunoasă. În sfârșit, iată-ne ajunși pe pământ, nu îndrăznesc să zic "ferm", atât este noroiul de adânc în fața a trei sau patru mizerabile case de țară. Oamenii ne spun că nu se poate trece, drumul, care se afla la foarte mică distanță, fiind acoperit de apă. Decid să nu țin cont de spusele lor și să mă duc să văd eu însămi cum stau lucrurile. Plecăm, ajungem la un loc unde poteca este inundată. Rămânem în apă aproape o oră, în timp ce servitorii mei vor merge să verifice adâncimea apei la vadul care ni s-a semnalat. [...] Revin după foarte multă vreme. Cel mai tânăr dintre ei a pierdut poteca, pe sub apă, și a căzut chiar în râu: a fost scos cu mare efort. Părea că a suportat cu bine aventura, dar la două ore după aceea plângea cu lacrimi de crocodil. Hotărăsc să așezăm tabăra puțin mai sus, într-o văioagă. Vom vedea dacă apa nu scade poate mâine. Am petrecut o noapte proastă, lângă un torent care cară cu el pietre cu un zgomot de tunet. A doua zi oamenii mei încearcă din nou trecerea. Apa nu mai urcă mai sus de brâu. După care sosește un chinez care, după multe ezitări, se hazardează să treacă, amuzându-ne cu gesturile sale înfricoșate și cu chipul său înspăimântat. Nici nu a trecut bine că sosește o bandă de mici sălbatici pe jumătate desculți, de rasă tibetană, și, aflând de la noi că se poate trece, fără să mai întârzie să afle alte explicații, se aruncă în râu țipând și urlând ca o grămadă de demoni. Nici două minute nu le trebuie pentru a ajunge pe poteca uscată. Atunci se întorc, ne privesc, pe Afur și pe mine, și se consultă. Eu am pe cap boneta galbenă și ornamentele macabre în jurul gâtului. Hotărât lucru, nu pot lăsa o *Kandhoma* în încurcătură. Ar putea, fără îndoială, să meargă peste ape ca pe uscat, dar, de vreme ce nu dorește acest lucru, va fi meritul lor dacă o vor ajuta. Se oferă deci să se întoarcă și să ne treacă dincolo. Miros o intervenție fericită. Le strig, prin Afur, că am nevoie de cinci bărbați și cinci bărbați se află îndată

lângă mine. Atunci Afur le explică faptul că divinitatea mea (*Kandhoma* sunt un fel de zâne care se încarnează pe pământ sau apar sub formă umană) are bagaje și animale care trebuie trecute dincolo. Foarte bine, le vom trece. Mai întâi trebuie să mergem să le căutăm în văioagă, lângă corturi. Se merge acolo, înotând prin noroiul pământurilor inundate. Apoi, pachetele sunt trecute în spinările oamenilor, fiecare animal este condus de un om și ținut de coadă de un altul, afară de un mic catâr roșcat, prea grăbit, care se aventurează singur și cade în râu. Se scufundă, dar reușește să scape cu bine. Și iată-ne pe toți de partea cealaltă, inclusiv eu, care am fost trecută de cei doi băiețandri ca un pachet mare; ceea ce nu m-a împiedicat să nu mă ud până la genunchi. Toată lumea își stoarce pantalonii șiroind de apă. Afară de mine, ceilalți nu și-au păstrat pe ei, pentru această bălăceală, alt veșmânt decât pantalonii. Este cald, din fericire, temperatura atinge între 30 și 32°. Încărcăm din nou animalele și începem o altă etapă, întreruptă de mai multe cufundări de mai mică importanță, precum cele din a doua zi de drum, pe care nu le-am menționat, pentru că de data aceasta am putut rămâne în șei fără să ne udăm decât la picioare. Ne culcăm într-un loc umbros, sub niște copaci bătrâni. A doua zi, la traversarea unui torent pe un pod minuscul, făcut pur și simplu din două scânduri lungi aruncate de-a curmezișul, același catâraș roșcat, lipsit de noroc, alunecă și cade în apa foarte puțin adâncă, dar care curge cu o rapiditate vertiginoasă. Imediat este rostogolit, luat de curent fără să se poată opune, râul cel mare nu se află foarte departe; îl cred pierdut, dar el se proptește cu spatele de un bloc de stâncă aflat de-a curmezișul apei și, reușind astfel să se stabilizeze, se ridică și se grăbește să iasă din apă. În aceeași zi, doi catâri cad de pe poteca strâmtă, al cărei pământ umezit se sfărâmă sub picioarele lor. Vor fi recuperați într-un loc aflat mult mai jos de locul în care ne aflam și ne trebuie timp pentru a-i aduce înapoi pe drumul nostru. Iată-ne într-un cătun compus din trei case. Mai departe nu putem trece. Râul se învârtejește într-o gaură mare, pe care a săpat-o pe potecă și, la câțiva pași de acolo, pe o mare întindere, aceasta a dispărut sub o alunecare de

teren provenit din munte. De data aceasta problema este foarte serioasă. Avem nevoie de unelte și de mână de lucru. Afur îi duce cu vorba pe cei câțiva oameni din partea locului, lăudându-le meritele pe care le-ar avea dacă ar contribui la întreținerea căilor de comunicație, prin care pot trece atât oamenii, cât și zeii și spiritele. Biata sa chineză se ridică până la nivelul elocinței. Nu uită să menționeze nici măcar sufletele strămoșilor care pot astfel să circule liber și enumeră binecuvântările care rezultă de aici. Alți doi oameni de-ai mei, mai puțin dotați ca oratori, își aruncă pușlile pe umeri, declară că eu sunt *ta ren* (un personaj important, literalmente un om mare) și că drumul trebuie reparat pe loc. Cele două argumente, cel blând și cel amenințător, își fac efectul. Îi văd pe țărani plecând cu lopețile lor, încadrați de cei doi purtători de puști, arătând un pic precum niște condamnați la muncă forțată. Treaba nu este deloc ușoară, poteca îngropată de alunecarea de teren trebuie să fie reconstruită mai sus, în niște hățișuri spinoase dificil de defrișat; după câteva ore treaba este totuși terminată suficient pentru a permite trecerea animalelor obișnuite cu acrobația. Trecem și ajungem în fața unui pod. Când ne pregăteam să îl traversăm, jumătate din stâlpul de pe malul opus se prăbușește brusc. Oamenii mei se fac albi ca varul. Oare ne urmăresc demonii? Podul se află la poalele unei trecători stâncoase, unde apa coboară în cataractă, mugind, un val excaladându-l pe altul. Pe țărmul situat poate la 15 metri dedesubt, sunt muiată de stropii de apă proiectați de cataractă. Este un spectacol grandios. Afur îmi zice în tibetană: *Tchoni djigada*[1], adică teroarea sau distrugerea prin intermediul apei. Oamenii mei dau fuga la un cătun învecinat să ceară scânduri pentru a reîncepe aceeași treabă făcută deunăzi. De această dată, eu sunt cea care a trecut prima, pentru a aprecia dacă trecerea se putea încerca. Iată-ne trecuți și ne instalăm corturile. A doua zi, în zori, sculare, masă frugală, proviziile pentru drum sunt aproape epuizate. Plecare. Apă pe drum, împotmoliri, reușim să scăpăm cu bine; apoi o breșă, drumul este prăbușit spre niște stânci verticale, pe care râul

[1] Ortografie nesigură, scris șters de trecerea vremii. *(n. ed.)*

le lovește cu spumegările sale. Nimic de făcut! Dar există totuși, aproape întotdeauna, ceva de făcut. Un om se înecase acolo, cu o zi înainte, cu cal cu tot. De această dată trebuia să ocolim un munte, să urcăm un altul și să coborâm din nou spre râu. O plimbare de 25 de kilometri pentru a trece o breșă de 10 metri. Și iată-ne escaladând muntele, pe jos bineînțeles, pe o temperatură extrem de ridicată și sub un soare arzător, prevestitor de furtună, care îmi străpunge creierul. Apoi urmează un drum lung, iar, când vine noaptea, oamenii mei extenuați se prăbușesc între mormintele unui cimitir, în timp ce Afur îmi înalță cortul pe o înălțime învecinată.

Și acolo, în dimineața următoare, mă așteaptă o stranie aventură. Cei trei servitori ai mei, cuprinși de nu știu ce fel de panică, își aruncă obiectele, hainele pe care li le-am dat eu, declară că ei pleacă și o iau la sănătoasa ca niște apucați, unul din ei plângând cu lacrimi de crocodil. Și iată-i dispăruți, scena a durat mai puțin de zece minute. Eu sunt puțin cam cu gura căscată. Toți sacii noștri sunt desfăcuți și avem 8 catâri de condus. Afur nu se emoționează. Ne vom descurca noi, zice el, și împachetează totul, în timp ce eu îl trimit pe catârgiul meu să caute oameni pentru a ne conduce animalele. El găsește imediat trei oameni. Și apoi la drum!... Împotmolcală în noroi, ca de obicei, dar apa a scăzut mult. Ajungem totuși la un loc dificil. Animalele descărcate de poveri trec înot, conduse de niște frânghii, dar două dintre ele sunt gata-gata să fie luate de curent. De această dată reușim, sau aproape. Mai rămâne un pod de frânghii, dar scândurile de pe el sunt prea alunecoase pentru ca animalele să poată trece. Este târziu. Alerg la misiune unde îl regăsesc pe abatele Charrier care mi-a luat-o înainte la Rumichangu și locuiește împreună cu un preot chinez. Pune să mi se pregătească o masă, trimite niște hamali să îmi caute bagajele și un om să îmi ducă animalele într-un loc cu pășune. Afur sosește și el, mănâncă la misiune, dar noaptea este venită de mult, nu găsim decât un adăpost într-o cocioabă în care plouă ca afară. A doua zi găsesc un alt adăpost. [...] Dar cu o seară înainte cei trei fugari se întorseseră înapoi, se ghemuiseră într-un colț fără să zică nimic,

precum niște câini care așteaptă să fie loviți cu biciul. Știu foarte bine că omul din Lhassa este cel care le-a sucit mințile celor doi tineri. Seria de accidente prin care am trecut l-au făcut să își piardă capul. Am uitat să îți spun că, în aceeași dimineață în care și-au luat tălpășița, un cal, care aparținea catârgiului nostru, a căzut în timp ce trecea peste roci și a murit pe loc. Adăugat la seria de ghinioane, acest lucru trebuie să le fi dat ultima lovitură de groază acestor oameni simpli.

Taou, 27 iulie 1921

Sunt în cortul meu, pe un acoperiș, situație care ți se va părea, fără îndoială, oarecum barocă, dar care nu constituie nimic nemaipomenit de uluitor în acest ținut. Am ajuns aici alaltăieri, venind dinspre Rumichangu de unde este datată ultima mea scrisoare, care, pentru că nu am găsit timbre acolo, va fi expediată împreună cu aceasta. Călătoria nu este foarte lungă între această localitate și Taou; doar ceva mai mult de 200 de kilometri, dar trebuie să traversezi o trecătoare aflată la 5.000 de metri altitudine și să mergi în zig-zag prin două văi strâmte, inundate în acest moment precum aceea, mult mai largă, care ne-a dus la Rumichangu printr-o grămadă de incidente, pe care ți le-am povestit în amănunt în scrisoarea precedentă. Nu te voi obosi repetându-ți împotmolelile prin noroi de care am avut parte, toate seamănă între ele, afară de două, care ne-au oferit puțină noutate. Le vei găsi narate mai sus, la locul lor. La Rumichangu, mă străduisem să găsesc animale de închiriat, temându-mă de drumul prost și nevrând să expun la accidente animalele mele, obligându-le să îl parcurgă încărcate cu poverile lor, dar catârgiii mei s-au făcut că plouă și nu au vrut nici ei, ca și mine, să își expună animalele. Abatele Charrier a mers să îl vadă pe magistratul chinez care, ți-am scris asta în prima scrisoare, mi-a acordat permisiunea de a mă bucura de dreptul de rechiziție, așa cum este el practicat pentru profitul funcționarilor civili sau

militari care se deplasează. În ultimul moment, acest prudent fiu al cerului, a crezut de cuviință să rechiziționeze hamali în loc de animale de povară. Fie binecuvântat! Altfel nu aș fi trecut niciodată. Ar fi trebuit să îmi ofere de asemenea și soldați de escortă, dar nu mai există vreunii disponibili în regiune. Guvernatorul refugiat, pe care l-am întâlnit la Nanping, revine cu trupe proaspete pe care i le-a împrumutat colegul său din provincia Shensi și îl va ataca pe uzurpator, care conduce în locul său la Chengtu. În vederea sosirii sale, acesta a trimis soldați la Sinkaitze pentru a-i tăia drumul și a încerca să împiedice fuzionarea celor ai generalului care locuiește la Tatchienlou cu trupele guvernatorului, cu care este prieten.

Deci, în lipsă de soldați și de puști, mandarinul mi-a trimis doi bărbați din miliția indigenă, fără arme. Nu erau pregătiți să mă însoțească în dimineața în care eu plecam și mandarinul mi-a zis să nu îi aștept, căci mă vor ajunge din urmă în timpul zilei. Când vine seara, eram instalați în corturi, iar eu în pat pe punctul de a adormi, când acești oameni sosesc și sunt întâmpinați cu cuvintele de "bun venit", curente în această regiune: "Nu vă apropiați, oameni buni, că trag." La această amabilitate se obișnuiește să se răspundă strigând de la distanță cine este persoana în cauză și ce vrea, dacă are intenții cinstite. În cazul opus, ori o ia la fugă, ori, fără să aștepte focul celui care l-a amenințat, îi trimite primul un glonț. Musafirii noștri își precizează identitatea. Eu ies din pat pentru a mă asigura că nu este nici o greșeală și primesc, în cămașă de noapte, genuflexiunile ceremonioase ale celor doi oameni. În paranteză fie spus, cămășile mele de noapte actuale, făcute din bumbac gros de culoare naturală, nu seamănă deloc cu altele, pe care tu ai avut fericirea, sau nefericirea (la alegerea ta) să le cunoști odinioară. Și apoi, după cum mi-a spus cu înțelepciune Afur într-o zi, în care m-am supărat că un țăran intrase în camera mea în timp ce eram astfel îmbrăcată și îi spuneam (lui Afur) că nu vreau să fiu văzută în haine de noapte: "Vă închipuiți că acești chinezi știu dacă rochia dumneavoastră este pentru noapte sau pentru zi?" Am înțeles justețea acestei observații. A doua zi, o etapă lungă ne duce la Wadjo, un sat unde

rechiziționăm ce alimente putem: unt, lapte, făină etc. Ploaia cade torente tot timpul nopții; dimineața, râul s-a îngroșat peste măsură, nici nu ne putem gândi să trecem spre vale, poteca trebuie să se afle la un metru sub apă în anumite locuri. Rămânem acolo o zi. Sunt trimiși înainte niște oameni de corvoadă, pentru a vedea starea drumului și a repara puțin locurile care pot avea nevoie de așa ceva. A doua zi, parcurgem o lungă etapă pe poteci deloc comode; poticneli succesive, apoi, sosiți în fața mănăstirii din Tesmon (o mică mănăstire aparținând călugărilor *bön-po*, șamaniștilor prebudiști din Tibet), dăm de un pod care trebuie traversat. Dar, pentru moment, el se află puțin deasupra unui curs de apă plin de torente, de trei ori mai lat cât s-ar cuveni pentru dimensiunile sale. [...]

La mănăstire, un *trapa* îmi cedează chilia sa, dublă față de dimensiunile obișnuite, jumătate servind drept bucătărie, iar cealaltă jumătate de cameră. Mă instalez în această cameră, Afur se instalează în bucătărie și cei doi băieți, împreună cu soldații, se duc să beneficieze de ospitalitatea unui alt călugăr. Camera nu are nici un fel de mobilier, afară de o masă înaltă de 30 de centimetri, în fața căreia trebuie să te ghemuiești, un lighean în care iarna se pun cărbuni aprinși, două pături pentru noapte și o prăjină orizontală, suspendată de tavan, pentru agățatul hainelor și al celorlalte obiecte personale. *Trapa* își ia păturile, câteva cărți din care va recita seara, iar eu rămân singură, udată până la piele de ploaie și de plonjările succesive în râuri, în cursul drumului meu, iar impermeabilul îmi este de multă vreme găurit. Îmi agăț toate obiectele de prăjină, mă îmbrac cu altele uscate, beau niște ceai, mănânc ceva rece, luat de dimineață, îmi fac patul și mă culc, nu fără să fi avut indiscreția de a deschide dulapul cu *torma*, aparținând lui *trapa* pentru a vedea ce poate să ascundă un *bön-po*. Acest dulap, uneori disimulat într-un ungher, alteori tronând în mijlocul altarului domestic, cu grijă pecetluit sau ferecat cu lacăte, este poate de origine *bön-po*, dar toți călugării lama tibetani l-au adoptat, asociindu-i idei împrumutate din tantrismul hindus. Explicații în legătură cu acest subiect nu cred că te interesează, mă voi limita la a-ți spune că dulapurile acestea

sunt legate de practici care urmăresc să asigure serviciile anumitor divinități și, în general, înclinate spre un soi de vrăjitorie de un ordin destul de josnic, în marea majoritate a cazurilor. Obiectele *torma* care le reprezintă pe divinități sunt niște mici conuri făcute din făină. În fața lor se plasează ofrandele, întotdeauna fiind ceva cu sânge: carne, sânge, adesea și alcool și alte substanțe secrete. Odată consacrate, obiectele *torma* nu trebuie să fie văzute de nimeni altcineva, afară de cel pentru a cărui folosință au fost realizate. Cu mare greutate mi s-a permis să arunc o privire în interiorul unora dintre aceste sanctuare diabolice, la diferiți lama acasă. Dar oamenii de rând, care imită astfel de lucruri, sunt departe de a înțelege semnificația acestor rituri și dulapurile, deși sunt tot timpul închise, nu au nici lacăte, nici nu sunt pecetluite și rămân la bunul plac al curiosului. Cutia secretă a gazdei mele conținea 10 *tsa-tsa* (mici edificii funerare construite cu oasele șlefuite ale unui defunct și cu pământ galben), fără îndoială destinate să consacre amintirea celor 10 înțelepți *bön-po* și, drept ofrande, o grămadă împrăfoșată de oase de cotlete care, după forma lor, mi s-au părut a proveni de la niște porci. Nimic mai mult. Nu aveau nici un interes pentru mine, deci m-am strecurat în pat, la picioarele celor 10 *tsa-tsa*, și am dormit liniștită. Peste noapte, am avut parte de o ploaie diluviană și, a doua zi, de repetarea dificultății din zilele precedente, căci drumul era parțial acoperit de apă, probabil că în anumite locuri s-au produs prăbușiri de teren, trebuia să trimitem înainte o echipă, pentru a examina starea în care se găseau drumurile, și astfel trebuie să aștept o zi la mănăstire. Această zi a fost umplută, în parte, cu trăncăneli găunoase cu călugării, care, aproape toți, au călătorit, au vizitat Lhassa și alte locuri. Ploaia a încetat. A doua zi plecăm foarte devreme, ultima etapă fusese de aproximativ de 45 kilometri, aceasta va trebui să se apropie de 60. Drumul este mai rău decât toate cele pe care le-am parcurs de la plecarea mea de la Kum-Bum, îngust - doi oameni nu pot merge unul lângă altul - este presărat cu stânci și, între acestea, golurile sunt umplute de un nămol apos, negru și cleios. Rămân călare atât cât pot, catârul meu

cel mare are piciorul foarte sigur, dar trebuie totuși să mă hotărăsc să cobor, temându-mă să nu își rupă vreun picior. Și atunci începe mersul trudnic printre steiurile neregulate, cu creste ascuțite, unele dintre ele formează trepte atât de înalte, încât trebuie să mă țin cu mâinile ca să pot urca, și toate aceste obstacole sunt alunecoase, mânjite cu noroi, apoi iată și că drumul este întrerupt de un curs de apă și trebuie să urcăm piepiș pe munte. S-a croit aici o potecă, lată de 20 de centimetri, exact cât să poți să pui piciorul, dar rădăcinile mărăcinișului tăiat rămân și te poticnești de ele, pământul este saturat de apă, moale, s-ar zice că mergi într-un aluat. Această gimnastică istovitoare a durat ore și ore în șir și apoi iată-ne în fața unei noi întreruperi. Animalele și hamalii au plecat încă o dată prin munte: mie îmi lipsesc forța și curajul pentru a-i urma, rămân cu Afur să privesc apa care se învârtejește. El îmi spune: "Voi încerca să trec, vom vedea dacă puteți risca și dumneavoastră." Apa îi vine un pic deasupra brâului. Îmi propune să mă ducă în brațe, dar eu consider că acest lucru este imprudent cu atâta apă și cu un curent atât de puternic. Nu îmi rămâne decât să mă dezbrac, să îmi port fusta și cizmele deasupra capului, micuțul se însărcinează să îmi poarte mica legătură împreună cu a sa și iată-ne în izmene și în cămașă, porniți la scăldătoare. Apa este răcoroasă, dar nu cu adevărat rece. Senzația, după oboseala drumului, este mai degrabă odihnitoare și agreabilă. Iată-ne ieșiți din apă, scuturându-ne ca niște câței și storcându-ne hainele, care trebuie să se usuce pe noi. Ne punem din nou robele peste pantalonii noștri udați, sosesc și ceilalți și plecăm mai departe. De-abia la căderea nopții ajungem la Tanli cu cei 27 de oameni de corvoadă care au purtat pachetele, mi-au mânat catârii etc. Înțelegi că, dacă ar fi trebuit să plătesc pe toată lumea, modestul meu buget nu ar fi fost suficient, dar beneficiez, datorită bunăvoinței mandarinului, de privilegiile acordate funcționarilor și oamenilor distinși și toți acești oameni mă ajută gratuit. Nu este foarte democratic, dar este economic și comod, iar eu distribui câteva modeste gratificații, care îi mulțumesc pe acești lucrători, obișnuiți să facă treaba fără să primească nimic. La Tanli,

ne trezim într-o vale stropită de două torente, care se contopesc aici pentru a forma râul, al cărui curs l-am urmat încă de la bifurcarea sa cu râul care stropește ținutul populației geshita, puțin după Tesmon, este răcoare, ne aflăm deja la o mare altitudine, aproximativ 4.000 de metri. Găsim un adăpost (două camere la primul etaj), la un țăran. Țăranii aceștia sunt, ca mai toți cei din regiune, mai adesea bandiți decât agricultori, iar femeile lor îngrijesc câmpurile, în vreme ce sexul tare taie frunze la câini și se încaieră pe drumuri. Pentru moment, acești săteni respectabili ne oferă ospitalitatea lor și ne păzesc animalele și, atâta vreme cât vor fi ocupați în acest fel, nu avem nici un motiv să ne temem. Seara, auzim voci venind de pe drum și vorbind în noapte, ascultăm și strigăm de la ferestre: "Cine este acolo?" Nici un răspuns, pașii se îndepărtează. "Sunt niște hoți care vin din valea de nord" ne explică gazdele noastre și, pornind de aici, se pun să ne povestească întâmplări nenumărate, unele mai înspăimântătoare decât altele, despre acești tâlhari. "De ce nu-i opriți la locul de trecere?" întreabă Afur. Răspunsul lor este cam încurcat: "Nu se poate." Mai târziu, unul dintre soldați ne spune: "Fără îndoială, nu pot să fac asta, sunt din același aluat și sacul, și petecul." Trebuie să supraveghem cu strictețe animalele, care sunt închise la un țăran; doi oameni din sat, însărcinați cu paza lor, se culcă în fața porții grajdului. Aceștia le vor putea spune confraților din nord, dacă se ivesc, că nu se poate da nici o lovitură în acest caz, căci represaliile ar fi prea puternice și, fără nici o îndoială, dacă eu aș fi furată, excelentul mandarin s-ar grăbi să profite de ocazie pentru a trece satul prin foc și sabie, desigur că mai degrabă pentru profitul său decât pentru al meu. Trebuie să mai rămânem în satul acesta încă o zi, iacii care poartă bagajele (de data aceasta, bagajele nu mai sunt transportate de oameni) nu au ajuns destul de dimineață pentru a ne permite să traversăm trecătoarea, iar a ne instala corturile în pădure nu pare prea prudent. Cei cărora le-a venit rândul la corvoadă sunt tocmai niște *chabronkpa*, niște oameni din valea de nord. Au venit de departe, doi șefi și câțiva oameni, pentru a le închiria oamenilor din Tanli iacii care trebuie să trudească două

zile pentru mine. Lucrul acesta îi va costa ceva, cam zece taëli. Nu au un aer prea vesel. Asta se înțelege de la sine. Unul dintre ei are, într-adevăr, un cap frumos de spaniol și mi se pare că seamănă cu un hidalgo din Extremadura, care a avut aventuri nefericite și s-a făcut tâlhar de drumul mare precum "Vulturul de la Sierra", despre care am citit odinioară, în foileton, nemaipomenite fapte palpitante. Are un aer mohorât cât cuprinde, are buzele subțiri și pe care le ține strânse, poartă un cercel mare și rotund de argint în urechea dreaptă, este de statură înaltă și vorbește puțin... Mă întreb ce fel de sânge se va fi amestecat în originea lui tibetană. Nu are nimic nici de tibetan, nici de chinez, nici de musulman, fiindcă un musulman, deși rar prin aceste coclauri, ar fi putut să-i fie strămoș îndepărtat. Este un spaniol frumos corcit cu maur, un mister pentru peisajul și oamenii printre care se mișcă. A doua zi de dimineață, plecăm pe vreme de ploaie de-a lungul pădurii, cu conducătorii de iaci nepăsători și gălăgioși, cu acei *chabronkpa* și cu frumosul hidalgo, care avea în bandulieră o pușcă cu cremene, grav, după cum se cuvine. Mi se arată, la trecere, la intersecția dintre două văi, drumul pe care îl urmează tâlharii, când se duc să își pregătească ambuscadele, pe drumul de la Tatchienlou, pentru atacarea caravanelor care merg spre Lhassa. Și pe urmă, puțin mai departe de acolo, nu îi mai zărim pe grandele de Spania și pe tovarășii lui. Ne-au părăsit imediat ce am trecut de pasul cel primejdios, socotind că este inutil să se mai obosească pentru a ne conduce mai departe. Un soldat pleacă în căutarea lor, dar sunt de negăsit. Călătorie sprâncenată! Este absolut improbabil că vor încerca să ne pregătească o ambuscadă puțin mai încolo, căci noi le cunoaștem prea bine identitatea. Deci ne continuăm drumul liniștiți, udați din când în când de câte o aversă, urcând și coborând prin pădure; la marginea ei, într-un vast luminiș, facem un ceai. Cel mai mare dintre băieți este febril și suferă de nevralgie, eu mă simt la fel de bine ca de obicei, în ciuda unei crize violente de enterită, pe care o tratez cu salol și cu un post riguros. Nici astăzi nu voi mânca nimic toată ziua: un regim prea puțin reconfortant pentru a urca o trecătoare aflată la 5.000 de metri

altitudine. Trecătoarea nu are măreția sălbatică a celei din Dza, deși se spune că ar fi mai înaltă, ceea ce eu una ezit să cred. De altfel, anotimpul este înaintat, o găsim eliberată de zăpadă, dar nu departe de acolo, la dreapta noastră, se află câmpuri acoperite cu straturi groase de zăpadă, care probabil nu se topește complet niciodată. Urmează o coborâre pe jos, printre stâncării, apoi din nou păduri fără sfârșit. Conducătorii de iaci mi-au luat-o înainte; la căderea serii, pe sub un adevărat potop, eu, Afur și cei doi tineri servitori, cu animalele noastre, ne învârtim pe poteci strâmte și pline de noroi, prin pădure, și ne întrebăm dacă nu cumva ne-am rătăcit. Suntem extenuați și bolnavul nu mai spune nimic, are fața roșie de febră. Mergem, mergem și noaptea ajungem în sfârșit. Se fac aproape 16 ore de când suntem pe drum, am făcut circa 80 de kilometri, dintre care o bună parte pe jos. Ni s-a dat o cameră la etaj, la niște țărani din satul Lumbo. Afur și cu mine ne instalăm cum putem în mijlocul bagajelor noastre și al piei lor uscate, care le aparțin gazdelor; băieții se culcă în bucătărie, cu acestea din urmă și cu soldații. Locuința nu are decât două camere. Afur se culcă cu capul la ușă, care se închide foarte greu. "În felul acesta, zice el, nu va putea să intre nimeni fără să mă izbească în cap și evident că mă voi trezi." Protestează împotriva faptului că las fereastra deschisă. "Se poate intra pe acolo cu o scară." Este adevărat, dar, dacă aș fi închis-o, aerul ar fi devenit irespirabil, deoarece încăperea nu este decât o cuțumie îngustă, iar piei le uscate răspândesc un miros infect. În sfârșit, iată-ne înfofoliți în robele noastre de blană și ațipind.

Sculare în zori. Hainele mele sunt încă ude din ajun, dar soarele strălucește și le va usca. Valea se lărgește, ieșim din pădure. Un pic mai târziu se semnalează drumul cel mare, care întretaie valea către care coborâm. După alte câteva momente, niște mase mișcătoare se disting în depărtare pe acest drum mare. Avansăm încă puțin și formele se precizează: sunt niște iaci, poate vreo două mii, împărțiți în grupuri, o caravană care transportă ceai la Lhassa. Este un spectacol frumos această înșiruire viermuitoare, lentă și

neagră, de animale masive, cu blana groasă, cu conducătorii lor călare pe cai, cu puşca la spate şi cu câinii cei mari alergând în jurul grupurilor. Afur îmi spusese: "Când voi vedea acest drum, mă voi prosterna de trei ori." Nu o face decât cu mintea, căci este călare, dar exclamă: "Iată, deci, în sfârşit, acest drum, pe care l-am privit de atâtea ori pe hartă!" Eu nu răspund nimic. Noua vale, în care intrăm acum, sub privirile unui soare vesel, este largă, munţii care o înconjoară sunt rotunzi şi ierboşi, peisajul formează un contrast perfect cu acela în care am trăit luni în şir. Îndată ce s-au terminat îngustele depresiuni, pitoreştii munţi chinezi, cu stânci dantelate, cu creste ascuţite, tot decorul s-a lărgit şi s-a îmblânzit; calmul înfăşoară lucrurile; un soi de placiditate puternică, sigură de ea însăşi, se afirmă şi se impune. Un aer de mister planează asupra acestui drum alb şi drept, care se pierde în depărtare, printre munţii vineţii... Îl ştim atât de lung, atât de lung, luând-o printre stepele ierboase, cu marile lacuri sărate, de un albastru sumbru, cu piscurile înzăpezite, ducându-se să întâlnească munţii Himalaya. Aici este pragul unei lumi, care ne-a fost familiară micuţului şi mie, al unei lumi care nu seamănă cu nici o alta şi emoţia ne pătrunde, rapidă, în timp ce noi privim de pe poteca noastră înaltă, cocoţată pe coasta munţilor, caravana care se duce, liniştită, pe drum, la mare distanţă dedesubtul nostru, urmând direcţia râului.

Taou este un sat mizerabil, am fost cazată într-o locuinţă vastă, dar camera care mi-a fost rezervată avea alături, comunicând între ele, pe cea în care locuia cuplul chinez. Nu m-am putut acomoda cu această intimitate şi mi-am instalat cortul sub una din galeriile unde se usucă furajele, care înconjoară jumătate din acoperişul plat. De acolo, mă bucur de o privelişte frumoasă şi de aer curat. Afur a instalat un alt cort în spatele cortului meu. Iată, astăzi 3 august, se face o săptămână de când ne odihnim aici. Am întâlnit în acest sat un alt francez, abatele Davenac, care este din Puy şi locuieşte în regiune de 12 ani. Este un om amabil, dar mult mai timid decât colegul său, abatele Cherrier. Mi-a trimis provizii variate, incluzând chiar şi vin şi nişte pui. A fost mirat de faptul că

nu beau din primul și că refuz să îi ucid pe cei din urmă. El este vânător și are o întreagă haită la el acasă. Ciudat lucru că acești oameni ai bisericii nu reușesc să înțeleagă oroarea suferinței și cât de cumplit este să o provoci. Chiar și din punctul lor de vedere, de vreme ce ei neagă faptul că animalul are un suflet, atunci este cu atât mai rău să ucizi un animal decât o ființă umană. După ce omul moare, își continuă viața într-o altă lume, adevăratul său eu este nemuritor; a-l asasina nu înseamnă decât a-l izgoni un pic cam brutal de la un domiciliu și a-l forța să intre într-altul. Dar, de vreme ce, după doctrina lor, animalul ucis este înghițit de neant, privându-l de viață, îi smulgi în întregime totul. A urmări un biet animal care aleargă, încearcă să își salveze umilele sale bucurii de animal, a face din acest nostim obiect mișcător, care este un căprior sau o pasăre, un cadavru inert, cum poate un om care gândește să săvârșească un asemenea act? Dar, vezi bine, sunt foarte puțin numeroși cei care gândesc.

Domnul Davenac a cumpărat pentru 100 de taëli, adică 350 de rupii mici din această regiune, unul dintre catârii mei. El a făcut o afacere bună, iar eu n-am pierdut nimic prin acest târg. Și iată-mi cavaleria redusă la 7 animale, care, dacă lucrurile merg tot așa, se vor vinde unul câte unul, câte unul. [...]

Tchaou, 14 august 1921

(Această scrisoare nu a putut fi expediată la timp.)

De câte ori ți-am scris: "Aceasta este ultima scrisoare pe care ți-o voi putea trimite multă vreme de aici înainte" și totuși o alta o urma. Dar, de data aceasta, este chiar cu adevărat ultima, de aici într-un an, pentru optsprezece luni sau mai mult, afară numai dacă, pentru o cauză oarecare, boală, întâlnire cu haimanale care mă jefuiesc, sau altceva, călătoria mea eșuează. Nu este de dorit așa ceva, nu-i așa?...

Iată-mă, într-adevăr, ajunsă aproape la ultima etapă

deservită de poștă și din aceasta îți va fi expediată această scrisoare peste două sau trei zile. Va pleca la timp - curierul nu vine aici decât o dată pe lună. Nu s-a petrecut nimic ieșit din comun, ce ar merita să îți povestesc, de la plecarea mea din Taou. Frumosul drum, care ni s-a ivit în față, la ieșirea dintre depresiunile înguste și pădurile din Szechouan a continuat surâzător, placid, urmând un râu limpede, care cobora de-a lungul unei văi, ce se lărgea din ce în ce mai mult, pe măsură ce urca în altitudine. Satele, câmpurile de grâu și de orz sunt superbe, căci anul acesta promite să fie unul dintre acelea pe care le simbolizau vacile grase din visul faraonic. Un peisaj blând, de munți verzi, cu culmi rotunjite. Într-un cuvânt, o "vale fericită " și din această cauză chiar banală și plictisitoare până la urmă. Poveștile cu tâlhari, cu călători uciși își pierd picanteria printre aceste câmpuri și aceste pășuni cu aspect inocent, cu toate că ele nu sunt decât foarte veridice, căci fiecare sătean din regiune cumulează ocupațiile pacifice ale cultivatorului cu aceea mai energică a tâlharului. În această după-amiază, ca să glumească, oamenii care conduceau iacii încărcați cu bagajele noastre s-au apucat să își reproșeze isprăvile săvârșite pe drumuri. Iar asta fără să se jeneze și gândindu-se că nu au de ce să se teamă de noi. Pe aici se spune: [...] "A merge la tâlhărit", cum se spune: "A merge la vânătoare." Există, de asemenea, un eufemism mângâietor, care este: "A merge să culegi rădăcini de leac în munți." Mai deunăzi, o femeie a venit astfel să mă consulte în legătură cu soțul ei, care primise un glonț în coapsă "în timp ce se ducea să culeagă leacuri". [...]

Jakyendo (Provincia Koukou-nor),
17 septembrie 1921

Dragul meu drag, Figaro spune: "Trebuie să te grăbești să râzi de toate, ca să nu te apuce plânsul." Sunt vorbele care se potrivesc de minune la situația mea actuală. Evenimentele au luat o turnură extrem de neplăcută - într-o mică măsură și din vina mea -

și iată-mă la Jakyendo, unde nu mă gândisem vreodată că voi ajunge și de unde nu știu cum să fac să scap.

Jakyendo este un târg mare, creat din nevoi militare și care nu ar avea nici un motiv să existe, dacă nu ar fi un loc de trecere pentru caravanele negustorilor. Imaginează-ți o înșiruire greoaie de case plate din pământ întărit, care se suprapun pe o coastă, peste care domină o mănăstire, tot ansamblul aflându-se într-o vale îngustă, printre munți arizi. De jur împrejur se întind deșertul, stepe imense și goale, lacuri albastre, munți stâncoși, râuri șopotitoare, singurele voci care răsună în aceste singurătăți. Altitudinea depășește 4.000 de metri, poate chiar 4.500. Fac măsurătoarea prin comparație cu altitudinile învecinate care sunt cunoscute și cu vegetația.

Cum și de ce am eșuat aici? Iată: la Kanze nu am putut scăpa de atențiile mandarinului din partea locului, un personaj destul de voluminos și la propriu, și la figurat. S-a ocupat de locuința mea, de hrană pentru animale, mi-a trimis lapte proaspăt în cantități apreciabile și mi-a procurat, gratis, patru servitori, așa că ai mei se jucau de-a micii prinți. Colonelul, colegul său, mi-a trimis bunătăți, printre care figura chiar și vestitul *stout* fabricat în Irlanda (știi, e vorba de acea bere neagră și consistentă), ceea ce trebuie să coste foarte scump în China. Reversul acestei ospitalități a fost că nu puteam să fac nici un pas fără gărzi de corp. Ținutul nu este deloc sigur și mandarinul avea grijă să se asigure că nu i se poate reproșa nimic, ceea ce s-ar fi întâmplat dacă eu aș fi fost victima unui accident oarecare. Kanze este foarte aproape de noua frontieră tibetană. Întrucât tot mai sufeream de enterocolită și mai ales fiind chinuită de această urticarie, care nu se mai termină, hotărâsem să mă duc la Batang pentru a consulta un medic american care conduce un spital. I-am împărtășit proiectul meu mandarinului. El începu să protesteze, strigând că nici un drum de pe teritoriul chinezesc nu este practicabil, pentru că toate trec prin ținuturi deșertice și infestate de tâlhari. Mă sfătui să fac ocolul, destul de lung, prin regiunea care se află actualmente în posesia

tibetanilor. De fapt, el nu dorea decât să mă paseze altora și să fie eliberat de orice responsabilitate. L-am înțeles foarte bine și mă gândeam să fac cale întoarsă și să cobor la Tatchienlou, dar acolo m-aș fi aflat foarte aproape de nucleul războiului civil, iar drumul de la Tatchienlou la Batang, prin Litang, se află în mâinile hoardelor de jefuitori. Împinși din spate, neștiind unde să ne ducem și ce vom deveni, din cauza escortei care ne dezvăluia identitatea, am pornit la drum încrezându-ne în "ce se spune" și în articolele citite anul trecut în ziarele englezești din Shanghai, care lăudau administrația tibetană din provincia cucerită. Mandarinul ne dă un superb document pentru colegul său tibetan și îi însărcinează pe soldații din escortă cu un plic voluminos, care trebuia transmis lui *Kalou Lama* (un guvernator) care locuia la Chiamdo. Mai întâi, în loc să ne lase s-o apucăm pe drumul direct, pe urmele oamenilor care transportau ceai, mandarinul aproape ne-a poruncit să o luăm pe un altul, foarte lung și lipsit de interes, pretextând că în felul acesta vom putea să găsim adăpost în fiecare seară, împreună cu animalele noastre, în câte un sat, ceea ce ar fi fost un lucru de dorit pentru securitatea noastră. Nici măcar catârii nu au mai avut de purtat poveri. Ne-au fost furnizate alte animale, servitori și alimente. Drumețind astfel în condiții foarte confortabile, dar cu sufletul chinuit de neliniște, am ajuns într-un loc numit Zacco, unde locuiește funcționarul tibetan (un *rippön*, adică un ofițer care se află în fruntea a 300 de soldați, dar care în realitate nu are decât vreo douăzeci pe lângă el, ceilalți aflându-se prin alte părți sau nefigurând decât pe hârtiile oficiale).

L-am trimis pe Afur înainte să îl vadă și să îi prezinte documentele noastre. Primul cuvânt al acestui gentleman a fost: "Documente chinezești, nu dau doi bani pe ele... Aveți documente englezești de la marele om din Tatchienlou?" (este vorba de viceconsulul britanic). Afur s-a întors în întâmpinarea mea destul de confuz. Personajul nu ne împiedica să trecem pe acolo, dar nu vroia cu nici un chip să ne acorde escortă și nici animale de povară gratuite. M-am dus să îl văd eu însămi, i-am arătat diverse docu-

mente franțuzești și englezești, pe care el, bineînțeles, nu le-a putut citi, dar care l-au impresionat. Această brută, care este un indigen din Shigatze, mă întreabă dacă viceregele Indici este tot atât de mare precum marele om de la Tatchienlou. Singurele națiii pe care le cunoștea el erau chinezii și străinii care, crede el, sunt toți englezi (exceptând câțiva ruși); că ar mai exista și francezi, americani etc. nu are nici o idee. I-am vorbit despre Batang și de spre Yunnan, care se află alături de reședința sa. El habar nu avea de existența lor. Nici măcar despre un loc încă și mai învecinat, orașul tibetan numit Menkong, nu știa nimic. Am băut ceaiul pe care ni-l oferise și care era excelent și am plecat. Drumul a fost lung, lung, de nu se mai termina, iar spre sfârșit a devenit extrem de dificil, printre stânci, într-o depresiune îngustă. Apoi a trebuit, aproape de căderea nopții, să traversăm un râu lat, Jachu, oamenii și bagajele în niște bărci de formă rotundă făcute din piei de animale, iar animalele înot. Totul s-a petrecut cu bine, când am ajuns pe țărmul dimpotrivă un *gyapön* (un ofițer care are în subordine 100 de soldați) a trimis niște oameni cu o barcă să ne aducă lemne, lapte, furaje pentru animale, iar a doua zi niște animale de povară. Din prudență, neavând nici o hârtie oficială, am refuzat animalele și atunci șeful satului a venit să ne prezinte 7 rupii mici drept echivalent. Am înțeles atunci că în acest ținut binecuvântat, un călător care posedă un pașaport care îl autorizează să rechiziționeze douăzeci de animale poate, dacă are propriile animale, să obțină din fiecare sat pe unde trece câte douăzeci de rupii; și, cum se poate întâmpla să aibă de traversat 3 sau 4, în anumite zile, a călători în felul acesta devine o nostimă sursă de profit. A doua zi, dis-de-dimineață, un soldat, pe care îl văzusem în ajun la *ripön,* s-a oprit o clipă lângă corturile noastre și ne-a confirmat ceea ce ne spusese șeful său - adică faptul că fusese trimis la *depön* (ofițer superior), la Dirgi, pentru a-i anunța venirea noastră, și că, după toate probabilitățile, soldații și pașapoartele vor fi trimiși, o dată cu el, înaintea noastră.

Ne continuăm drumul și ajungem într-o seară la popasul marcat. Drumurile sunt însemnate cu locuri de oprire, de care

diferitele sate învecinate trebuie să se îngrijească în mod obligatoriu, pe rând, ocupându-se de nevoile călătorilor. Prin aceste pustietăți nu prea există decât oameni care călătoresc cu dreptul de a rechiziționa cerșetorii. Deci în acea seară, nu găsim decât un tânăr, într-un cort negru de nomad. Nimeni nu este prin preajmă pentru a ne aproviziona cu furaje și de-ale gurii, nici pentru a ne păzi animalele etc. Nu-i nimic de făcut. Catârii vor trebui să se mulțumească să pască iarba firavă care crește prin partea locului. Venise deja noaptea, când micul sclav veni să îmi raporteze că sosiseră 7 oameni și se instalaseră în cort. Au fost întrebați dacă sunt însărcinați să se ocupe de îngrijirea locului de popas sau sunt șefii satului; ei au răspuns că nu, că sunt doar niște călători. Sunt suspecți, Afur crede că sunt hoți. Dau târcoale în jurul nostru, băiatul Sönam, care mă servește pe mine, îl prinde pe unul dintre ei și îl aduce cu forța în fața mea. Cine este? El repetă: "Un călător care vine dintr-un loc îndepărtat." Micul sclav se dusese să se asigure dacă au arme: puști nu au deloc, dar fiecare are câte o sabie lungă. Afur și cu mine ne scoatem puștile și revolverele la vedere, suntem înarmați și pregătiți să tragem și el trimite pe doi dintre oamenii noștri, pe Sönam și pe *boy* (alias sclavul) în satul cel mai apropiat să anunțe că hoții se află la popas și să ceară întăriri. Plecaseră de puțină vreme și mă aflam singură în cortul meu, Afur și Luis ve-ghind asupra animalelor, când văd câteva siluete care se opresc lângă mine. Mă întreb dacă, profitând de absența celor doi servitori ai mei, tâlharii nu vor încerca să înceapă jaful, dar îi întreb liniștită: "Cine-i acolo?" Atunci văd cum umbrele se înclină, îngenunchează, împingând înaintea lor o formă neagră, care avea în mijloc ceva alb; aud un murmur: "Viață lungă, viață lungă!" [...] ceea ce este o formulă curentă în acest ținut, fie pentru a implora, fie pentru a mulțumi. "Ce doriți de la mine? - Vă aducem lapte (este bine dacă acesta este lucrul acela alb dintr-o oală neagră), vă aducem furaje și lemne... - Cine sunteți? - Suntem cei însărcinați cu îngrijirea popasului și șefii acestui sat."

Văzând că nu îi masacrez, au prins toți curaj și vorbesc toți

deodată. "Bine, zic eu, sunteți niște oameni răi și niște mincinoși, nu vroiați să ne dați nimic și de aceea ați pretins că sunteți niște străini. Fiți fericiți că eu sunt o persoană religioasă (în tibetană se spune «cineva care face religie» [...]), căci, dacă n-ar fi fost așa, mai mulți dintre voi ar fi fost acum deja morți - ca niște tâlhari." Urările de "viață lungă" reîncep cu și mai multă energie.

[...] Ninge peste hârtia mea în acest moment, scriu aproape de fereastră, cade și grindină, fermecătoare temperatură! Mă aflu într-un cătun minuscul și sordid, la poalele muntelui pe care troneză mănăstirea "Marii Împliniri", care este celebră. Găsim aici o locuință infectă, care este separată de grajd numai printr-un fel de cortină. Eu și Afur trebuie să ne cazăm aici, în timp ce oamenii mei, de cealaltă parte a unui paravan făcut din crengi și din baligă uscată, dorm și pregătesc mâncarea în mijlocul animalelor noastre. Totuși, trebuie să ne oprim o zi aici pentru a vizita templele. Doream să cumpăr de acolo câteva cărți, dar nu există decât instrumentele de tipărit. Dacă vrei cărțile, trebuie să aduci propria hârtie și să îți aștepți rândul la tipărit. Eu nu pot să fac asta. Marele lama din partea locului, un personaj cu renume foarte mare și excesiv de bogat, ne cheamă la el și ne oferă o cină, într-un apartament privat plin cu obiecte prețioase, care stau alături de oale de lapte din fier emailat, de oglinzi de bazar și de un întreg amalgam hidos și vulgar de alte nimicuri. Ne chestionează îndelung despre situația din lume, despre diferitele țări, despre obiceiurile lor. El nu a văzut nimic și nu știe nimic, dar este plin de interes. Îi vorbesc despre colonia noastră din Indochina, țară foarte îndepărtată, și imediat el îmi pune întrebări, cu un interes de traficant, despre relațiile comer-ciale pe care le-ar putea înnoda în această parte a lumii. La plecare, acest om plin de generozitate ne oferă 18 cutii de ceai! Asta înseamnă jumătate din povara consistentă a unui catâr! Noi nu putem transporta acest dar voluminos, refuzăm și acceptăm numai eșarfele de mătase. Mai târziu, spre seară, îmi trimite o carte. Afur îi egalează politețea trimițându-i o pereche de șosete. A doua zi, plecăm spre Dirgi, unde putem ajunge în trei zile. Dar de la lingură la gură este

o adevărată prăpastie. Ni se arată, în treacăt, locul în care, în ajun, tâlharii au furat 27 de catâri și cai și au omorât doi oameni. Fermecătoare impresie pentru continuarea drumului! Însoțitorii noștri, niște negustori, văzând că nu putem ajunge la popasul fixat, propun să ne instalăm corturile într-un loc foarte ierbos, unde animalele vor putea să pască după poftа inimii. Și iată-ne în plină Arcadie fericită, când cerul ne cade în cap. Acest eveniment este anunțat de o muzică îndepărtată, exact ca la operă, apoi de o defilare tot atât de spectaculoasă: doi oameni călare cântă o melodie de fanfară, destul de frumos de altfel și fără note false, există și un purtător de drapel - acest drapel este din mătase vișinie, decorat cu un imens leu heraldic - în spatele acestuia se află un individ corpolent, cu pelerină maronie, urmat de un soldat. Îi privesc și brusc am un presentiment. Acest individ corpolent ne va face probleme. Se oprește aproape de corturile negustorilor apoi unul dintre aceștia vine să îmi ceară, în numele lui, permisiunea de a mă vizita. După ce i-o acord, sosește, prezintă o eșarfă, se așază și începe să vorbească. Este un *gyapön,* se duce la Dzogchen în legătură cu furtul celor 27 de catâri. Vorbește despre ținutul său, pe care eu îl cunosc (este din Shigatze), și apoi pleacă. La câteva clipe după aceea sosește un *ché-ngo* (subofițer care se află în fruntea a 25 de oameni) pe care îl văzusem la Dzogchen, iar acesta ne cere, cu un aer încurcat, să facem cale întoarsă și să așteptăm la Dzogchen să ne sosească pașaportul de la Dirgi. Nu spune lucrurile acestea explicit, dar ne lămurește că nu poate să lase să treacă niște străini fără să îl anunțe pe *depön*-ul din Dirgi, care trebuie să îl informeze dacă străinii respectivi sunt autorizați să treacă. Eu îi răspund că *depön*-ul a fost informat și că a avut timpul să ne trimită de zece ori vorbă să ne oprim, dacă i-ar fi displăcut faptul că mergem să îl vedem și că, întrucât ofițerul *ripön* care are însărcinarea să păzească frontiera ne-a permis să trecem, suntem absolut în regulă. Dar respectul pentru superiori nu prea pare să înflorească în acest ținut. Acest vulgar subofițer, cu siguranță sfătuit de *gyapön,* în întâmpinarea căruia venise, îl disprețuiește pe ofițerul *ripön,* mai mare în grad decât

amândoi, și îl consideră nebun. Pe scurt, cei doi marțafoi se încăpățânează în ideea lor. Mi-am zis că aș putea totuși să trec, în ciuda jumătății lor de duzină de războinici, dar ce se va mai întâmpla oare puțin mai încolo, în acest ținut parcurs în lung și în lat de tâlhari? Se potrivește destul de bine cu moravurile oficiale ale Tibetului ca autoritățile să trimită câțiva dintre acești gentlemen de drumul mare să îi atace pe cei de care nu îndrăznesc să se debaraseze cu mijloace legale. Fără îndoială că nu vor îndrăzni să joace acest joc cu un străin european, dar mă tem puțin pentru Afur, pentru oamenii mei și pentru bagaje. Cântăresc lucrurile și declar că, de vreme ce mă aflu într-un ținut fără lege, unde inferiorii pot să decidă împotriva a ceea ce șeful lor a permis, nu doresc să întârzii mai mult în acest loc, întrucât nu mă simt în siguranță. "Astăzi, zic eu, împotriva dispozițiilor unui *ripön*, un *ché-ngo* îmi barează drumul, mâine poate, un simplu soldat mă va fura și, mai încolo, un *gopa* (șef de sat) mă va bate." Firește, nu cred nici măcar un sfert din ceea ce spun.

Ofițerul *ché-ngo* protestează că un asemenea lucru se va întâmpla, să am numai bunăvoința să mă întorc la Dzogchen și el mă va adăposti, nu în satul acela mizerabil, ci la mănăstire, și îmi va trimite provizii, furaje, servitori etc. Eu nu pot încuviința această cerere. Prea am fost bătută la cap, din diverse direcții, în legătură cu datoria pe care o are fiecare călător alb în Orient, de a impune respectul cuvenit rasei sale și de a nu crea precedente care vor putea dăuna celor care vor veni după el. Există numeroși francezi la Szechuan, foarte aproape de aici, și de vreme ce consulul englez se bucură de dreptul de a parcurge liber această parte din ținutul Kham, eu nu puteam să dau impresia că mă supun, cu un aer vrednic de milă, în fața unei specii de caporal. Dar a merge la Dirgi acum nu mă avantaja deloc, afară de aspectul consultației pe care vroiam să i-o cer medicului din Batang. Dacă treceam acum, probabil că nu voi mai fi lăsată să trec înapoi la întoarcere și deci asta însemna că nu mai aveam acces în Koukou-nor, care constituie, la urma urmei, centrul peregrinărilor mele și se învecinează cu

Turkestanul, cu provincia Kansu și cu Mongolia. Deci am declarat: "De vreme ce, fără ordin de la șefii voștri și chiar în contradicție cu consimțământul lor, voi mă împiedicați să merg la Dirgi, nu mă voi duce, voi părăsi ținutul vostru fără întârziere, dar pe ce drum voi dori eu." După toate acestea trece o noapte. Cu noaptea în cap, trezesc toată tabăra. Ofițerul *ché-ngo* , împreună cu ofițerul *gyapön*, revin să mă implore să mă întorc la Dzogchen, iar eu le râd în nas și le spun că, dacă vor să mă oprească, n-au decât să îi pună pe soldații lor să mă omoare și în felul acesta cadavrul meu va rămâne pe loc.

Auzind acestea, ei scot țipete de spaimă, protestează că nu-mi vor nici un rău și sunt pregătiți să mă servească. Dacă nu vreau să mă duc la Dzogchen, pot să îmi instalez tabăra pe lângă vreun grup de nomazi, iar ei își păstrează oferta de a mă hrăni și de a mă servi gratuit. Dar nu pot să le las impresia că aștept cu umilință ordinele unui funcționar oarecare, cu riscul de a mă vedea alungată din ținut de către acesta. Deci, persist în ceea ce am hotărât: voi ajunge la frontiera pe care o voi alege eu și, firește, o aleg pe cea a Koukou-nor-ului. Această decizie nu le convine deloc celor doi subalterni. Mă duc la Jakyendo, adică în ținutul care se află sub conducerea militară a dușmanului lor cel mai de temut, generalul musulman din Sinin, care tocmai a câștigat o victorie zdrobitoare și teribilă asupra triburilor jefuitoare numite *golok*. [...] Este teribil, cu siguranță, dar pentru cine a trăit pe aici și cunoaște nelegiuirile triburilor *golok* și crimele fără număr de care se fac vinovate, nu este posibil să se lase prea mult înduioșat. Este pălămida îndepărtată dintre holdele rodnice și drumul direct de la Kansu la Jakyendo și către Tibet este acum liber pentru călătorii cinstiți. Atât de liber, încât mandarinul local mă autorizează să mă plimb pe el în lung și în lat, după bunul plac. Frumoasă victorie pentru general! Iată-l acum la frontiera de nord a Tibetului, având în urma lui teritorii pacificate, pe care se poate sprijini, care îi vor furniza proviziile și mijloacele de transport. Situația s-a schimbat. Îți voi explica lucrul acesta mai târziu. Pentru moment, știi deja destul pentru a

înțelege că subalternii aceștia înspăimântați începuseră să se întrebe dacă nu cumva călcaseră în strâchini barându-mi drumul spre Dirgi și Batang și dacă șefii lor nu vor fi supărați pe ei pentru faptul că m-au împins în altă direcție. Așa că amândoi insistau să mă întorc pe unde venisem, ceea ce eu nu voiam în nici un caz, nemaiștiind nici un alt drum direct pentru a ajunge la Koukou-nor, dacă mă trezeam pe drumul de la Tatchienlou. Pe scurt, ridic tabăra și plec pe jos împreună cu Afur, în timp ce băieții sfârșesc de împachetat bagajele. Ofițerul *gyapön* a insistat să păstrez iacii și oamenii de cervoadă care îmi transportă bagajele. El însuși urmează convoiul cu stindardul și cu muzicanții săi, care, din când în când, încearcă o melodie timidă de fanfară: tu-tu tutu. Este destul de comic, dar eu sunt prea întoarsă pe dos pentru a mai putea să râd, iar Afur are o dispoziție de câine bătut. Contemplăm acest cortegiu de departe, luând-o pe alt drum.

În timpul drumului, ne pomenim în plină mlaștină ierboasă și alunec de două ori în mocirla neagră. Trebuie să îmi scot paltonul și cămașa de corp, pe care Afur le va spăla într-un pârâu. Când ajungem, corturile sunt ridicate lângă o tabără de păstori. Prin grija ofițerului *gyapön*, mi s-a adus deja lapte dulce, lapte bătut, unt, brânză și mi se anunță o oaie pentru a doua zi. El crede că îmi înmoaie inima prin aceste ofrande, dar se înșală amarnic. Mă informez. Sunt pe marginea drumului spre Lhassa, care trece prin Jakyendo. Nu trebuie decât să îl urmez, mergând către vest. Le spun băieților: "Mâine, sculatea cu noaptea în cap și plecăm imediat." A doua zi, acest program este îndeplinit întocmai. Cei doi tibetani sosesc cu carnea promisă și mai aduc și niște unt. Împachetăm totul, în ciuda rugăminților reînnoite ale acestora, care încep să aibă un ton patetic: "Mai bine omorâți-ne, exclamă cei doi oameni, șefii noștri ne vor tăia capetele. - Bun, zic eu, prefer să vă las în viață până atunci." După care adaug formula de politețe tibetană: "Ședeți blând" (...) "*Kalé jou den jak*", și, apucându-mi ciomagul, mă pregătesc să mă îndepărtez, dar, prevăzând această mișcare, cei doi vicleni potlogari au dat niște ordine. Și iată-i că mă prind de

mânecile mele lungi, își pun capul pe mâinile mele, ofițerul *gyapön* cel gras plânge de-a binelea, cu lacrimi de crocodil; soldații nu mai cântă din instrumentele lor, nu își mai desfășoară leul heraldic, ci îmi barează drumul, făcându-mi semn cu degetul mare ridicat, ca niște vestale care arată că viața gladiatorului învins trebuie cruțată. Prin aceste părți, acesta este fie un gest de implorare, fie de aprobare. Și toți urlă: "Viață lungă! Viață lungă!" Și ofițerul *gyapön* repetă: "Omorâți-mă, omorâți-mă." Este comic, dar exasperant. Iar dacă tot jucăm teatru, îmi intru în rol și declar: "Aveți soldați (sunt 6 sau 8), spuneți-le să meargă să își caute puștile și trageți în mine din spate în timp ce mă îndepărtez!" Starea de oroare devine generală, șefii își îndepărtează oamenii, care tot mai schelălăie "Viață lungă, viață lungă!", dar cercul rămâne închis înaintea mea. Așa că îmi iau ciomagul, fac cu el morișca în jurul meu, și jap! jap! jap! ei primesc loviturile, dar nu se clintesc. Atunci, mă fac și eu cu desăvârșire machiavelică: "Aduceți-mi revolverul, mă voi omorî, iar crima aceasta va cădea pe capul vostru. Veți suporta consecințele!" Mă îndrept cu nobleță spre cortul meu, unde Afur, liniștit precum Artaban, continuă să împacheteze, prevăzând sfârșitul acestei comedii și având încredere în abilitatea mea, dar micul sclav înspăimântat mi-o ia înainte, pune mâna pe toate armele și fuge cu ele să le ascundă... Inocentul de el, suflet mic și bun! Iminenta mea sinucidere nu mă împiedică să mai distribui câteva scatoalce, dintre care ofițerul *chén-go* primește o porție generoasă. Dar rezistența lor se apropie de punctul-limită. Acești oameni știu că un cadavru de europeancă ar fi ceva greu de digerat... "Plecați liniștită, vă rog", zice ofițerul *gyapön*. Mă îndepărtez singură, cu ciomagul în mână, din care mi-a rămas doar o jumătate. Mă duc. Toată această gimnastică mi-a tulburat digestia dejunului și trebuie să mă opresc ca să beau, din căușul palmei, apă dintr-un torent... Poezia!

După toate acestea, remarc un om care mă urmărește. Să fie vreun spion?... Ajunsă la un stei masiv de stâncă, mă pregătesc să urc pe el și, de pe acest piedestal, să schițez anumite gesturi caba-

listice, destinate să îl înspăimânte pe urmăritorul meu, dar nu mai este nevoie să fac asta, căci îl recunosc în acesta pe micuțul meu *boy*. Sosește, râde și mă admiră cu voce tare: "Oh, prețioasă reverendă, ce bine i-ați mai altoit! Ciomagul dumneavoastră s-a frânt în două!"

Mă informează că oamenii mei mă urmează. Cinci iaci, care îmi cară bagajele, trei oameni de corvoadă, patru soldați de escortă și alți doi oameni îi însoțesc. Drumețim astfel, micuțul *boy* și eu, până la un loc în care valea se bifurcă. Atunci, foarte departe, pe drumul pe care trebuie să îl urmăm, el îmi semnalează o linie închisă la culoare, care aleargă cu rapiditate: niște călăreți. Ca să poată să meargă atât de repede, trebuie să nu care după ei animale de povară, iar în acest ținut numai tâlharii nu transportă bagaje. Sunt niște hoți, conchide băiatul. Am și eu cam aceeași impresie și, dacă mă îndoiesc, este mai bine să îi avertizez pe cei care vin fără grijă în urma noastră. Este drept că i-am cam ciomăgit, dar, lăsând asta la o parte, nu le vreau deloc răul. Deci facem cale întoarsă și, îndată ce zăresc mica mea caravană, îmi agit mânecile, semnalizându-le să vină repede la mine. Sönam și doi soldați aleargă în galop. Le explic ce am văzut noi și, aproape imediat, un călăreț se ivește pe o creastă învecinată. Soldații strigă după el, el nu răspunde și se îndepărtează liniștit. Este un hoț, declară oamenii, dar nu fac nici un gest de a porni în urmărirea lui sau în căutarea tovarășilor săi. Urmează apoi o discuție despre drumul pe care trebuie să îl urmez. Căpeteniile au insistat să mă determine să mă îndrept spre valea din nord. Eu știu, de pe hartă, că este întretăiată de stepe pustii, în timp ce drumul din sud trece printre sate și, în împrejurările actuale, prefer să mă aflu într-un ținut locuit. Deci declar că o voi apuca pe drumul din sud, la care, bineînțeles, cei doi civili din escortă anunță că ei nu mă mai pot însoți în continuare și că ei trebuie să meargă să raporteze întâmplarea. Călătorie sprâncenată! Cei patru soldați rămân. După asta, sosește o caravană mare de negustori din Lhassa, iar soldații pretind imediat că de fapt aceștia sunt călăreții pe care i-am zărit noi. Eu nu cred o iotă. Aceștia merg la pas și nu sunt în

total decât șapte sau opt și au numeroase vite de povară. Mă gândesc că hoții pe ei îi pândeau și au fost tulburați de venirea noastră concomitentă. Patru soldați, doi nomazi și doi dintre băieții mei bine înarmați, plus negustorii din Lhassa, înarmați și ei, nu le-ar prilejui hoților o aventură prea ușoară; și au ales, în consecință, să spele putina printre două creste muntoase. Noi ne continuăm drumul în liniște, culcându-ne când la țărani, când la căpetenii. Un mic rege local ne invită la cină, îmi face cadou un covor și multe provizii. Soldații îmi fac toate serviciile posibile, schimbăm escorta la jumătatea drumului, la Dolma, unde întâlnim, unică notă discordantă, un *ché-ngo,* care începe prin a fi nepoliticos și pe care Afur îl pune la punct, îmbătoșându-se, în ciuda taliei minuscule, și protestând că un cetățean al unei țări mari precum a lui are dreptul la tot respectul. Deja se crede francez sau american! După ce domnul cutare și-a cerut scuze, totul merge bine și călătoria continuă, destul de monoton, până la fruntariile teritoriului tibetan. Acolo există o *terra incognita,* unde escorta noastră nu îndrăznește să se aventureze. Ne părăsește, după ce s-a asigurat că oamenii de corvoadă și animalele de povară pleacă împreună cu noi. Această zi de drum ne plimbă pe la o mare altitudine, printre pășuni pe care se ridică numeroase corturi negre de păstori. Afur, pe jumătate în glumă, îi zice lui Sönam și micului *boy:* "Rușine să vă fie, dacă, trecând noi prin mijlocul atâtor turme, nu bem lapte și nu mâncăm brânză!" Cei doi coate-goale interpretează ordinul în felul lor, își mână catârii în galop și vizitează unul după altul toate corturile. La o oră după aceea, ne ajung din urmă. Sunt încărcați cu unt, au cel puțin zece kilograme; în mâneci au brânză... o razie pe cinste. "Ce le-ați spus?" Sönam răspunde: "Am spus: căpetenia mea, care înaintează pe drumul de colo, mănâncă unt, aduceți fiecare câte o bucată și, atunci când nu se grăbeau să facă asta, le arătam pușca."

Băgăm untul în saci și cei doi nebuni pleacă din nou, pentru că au zărit alte corturi. După care cerul se înnegurează și deodată o furtună cu grindină se năpustește asupra noastră. Catârul meu se învârte în loc, zăpăcit, eu nu mai văd nimic în fața ochilor. Brusc,

începe să înghețe. Pelerina mea de ploaie, pe care mi-am pus-o cu greu în mijlocul urgiei, înțepenește pe mine.

Îi strigăm pe oamenii de corvoadă, strângem catârii și iacii grămadă, cu spatele împotriva vântului. Luis mă trage într-un cort negru și imediat pune să mi se fiarbă lapte pentru băut.

După ce trece vijelia, ne reluăm drumul, dar Sönam și micuțul *boy* sunt de negăsit, fluierăm după ei (avem niște fluiere puternice marinărești), dar fără nici un rezultat, până ce la multă vreme după aceea, cei doi băieți se fac văzuți în depărtare. De data aceasta, s-au comportat întocmai ca niște adevărați jefuitori. Obținuseră o nouă avalanșă de unt și, întrucât nu știau cum să îl transporte, au luat și niște saci buni de piele. De asemenea, au furat niște piei de capre să facă din ele covoare. Fapta aceasta nu îi va ruina pe nomazi, dar procedeul este mizerabil. De altfel, au întâmpinat și rezistență. Un bătrân i-a incitat pe oameni, zicându-le să nu le dea nimic. Cei doi servitori ai mei s-au bătut și, cu imprudență, au pretins că vor duce pe toată lumea la șeful local, al cărui cort alb se afla în vecinătate. Și astfel au obținut și scuze, și dublarea ofrandelor. S-au dus de-a binelea la acea căpetenie și i-au pretins și acesteia contribuția, iar imperturbabila lor îndrăzneală a avut succes din plin; aceasta a strâns pentru ei câte o bucată de unt de la fiecare cort. Râdem cu toții, căci moralitatea variază de la țară la țară și nimeni nu vede nici un rău, în ținutul acesta, într-o glumă de acest soi. Micul *boy* radiază de fericire. Simpatică sămânță de tâlhar, băiețelul acesta mărunt. Este foarte drăguț, de altfel, aproape simpatic, și îmi doresc foarte mult să rămână cu mine.

Încă o zi de drum și ajungem la Jakyendo. Locuința noastră, una dintre cele mai bune dintre câte sunt disponibile, este liniștită, dar deloc confortabilă. Mandarinul local este un om cu carte, extrem de amabil, care m-a primit cum nu se mai poate mai bine și mi-a făcut câteva daruri remarcabile, sub formă de provizii, du ă obiceiul ținutului.

Și acum, ce urmează? Semn de întrebare imens. Octombrie vine peste câteva zile și, întrucât altitudinea medie înconjurătoare

este de mai bine de 4.000 de metri, ghicești ușor că iarna de aici nu se poate deloc compara cu cea din Tunis sau din Bône și nu există alt combustibil în regiune în afară de balega de iac.

Nu există decât un singur oraș mai apropiat: Lhassa. Am putea, la nevoie, să ajungem acolo într-o lună. Dar, după tot ce s-a petrecut în ultima vreme, cred că este preferabil să nu o reluăm prea prompt cu autoritățile tibetane. A traversa Koukou-nor-ul în acest anotimp este o întreprindere riscantă. Probabil voi reuși, totuși, dar este oare înțelept, la vârsta mea, să suport nopți de 20° sub zero și temperaturile încă și mai joase care vor veni, atunci când n-am drept adăpost, pentru fiecare noapte, decât un cort? Nu văd nici o altă posibilitate, decât să iernez undeva. Perspectiva îmi displace. Nici un adăpost bun nu este de găsit, mâncarea este puțin consistentă, săracă și destul de costisitoare (exceptând carnea, care este ieftină, chiar și la cota de schimb de 10 F pentru un taël, căci o oaie întreagă valorează în jur de 15 F).

Nu departe de Jakyendo, este un loc numit Lab; acolo locuiește un mare lama pe care îl cunosc. Din punct de vedere intelectual și spiritual este un biet sir. Este foarte bogat, se ocupă de comerț și, împotriva regulii ordinului său, este căsătorit. Soția lui i-a adus pe lume un fiu acum câteva luni. O cunosc, a venit să mă viziteze la Kum-Bum și, cu toate că nu l-am văzut niciodată pe lama în carne și oase, am schimbat mai multe scrisori. I-am trimis medicamente, iar el mi-a făcut, ca și lui Afur, care l-a vizitat, cadouri destul de frumoase, invitându-mă să mă duc să îl văd. Nenorocirea este că tocmai acum el și soția lui sunt absenți, dar trebuie să se întoarcă acasă peste puțină vreme, iar mandarinul mi-a spus că îi va scrie intendentului lor să mă primească bine și să mă cazeze. În lipsă de altceva mai bun, vom încerca deci să iernăm în această mănăstire, dacă ni se acordă folosința unei căsuțe convenabile. [...]

Această scrisoare va pleca de aici pe data de 5 a celei de-a noua luni chinezești (5 octombrie). Nu va ajunge la Sinin înainte de 5 noiembrie și nu va fi la Pekin înainte să treacă o lună, să zicem pe

6 decembrie. După care mai numără două luni până ajunge la tine, adică pe la începutul lui februarie 1922. [...]

25 septembrie 1921. Am avut un fel de atac de gripă, care, din fericire, nu a durat prea mult. În mijlocul nopții, m-a cuprins o febră violentă, a trebuit să îi trezesc pe Afur și pe băieți pentru a reaprinde focul și pentru a-mi face un ceai, ardeam toată și dârdâiam în același timp. Am luat imediat un comprimat dintr-un medicament nou, "Novamidon", primit de la farmacia franceză din Pekin, și care fusese foarte eficace la Afur într-o situație asemănătoare. Efectul a fost și de această dată foarte bun, am mai luat un comprimat a doua zi. Pe scurt, febra a cedat. În total, nu am fost bolnavă decât trei zile, ceea ce m-a făcut să simt și mai puternic lipsa de confort a locuinței mele, căreia am fost obligată să îi las fereastra deschisă, indiferent de vremea de afară, ca să nu rămân pe întuneric. În plus, îndată ce vine seara trebuie să țin și ușa deschisă, ceea ce creează un curent de aer violent, căci altminteri lumina ar trebui să fie aprinsă de foarte devreme, iar la Jakyendo nu există nici lampă, nici ulei pentru iluminat. Se aprinde doar o lampă minusculă de altar, un pic de bumbac cufundat în unt, sau o lumânare: acestea sunt foarte scumpe, trei pachete - de câte șase lumânări fiecare - costă aproape un taël, adică 10 F. Oamenii mei sunt cazați ca niște câini de pripas. Trebuie să ne mutăm de aici înainte de venirea marilor friguri. Afur a plecat în această dimineață la Lab să vadă dacă poate găsi un adăpost, dar, cum lama lipsește, lucrul acesta pare dificil. Am ajuns să ne gândim să cumpărăm un cort mare și negru de nomad și să trăim în el, într-un ungher adăpostit de munte. Micile noastre corturi nu ar suporta zăpada care va cădea, dar le-am putea folosi în calitate de compartimente interioare, pe sub cortul cel negru. Este o perspectivă destul de mizerabilă, deși, construind o sobă de pământ, așa cum fac păstorii, poți să te aranjezi destul de bine, la căldură, în aceste corturi de lână. Toate vârfurile învecinate sunt albe. De câteva zile este un timp execrabil, furtună cu grindină, vijelie cu ploaie scurtă, prispa din fața ușii s-a transformat într-o mocirlă plină de noroi. Unde este căsuța

mea drăguță din Kum-Bum? Oamenii din Jakyendo trăiesc într-o mizerie de nedescris. Closetele, sau curțile rezervate acestui scop, care se întâlnesc în alte părți, aici nu există. [...]

Jakyendo, 1 octombrie 1921

Prea-scumpule, în măsura în care lucrurile din această lume pot fi sigure, este sigur că vom părăsi Jakyendo poimâine și vom porni la drum în plină stepă. Ce se va întâmpla după aceea?... "Numai zeii o știu... și poate că nici ei", cum zice un ritm antic din *Rig-Veda*, al cărui autor era, cu siguranță, un înțelept. După câte se pare, marile zăpezi vor mai întârzia încă vreo lună, cu toate că Afur, traversând o trecătoare, pe drumul spre Lab, s-a trezit în zăpadă până la jumătatea gambei. Suntem cu toții enervați și am prefera mai degrabă aventura sub cort decât sejurul prelungit în nu știu ce coșmelie infectă, unde este un frig cumplit și unde îți picură apă în creștet ori de câte ori acoperișul este umed. În zilele din urmă am avut probleme destul de serioase cu inima, așa încât nu mai puteam dormi noaptea decât foarte puțin, dar am convingerea că starea aceasta nu s-a datorat nici altitudinii, nici vreunei boli reale, așa cred eu. Plictiseala plus cele cincisprezece zile petrecute într-o locuință proastă au fost, zic eu, singura cauză, iar aerul curat mă va pune pe picioare, cu toate că excursia promite să fie dificilă. Întrucât trebuie să ne deplasăm repede, nu putem încărca prea multe bagaje și, în consecință, hrana nu ne va fi deloc nici variată, nici abundentă, dar n-are nimic, ne vom descurca noi. Socotim că vom ajunge, cam prin primele zile ale lui decembrie, la niște tabere mongole aflate în sud-estul Turkestanului chinezesc și că vom putea închiria acolo o iurtă sau două (sunt acele corturi rotunde acoperite cu fetru), înăuntrul cărora este foarte cald și unde te poți simți mult mai bine decât într-o cocioabă de țară. Cine știe, poate soarta ne va permite chiar să ne umplem zilele de iarnă într-un mod mai bun. Dar lucrul acesta nu poate fi prevăzut de acum. [...]

Jakyendo (alias Cherku)
Kouokou-nor, 30 noiembrie 1921

[...] Văzând că vine iarna și presimțind bine că îmi va fi imposibil să traversez imensele stepe ale Koukou-nor-ului în timpul sezonului rece, hotărâsem să ajung întâi la Batang, după care să mă duc la Yunnanfou sau într-alt loc cu un climat ceva mai temperat din Yunnan, pentru a petrece iarna. Fiind înșelată de informațiile false răspândite prin jurnalele englezești din Shanghai și prin alte căi, am crezut că îmi va fi ușor să traversez, dacă îmi dezvălui identitatea, fâșia de teritoriu cucerită în Szechuan de către tibetanii din Lhassa. Am pătruns cu ușurință, având consimțământul ofițerului însărcinat cu paza frontierei, apoi, după o săptămână de călătorie, am fost oprită de către un ofițer inferior în grad celui care mă lăsase să trec. Acesta voia să mă oblige să aștept ordinele pe care le va primi de la doi din șefii săi, din care unul locuia foarte departe de locul în care mă găseam eu. Am refuzat să aștept, în pofida ofertei care mi s-a făcut de a mi se asigura hrana, a mea și a animalelor etc. și după o ceartă destul de aprinsă, am obținut o escortă care să mă însoțească până la Jakyendo; locuința pentru mine și furajele pentru animale, plus diverse provizii, îmi erau furnizate gratuit pe tot parcursul călătoriei. Speram că îl voi găsi acasă pe un mare lama pe care îl cunoșteam, a cărui reședință se află aproape de Cherku, și să mă odihnesc la el. Dar lama și soția sa erau absenți. Primul din ei este încă la Sinin și, fără îndoială, nu se va întoarce decât la primăvară, ia soția lui este împreună cu pruncul ei la niște prieteni, dincolo de două lanțuri de munți, acoperiți cu zăpadă în acest anotimp. Jakyendo-Cherku este un târgușor mizerabil, situat la mai bine de 4.000 de metri altitudine, în pragul singurătăților imense, care se întind la nord, până în Mongolia și Turkestan, iar la vest până la frontiera afgană. Nu există decât puțin pământ cultivat, la câțiva kilometri în jurul localității Cherku, apoi se întinde deșertul de iarbă, presărat cu lacuri albastre și întretăiat de munți.

Alimentele sunt deci rare și scumpe. Combustibilul lipsește, abia obții, și asta cu greu, baligă de iac uscată pentru a face focul pentru prepararea hranei. Frigul, cred că nu ar mai fi nevoie să îți spun, este pătrunzător la această altitudine. Banii mi s-au terminat, îmi mai rămăsese o bară de aur, care valorează aproximativ 300 de taëli (plătiți cu 348 de taëli la Lanchow) și șapte catâri. Dar aurul era imposibil de schimbat în acest sătuc, iar pentru catâri nu găseam deloc cumpărători, piața fiind copleșită de sutele de animale aduse ca pradă de război de trupele care au învins populația *golok*. Situația mea nu era deloc veselă. Am hotărât să încerc traversarea stepelor pentru a ajunge într-un loc mai civilizat. Întrucât bagajul nostru se ușurase până la a ne lipsi chiar strictul necesar, am încărcat catârii cu grăunțe pentru alimentația lor și am plecat cu toții pe jos. După vreo zece zile grele, dar suportabile, am ajuns pe niște platouri înalte și am pierdut drumul din cauza unor viscole care au învolburat zăpada. Apoi, trebuind să traversăm trecători aflate la înălțime și mai mare, ne-am aflat cu adevărat în pericol. Unui cal i-a înghețat un picior, iar nasul meu a suferit un accident de același gen. Din fericire, am scăpat amândoi doar cu o alterare superficială a pielii, destul de dureroasă, dar care ne-a lăsat intacți după vindecare. Stratul de zăpadă în anumite locuri ne ajungea până la brâu. A trebuit să poruncesc să ne întoarcem, iar întoarcerea, te asigur, a fost suficient de pitorească, dar și de anevoioasă. Ne găseam absolut singuri, în mijlocul imensității albe; lupi mari și gri veneau cu regularitate să dea târcoale în jurul nostru. Cred că aș fi putut să îmblânzesc unul, doar dându-i hrană. Dar noi vegheam pe timpul nopții, cu pușca în mână, temându-ne ca animalele acestea înfometate să nu se năpustească asupra catârilor. Existau de asemenea urși, din mica rasă care crește în acest ținut, și turme de capre sălbatice și de măgari sălbatici numiți *kyang*, care sunt tot atât de mari ca niște catâri voinici. Întorși înapoi la Cherku, Afur a căutat o locuință și am găsit trei camere și un hangar într-o casă mai puțin murdară decât locuiserm anterior. Trebuia să ne resemnăm cu petrecerea iernii acolo. Cu multă perseverență, am reușit să îmi procur

un pic de cărbune de lemn adus de departe, ceea ce îmi permite să țin un lighean cu cărbuni în camera mea și să atenuez un pic frigul. [...]

Te rog să continui să păstrezi acele scrisori ale mele în care îți dau amănunte despre călătoria pe care o fac, ele vor fi niște note utile pentru cartea mea.

Jakyendo (Cherku), 28, ianuarie 1922

Vei primi, fără îndoială, după aceasta, o lungă scrisoare datată 14 ianuarie, care va fi pusă la poștă la Sinin de către misionarul belgian, R.P. Schram. Îi va fi dusă prin curierul pe care comandantul din Jakyendo îl trimite la generalul Ma, care locuiește la Sinin. Sper că va ajunge la tine așa cum trebuie, la timp. Ieri, un om din Taou, care revine din Lhassa și se întoarce acum acasă, a venit să mă vadă și s-a oferit să îmi ducă scrisorile, dacă doresc. O va lua deci pe aceasta și o va duce la R.P. Davenac la Taou, care o va expedia prin Tatchienlou.

Jakyendo, 14 ianuarie 1922

Iată-ne la jumătatea lui ianuarie și, cu toate că temperatura este mult mai scăzută decât cea din lunile precedente, eu consider că iarna s-a terminat și mă pregătesc de plecare. Am fost foarte favorizați. Iarna a fost extrem de blândă pentru altitudinea la care ne găsim. Am reușit să o scot la capăt cu ajutorul unui lighean minuscul cu cărbuni care menținea în camera mea o temperatură între +3° și +5° în timpul zilei. Este adevărat că se află cu fața către soare și că acesta este foarte puternic în acest ținut. Pe timpul nopții, bineînțeles, îngheață în cameră, dar nu a scăzut niciodată chiar la -10°. Deci nu am suferit. Oamenii mei sunt sănătoși - din fericire, și eu sunt la fel - reacționează împotriva frigului și a căldurii și se

adaptează. De la întoarcerea din excursia mea nefericită de-a lungul zăpezilor, ne-am bucurat, la Cherku, de o vreme uscată, de un cer invariabil albastru și de un soare radios. De la 1 ianuarie a nins de două sau de trei ori, dar nu prea tare, iar zăpada s-a topit în vale, dar munții rămân albi de la zăpezile căzute în octombrie și toate trecătorile învecinate sunt greu de trecut. Tot din ianuarie, vântul a început să bată și suflă vijelios în fiecare după-amiază, ridicând trombe de praf. Toate marile râuri pe care le-am traversat venind încoace sunt înghețate de multă vreme, dar cele două mici cursuri de apă, care se întâlnesc în fața localității Cherku, își rostogolesc în continuare apele lor limpezi. Oamenii din partea locului spun că nu îngheață niciodată, pentru că apa este sărată. Cantitatea de sare trebuie să fie minimă, căci noi folosim, ca mai toată lumea, apă din ele pentru prepararea mâncărurilor și nu simțim nici un gust special.

Am mai vândut unul din catâri, pe cel mai bătrân. Ți-am spus că în privința asta nu puteam spera nici un profit aici. Pur și simplu, mi-am recuperat prețul de cumpărare, plus patru taëli beneficiu. Este insignifiant, dar n-am pierdut nimic, ba dimpotrivă. Și iată-mi cavaleria redusă, prin urmare, la 5 din 8 animale, câte avea la plecare. [...]

Astăzi vreau să adaug ceva. În atmosferă planează zvonuri de război. Atacarea chinezilor de către tibetani sau invers. Rușii coboară dinspre Mongolia, se aliază cu musulmanii din Turkestan și se răspândesc cine știe pe unde?... Am aflat, în această dimineață, că generalul din Sinin a ridicat contribuțiile pentru armamente și circulă un vag zvon în privința unui marș al unei căpetenii de o naționalitate îndoielnică - nici chinez, nici tibetan, nici mongol - cu numeroși soldați. Pe scurt, ar putea foarte bine să aibă loc o încăierare și, cu toate că stepele sunt destul de vaste pentru a putea să eviți niște armate care nu au nici pe departe amploarea armatelor noastre, trebuie să te gândești dinainte și la aventurile posibile. Una dintre acestea ar putea să fie dislocarea micului meu grup de oameni. Presupunând că, dintr-un motiv oarecare, Afur se găsește

separat de mine, nu reușește să îmi dea de urmă sau este împiedicat să vină la mine, *dacă îți scrie, indiferent de unde, pentru a-ți solicita ajutorul, nu îl lăsa în încurcătură.* Este descurcăreț și ar reuși până la urmă să mă regăsească la Pekin, dar până atunci s-ar putea să se scurgă vreme îndelungată. Nu trebuie să îl lași să moară de foame. În curând se vor împlini opt ani de când mă servește, am încetat să îl consider un servitor, cu atât mai mult cu cât nu primește nici un salariu. Este decis să rămână cu mine atât cât voi trăi, dacă vreau, iar eu, la rândul meu, m-am atașat de acest băiețandru, care mi-a făcut nenumărate servicii și mi-a dat multe dovezi de dezinteres și devotament. Vei fi, sunt sigură, foarte mulțumit de el când îl vei cunoaște. Nu este deloc rău, pentru niște oameni de vârsta noastră, să aibă în casa lor pe cineva care nu este un mercenar și care poate să le supravegheze casa și să le facă toate serviciile cerute de situație. Cu siguranță, micuțul nu este un servitor. Nici nu a fost crescut pentru așa ceva, este un semicultivat, în maniera ținutului său, și un gentleman în maniera Tibetului, dar, când împrejurările o cer, știe să prepare pâine, să frigă o bucată de carne, să spele rufe, să vopsească tâmplăria, să confecționeze veșminte, să folosească rindeaua și fierăstrăul. În vremuri liniștite, preferă, evident, munca sa de secretar și să mă ajute la traduceri. Aparține unui ordin religios și trăiește cast, ca un călugăr, conform jurământului de celibat, și sper că va continua astfel. Nu mă părăsește niciodată decât pentru drumurile indispensabile și aproape că nici nu îmi dau seama că acest nod de om mititel, care se îmbracă în rochii asemănătoare cu ale mele, nu este o fată. Deci, dacă îți va scrie, să nu te dai în lături să-l ajuți, îți voi fi foarte recunoscătoare pentru asta și voi fi foarte necăjită dacă i se întâmplă vreun rău într-o călătorie întreprinsă din cauza mea. [...]

2 februarie 1922. Sărbătorile de anul nou s-au terminat. Nu au fost prea grozave în văgăuna asta. Totuși, am văzut niște dansuri frumoase în mănăstirea din partea locului. De data aceasta soarele scânteia, ceea ce a conferit strălucire scenei. Dansatorii erau îndrăciți, se răsuceau și făceau piruete de-a dreptul năucitoare, cos-

tumele lor, fără a fi la fel de bogate precum cele din Kum-Bum, erau totuși foarte frumoase. După asta nu a mai fost nimic de văzut, afară de niște bieți actori locali. Am intrat pentru cinci minute în curtea casei în care jucau și mi-a fost de ajuns. [...]

Jakyendo, spre 22 mai 1922

Probabil că ai primit deja, chiar cu ceva vreme în urmă, un bilet laconic pe care eu l-am încredințat unui călător danez, aflat în trecere pe aici care vroia să se întoarcă la Shanghai, unde își are reședința, pe drumul spre Tatchienlou, pe care eu l-am străbătut anul trecut. Bietul domn, ghinionist, s-a izbit de împotrivirea unor tibetani care i-au barat drumul și a fost obligat să se întoarcă la Sinin (două luni de călătorie prin stepă), de unde va trebui să traverseze trei provincii chineze (deci încă minimum două luni întregi) înainte să se întoarcă acasă, în vreme ce pe drumul spre Tatchienlou ar fi putut să ajungă în șase săptămâni. Îți voi povesti mai târziu odiseea fantastică a acestui nefericit care a cheltuit 14.000 $ ca să nu vadă mai nimic și să îndure chinuri de toate felurile.

Un imam, care oficiază pentru ofițerii și soldații musulmani, tocmai l-a informat pe Afur-Yongden că un curier militar va pleca mâine la Sinin; sper că informația este exactă și profit ca să îți scriu.

Voi pleca eu însămi la drum cu direcția Sinin peste vreo cincisprezece zile. Te vei mira, fără îndoială, de această întoarcere spre vechea mea reședință. Nu este câtuși de puțin voită, dar nu mai văd decât acest mijloc pentru a scăpa de Jakyendo. Numai o caravană numeroasă, sau mai degrabă o expediție, poate să traverseze stepa de-a curmezișul pentru a ajunge în Turkestan, mie îmi lipsesc mijloacele pentru așa ceva. De fapt, am mai încercat deja un alt drum și îți voi povesti în amănunt, într-o altă scrisoare, ce am pățit. Cred că vei simți o oarecare admirație pentru vitejia mea. Am mers

vreme de 44 de zile avându-l cu mine doar pe unul din servitorii mei, am traversat o duzină de trecători, unde zăpada ne ajungea până la genunchi, m-am culcat, pe ger, în niște scobituri de stânci, ca o femeie preistorică, fără să am mâncare, cu picioarele aproape goale, tălpile subțiri ale mocasinilor mei fiind uzate de pietrele drumului. Vroiam să ieșim din stepele fără sfârșit, să ajungem într-o provincie chinezească aflată mai la sud, și, după aceea, să urcăm spre nord pe un drum paralel cu cel pe care l-am parcurs anul trecut. Afur (ia aminte că se numește Albert în prezent, este un nume mai decent în lumea civilizată), deci Albert, care contase pe inteligența sa și pe imbecilitatea celuilalt, s-a lăsat oprit de o căpetenie tibetană, care îl pândea pe călătorul danez. Acesta s-a încăpățânat să îi bareze drumul și, în mod necesar, eu nu-l puteam lăsa singur, în mijlocul stepei, cu bagajele mele. Deci am făcut cale întoarsă, pe socoteala tibetanilor, care mi-au dat cai, alimente, servitori și chiar o mică sumă de bani, pe care eu am pus mâna fără nici o rușine, conformându-mă obiceiurilor ținutului. Vroiam să pornesc din nou la drum imediat, dar comandantul musulman m-a implorat aproape să nu fac așa ceva, descriindu-mi condițiile hibernale ale regiunilor pe care trebuia să le traversez. Animalele mele vor muri, zicea el, în lipsă de iarbă de păscut, ne vom împotmoli în zăpadă din cauza viscolelor etc. Deoarece mă informasem și eu și descrierea era în concordanță cu ceea ce văzusem eu însămi, am înțeles că sfaturile sale erau întemeiate și erau făcute cu bune intenții, și m-am resemnat, cu toate că tare mult împotriva dorinței mele, să mai aștept. [...] Această hibernare prelungită m-a costat scump și mi-a consumat un timp considerabil. Toate planurile mele au fost bulversate. Când spun că mă întorc la Sinin, nu vreau să spun că mă duc să mă instalez acolo, poate chiar mă voi mulțumi să îl trimit pe Albert să caute bagajele pe care le-am depozitat acolo și, imediat după aceea, voi pleca spre Kanchow, la nord de Kansu, pe marele drum carosabil care duce de la Pekin la Kashyar și de acolo la Samarkand, în Turkestanul rusesc, de unde pornește calea ferată spre Baku, care îmi permite să ajung la Paris fără să traversez

marea, afară de traversarea unui mic colț din Marea Caspică. În ceea ce mă privește, eu nu am deloc chef nici de Baku, nici de Samarkand. De la Kanchow, intenționez să merg la Suchow, apoi la Ansifou. Aproape de acest din urmă oraș se află oaza Tunghuan, unde a fost în misiune Pelliot și a vizitat templul-grotă al celor o mie de *Buddha*. Toată această regiune din Kansu, care se învecinează cu Sinkiang-ul (Turkestanul chinez) este, ca și Turkestanul chinez însuși, o succesiune de oaze presărate printre imensități deșertice. Odinioară, această oază era fertilă și se stabilise acolo un important regat budist, așa cum dovedesc numeroasele ruine care se găsesc în toate părțile, cărțile și obiectele diverse găsite în timpul săpăturilor etc. Este un ținut foarte îndepărtat de coastă și, dacă nu îl vizitez acum, când mă aflu în apropiere, este sigur că nu îl voi vedea niciodată. Nu pot să îmi fac planuri noi înainte de a fi terminat traversarea Koukou-nor-ului, pentru că nu știu exact cât timp îmi va lua. În timpul drumului, mă voi duce la izvoarele fluviului Galben, într-un ținut pustiu unde există lacuri mari, la o altitudine de aproximativ 4.700 de metri. Trebuie să cumpărăm niște iaci care să ne poarte proviziile în timpul acestei lungi călătorii. Este bine să ne pregătim cu provizii pentru trei luni, sau cel puțin două luni și jumătate, și vor fi destul de grele, căci aerul ținutului este pătrunzător și face poftă de mâncare și noi, toți patru, suntem niște mâncăi respectabili. Poate că exact asta ne ferește de boli. Acești iaci vor trebui să fie revânduți la Dakar, primul oraș în care vom ajunge ieșind din Koukou-nor. La Sinkiang aceste animale nu pot trăi. Toate transporturile se fac cu ajutorul cămilelor. [...]

[...] Ultima mea excursie care, în total, a durat două luni a fost în parte foarte dură, dar extrem de interesantă și am strâns cu această ocazie materiale care vor fi cu siguranță pline de savoare atunci când voi publica unele lucruri despre acest subiect. Ținutul este și el foarte frumos și nu am ce să regret pentru că l-am vizitat. Am mai găsit câteva cărți de adăugat la colecția mea de cărți tibetane care este deja destul de rotunjoară. [...]

25 mai 1922. Vremea, care era frumoasă acum două luni, s-a stricat de vreo cincisprezece zile. Plouă cu găleata la Jakyendo, care se află la limita zonei cu multe ploi. La treizeci de metri mai sus ninge și valea este din nou înconjurată de o centură albă. Eu rămăsesem sub cortul meu în împrejurimile satului, dar timpul urât m-a determinat să mă întorc în casa pe care am ocupat-o în timpul iernii. Aștept întoarcerea băiatului, pe care l-am trimis la Dirgi cu trei catâri. Va fi aici, cred eu, peste o săptămână și voi pleca imediat după aceea. O problemă foarte supărătoare este cea a monedei. Ceea ce vând eu aici mi se plătește în rupii de Szechuan, singurele care circulă în Kham și sunt acceptate peste tot în Tibet, dar nicăieri în altă parte. M-am gândit să topesc ceea ce nu îmi trebuie aici pentru a-mi fi de folos ulterior sub formă de lingouri la Kansu, dar se pare că argintul acestor rupii este de foarte proastă calitate, înțeleg că este amestecat cu o cantitate considerabilă de aliaj. Dacă ar trebui să elimin o parte din acesta, pierderea ar fi considerabilă. Am primit noi oferte de cumpărare pentru aurul meu, dar acum ezit să îl dau pe aceste rupii care mă amenință cu perspectiva unei pierderi serioase. Aurul meu este excelent și este garantat 95% aur fin. Dar habar nu am cât mai poate să fie cursul acestui metal la Kansu la ora actuală. Poate că la Sinkiang, unde hârtie este din abundență și metalul atât de rar, de când comerțul cu rușii este în suferință, voi găsi un preț avantajos. [...]

[...] Vom avea de făcut câteva cheltuieli pentru haine. Suntem îmbrăcați în zdrențe, eu și Albert, asta nu are prea mare importanță în mijlocul stepelor, dar nu ne putem arăta astfel în locuri în care vom întâlni funcționari chinezi sau europeni. Din fericire, am lăsat la Sinin un cufăr cu rochii vechi, aduse din Tunis, care, cu puține modificări, mi se vor potrivi foarte bine. Dar, oricât de mici ar fi, aceasta înseamnă totuși niște cheltuieli. Ba chiar, îți mărturisesc, tocmai m-am lăsat ispitită de dorința de a avea anumite lucruri cărora le duc dorul de multă vreme. Comand, prin același curier, 2 livre de cafea, 2 livre de cacao și 2 livre de ceai de Ceylon. Am fost atât de mult privați de toate cele la Jakyendo, și încă și mai

mult în timpul ultimei mele excursii, încât o nimica toată de lux ni se va părea un deliciu paradisiac. Totuși mă simt bine, dar am devenit excesiv de slabă, asta nu are nici o importanță, diger bine, reumatismele și criza de enterocolită, care mă supărau când am plecat, au dispărut ca prin farmec încă din primele zile de mers.

Dacă iarna mă împiedică de tot să ajung în Mongolia traversând deșerturile și dacă nu mă decid să petrec iarna în Turkestan, mă voi întoarce poate pe coastă, lucrul acesta este posibil în orice anotimp. Caz în care voi ambala tot ce mai am ca bagaj și ți le voi trimite. După care mă voi gândi. Se poate merge la Ourga dinspre Pekin, asta e foarte simplu. [...] Acum trebuie să mergem în zig-zag, să facem cale întoarsă, lungimea drumului se mărește de trei și de patru ori. Am făcut rost de documentele unei lucrări, care, chiar dacă nu are nici o legătură cu studiile orientaliste sau filosofice, vor fi cu atât mai interesante pentru marele public. Și acum, că demonul jurnalismului m-a scos puțin din câmpul obișnuit al investigațiilor mele, tot el îmi șoptește la ureche că ar fi foarte interesant să aflu ce fac rușii în Mongolia și ce fac în Siberia. Dar ce?... Timpul trece, vârsta înaintată vine - chiar a venit deja -, iar eu am o dorință intensă de a te revedea, împotriva căreia îmi va fi greu să mai lupt multă vreme.

Ce mai faci tu acum?... Mă tot întreb. [...]

[...] Peregrinările nu îmi permit să ordonez documentele strânse în timpul lor, în așa fel încât să le pot publica. Am însemnări care pot furniza materie de scris pentru zece ani. Dintre acestea, mă voi servi de cele mai interesante. Va fi o mare plăcere pentru mine să clarific totul și această plăcere chiar va putea deveni o sursă de profit. Aș vrea să știu cum mai merg afacerile tale, ce mai proiectezi, ca să îmi pot orienta planurile în consecință.

Mâine este o altă sărbătoare la mănăstirea din Jakyendo, niște dansuri pentru care dansatorii sunt costumați în animale - leu, elefant, tigru, leopard etc. Mă voi duce să le văd și eu. Comandantul a trimis, în această după-amiază, doi soldați care îmi vor servi drept gardă de corp.

Am mai făcut câteva fotografii, dar nu ți le pot trimite, pentru că nu mai am hârtie fotografică. Am comandat alte filme fotografice pentru a le folosi la Sinkiang. Îți voi trimite fotografiile mai interesante. [...]

Kanchow, 29 august 1922

[...] Vremea este frumoasă, extrem de frumoasă. Soarele rămâne cald, cum este în China întotdeauna, chiar și iarna. O casă bine orientată către soare, cu ferestre din sticlă, care lasă razele soarelui să se răspândească din plin în camere, ar putea fi locuită, fără să se mai facă focul decât seara și dimineața foarte devreme, și locatarii nu ar suferi deloc de frig. Apusurile de soare sunt minunate, munții înconjurători capătă nuanțe nemaipomenite, printre care o gamă întreagă de tente mov, roz și albăstrii. Este o adevărată desfătare pentru ochi. Nu foarte departe de aici, la sud, zăpada se păstrează tot timpul anului la mai puțin de 4.000 de metri. Eu cred că asta se datorează mai curând poziției față de soare și presupun că celălalt versant nu este acoperit cu zăpadă. La Koukou-nor, nu departe de aici, zăpada se topește pe timpul verii la 4.500 de metri altitudine. În Himalaya poți urca până la 5.500 și chiar până la 6.000 de metri în iulie și august, fără să găsești zăpadă.

Apropo de Himalaya, Albert tocmai a primit, chiar în această clipă, o scrisoare lungă din ținutul său. S-ar zice că situația economică actuală are ecouri până în această junglă! Trebuie să știi mai întâi că sistemul de percepere a impozitelor și sistemul de proprietate sunt foarte diferite aici de ceea ce sunt ele în Europa. Mai întâi, se spune că tot pământul aparține rajahului. Acesta concesionează loturi mai mult sau mai puțin importante cui crede el de cuviință, iar concesionarii sunt obligați să plătească o cotă anuală. Concesiunea le poate fi anulată, dar de obicei asta nu se întâmplă, deși există și cazuri de acest gen. Acest concesionar, la rândul lui, încredințează o parte din proprietate, în condiții identice, unor cul-

tivatori mai puțin bogați decât el. Or, după cum mă informează rezidentul englez, statul Sikkim a hotărât de acum înainte un impozit mult mai mare pentru marii concesionari, iar aceștia cășună, la rândul lor, pe țăranii care dețin o parte din concesiunea lor și vor să își mărească renta anuală. Și iată că țăranii, cred că este pentru prima oară când se întâmplă asta, protestează. Se pare că un mediator, întruchipat de un funcționar englez din Calcutta, a sosit să examineze problema.

Este o furtună într-un pahar cu apă, dar este un semn al timpului. [...] Îndată ce voi primi fonduri și o scrisoare de la tine, care îmi va permite să îmi fac planuri, voi pleca de aici, fie și în plină iarnă. M-am obișnuit destul de bine cu frigul. Nu cred că voi găsi pe parcursul drumului o temperatură mai mică de 30° sau 35° sub zero, afară de cazul în care urc spre Mongolia, unde termometrele înregistrează mai puțin de 45°. Dacă îmi cumpăr o piele de oaie în plus, m-aș putea descurca. Distanțele din China sunt enorme, iar mijloacele de comunicație foarte lente. Combinate, aceste două condiții combinate fac o călătorie să dureze la infinit. [...]

Kanchow, 10 noiembrie 1922

Ninsoarea care se pornise în ziua în care ți-am trimis ultima mea scrisoare nu a fost de lungă durată. Este din nou vreme frumoasă și asta mă face nerăbdătoare. Ar fi plăcut să călătoresc în acest anotimp, mult mai plăcut în aceste pustietăți decât în timpul ploilor sau în timpul căldurilor sufocante de vară. Continuu să mă ocup de "Iliada" mea tibetană[1]. Albert, încă de la venirea zorilor, se așază pe patul său, înfășurat în pături, căci nu se face focul și în biata sa cămăruță e ger - în această poziție citește manuscrisele, destul de dificil de descifrat, despre regele Guésar, pe care le-am colecționat. Face note marginale pentru ceea ce sare în ochi, ceea ce e diferit față de însemnările pe care le-am luat eu la Jakyendo, și, la

[1] Este vorba de *Guésar de Ling* reeditată de Robert Morel 04300 Manne. *(n. ed.)*

ora prânzului, îmi aduce ceea ce a lucrat. Este posibil ca în două luni să îmi termin cartea, dar nu pot să fiu absolut sigură.

Îți termin articolul cu titlul "Germanizarea la Kansu", citește-l și vezi dacă poate fi trimis la "Mercure", după felul cum au primit articolul despre "extrateritorialitate" nu îmi mai pot face nici o idee despre ce au oamenii ăștia în creier. Mai sunt și câteva pagini despre "Mesianismul tibetan". Plus o povestire pe care poți să o păstrezi pentru tine. Nu o pot publica, este de un gen foarte ușuratec. Există, în tibetană, o carte celebră despre viața unui personaj istoric, devenit erou de legendă, căruia i se atribuie isprăvile și faptele de vitejie cele mai abracadabrante, dar și cele mai picante. Cartea amintește în același timp de Rabelais, de Boccaccio și de povestirile lui Balzac, totul modelat după formula tibetană. Povestirea pe care ți-o trimit face parte din această carte. Nu se cuvine, cred eu, ca, cupă ce scriu niște cărți filosofice, să îmi trec numele pe o biată broșură care rivalizează cu *O mie și una de nopți* în traducerea lui Mardrus. Dar, din punct de vedere comercial, cred că întreprinderea ar putea fi profitabilă. Vezi succesul lui Mardrus. Te rog să îmi spui ce crezi despre acest lucru. Tocmai de aceea îți trimit această povestire, în calitate de eșantion. Acum, la drept vorbind, povestirile tibetane nu conțin toate glume scabroase, există, de asemenea, în această carte, și "farse" de un cu totul alt tip. Am scris cuiva, care mi se pare că îmi poate face rost de această carte, pentru a o cumpăra. Vom vedea ce putem scoate din ea. Nu mai e nevoie să îți spun că gusturile mele se îndreaptă spre o literatură mai elevată, dar, pentru că se pune problema banilor, uneori trebuie să faci și lucruri care nu îți produc nici o plăcere. [...]

Kanchow, 9 decembrie 1922

Frigul se întețește, zăpada care a căzut acum zece zile nu se topește deloc. Se păstrează într-un strat firav, care este suficient pentru a da peisajului un aspect complet hibernal. Este mult mai

frig aici decât la Kum-Bum, cu toate că altitudinea este mai mică. Ne aflăm la 1.600 sau la 1.700 de metri înălțime. Dar Kum-Bum-ul este cuibărit între munți care îl adăpostesc, în timp ce Kanchow-ul se găsește în mijlocul unei vaste câmpii și, când suflă vântul, aducând cu el nisip galben, ai crede că ești aproape de Sahara, dacă lăsăm de-o parte căldura. Camera mea este mai drăguță decât cea pe care o ocupam la Jakyendo, dar mult mai puțin orientată spre soare și mai puțin bine adăpostită. Aici, ușa mea imensă, divizată în 3 panouri, dă direct spre curtea centrală (spre patio, s-ar spune la Tunis). Poți să bagi mâna pe dedesubt și printre intervalele dintre panouri. La fel stau lucrurile cu cele două ferestre mari. La 20° sub zero, seara, ventilația asta este inutilă. Huila este rară, se procură cu dificultate. Mi se întâmplă să rămân zile în șir fără foc, din fericire destul de rar. Micuțul meu are tot felul de idei, amestecă tot praful de cărbune cu pământ și cu paie. Și amestecul ăsta se arde și la bucătărie și în camera mea, atunci când cărbunele este insuficient. Sper din tot sufletul că asta va fi ultima iarnă pe care o voi petrece într-un ținut friguros și sunt din ce în ce mai convinsă că acela care vrea să trăiască ușor, confortabil și fără prea multe cheltuieli trebuie să se instaleze într-o țară unde poate evita necesitatea de a se încălzi.

[...] Cartea mea înaintează. Evident, nu va fi un manuscris definitiv, îl voi corecta puțin înainte de a-l trimite unui editor, dar grosul lucrării va fi terminat și cincisprezece zile vor fi suficiente pentru a o pune la punct.

Sunt foarte dornică să abordez lucrarea la care țin atât de mult: traducerea versiunii tibetane a cărții *Prâjnâparamita*, dar va fi o lucrare de mare amploare, nu mă pot apuca de ea decât dacă am perspectiva unui an întreg de liniște. La Kum-Bum am descurcat traducerea a două volume din lucrare - conține trei - și fiecare volum are cam 900 de pagini. Bineînțeles, eu voi condensa materia, să nu iasă ceva prea voluminos. Nu văd cine ar dori să îmi cumpere această lucrare în Franța și, deși acest lucru mă umple de indignare, voi fi probabil obligată să îmi fac traducerea în engleză, pentru a o

oferi Universității din Harvard, SUA, care publică "Seria Orientală", având pentru acest lucru un fond considerabil. Treizeci și cinci de volume au apărut deja. [...]

7 ianuarie 1923

[...] Unul dintre cele mai plăcute lucruri pe care le-ai putea face pentru mine, tu, care mi-ai fost devotat de atâtea ori, ar fi să mă liniștești în privința fiului meu adoptiv. Sunt mai mult decât tulburată din cauza asta în acest moment. Continuu să mă bucur de serviciile sale, încă îi mai cer să îmi facă din cele care nu s-ar potrivi cu obligațiile unui servitor. Urmează să plecăm în plină iarnă, peste câteva zile, pentru a traversa deșertul Gobi, unde sunt temperaturi de 25° sub zero și vechile sale blănuri sunt subțiate de tot. Ultimele luni le-a petrecut pe toate fără foc în cămăruța lui, din cauză că prețul combustibilului era mare și nu vroia să mă facă să cheltuiesc în plus și pentru asta. Mă gândeam: îl voi răsplăti pentru asta. Dacă nu o voi face, ar însemna că voi continua să îl înșel, să îl fur la urma urmei, e cel mai potrivit cuvânt. Am chestia asta pe conștiință, este o grijă apăsătoare. Liniștește-mă, dragul meu, spune-mi că îl vei privi ca un tată pe acest băiat. Am avut multe de suferit la viața mea, nu aș vrea să provoc eu însămi o dezamăgire acestui băiat. Din fericire, noi nu avem copii, nu avem nici o obligație, nici o responsabilitate, de ce să comitem, în loc de o faptă bună, a cărei recompensă o vom vedea imediat, un act de o neagră și crudă ingratitudine? Chiar aveam încredere în tine că vei avea grijă de acest băiat, dacă s-ar fi întâmplat să mor, ca să îmi plătești datoria față de el. Sper, bunul meu prieten, că nu te-ai supărat pe mine pentru că am insistat atât de mult asupra acestui subiect. Cred că îmi înțelegi foarte bine sentimentele. Sunt făcute în parte din onestitate și în parte din egoism. Am obiceiul să îmi analizez sentimentele și nu îmi atribui mai multe virtuți decât am cu adevărat. [...]

Suchow, 3 februarie 1923

Tocmai am ajuns la Suchow, după o călătorie de 7 zile de-a lungul unor regiuni deșertice care mi-au amintit, pe alocuri, de Sahara, iar prin alte locuri de văgăunile aride din împrejurimile deșertului Gabes. Dune foarte joase, apoi șesuri după șesuri, unde nu crește decât niște iarbă spinoasă și un soi de alfa[1], nu există nici un pic de apă, exceptând zonele unde, la distanțe foarte îndepărtate, găsești câte un han mizerabil, dar, la urma urmei, nu mai mizerabil decât multe altele din China. Vremea a fost friguroasă la plecare. Minimum 22° sub zero. La ora 11 dimineața, când strălucea soarele, în camera mea erau 8° sub zero. În hanuri, te culci ca peste tot în Kansu, în Mongolia etc., pe niște "kang-uri", adică pe o platformă zidită, sub formă de scorbură, înăuntrul căreia arde balegă de cal, amestecată cu paie. Nu prea miroase frumos, dar măcar te simți la căldură ca să poți dormi. Uneori este atâta căldură încât simți că te prăjești, dar altfel ai îngheța. Vom continua drumul spre Anshi, unde vom ajunge peste 8 sau 10 zile. [...]

Lanchow, 11 aprilie 1923

Am ajuns ieri la Lanchow. Am găsit aici o corespondență importantă pentru mine, care conținea și o scrisoare de la tine - una singură, din nefericire! [...]

Voi mai expedia din nou, de aici, o nouă cantitate de colete poștale la Banca Indochinei din Shanghai, care este însărcinată să le păstreze. După asta voi rămâne numai cu lucrurile absolut indispensabile. Expediez chiar niște pături bune. Toate sunt scumpe astăzi și voi fi fericită când le voi putea folosi. A transporta bagajele cu mine înseamnă o cheltuială considerabilă și e o povară

[1] Plantă erbacee care crește în Africa de Nord și Spania și este folosită pentru confecționarea împletiturilor și a unor tipuri speciale de hârtie. *(n. tr.)*

supărătoare, care stânjenește libertatea mișcărilor, care este mai necesară ca niciodată în China de astăzi. Se pregătește o nouă dezlănțuire a războiului civil. Patru provincii, printre care și Kansu, îl vor ataca pe guvernatorul uzurpator din Szechuan. Soldații sunt în marș, răspândind teroarea peste tot pe unde trec, trăind, ei și animalele lor, pe spinarea oamenilor. Aceștia din urmă îngroapă ceea ce posedă și își iau câmpii... e o dezolare cumplită. De asemenea, se pregătește o mare expediție împotriva președintelui republicii, la Pekin. Guvernatorul Manciuriei este cel care conduce republica. Aveam intenția să vizitez Chengtu, capitala Szechuan-ului, pentru că e prea târziu pentru a mai putea întreprinde un turneu în Mongolia, începe să se facă o căldură insuportabilă în deșerturile nisipoase, dar oare drumul va fi suficient de liber de soldățoi (viteji, cum se zice în stil chinezesc) pentru a-mi putea permite această excursie? ... Nu știu nimic și nimeni nu știe mai mult. În China, veștile veritabile nu circulă, nu auzi decât zvonuri. Cred că ți-am spus că banditul Semenof și-a reorganizat trupele și îi va ataca pe bolșevicii care ocupă capitala mongolă; în Mongolia nu mai sunt chinezi, au fost alungați de ruși...[...]

N-ai idee ce condiții de viață sunt în interiorul Chinei, iar acum, pe deasupra, la frontiere domnește haosul, punctat din când în când de izbucniri furtunoase, tâlharii sunt peste tot, autoritățile nu sunt nici ele mai grozave, în orice moment poți fi luat pe sus, dus de val, fără altă soluție decât să fugi mâncând pământul sau să te duci să te ascunzi în vreun ungher. Ah te asigur că, pentru cine iubește aventura, așa ceva există cu ghiotura în această parte a Orientului! Am hotărât, în principiu, să închei aceste peregrinări la sfârșitul anului. Spun în principiu, căci e cam greu să fii sigur de indiferent ce hotărâre, aici mai mult decât oriunde altundeva.

Am primit o scrisoare amabilă de la ministrul Franței, vicontele de Fleurian, pe care l-am cunoscut odinioară la ambasada din Londra. Toți oamenii aceștia din legație mă admiră mult. Sunt binevoitori. Eu însămi mă admir mult mai puțin. Am primit și niște albume foarte drăguțe din Indochina și scrisorile câtorva funcționari

aparținând serviciului de arheologie. Par să îmi cunoască numele, pe care l-au obținut fără îndoială de la procurorul din Hanoi, pe care nu l-am văzut niciodată, dar care este un tibetan care locuiește la legația din Pekin și este foarte bun prieten cu un consul pe care îl cunosc. Acești funcționari îmi laudă mai multe regiuni și îmi recomandă să mă duc să le vizitez, aproape să le explorez, căci, spun ei, sunt aproape necunoscute. Presupun că s-au informat foarte bine acești domni în privința mea, căci unul dintre ei scrie, fără îndoială pentru a adăuga greutatea unei tentații speciale la aceste descrieri: "Există o mie de mănăstiri budiste, unele dintre ele extraordinare, situate în mijlocul unor peisaje inimaginabile, suspendate deasupra prăpăstiilor; aceste mănăstiri posedă biblioteci mari și se spune că pot fi întâlniți acolo călugări foarte cultivați." Directorul serviciului de arheologie de la Phnom Penh mă vede ca și sosită. El scrie: "Mă veți găsi la biroul meu. Anunțați-mă îndată ce sosiți. Voi face tot ce este necesar pentru a vă instala pentru o lună într-un loc situat chiar printre ruine." Un altul este și mai nostim, îmi vorbește despre vânătoarea de animale mari. Nu știu, zău, ce impresie și-or fi făcând despre mine?... Și toate astea pentru că i-am spus consulului - ai cărui socri locuiesc în Indochina - că voi merge poate, într-o zi, în Cambodgia, dar pe drum obișnuit, coborând din Yunnan în Laos, fără tren și fără convoi cu bagaje, cu două cratițe și o bucată de cort. Asta trebuie să li se fi părut un lucru atât de neobișnuit, încât au avut o stare de uluire vecină cu groaza. Ce fel de om ar putea să fie o persoană ca mine?... Evident, este nevoie să i se pregătească distracții pline de senzații tari, precum vânătoarea de tigri. Ce inocenți! În termeni mult mai diplomatici, și ministrul reflectă aceeași impresie. "Ce de lucruri ați mai făcut de când v-am văzut la Londra, înaintea plecării dumneavoastră spre India!" zice el. Toți sunt "cu gura căscată" la legație. Nu te speria, această ultimă reflecție îmi aparține mie, nu ministrului, nu e în stilul lui. [...]

? 9 mai 1923

Profit de o oprire de câteva ore într-un târgușor pentru a-mi crea iluzia că mă apropii de tine scriindu-ți. Am părăsit localitatea Lanchow la 1 mai și, de atunci, hălăduiesc de-a lungul întinderilor uscate din provincia Kansu. Drumul pe care îl urmăm nu seamănă deloc cu cel parcurs în urmă cu doi ani îndreptându-mă spre Szechuan. Acesta din urmă era fermecător, pitoresc, plin de umbră. Traversai păduri admirabile, mergeai pe lângă albia unor râuri cristaline. Acum, fără nici o variație, nu vezi decât munți din pământ galben, câmpuri sărăcăcioase și praf. Și peste toate acestea strălucește un soare orbitor, un cer mai frumos decât cel din Tunis, și este o temperatură de 25-30° la umbră. Încă nu este vară, dar plutește în aer. Nopțile sunt răcoroase, aproape reci. Acest ținut prezintă diferențe de temperatură năucitoare.

Am avut febră la Lanchow și aceasta din cauza locuinței în care mă aflam. Fusese aleasă special pentru mine dintre cele mai bune cu putință, dar hanurile chinezești, mai ales în orașe, sunt de o mizerie respingătoare și pe urmă nu era nici destul aer proaspăt pentru pieptul meu de sălbatică, obișnuită cu aerul foarte pur al marilor altitudini și al locurilor pustii. Am luat puțină chinină și, de altfel, două zile de călătorie au pus capăt acceselor febrile. Călătoresc într-un scaun purtat de un hamal, pentru prima oară de când mă aflu în China. Nu mai am decât două animale și ele îmi sunt necesare pentru a purta bagajele foarte reduse și proviziile, care sunt împovărătoare, căci se găsesc foarte puține de cumpărat pe traseu, exceptând târgurile mai importante, unde trebuie să te aprovizionezi pentru mai multe zile. În plus, ceaiul și alte produse de băcănie, untul, trebuie să fie cumpărate doar dintr-un oraș mare. Albert merge pe jos, este foarte greu pentru el, pentru că este cald, ținutul este muntos și, cu toate că parcurgem etape scurte, sunt 30 sau 40 de kilometri de parcurs în fiecare zi. Și apoi, cum nu mai am servitori, trebuie să îngrijească animalele, să gătească, să desfacă și

să refacă pachetele etc. [...]

Oare voi vedea de data aceasta faimoasa "Capitală a Vestului", Chengtu? Sper. Beligeranții, fără îndoială, vor fi destul de amabili pentru a-și întrerupe ostilitățile, chiar în momentul trecerii mele. După aceea, intenționez să urc pe celebrul munte sacru Omi Shan și să contemplu acolo toate miracolele despre care se spune că se produc în vârful său. Se pare că peisajul văzut de pe acest munte este cel mai minunat din întreaga Chină. Să nu îți imaginezi că este o excursie facilă. Trece drept una foarte dificilă și pentru a o face este nevoie de o săptămână întreagă. Există lacuri, numeroase piscuri și vreo sută de temple, este în definitiv mai degrabă un masiv muntos de parcurs, decât un munte izolat de urcat.

Înaintea plecării mele din Lanchow, domnul Chan Bût To, comisarul Poștelor, m-a invitat să petrec o seară la teatrul chinezesc împreună cu soția lui și cu el. Destul de mediocru spectacolul de teatru și destul de mediocri și actorii, dar pentru noi reprezentațiile chinezești sunt întotdeauna amuzante, prin simplitatea punerii lor în scenă. Seamănă cu o repetiție de la noi. Nu există nici decoruri, nici accesorii. Au mai fost și niște clovni foarte nostimi și, în ansamblu, nu a fost chiar așa de plictisitor.

Tsingtchow, 12 mai 1923

Căldura devine din ce în ce mai copleșitoare; a călători printre acești munți scorojiți este extrem de obositor. Micuțul, care s-a chinuit să facă zilnic pe jos etape de aproximativ 40 de kilometri, a fost cuprins de o febră violentă, însoțită de diaree, ne odihnim o zi, la Tsingtchow, un orășel foarte animat, și ne reluăm drumul mâine. Am închiriat un catâr care va purta bagajele, lăsând liber unul din animale, să poată fi călărit de Albert. Este robust și indispoziția sa, sper, va fi fără urmări. Ieri, la ora 9 și jumătate seara, termometrul indica 29° în camera mea, ceea ce nu înseamnă chiar răcoare. [...]

Loyang (Shensi), 23 mai 1923

Vreau să îți spun câteva cuvinte, dragul meu, călătoria mea spre sud continuă și într-un mod destul de istovitor, din cauza căldurii care devine copleșitoare. Nu este aceea pe care am suportat-o la Bénarès, dar la Bénarès stăteam în camera mea - curată, răcoroasă și bine ventilată pe timpul zilei. Aici mă cuibăresc într-un scaun îngust, pictat în negru, care seamănă cu un mic car funebru, și în interiorul acestui dispozitiv termometrul arată peste 35°. Acesta este răul cel mai mic, teribilă este venirea serii în niște hanuri mai infecte decât orice ți-ai putea imagina și pe care căldura le face pestilențiale. Nu mai am bagaje, nu mai am pat de campanie ca să mă întind pe el, nu mai am servitori care să poată face un pic de curățenie în jurul meu. Micuțul se dă peste cap și face tot ce poate, dar are de îngrijit animale, de pregătit mâncarea și nu poate să termine înainte de căderea nopții. Sper să ajungem în regiuni mai puțin caniculare și mai aerisite decât depresiunile înguste pe care le traversăm de vreo patru zile. Ieri-seară, din cauză că hanul m-a dezgustat prea tare, mi-am petrecut noaptea la ușa lui, în scaunul meu, aerul era călduț și agreabil, dar nu se poate dormi bine șezând fără să te poți întinde. [...]

Am scris un articol nou, destul de amuzant - cel puțin așa mi se pare mie - despre monedă și despre felul în care se numără ea aici, în China. O să îl recopiez și ți-l voi expedia. Este mai bine să continuu să rămân în contact cu "Mercure". Probabil că ai primit o a doua poveste amuzantă tibetană și, înaintea acesteia, articolele "Socialismul primitivilor" și "Riturile mistice tibetane - Câmpul Suprimării". Amândouă sunt două articole bune, fiecare în felul său. [...]

Kwangyüan (Szechuan), 31 mai 1923

Adaug câteva cuvinte la scrisoarea scrisă din Loyang. Iată, dragul meu, că necazurile de care mă temeam se năpustesc asupra mea. Se desfășoară lupte la sud de Kwangyüan, unde mă aflu acum. Negustorii nu trec pe drum și se spune că sătenii au fugit, dar se mai spune și că un străin ar putea să treacă: aceasta înseamnă să treacă în pauza dintre două bătălii. Nu îmi plac deloc astfel de exerciții, m-au amuzat un pic la Shensi, la începutul sejurului meu în China, acum, când nu mai au atracția ineditului, mă obosesc de-a binelea, cu atât mai mult cu cât nu mai am cu mine oameni de-ai mei sau măcar, ca atunci când am venit la Pekin, niște tibetani cărora le vorbesc limba și le cunosc obiceiurile și care nu m-ar lăsa de izbeliște, dacă ar surveni dificultăți în timpul drumului. Chinezii care îmi poartă scaunul sau cei care îmi transportă bagajele ar rupe-o la fugă la prima împușcătură și m-ar lăsa în mijlocul drumului cu pachete cu tot. Nu pot totuși să rămân în drum. Sunt adăpostită de două zile la Misiunea Catolică, unde nu este decât un preot chinez care încearcă să bălmăjească în latină cu mine. Cred că îți imaginezi cât de interesantă trebuie să fie conversația. Limba lui Vergilius nu îmi este câtuși de puțin familiară.

Misiunea este plină de femei, soții unora dintre ele sunt ofițeri plecați la război, toată populația asta nu face nimic altceva decât să pălăvrăgească de dimineața până seara și să mănânce. Este multă vreme de când nu am mâncat atât de bine. Am fost, de asemenea, invitată la Misiunea Protestantă, unde sunt două englezoaice. Cina era minunat servită, dar mult mai puțin opulentă. Preotul chinez are aerul unui om înstărit, vrea să mă determine să beau vin, bere... ceea ce eu refuz, spre marea sa uimire. Mi-a dat niște dulcețuri bune și niște unt la cutie pentru voiaj. Englezoaicele mi-au oferit niște prăjiturele uscate.

Preotul a cumpărat catârul meu cel mare, un animal de ispravă, de care îmi pare rău că mă despart, dar nu pot să îl iau cu

mine dincolo de ocean. Îl las într-o casă bogată, unde va sta în grajd o să fie călărit doar așa, de moft, de stăpânul său, care nu este un călăreț. Mi-a plătit pentru el cât m-a costat acum patru ani, în timpul războiului, când animalele erau foarte scumpe. Acum, la Kansu nu mi s-ar oferi acum nici măcar 50 de dolari, deoarece prețurile au scăzut enorm, iar animalul a îmbătrânit și el. Preotul chinez mi-a dat pe el 120 de dolari. Este un noroc nesperat. Acum nu îmi mai rămâne decât calul. A trebuit să angajez trei hamali pentru bagaje și îmi cer destul de mulți bani din cauza insecurității drumului. Li s-au dat etichete care poartă sigiliul misiunii, ceea ce îi liniștește. Am dat să mi se confecționeze două mici fanioane cu inscripții, care expun numele și calitatea mea și, la început, inscripția obișnuită: *Ta Fa Kua* (marea Franță). Aceasta, în măsura posibilului, ne va proteja, nu aveam a ne teme decât să nu fim cumva surprinși de vreo bătălie, căci atunci gloanțele nu se vor sinchisi de drapelele și etichetele mele.

Küyang (Szechuan), 3 iunie 1923

Nu am plecat, deoarece veștile sunt proaste. [...] După ce le voi avea și pe celelalte, pe care perceptorul de la Poștă le va afla de la oamenii care transportă corespondența, voi vedea dacă este posibil să mă aventurez poimâine, mai întâi pe drumul principal, apoi pe una din bifurcațiile sale, care se creează la două zile de mers de aici. Doamnele englezoaice m-au condus la ele acasă, explicându-i preotului că mă voi simți mult mai bine printre niște femei cărora le înțeleg limba. Ceea ce i s-a părut rezonabil. În ceea ce îl privește pe Albert, el rămâne la Misiunea Catolică, ca și calul. În schimb eu am obținut o cameră foarte aerisită și mult mai confortabilă, de asemenea foarte multă liniște, dar mesele pe care mi le servea preotul chinez erau, de departe, de preferat frigăruilor mizerabile cu care se hrănesc cele două misionare englezoaice... Nu le poți avea pe toate pe lumea asta. [...]

Îți voi scrie, îndată ce voi putea, cum se va sfârși aventura. [...]

Este din ce în ce mai cald, țânțarii sunt numeroși și foarte plictisitori. Lucru neobișnuit, umflătura de la genunchi, care m-a făcut să sufăr atât odinioară și care nu m-a mai supărat ani de zile, a reapărut. În afară de asta, sunt sănătoasă. Sper că așa ești și tu, prea-scumpul meu Mouchy, și îți transmit cele mai prietenești gânduri ale mele.

Chengtu (Szechuan), 24 iunie 1923

Am ajuns în capitala Szechuan-ului pe 18 iunie după-amiaza, simțindu-mă destul de rău din cauza căldurii înăbușitoare, cred eu, ca și a apei contaminate pe care a trebuit să o folosesc în timpul drumului. Cu toate că eu o fierb întotdeauna înainte de a o consuma, tot dezgustătoare rămâne. [...] Pe scurt, o nenorocită de diaree, care o ia spre dizenterie, ne-a apucat pe amândoi, și pe mine, și pe Albert, dar pe mine mai mult decât pe el. Nu mai puteam să mănânc, nu mă mai țineam pe picioare, mi se învârtea capul îndată ce făceam cea mai mică mișcare și eram încontinuu somnolentă. Imediat după ce am ajuns, m-am dus la călugărițele franciscane atașate la Misiunea franceză. M-au primit încântător, m-au găzduit imediat și am petrecut ziua de 19 și ziua de 20 împreună cu călugărițele, care se străduiau să îmi gătească gustări apetisante. Sejurul meu în acest loc nu era prea comod, mă refer la băiat, care nu putea să intre în partea rezervată călugărițelor (adică în incinta mănăstirii). Bărbații nefiind admiși înăuntru, a trebuit să fie cazat alături, unde locuiesc supraveghetorii de la infirmeria prizonierilor chinezi și alți angajați ai spitalului gratuit, care se află sub administrația măicuțelor.

Îndată ce m-am simțit în stare, am fost să consult un doctor francez la spitalul cel mare care este situat în oraș. Nu mă duceam atât pentru deranjamentul la intestine, cât pentru o erupție de care

era însoțit. Am găsit un medic de marină, care m-a trimis pe loc să mă internez în casa directorului de la institutul Pasteur, acesta fiind în concediu, iar casa acestuia fiind goală. De acolo îți scriu acum. Spitalul francez și institutul Pasteur din Chengtu sunt fundații ale guvernului francez. Casa foarte confortabilă în care locuiesc este foarte bine mobilată, dar nimic din mobilier nu aparține doctorului-director, este o reședință amenajată pe cheltuiala guvernului, deci, după cum mi s-a spus, o pot folosi după bunul meu plac. Există o foarte frumoasă grădină de cana[1] înfloritâ, cum avem și noi în La Goulette.

[...] Trebuie să mai rămân aici câteva zile pentru a fi îngrijită, mi-e imposibil să plec din nou la drum în starea în care mă aflu. Mai trebuie să mă gândesc și la drumul pe care o voi apuca. Ținutul este foarte tulburc, sunt tâlhari peste tot. Trupele din Yunnan se îndreaptă spre Szechuan pentru a-i ajuta pe sudiști și, probabil, odată instalate în provincie, vor refuza să o părăsească de bunăvoie, așa cum s-a întâmplat și acum trei ani, și până la urmă cei doi aliați se vor bate între ei.

Ce am de făcut?... Nu prea știu nimic. La vest, triburile pe jumătate tibetane, independente de fapt, i-au atacat pe chinezi, pe un drum pe care vroiam să îl urmez, și au ocupat orașul Batang. Există acolo un spital american. Nu se prea știe ce s-a întâmplat cu misionarii care se ocupă de el. Se pare că au fugit, după cum se spune, după ce au trimis mesageri să ceară ajutor autorităților chineze de la Tatchienlou. N-au putut fi trimise trupe acolo, generalul de la Tatchienlou le retrăsese pe toate și le trimisese să lupte cu guvernatorul din Szechuan (în acel moment, profitând de această ocazie, s-au răsculat triburile). Se spune că Litang-ul a fost și el ocupat. Toate acestea sunt știri vagi, ca întotdeauna în China. Planurile mele de călătorie sunt din nou date peste cap din cauza acestei revolte neprevăzute. Sunt obligată să aleg un alt drum, mult mai lung.

[1] Plantă originară din India și cultivată în regiunile calde pentru rizomul său, bogat în feculă. *(n. tr.)*

2 iulie 1923. Tot la Chengtu sunt. Mă simt rău, doctorii au crezut că am dizenterie; vroiau să mă trateze cu injecții cu nu știu ce, un nou remediu infailibil, se pare. Dar eu nu am fost de acord, nu îmi plac deloc injecțiile, nu mi s-a făcut așa ceva niciodată. Prefer să aștept să văd dacă pot să scap fără asta. [...]

[...] Consulul general, dl Baudez, este extrem de amabil cu mine, se interesează de călătoriile de genul celei pe care o fac eu și mă va ajuta atât cât îi stă în putere. Episcopul, Mgr. Rouchousse, m-a primit și el cu multă reverență. Nu prea știu dacă ar trebui să merg să îi fac o vizită, dar toți francezii, și medicii, și consulul, m-au sfătuit să mă duc să îl vizitez... Deci, de vreme ce și eu mă folosesc de ospitalitatea misiunilor catolice în timpul drumului, m-am gândit că regulile politeții mă obligă să merg la episcop. De altfel, nu aveam a mă teme de nici o neplăcere. Toți cei de aici îmi cunosc numele dinainte de sosirea mea și sunt la curent cu opiniile mele. Am fost primită cu multă cordialitate, în salonul cel mare, care nu respiră deloc un aer de sărăcie evanghelică. Episcopul și trei din preoții săi se aflau acolo. Mi-au oferit, și mie, și lui Albert, cafea și prăjituri, chiar și niște țigări și am stat de vorbă îndelung despre ținuturile pe care le-am parcurs. Cum dădeam semne de plecare, episcopul mi-a repetat în mai multe reprize: "Ce păcat că nu lucrați pentru noi, ce misionară admirabilă ați fi fost!... În fine. Nu vă voi lăsa deoparte în rugăciunile mele... Sunteți atât de simpatică... Ce păcat!"

Nu puteam să iau aceste vorbe decât ca pe un compliment.

Ieri, duminică, am stat puțin la taclale la consulat. Cerusem în mod expres să nu fie invitați decât francezi. Nu vreau, pentru moment, să atrag atenția asupra călătoriilor mele. În primăvara viitoare, după ce voi termina tot ce mi-am propus, mă voi gândi, poate, să produc ceva senzație cu relatările mele despre călătorii, dar în acest moment prea multă publicitate ar fi dăunătoare pentru realizarea lor.

Toate astea sunt bune și frumoase, dar starea sănătății mele mă îngrijorează. Am un pic de febră rebelă, exact ca în La Goulette,

când am avut febră de Malta. Oare va dura multă vreme?... Voi fi obligată să mă opresc și mai multă vreme?... Dacă fac un efort și mă urnesc de aici, nu voi cșua puțin mai încolo?... Și medicamentele astea scumpe, pe care mi le prescriu ca regim... Iată un adevărat ghinion.

Consulul îmi oferă un împrumut, pentru ca nu cumva, la o adică, să mă găsesc fără resurse, în cazul în care lentoarea forțată a deplasărilor mele mă obligă să îmi petrec iarna în munți. Mă hotărăsc să accept. Mi-a spus: "Veți da, pur și simplu, ordin la Banca Indochinei, al cărei client sunt, să îmi crediteze acești bani, atunci când îi veți primi." Asta este încă o datorie. Sunt mai mult decât supărată din acest motiv. Am depășit cifra de 1.000 $ pe care ți-o indicasem. [...]

Din cauza tâlharilor, care își fac de cap peste tot, voi lua cu mine cât se poate de puțin. Consulul va vărsa banii la episcopie, care îmi va da o scrisoare de credit pentru misiuni, voi putea să iau de acolo bani în timpul drumului, până în momentul în care voi ajunge în regiunea în care nu mai există misionari. Este comod așa. Voi lua, de asemenea, cu mine și puțin aur, care este foarte ușor de ascuns, dar mai puțin ușor de vândut, dar care, până la urmă, tot poate fi valorificat. Am făcut experiența asta.

[...] Ai alături două articole, unul despre moneda chinezească, "Aritmetica chinezească", celălalt "Despre Res Kyang", un tip de ascet tibetan. Am un altul în pregătire despre războiul civil din Szechuan. [...]

Chengtu, 9 iulie 1923

[...] Plouă fără încetare de patru zile. Un adevărat potop, torente de apă care cad fără întrerupere. Râul și-a ieși din albie. Casele clădite pe țărmuri se prăbușesc, bărcile nu mai pot să treacă pe sub poduri, pentru că apa le ajunge până la platforma inferioară. Cei doi ofițeri de la artileria franceză, care au urcat aici în timp ce

nava lor aștepta la Suifou, pe Yang-tsé, nu pot să plece din nou, dar, dacă ploaia încetează, râul va scădea rapid. Ceea ce va rămâne în continuare prost vor fi drumurile, înecate de ape în mijlocul orezăriilor. Alaltăieri, am încercat să mă duc să vizitez câteva temple situate în împrejurimi. Hamalii mei au căzut în noroi. Eu am ieșit cu mare greutate. Ajunsă la templul taoist, superiorul bonzilor a vrut să mă rețină, oferindu-mi o cină și o cameră pentru noapte, atât părea de dificil să ajung înapoi în oraș, printre trombele de apă. Din fericire, am reușit, dar aș putea oare, pornind de la muntele Omi, să mă angajez pe niște drumuri care și pe timp frumos sunt renumite drept dificile? [...]

10 iulie. M-am lăudat ieri și m-am înșelat. Boala mi-a revenit iarăși noaptea trecută: diaree, febră... tot tacâmul, iar țin post. Hotărât lucru, e o treabă mizerabilă! Episcopul a venit să mă vadă în dimineața aceasta și el insistă să rămân să mă îngrijesc. Fusese instruit bine, i-am spus asta, a sfârșit prin a râde și a mă anunța că nici el nu era un ascultător pasiv al odinelor urmașilor lui Esculap. Este un om amabil. A rămas două ore să vorbească despre religie și filosofie. Mi-a mărturisit că ai lui nu reușeau niciodată să îi convertească pe literații chinezi și că intelectualismul era antiteza sentimentelor necesare pentru a deveni catolic, cu toate că au existat și oameni mari, dotați cu o inteligență vastă, precum Sfântul Augustin, Bossuet și Sfântul Toma D'Aquino, care au profesat această confesiune. Vroia să fac cunoștință cu Mgr. Baudrillard, academicianul, care îi este prieten. [...]

Toate merg mai rău ca niciodată în China. Nu mai există guvern la Pekin. Nu mai exista de multă vreme, de fapt, dar măcar erau salvate aparențele. Un chinez era președinte al republicii și alți chinezi erau miniștri. Președintele și miniștrii au demisionat și nimeni nu vrea să îi înlocuiască. Se spune că puterile străine trimit nave de război. Repercusiunea ar putea să provoace mișcări antistrăine în provincii. Ce nu aș da să mă aflu în altă parte, mai aproape de o frontieră oarecare, care poate fi folosită drept paravan între mine și încăierare. Pentru orice eventualitate, am cerut să mi

se elibereze, în afară de pașaportul meu chinezesc, un pașaport străin, care să îmi permită să trec din Yunnan în Birmania. Dacă nu sunt obligată să mă opresc acum, din cauza sănătății mele, voi fi probabil obligată să o fac la Yunnan, peste o lună. Albert s-a pus și el pe picioare, în casa consulului la care locuiește (cel al Angliei). Atâta vreme cât mai există încă puțină ordine administrativă, aceste hârtii îmi sunt folositoare. După aceea, nu se va mai putea conta decât pe abilitatea de a te descurca pe cont propriu și pe noroc. Orice ai citi într-o zi sau alta în ziare, dacă se întâmplă să nu mai pot să scriu, nu te neliniști din cauza asta; cu ajutorul băiatului este aproape sigur că voi scăpa întotdeauna cu bine. Din Yunnan, fără îndoială, nu ne va fi extrem de greu să ajungem în Birmania sau în Indochina, chiar și în caz de revoluție sau de mișcări antistăine.

13 iulie. Dragul meu drag, mâine mă îmbarc și plec pe râul care își rostogolește voluminoasele unde grăbite și îmi promit o navigare gen "expres", căci cobor în josul curentului. Nu vor fi folosite nici velele, nici ramele, nu va fi nevoie decât să fie bine ținută cârma. La venirea serii, vom poposi undeva și în zori vom pleca din nou. Navigația este prea periculoasă pe aceste râuri-torente pentru a înfrunta riscul deplasării pe vreme de noapte. Un ofițer de marină francez a vrut să încerce acest soi de aventură, în urmă cu câțiva ani. Nici nu trecuseră două ceasuri de când plecase și s-au și înecat doi oameni.

Se pare că trebuie să arborezi un drapel, pentru ca soldații să nu tragă în tine când navighezi pe râu. Nu știam asta. În ultimul moment, consulul mi-a spus că nu mai dispune de nici un drapel, cele pe care le poseda erau deja arborate pentru sărbătoarea națională. Episcopul mi-a împrumutat personal unul. În lipsă de drapel, consulul m-a copleșit cu provizii: niște cafea excelentă, tapioca, ciocolată etc. Voi avea nevoie de două zile să ajung la Kiating. Evident, voi merge la Misiunea Catolică, toți ofițerii de marină, toți francezii care sunt în trecere, fie că sunt evrei ori fie libercugetători, procedează întocmai. De vreme ce se știe cine sunt și sunt totuși invitată, nu este admisibil, din punctul meu de vedere, să

refuz un adăpost bun, ca să mă culc în mijlocul adunăturii chinezești în sutane. De acolo, voi merge la Omishan, unde există un preot chinez care mă va găzdui, apoi, peste două zile, voi ajunge la locul acela din munți unde se află cabanele englezilor. Soția consulului Franței a închiriat o vilă pentru petrecerea sezonului, iar soția comandantului garnizoanei de artilerie *Doudart de Lagrée* este împreună cu ea. Consulul m-a anunțat: "Voi petrece una sau două zile împreună cu doamnele acestea, apoi mă voi cățăra în vârful muntelui în trei zile." După cum vezi, este vorba de un munte respectabil. [...]

Mienchow (Szechuan), iulie 1923

Din fericire, am traversat linia combatanților, făcând un mic ocol pentru a evita locul unde se dădea bătălia, dar am fost foarte supărată din cauza hamalilor mei, pe care situația îi făcea idioți și insuportabili. În chiar ziua în care am părăsit Kwüanyan-ul, niște soldați mi-au oprit scaunul și m-au sfătuit să fac cale întoarsă, spunându-mi că nu voi putea să trec pe drum. După numeroase explicații, un fel de căpetenie a sfârșit prin a-mi spune că el crede că aș face mai bine să îmi continuu drumul până la cartierul general, la două zile de mers de locul în care ne aflam și acolo să dau ochii cu guvernatorul, care este generalul-șef, sau cu unul dintre ceilalți doi generali, aliații săi. Plecăm din nou. Nu este nimeni pe drum, afară de soldații care își văd de treburile lor. Mă culc aproape de Kiaochow (cartierul general), nevoind să îmi petrec noaptea în talmeș-balmeșul militarilor. Dimineața, mă duc la generali, care tocmai își iau micul dejun. Ei îmi spun că luptătorii aflați de cele două părți nu au nici un motiv de a bara drumul unei străine, dar că, în orice caz, îmi vor da un permis de trecere pentru oamenii lor. Ne-am salutat și am plecat. Peste două zile, într-o noapte, mă găsesc în cortul meu protector, plantat în mijlocul unui câmp de pe care fuseseră secerate recoltele, când aud zgomot pe drum, văd mai

mulți oameni care trec, unii dintre ei bat la ușa fermei, unde Albert s-a culcat într-un hambar, împreună cu calul, și mă gândesc că sunt trupe aflate în marș. Dimineața, la ivirea zorilor, sosesc și mai mulți soldați, au un aer istovit și probabil că au mers toată noaptea, apar și răniți purtați pe brancarde și alții care merg singuri pe jos. Nu este nevoie să întreb ceva în plus, este debandada de după bătălie, trupele din nord au fost învinse. Soldații par să se poarte bine, plătesc ceea ce mănâncă pe la fermă și prin cascle de prin jur. Sunt interesanți, cu evantaiele lor în mână. Mulți din ei au apărători de soare enorme, unii din bumbac albastru și alții din hârtie, iar aceștia din urmă, soldați tineri, adesea drăguți ca niște fete în uniforma lor gripal, seamănă vag cu dna Chrysanthème. Bieții băieți, îți face rău să îi vezi așa de sfârșiți, unii din ei înfășurați în cârpe sângerânde... Plecăm; pe tot parcursul drumului ne încrucișăm cu soldați care bat în retragere. Ajungem în vârful unei coline, iar acolo, adunare mare: cai, bagaje etc., dar soldații par să se instaleze acolo. Mai în jos, în vale, într-un sat mare, același lucru, oamenii se instalează și, în aceste condiții, cretinii mei nu găsesc altceva mai bun de făcut decât să îmi pună bagajele pe jos și să îmi ceară să închiriez o casă, pentru că lor le este teamă să avanseze. Este clar că trupele acestea rămân aici pentru a bara drumul învingătorilor, dacă vor să îi urmărească pe cei care se retrag. Este chiar un loc unde se va da poate bătălia. Deja s-au mai bătut aici de două ori, locuitorii au fugit aproape toți, casele sunt pe jumătate în ruină. Îi rog cu insistență pe tâmpiții mei, apoi mă supăr... Urmează argumentele cele puternice, pun mâna pe o bucată de bambus și amenință că mă folosesc de ea pe spinările lor. Se urnesc și ajungem la marginea unui râu. Trec câțiva soldați, care merg înaintea trupelor, pentru a transporta alimente. Încă se mai dau lupte, la apro-ximativ doi kilometri de aici. Există în acest loc o potecă șerpuitoare, care traversează orezăriile și care permite ocolirea câmpului de luptă. Mie mi-ar plăcea mult să văd o bătălie între chinezi; dar tâmpiții se pun pe urlat la auzul acestei idei. Trebuie să mă resemnez și pornim pe cărare. Pe drum, înnoptez de două ori în niște ferme. Țăranii sunt foarte îndatoritori.

Există nori de muște printre aceste orezării. Sunt foarte obosită. Ajungem la Tsidun, unde trupele din sud au intrat în ajun. Se face noapte, dar porțile orașului sunt încă deschise. Santinelele nu ne întreabă nimic, dar un pic mai încolo un soldat îi interoghează pe hamalii mei: "Cine este?" (literal: ce specie de ființă umană?). Aceștia răspund: "Un străin. - A! un străin", fac soldații și asta-i tot.

Soldații ocupă toate casele, se văd culcați în chioșcuri și peste tot. Mă duc la Misiunea catolică. Preotul francez nu este acolo. Nu sunt decât niște paznici. Soldații au luat scaunele și au stricat puțin mobila. Pe scurt, mă instalez într-o cameră mare și mă culc. Dimineața, Albert, care dă târcoale prin casă, intră în biserică. Acolo vede un bărbat gol-pușcă, care sforăie în fața altarului, cu ustensilele pentru fumat opiu lângă el...

Nu stau prea mult la Tsidun, presimt că soldații din nord nu vor sta prea mult să își plângă înfrângerea. Se fac mai multe luni de când adversarii avansează și dau înapoi succesiv, între Mienchow și Kwüanyan. Două zile mai târziu, văd *venind* din nord mai mulți răniți și văd *grăbindu-se* spre nord un convoi cu bambuși pentru a face brancarde, o încărcătură de sandale (soldații sunt încălțați cu sandale de paie) și... patru sticle cu sirop de fructe. Soldații scot sufletul din hamali, nu-i lasă nici să răsufle. Se pare că articolele pe care le transportă sunt de mare urgență și necesitate. Fără îndoială, se vor da iarăși lupte. Nordiștii trebuie să-și fi recăpătat avântul.

La Mienchow, încă de la sosirea mea, întâlnesc pe stradă două englezoaice. Le solicit pe loc ospitalitatea pentru o noapte. Ele mă conduc la misiunea protestantă, care este luxos instalată și deosebit de vastă. Locuiesc în corpul de clădire rezervat doamnelor unde se află cinci *ladies*. Albert este găzduit la pastor acasă, într-o altă clădire. Aflu atunci că nordiștii au dat înapoi, din cauza penuriei de muniție, dar că se vor întoarce nepregetat. Știu, de asemenea, că 3.000 de oameni din forțele de întărire au sosit în ajunul plecării mele din Kwangyüan. Doamnele insistă să rămân o zi cu ele. Deci îmi amân plecarea până mâine. Altceva acum. Mă

credeam în siguranță, știindu-mă în spatele liniei de front... Nu ești niciodată în siguranță în China! Drumul cel mare, care merge de aici la Chengtu, este barat de tâlhari, care sunt în număr de mai multe mii și care au bătut trupele regulate sudiste și au ocupat un oraș, pe care l-au jefuit. Pastorul propune un nou ocol, pentru a ajunge la Chengtu. Va trebui să mă resemnez cu hotărârea aceasta, care mă va face, în schimb, să cheltuiesc mai mult și să înnoptez mult mai multe zile în hanuri infecte, ceea ce, pe căldura de acum, devine oribil. [...]

Omishan, 28 iulie 1923

Am coborât din nou de pe culmea muntelui și sunt iarăși la soția consulului. Excursia mea a fost întreprinsă cu rapiditate. Muntele este deosebit de frumos și priveliștea care poate fi surprinsă din vârful lui este, cu siguranță, foarte vastă, deși mi s-a întâmplat să văd panorame mult mai grandioase. Din nefericire, în acest anotimp sute de pelerini urcă muntele, mergând din templu în templu, într-un vacarm teribil. Aveam urechile asurzite. Se poate și mai rău. Toți acești evlavioși nu au nimic din natura zeilor și sunt supuși nevoilor grosiere. Din cauza sistemului de șanțuri înfundate și căscate din Szechuan, numeroasele latrine care se aliniază în mănăstiri răspândesc un miros pestilențial, care te sufocă, și numai acest lucru era suficient să îmi facă șederea insuportabilă, așa că m-am grăbit să ajung departe de aceste efluvii.

Albert a coborât în orașul învecinat, chiar a doua zi după întoarcerea mea la doamna Baudez. Va încerca să recruteze acolo, cu ajutorul preotului chinez care își are reședința în localitate, niște hamali cu care să îmi pot continua drumul spre sud.

Nu mă simt prea bine, sunt zile când mi se pare că s-a produs o ameliorare, apoi tulburările revin, și uite că a trecut mai bine de o lună de când durează toate acestea. Nu mă simt prea vitează pentru a continua o călătorie, în condițiile ușor împovărătoare ale

unei temperaturi umede și calde foarte deprimante, dar acum este prea târziu să contramandez ceva, am plecat la drum într-un anotimp nepotrivit și cu siguranță că nu am avut încă parte de cele mai mari necazuri pe care această greșeală, altminteri pe deplin involuntară, mi le rezervă. [...]

31 iulie 1923. Hamalii, pe care Albert s-a dus să mi-i recruteze, trebuie să ajungă mâine. Nu au vrut să se hotărască să apuce pe drumul direct, care trece prin munte. Ei spun că torentele s-au umflat, că astupă potecile din depresiunile înguste și că nu se poate trece. Există, de asemenea, tâlhari, care își fac de cap pe acest drum, ca și pe celelalte. Se jefuiește chiar sub zidurile orașului Chengtu, care este capitala. Totul merge din rău în mai rău la Szechuan. Și tocmai acest moment dificil a fost ales de niște misionari canadieni stupizi pentru răspândirea unui gen de socialism printre servitorii și țăranii din regiune. Acești imbecili au stricat mintea prea puțin dezvoltată a acestor bieți sărăntoci cărora li se adresează și nu reușesc să facă din ei decât niște pușlamale insolente. Am putut să îmi dau seama de asta.

Hamalii, pe care acești canadieni mi-i procuraseră ca să urc în vârful muntelui, credeau că și eu sunt din același aluat ca patronii lor. Unul dintre cei care îmi purtau scaunul se amuza făcându-mă să salt, să mă balansez, să mă izbesc de pietre, în timp ce debita niște glume destul de obscene, care îi făceau să se hlizească pe numeroșii pelerini aflați pe traseu. Deja îl prevenisem că este cazul să înceteze. În ciuda avertismentelor mele, a reînceput. Atunci, fără să strig să mi se oprească scaunul, am sărit jos, printre cei care mă transportau și pleosc! pleosc! două lovituri de box bine țintite l-au trimis pe mocofan în tufișurile care mărgineau poteca.

Pelerinii încetaseră să râdă și își manifestau în mod limpede aprobarea pentru felul meu "*ancien régime*" de a-i aminti bunele maniere. Cu capul în pământ, individului nu îi mai rămase decât să își continue treaba în tăcere. Acest incident se petrecea la urcuș. La coborâș, toți țopârlanii au fost blânzi ca niște oițe și au manifestat o foarte mare bună dispoziție. Dar iată că au povestit

întâmplarea aceluia dintre canadieni care este anul acesta președintele asociației rezidenților din Omishan. Acest animal, fără să știe ce s-a petrecut, a trimis imediat o epistolă la gazda mea, în care afirma că se cuvine să plătesc o amendă pentru rănile provocate omului și pentru tratamentul medical al acestuia. Vezi limpede cum stau lucrurile. Individul se zgâriase probabil un pic, printre tufișuri, dar asta era toată nenorocirea.

Noi nu am răspuns. A doua zi, același idiot ne-a expediat o scrisoare, adusă de 20 de oameni, să ne intimideze. Dar aceștia din urmă își jucară prost rolul și se așezară foarte cuminți lângă casa unde locuiesc băieții și plecară înapoi, fără să fi deschis gura. În fond, ei erau extrem de convinși că tovarășul lor primise exact ce i se cuvenise. A urmat apoi o altă epistolă, în care "președintele" spunea că va plăti el personal amenda din propriul buzunar. Eu îi răspunsei atunci că modul acesta de comportare, provocându-i pe țopârlani să își bată joc de străini, este periculos într-un ținut unde albii nu au altă protecție decât respectul care li se poartă. Întrucât el vorbise despre pericolul pe care îl înfruntasem, acela de a ne vedea atacat bungalow-ul, îi spusei că soția consulului și cu mine îl considerăm responsabil pentru orice lucru supărător care ar putea să ni se întâmple, pentru că înainte de a fi incitați de el, țopârlanii nu manifestaseră nici o rea-intenție. Îi spusei, de asemenea, că voi aduce incidentul la cunoștința consulului britanic, de care era dependent, și ministrului Angliei la Pekin, considerând că acțiunile de genul celor comise de el îi pun în pericol pe europeni. Și chiar așa voi face.

Astăzi mă simt mai rău. Ce porcărie! Oare voi scăpa de asta?... Mi-o doresc din tot sufletul, căci a te târî bolnav pe drumurile acestea și pe temperatura din acest moment este un lucru mai mult decât vrednic de milă. Sper că ființa cu constituție bizară care sunt eu va reacționa, atunci când se va face resimțită nevoia, și se va salva încă o dată dintr-o încercare dificilă. [...]

Ningyuanfou, 24 august 1923

Tocmai am petrecut câteva zile la episcopul din Ningyuanfou. Primirea pe care mi-a făcut-o a fost una dintre cele mai cordiale. Mi s-a părut un lucru destul de neobișnuit să mă așeze la masă, în fiecare zi, în compania a patru fețe bisericești. Sunt foarte puțin obișnuită cu această lume catolică. În rest, gazdele mele nu au deschis niciodată gura în legătură cu subiectul religie. Plec din nou la drum. Ținutul este deosebit de dificil de parcurs! Drumurile nu sunt deloc bune în munți și triburile *lolo*, care sunt în război deschis cu chinezii, se răspândesc pretutindeni, jefuiesc orașele, îi opresc pe călători... Nu prea știu cum mă voi descurca. Aceste alerte permanente sunt iritante. Anotimpul se apropie de sfârșit, deja a nins pe câțiva munți. Prevăd o iernare nenorocită, în vreo văgăună încă și mai retrasă și mai puțin ospitalieră decât Jakyendo, sau o periculoasă călătorie hibernală. Ptiu! Om trăi și om vedea. Nu-ți face griji în privința mea, dragul meu, probabil că, după câteva luni dure, mă voi redescoperi puternică și pe picioarele mele, ca și înainte. [...]

Îți voi fi recunoscătoare dacă vei vrea să te gândești la mine la timp, ca să am câteva fonduri disponibile la începutul primăverii viitoare. Unde voi fi oare atunci?... Habar nu am. Sfârșitul voiajului meu devine absolut pitoresc, te asigur de asta. Voi încerca să îți mai scriu, dar trebuie să încep să fiu prevăzătoare. Nu este bine să fiu recunoscută pe parcursul drumului, ceea ce se întâmplă atunci când prezinți o scrisoare la un oficiu poștal. Triburile *lolo* și altele îi răpesc cu încântare pe străini, pentru a obține o răscumpărare.

Yuan-shin 1 septembrie 1923

Aș fi vrut să-ți scriu multe de aici - ultima mea scrisoare, trimisă din Ningyuanfou în urmă cu opt zile, era atât de scurtă -, dar uite că am fost copleșită de treburi: de terminat un cort, de refăcut

bagajele, de examinat farmacia, de reîmpachetat, după ploile diluviene, care îmi ciuruiseră sacii... Într-un cuvânt, aceste două zile, petrecute la un amabil preot chinez, au fost zile de lucru, și nu de odihnă. Și totuși, mi-ar fi fost foarte necesară. Mi-am abandonat scaunul la episcopie și călătoresc din nou pe cal. Nu mai urcasem în șa de un an... În fine, îmi las calul să facă manevre, după voia lui, să salte, să se înalțe, să se rostogolească, se descurcă mai bine decât mine, de aceea mă simt mai în siguranță pe spinarea lui decât pe jos. Nu mai există hanuri de-a lungul drumurilor. Petrecem noaptea laolaltă cu caii și cu porcii. Reușesc aproape întotdeauna să îmi găsesc un colț un pic mai izolat: camera unde se păstrează grânele sau cea a stăpânilor casei, dar, în acest din urmă caz, trebuie să parlamentez o oră pentru a-i determina să se hotărască să plece și să petreacă noaptea altundeva. Ei insistă întotdeauna să nu îmi cedeze decât un colț în dormitorul comun. Am văzut nativi frumoși din triburile *lolo*, în munți, șmecherași înalți, complet îmbrăcați în maron, cu aluri de hidalgo. Într-o seară erau 20 strânși într-o trecătoare, am crezut că vom fi atacați, dar erau niște oameni care își vedeau de treaba lor, cu niște chinezi care aveau cu ei niște baloți. Peste cinci zile, vom întâlni din nou călugări lama și chiar un foarte mare lama, care îndeplinește funcția de mandarin și administrează districtul. Vom fi părăsit atunci Szechuan-ul și vom fi în Yunnan. Va începe partea dificilă a călătoriei. Ți-am vorbit despre ea în scrisoarea de săptămâna trecută. Sau poate mă prind zăpezile?... Nu știu nimic. Anii nu se aseamănă între ei. Unii au parte de căderi de zăpadă timpurii, alții de ninsori foarte târzii. Iată-mă din nou într-un ținut cu munți înalți. Am văzut alaltăieri crânguri de rododendroni, ceea ce indică o altitudine ridicată. De altminteri, urcăm, coborâm, ca în munții ruseși, dar media altitudinilor se va menține ridicată: 2.400 de metri va fi cea mai joasă, iar trecătorile vor avea între 4.500 și 5.500 de metri. Sper că nu îmi va lipsi forța, în ciuda deteriorării intestinelor mele, și că îți voi putea povesti prin viu grai aceste noi și ultime isprăvi. [...]

Likiang (Yunnan), 28 septembrie 1923

Sunt la Likiang, ultimul oraș chinezesc din nord-vestul Yunnan-ului, a cărui populație este, de altfel, compusă aproape în întregime din triburi *mosso*, care aparțin familiei etnografice a populației Shan ori sunt foarte apropiate de acestea și nu au nimic din caracterele chinezilor. Locuiesc la misiunea protestantă de patru zile. Până în prezent, mi-a fost aproape imposibil să găsesc două animale de închiriat pentru a-mi transporta bagajele.

Funcționarii chinezi au răspândit o poveste stranie, care susține că soarele urmează să înceteze să apară vreme de patru zile, așa încât oamenii sunt înspăimântați și au încetat să mai călătorească. [...]

Părăsind Ningyuanfou-ul, m-am dus la Yuan-shin, de unde ți-am scris în timpul șederii mele la casa unui amabil preot chinez, care, printre altele, mi-a făcut cadou două pernuțe nostime de satin negru, brodate în manieră chinezească. De acolo, trebuia să mă duc la Yungning. Încă din prima zi, ghidul-servitor care mă însoțea ne-a rătăcit. Impostorul acesta nu parcursese niciodată ținutul pe care pretindea că îl știe ca-n palmă. Am rătăcit vreme de douăsprezece zile printre păduri dese, cu pante abrupte, urcând și coborând iarăși, pe drumuri adesea extrem de dificile. Am înnoptat pe la triburi *lolo*, pe la triburi *lisso*, pe la triburi *sifan*, pe la triburi *masso* etc. Nu există chinezi în aceste văgăuni. Primirea a fost, în general, destul de bună, o dată oamenii au fost arțăgoși și altă dată Albert a distribuit câteva scatoalce, dar, în ansamblu, totul a decurs în liniște și pace. Vremea era execrabilă. Ploi torențiale zi și noapte și, drept rezultat, o mocirlă care ne ajungea câteodată până la genunchi. Frumoasele noastre cizme de cauciuc nu mai au decât carâmbii, partea de la labele picioarelor este numai zdrențe. A trebuit, așadar, să înotăm în noroi, încălțați cu sandale de paie, printre pietre și smârcuri înmuiate din loc în loc, iar seara să ne culcăm în cocioabe făcute din lut bătătorit, și ele înnămolite în ultimul hal.

M-a cuprins febra și am ajuns la Yungning într-o stare foarte proastă de sănătate. Și alimentele ne lipsiseră din cauza lungimii neașteptate a peregrinărilor noastre de-a lungul pădurilor. Postul prelungit mă slăbise enorm. De la Yungning intenționam să merg la Chungtien, dar chinezii și tibetanii sunt în conflict prin părțile acelea, cei dintâi (soldații) se dedau la tâlhării ca să-și omoare timpul; aceste informații, la care s-a adăugat și ploaia, m-au determinat să îmi schimb itinerarul și să fac un ocol prin sud pentru a ajunge la Likiang. În plus, nimeni nu vroia să îmi transporte bagajele în zona dinspre Chungtien. Vremea s-a ameliorat pe parcursul drumului. După traversarea fluviului Yangtse, am avut zile însorite, foarte calde, dar drumurile ne ofereau niște pante atât de abrupte, încât a trebuit adesea să merg pe jos, ceea ce m-a obosit enorm. Hrana continua să lipsească. Nu găsiserăm nimic de cumpărat la Yungning, afară de un pic de făină proastă. Ca masă de prânz, gustam un pic de porumb copt, ceea ce nu era deloc substanțial... Calul meu, care își pierduse potcoavele, începuse să își zdrelească picioarele pe ascuțișul pietrelor și din acel moment a trebuit să parcurg tot drumul pe jos. Din cauza acestui fapt, etapa a trebuit să fie scurtată, dar acel minim care rămânea de parcurs tot avea în jur de 30 de kilometri. [...]

Pe scurt, într-o după-amiază în care soarele ardea dogoritor, istovită și pe jumătate cuprinsă de insolație, m-am prăbușit în mijlocul drumului; totul se învârtea în jurul meu. Ne aflam în apropierea unui cătun. Albert a alergat să caute apă, m-a stropit, mi-a dat să beau și am putut să continuu să cobor până la râul în care m-am aruncat imediat, fără să îmi fi scos decât paltonul-robă chinezesc. Baia rece mi-a făcut un bine indiscutabil. Am hotărât să mă opresc în acea zi să mă odihnesc, dar odihna a constat în spălarea rufelor mele murdare în râu. Nu era nimic de cumpărat în cătun. Nu vroiau să vândă nici măcar porumb. Am pus brusc capăt tocmelilor, ducându-mă să îmi culeg singură provizia pe un câmp. Printre aceste triburi, trebuie să recurgi adesea la mijloace dure, să izbești, să îți pui în evidență autoritatea, este obositor și nemaipo-

menit de enervant. De această dată mă oferisem să plătesc porumbul, dar, după ce mi l-am luat singură, am refuzat orice plată, ceea ce este conform cu ideea de dreptate a acestor sălbatici. Au venit să mă întrebe dacă mai vreau. În ultimele zile am traversat din nou niște păduri splendide. Drumul era mult mai bun, vremea foarte frumoasă și eu mergeam aproape cu vioiciune. Astfel am ajuns la Likiang, unde am fost primită cordial de către misionarii care țin de secta zisă a "Penticostalilor". Oamenii ăștia nu au o poftă de mâncare prea mare. Aș fi avut nevoie să mă refac, mai bine decât o pot face cu mesele acestea anemice, care lor le sunt suficiente. Albert privește cu ironie ceea ce apare pe masă și eu știu că el gândește că numai noi doi am putea să mâncăm cu ușurință ceea ce se servește pentru opt persoane adulte și o fetiță.

Plec din nou mâine spre Tzedjrong, un cătun situat pe țărmul drept al fluviului Mekong, unde își are reședința abatele Ouvrard. În vecinătate locuiesc alți doi preoți francezi: părintele André și părintele Ginestier. Drept compensație pentru uciderea a doi preoți la Atumze, acum vreo zece ani, Misiunea franceză a obținut un vast teritoriu. Indigenii ținutului sunt niște populații loutzé și tibetani; regiunea este situată între frontiera cu Birmania, la sud, și cea cu Tibetul, la nord. Socotesc că voi ajunge la Tzedjrong peste vreo 15 zile, dacă nu mă întârzie nimic pe drum. Va trebui să traversez fluviul Mekong, cu mijloace primitive. Nu există pod pe râul care curge strașnic, prins între niște faleze stâncoase de vreo 30 de metri înălțime. De fiecare țărm sunt legate două funii groase de bambus. Te urci pe o platformă, cu ajutorul unei scări grosolane, apoi acolo te așezi pe un fel de scăunel grosolan confecționat, dar ușurel, și prevăzut cu un cârlig mare de lemn. Cârligul este petrecut peste funia de bambus. Îi dai un șut platformei și aluneci cu rapiditatea vântului pe funia înclinată, care te duce până aproape de celălalt țărm. Pe urmă, este suficientă puțină încordare a brațelor pentru a acosta pe pământ ferm. Ideea acestei traversări nu îmi este, pentru moment, deosebit de agreabilă... nu trebuie nici să ai nervii sensibili și nici să-ți pierzi capul în timpul

acestei călătorii rapide pe deasupra unui torent enorm, care se rostogolește dedesubtul tău peste stânci gigantice, cu un zgomot de tunet. I-am scris misionarului francez de pe țărmul opus celui unde voi ajunge eu să-mi împrumute scăunelul său și să îmi trimită câțiva indigeni de încredere pentru a mă ajuta să trec cu bine această grea încercare. Este foarte probabil că totul va decurge cum trebuie, numeroși oameni alunecă pe funiile acestea în fiecare zi, eu de ce nu aș putea să fac același lucru? [...]

Probabil că îți spui: "Și după Tzedjrong, unde vrea să se mai ducă vagaboanda asta a mea?" După, la drept vorbind, nu prea știu. Încerc o nouă și ultimă aventură... Unde mă va duce? Este un mister pentru mine. Tot ceea ce pot să prevăd, iarna fiind aproape, sunt niște dure, foarte dure momente de traversat, iar starea actuală a sănătății mele nu este chiar cea potrivită unei încercări de acest gen. Intenționez să las la Tzedjrong câteva cuvinte pentru tine, pe care misionarul ți le va transmite prin poștă, apoi, prea-scumpul meu Mouchy, s-a sfârșit pentru multă vreme, pentru multe luni; nu cred că voi putea să îți scriu înainte de martie sau aprilie anul viitor. Acum, că tot ești prevenit, nu te îngrijora. Dacă totul se va petrece după cum îți spun, înseamnă că totul decurge conform planului meu; dacă nu, vei primi vești mai devreme. [...]

Gândește-te la mine din când în când, prea-scumpul meu. Încearcă să îți imaginezi un cort minuscul, singur într-un ungher de munte, într-o seară cu frig înțepător, când pământul întărit răsună sub pași, un foc făcut cu baligă de vacă, care arde în fața cortului, sub o oală cu ceai cocoțată pe trei pietre, și doi călători mititei de tot, cu bonetele îndesate până peste ochi, așezați în jurul acestei vetre primitive. Spune-ți, dacă vrei, că sunt niște nebuni, dar, oricât ai putea tu să crezi în legătură cu acest lucru, nu vei putea să-i refuzi o oarecare stimă temerității lor puțin obișnuite și, dacă s-ar întâmpla ca puterile lor să îi trădeze și să nu revină din călătoria lor aventuroasă, păstrează o amintire frumoasă exploratorilor în miniatură, care vor fi încercat un lucru pe care glorioșii lor confrați, ale căror nume sunt celebre, nu ar fi avut poate niciodată curajul să îl împli-

neasca.

Dar, cu siguranță, totul va merge bine. Nu este decât o lungă plimbare de făcut, atâta tot! Să ai deci sufletul liniștit și nu te informa în legătură cu mine, căci lucrul acesta ar putea să mă jeneze considerabil. [...]

Am auzit spunându-se că Stephen Pichon a murit.

Îți amintești de Colette, fostă Willy, care dansa într-o seară aproape goală, la Tunis? În ciuda manici sale pentru exhibițiile academice, această femeie nu a fost niciodată lipsită de talent și de spirit. Ea a scris o piesă pentru Varietăți, *Vagaboanda*, pe care am citit-o în suplimentul la *Illustration*. Este bună, mai mult decât bună. Este bine gândită și bine exprimată, în întregime o operă frumoasă. Dacă se întâmplă ca piesa să fie jucată prin apropierea ta, du-te s-o vezi.

Tzedjrong (Yunnan), 23 octombrie 1923

Mă aflu la Tzedjrong de câteva zile. Călătoria mea de la Likiang și până aici a decurs bine, cu excepția unei probleme provocate de purtătorii de scaune, care mi-au jucat o festă urâtă, lăsându-mă la Weishi, căci își închipuiau că, în felul acesta, mă vor forța să le dau o plată superioară celei, deja foarte consistente, pe care misionarul protestant le-o acordase angajându-i pentru mine. Dar eu nu am cedat în fața lor. M-am adăpostit vreme de două zile în casa în curs de construire, pe care o ridică protestanții la Weishi. Nu erau decât pereții și acoperișul. Mi s-au găsit alți purtători și am plecat din nou la drum cu aceștia, care m-au dus la Hsiao-Weishi (Micul Weishi). Acolo m-am oprit la casa unui preot catolic chinez, care a încercat să îmi procure alți purtători de scaune, ai mei nevoind să meargă mai departe. Nu a reușit și mi-a găsit numai un cal de povară, până în orașul învecinat. După nenumărate tocmeli, am reușit să găsesc doi hamali și, în plus, din popas în popas, câte un cal. Viteazul meu cal era cu siguranță foarte obosit, după aceste

opt luni de călătorie. Am făcut cea mai mare parte a drumului pe jos: asta înseamnă foarte repede. Drumul, începând de la Likiang, este extrem de frumos și, îndată ce ai ajuns pe țărmul fluviului Mekong, este foarte pitoresc, cu cele câteva peisaje ale sale destul de scabroase. În afară de aceste câteva neplăceri, poteca cea strâmtă era agreabilă, vremea începea să fie frumoasă și îmi făcea călătoria încântătoare. Traversarea faimoasei funii pe care (sau mai degrabă sub care) se trece Mekong-ul, despre care ți-am schițat câte ceva în scrisoarea mea trimisă de la Likiang, s-a efectuat cu bine. Un individ cumsecade m-a prins între genunchii săi strâns, m-am prins cu mâinile de cureaua de care atârna el însuși și apoi am alunecat pe deasupra fluviului, fără alt accident afară de faptul că mi-am zgâriat puțin nasul, pentru că mi-am ținut capul prea sus și prea aproape de funia cea groasă, în momentul în care începeam să alunec. A doua zi după sosirea mea la părintele Ouvrard (un vandean vecin cu familia Clemenceau) a sosit un botanist american, pe care îl întâlnisem la Likiang. Venirea sa m-a întârziat, căci nu vroiam să plec înaintea lui, pentru a nu risca să primesc oferta, care m-ar fi pus în încurcătură, de a călători împreună. Acest domn se află în serviciul guvernului american, pentru cercetarea plantelor care pot fi aclimatizate în Statele Unite. Încasează un salariu princiar și, în același timp, face fotografii pentru Societatea de Geografie din Washington. M-a asigurat că societatea respectivă va fi fericită să îmi publice articolele scrise de mine despre Tibet și mi-a dat două scrisori de recomandare pentru președintele și pentru vicepreședintele ei. Voi vedea, în primăvara viitoare, cum le voi utiliza. Am aflat, prin părintele Ouvrard, că dolarul a revenit la cotația de 18 F - oare nu se înșală? Francul nostru este, după părerea lui, mai depreciat decât a fost oricând altădată. [...]

Păstrează cu grijă, pentru mine, scrisoarea părintelui Ouvrard (ar putea să îmi folosească la atestarea trecerii mele pe aici) și data la care a fost trimisă. Lucrul acesta ar putea să îmi fie necesar.

Lhassa, 28 februarie 1924 (dată aproximativă)

Marele și scumpul meu prieten, un car de vreme s-a scurs de când ți-am scris ultima dată, iar în acest timp am făcut o grămadă de drumuri. Îți voi spune imediat că am reușit să împlinesc *complet* (atât de complet cât își poate dori cel mai pretențios om din lume) plimbarea pe care o inițiam în momentul în care ți-am trimis ultima mea scrisoare. Această excursie a fost considerată ca fiind foarte îndrăzneață chiar și pentru un bărbat puternic și robust, iar împlinirea ei de către o femeie de vârsta mea putea să treacă drept nebunie curată și totuși succesul meu a fost complet, dar, dacă acum mi s-ar oferi un milion pentru a reîncepe aventura în aceleași condiții, sunt sigură că aș refuza. Amănuntele călătoriilor mele îți vor fi date pas cu pas puțin mai târziu, atunci când voi putea să ți le trimit pe o cale care îmi va oferi garanții împotriva indiscrețiilor oficiale și de alte feluri. Astăzi, află numai că am ajuns la Lhassa în stare de schelet. Când îmi petrec mâna pe deasupra trupului meu, nu găsesc decât o piele subțire, care îmi învelește oasele. Totuși, lăsând asta la o parte, la venirea mea aici nu eram bolnavă, dar în regiunea aceasta își face de cap un fel de răceală și, după un sejur de aproape o săptămână, eu și băiatul meu am fost contaminați, el ceva mai grav decât mine. Febra a trecut, dar tușim îngrozitor, cu dureri puternice; totuși, nu pare să fie ceva foarte grav. Ceea ce este mai supărător este starea mea generală de slăbire și de epuizare, cu toate că până aici nu am simțit-o, datorită stimulentelor. Trebuie să mă pun din nou pe picioare, să dorm și să mănânc bine o lună întreagă, atunci când voi ieși din Tibet, ceea ce nu se va întâmpla înainte să treacă șase săptămâni, căci mai este încă un drum destul de lung de la Lhassa până la frontieră și după aceea trebuie să traversez lanțul Himalaya.

Momentan, se pun mai multe probleme dificile: peregrinările mele au luat sfârșit. Le-am încoronat, cred eu, cu demnitate, prin această ultimă hoinăreală care m-a purtat de-a lungul

unui ținut prin care, potrivit celor mai bune informații, nici un călător de rasă albă nu a călcat vreodată și în care tibetanii înșiși nu se aventurează niciodată, atât de proastă este reputația triburilor care îl locuiesc. Mă voi trezi în India, iar toate colecțiile mele, cărțile, bagajele de toate felurile, sunt în China... Nu mai este vorba, de această dată, de obiecte solid ambalate și gata să fie îmbarcate, precum acelea pe care le-ai primit, ci de o multitudine de mici colete poștale, depozitate temporar fie la legația din Pekin, fie la banca din Shanghai, la episcopul din Zunnanfou sau la misionarii francezi din Szechuan și încă și prin alte părți... Sunt în total vreo șaizeci, fără să mai punem la socoteală bagajele mari. Toate acestea reprezintă o sumă de bani considerabilă, plus o sumă, și mai considerabilă încă, de eforturi și de ostenceli pentru strângerea cărților, a manuscriselor vechi și a diverselor obiecte, interesante din punctul de vedere al orientalisticii. Oare va trebui să mă întorc în China pentru a ambala totul, după ce au fost grupate pachetele?... S-ar putea să fie indispensabil. Mă gândisem să mă duc pe drum obișnuit, trecând din provincia Assam în Zunnan, ceea ce ar fi putut să fie o cale economică, acum, când prețul traversărilor pe mare a devenit exorbitant; dar mă îndoiesc că forțele mele îmi permit în acest moment să proiectez o călătorie atât de obositoare și atât de lungă, prin niște regiuni unde fac ravagii războiul civil și tâlhăria la drumul mare. [...]

Din punctul de vedere al monedei, când voi ajunge în India, voi fi epuizat complet ceea ce luasem pentru călătoria mea și, pe de altă parte, acolo mă așteaptă cheltuieli considerabile, căci nu mai am absolut nimic, afară de niște sordide țoale tibetane cu care sunt îmbrăcată. Nimic, nici măcar o cămașă, nici măcar o pereche de ciorapi, nici încălțări; puținul pe care l-am putut lua cu mine este acum zdrențe. Voi găsi în India banii pe care mi i-ai trimis cu un timp în urmă; dar aceștia nu sunt mare lucru pentru nevoile mele actuale. Pe de altă parte, este posibil, din diverse motive, să nu pot să întârzii prea mult în India și să doresc să trec în Indochina fără nici o amânare, s-ar putea să fie necesar acest lucru. Este posibil ca

prin intermediul consulului să obțin un împrumut, care va putea fi rambursat mai târziu. Voi hotărî în funcție de împrejurări. Trebuie să am niște fonduri la Shanghai; îți cerusem să mi le păstrezi acolo, pentru a fi disponibile de anul nou, dar va fi nevoie de timp pentru a fi transferate. Voi reflecta în legătură cu locul unde ai putea să îmi trimiți altele. Această scrisoare nu va fi expediată prea curând, cu toate că există aici un oficiu poștal, dar oferă prea puține garanții în ce privește discreția.

12 martie. Scumpul meu. Tot la Lhassa sunt. Răceala, care părea că va trece repede, a luat o turnură foarte proastă. Băiatul a fost foarte grav bolnav, iar eu de asemenea, chiar mai bolnavă decât el. Durerile pe care le aveam în timpul acceselor de tuse erau îngrozitoare. Am început să scuipăm sânge. Mi-a trecut un moment prin cap ideea că avem ciumă pulmonară. Micuțul este cel care a zărit sângele în scuipatul lui și, cum am trăit multă vreme în China și se vorbește mult de ciuma pulmonară, este la curent cu simptomele acestei boli. Mi-a arătat batista lui și m-a întrebat: "Nu-i așa că se fac zece zile de când am început să tușesc?" (Zece zile este termenul la care apare sângele în ciuma pulmonară.) Eu îi răspund: "Da, aproape" și, întrucât îmi dau seama unde bate întrebarea sa, adaug: "Crezi că avem ciumă?" Și nu avem medicamente și "nici nu există medic aici", continuă băiatul. "Nu ne-ar folosi la nimic. Dacă avem ciumă, nu-i nimic de făcut; nu se cunoaște nici un medicament capabil să o vindece." Nenorocită treabă! (în tibetană *Kinktopo*) zice laconic tovarășul meu de călătorii. [...] Nu era ciumă pulmonară, pentru că începem să ne revenim. Eu tușesc mult mai puțin, băiatul nu mai tușește aproape deloc, dar boala asta, care vine după epuizarea forțelor noastre fizice, ne-a pus la pământ. Micuțul și-a pierdut orice poftă de mâncare, nu mai mănâncă aproape nimic, în timp ce, dimpotrivă, ar trebui să se hrănească strașnic. Nu mai poate să se miște. Mai deunăzi am mers la o mănăstire ceva mai depărtată. Dus-întors, drumul avea aproximativ 9 mile englezești (13 km și jumătate), la întoarcere a avut febră și a trebuit să se culce. Ar dormi în neștire. Și eu sunt foarte obosită, dar eu am un

resort moral mai puternic și asta mă face să nu mă prăbușesc; de asemenea, mănânc mai mult ca el. Pe scurt, cred că vom trece cu bine de această încercare neplăcută, dar va trebui să nu pretindem prea mult de la forțele noastre multă vreme de aici înainte.

Intenționez să părăsesc Lhassa în scurtă vreme. Orașul nu prezintă prea mare interes. Sunt sătulă de vizitele la lamaserii; am văzut atâtea!... Faimosul templu din Djo-o nu are nimic nemaipomenit. Palatul lui *Dalai Lama*, ale cărui decorațiuni interioare, foarte bogate pe alocuri, sunt în întregime în stil chinezesc, nu are, în schimb, nimic special. În oraș, negustorii etalează, drept obiecte exotice, niște cratițe din aluminiu... e mai degrabă dezamăgitor. Dar nu aveam nici o curiozitate în ce privește acest oraș. Am venit aici pentru că orașul se găsea în drumul meu și, de asemenea, deoarece gestul acesta era o glumă foarte pariziană făcută acelora care interzic accesul în acest oraș. Ceea ce m-a încântat, a fost vizita în ceea ce s-ar putea numi văile calde dintr-un ținut rece. Am văzut un Tibet necunoscut exploratorilor, am contemplat peisaje *extraordinare*, care depășesc în splendoare tot ceea ce am văzut în Himalaya ori aiurea, și am putut, în luna ianuarie, să îmi atârn de sac o ramură înflorită de orhidee sălbatică. Cine se gândește la acest ținut, când se vorbește despre Tibetul glacial, care mărginește Himalaya sau Turkestanul chinezesc? Nu ni s-a vorbit decât despre acela și eu însămi nu cunoșteam un altul, în afară de regiunea Kham. Sunt convinsă că, la ora actuală, sunt, dintre toți călătorii albi, cea care cunoaște cel mai bine Tibetul.

[...] Dacă afacerile tale te solicită la Alger, ai putea să îi faci o vizită guvernatorului, cu care ești în bune relații, cred, și să îi vorbești despre călătoriile mele, mai ales despre aceasta din urmă, despre care va avea ocazia să citească o relatare în buletinul Societății de Geografie. Doresc să revin în presă, în calitate de cores-pondent al unui mare cotidian și, pentru început, să public niște articole privitoare la Extremul Orient. Poți să îi vorbești guvernatorului despre experiențele mele anterioare: *Soir*, de la Bruxelles, *Aurore* și *Fronde* de la Paris, *Mercure* și diverse alte pu-

blicații, cărți apărute etc. Guvernatorul este un om politic și, ca atare, are legături cu presa. În funcție de cele știute de tine despre nuanța sa politică, ai putea să adaugi că sunt fiica unui francmason, proscris de imperiu, director al *Curierului de Indre-et-Loire* înainte de 1852, deputat în 1848. Dar fii atent să nu faci vreo gafă. Încearcă, deci, să afli și cine este Marele Maestru al Lojei *Marelui Orient* acum și cine este Marele Maestru de *rit scoțian*. Gata cu visele de odihnă! Consecințele economice ale războiului le-au pus capăt, trebuie să mă pun din nou pe treabă, iar noi suntem niște fericiți, printre atâția nenorociți, fiindcă efortul acesta nu ne este folositor decât pentru dobândirea unui surplus, strictul necesar fiindu-ne asigurat. Nu contează, pentru cei care simt altfel decât marea gloată, surplusul este mai indispensabil decât așa-zisul necesar.

Lhassa, 2 aprilie 1924. Tot în "orașul-soare" mă aflu (*Gnima Lhasa*...). De ce este nevoie de acest lung sejur?... mă vei întreba... Cu siguranță suntem foarte epuizați. Eu am avut încă o recădere de răceală, iar în ce-l privește pe micuț, el se simte și mai rău decât mine. [...] Am fost la mănăstirea din Galden. Trecusem prin imediata ei apropiere, venind dinspre Lhassa, dar la vremea aceea nu putea fi vizitată, traseul necesitase o zi și jumătate. De această dată, târându-ne, am avut nevoie de trei zile și am ajuns în cea de-a doua zi într-un sat numit Detchen, unde băiatul a trebuit să se culce. Nu ne-am putut continua drumul și a doua zi am cerut cai de închiriat, pentru a ajunge la mănăstire în ziua sărbătorii. A trebuit să facem tabără în seara aceea pe munte, pentru că numai băiatul ăsta al meu putea să își petreacă noaptea printre călugării lama, femeile nefiind admise decât pe vreme de zi. Era un îngheț strașnic, iar noi eram prost înveliți... dimineața micuțul se simțea și mai rău, nu a putut să viziteze mănăstirea și a trebuit să colind singură. Pe scurt, după multe încercări de genul acesta, am văzut foarte clar că nici micuțul, și nici eu nu puteam să riscăm să începem o nouă călătorie pe jos. Mai sunt încă numeroase trecători înalte de traversat, înainte de a ajunge în Himalaya; ne vom cățăra și mai bine, mergând încet, foarte, foarte încet, dar zăpada de primăvară va

cădea curând și va face călătoria prin munți dificilă. Și apoi, mai mult decât toate aceste argumente, înțelepciunea îmi spune că, la vârsta mea, nu este bine să prelungești efortul enorm de soiul celui pe care l-am făcut eu. Deci am cumpărat doi cai. Nu seamănă deloc cu frumoasele animale pe care le aveam în China! Totul este la suprapreț în Lhassa și îmi rămâne din bani o sumă minimă. Îmi va fi dificil să ajung la Gyantzé cu un buzunar așa golit. În fine, iată-mă gata de plecare. Voi rămâne încă o săptămână pentru a vedea curioasa ceremonie a "țapului ispășitor", acest țap fiind aici un om care, pentru bani, acceptă să ia asupra sa toate păcatele, bolile etc., ale nației, cu care este împovărat de către un lama. După aceasta, trebuie să se salveze prin fugă, fiind urmărit de blestemele poporului de rând. Rămâne șapte zile într-un loc izolat; dacă, după acest interval, nu este mort, revine liniștit la el acasă, unde primește daruri bogate, iar cu asta totul s-a terminat. Va avea loc, de asemenea, și o procesiune solemnă etc. Voi părăsi Lhassa a doua zi după încheierea acestor sărbători.

Gyantzé Tibet, 1924

Am reușit, de asemenea, în întregime ceea ce ar fi putut visa cel mai pretențios om din lume, o călătorie al cărei pitoresc îl depășește cu mult pe acela al călătoriilor imaginate de Jules Verne, trecând prin regiuni care, după informații demne de încredere, nu au fost niciodată vizitate de un călător de rasă albă. Am petrecut două luni la Lhassa, unde, din nefericire, am contractat un soi nefericit de răceală, care se vindecă greu. Am făcut pe jos tot traseul de la Yunnan la Lhassa și îți voi da toate detaliile un pic mai târziu.

Pentru moment, trebuie să mă preocup de părăsirea Tibetului cât mai curând. M-am săturat de acest ținut, nu mai am nimic de făcut aici și climatul dur al regiunii în care mă aflu nu este deloc favorabil stării mele actuale de sănătate. Am făcut apel pentru un împrumut la consulul Franței de la Calcutta, deoarece am

rămas fără absolut nici o resursă. Toți banii mei s-au epuizat. Nu mai am nici o altă haină, în afară de roba de sărăntoacă tibetană, care mi-a asigurat acest incognito și a permis succesul călătoriei mele. Nu mai am nici o cămașă și nici o pereche de ciorapi; nici pantofi, nici pălărie, nici nimic altceva, pentru a reveni printre oamenii din lumea civilizată. Toate bagajele mele se află în China. Sper că dumnealui, consulul, mă va ajuta să scap repede din Gyantzé[1]. Îți va scrie, probabil. I-am dat adresa ta.

Dă-mi vești despre tine imediat, trimițând scrisoarea la consulul Franței de la Calcutta, care va avea grijă să îmi parvină. Nu pot să îți spun nimic în plus astăzi, dar peste câteva zile îți voi scrie din nou.

Acum va trebui să ne gândim la întoarcerea mea și sunt bucuroasă la gândul că vom fi din nou împreună, după o despărțire atât de lungă. [...]

Gyantzé, 6 mai 1924

Epistola, scrisă cu creionul, pe care ți-o expediez alăturat a fost pregătită pentru a fi pusă imediat la poștă. Trebuie să o rectific în câteva locuri: 1) Agentul comercial[2] britanic la Gyantzé îmi împrumută ceva bani (mi-a vărsat deja 100 de rupii) pentru diverse cumpărături la Gyantzé și pentru cheltuielile de drum până la Kalimpong. Cred că în total împrumutul său se va ridica la 200 sau 300 de rupii. 2) De la Kalimpong, îi voi scrie consulului, pentru a

[1] Căpitanul Perry din armata engleză, comandant al gărzii Comisarului britanic al Comerțului, la Gyantzé, Tibet, o reținuse pe Alexandra David-Néel, aflând că sosește din Lhassa, unde se dusese clandestin. Mai multe documente și mărturii ale unor personalități atestă acest fapt, între altele, ale Alteței Sale Regale prințul Pierre al Greciei și al Danemarcei, care l-a cunoscut pe căpitanul Perry și acesta din urmă i-a povestit toate detaliile arestării. *(n. ed.)*

[2] Este vorba despre David Macdonald, socrul căpitanului Perry, care a relatat sosirea Alexandrei David-Néel la Gyantzé, în cartea sa: *Twenty years in Tibet*, Suley, Service Co. LTD., Londra, 1932. *(n. ed.)*

nu rămâne în așteptare și a putea să trec pe teritoriul francez. Acum nu pot să întreprind călătorii lungi, sunt prea obosită, noaptea trecută mi-a fost foarte rău. Îmi trebuie odihnă.

Întoarcerea mea în lumea așa-zis civilizată nu mi-a provocat nici o bucurie, ba chiar dimpotrivă. Mă simt atât de deosebită de toți acești oameni, atât de străină printre ei, încât mai lipsea puțin și m-ar fi bufnit plânsul, în timp ce cinam alături de ei.

Îți voi scrie în curând. Nu am nici un plan, și nici nu pot să am, în ceea ce privește continuarea călătoriei mele după ce voi ajunge la Kalimpong; asta va depinde de banii care îmi vor fi disponibili imediat, dar pregătesc întoarcerea, în orice caz. [...]

Gyantzé, 16 mai 1924

Sper că ai primit la timp scrisoarea pe care ți-am scris-o săptămâna trecută. Sejurul meu la Gyantzé mi-a făcut bine, am fost instalată confortabil într-o cameră și am avut mâncare bună. M-am pus puțin pe picioare; aveam nevoie de asta... Voi părăsi localitatea Gyantzé pe 29 (luni) pentru a porni spre Chumbi. Călătoria durează nouă zile, dar acum, la fiecare popas, voi găsi câte un bungalow construit de englezi, ceea ce înseamnă o locuință bună, cu o cameră în care nu suflă vântul. La Chumbi va trebui să optez între două trecători: Dzélap și Nathou la, prima se află la aproximativ 5.200 de metri, cea de-a doua este puțin mai înaltă. După informațiile pe care le voi obține în privința grosimii stratului de zăpadă din cele două trecători, mă voi hotărî. După ce traversez trecătoarea, mă voi regăsi în Sikkim, pe care îl voi străbate rapid, pentru a merge la Pédong, ca să îi văd pe misionarii francezi. Și apoi... aici încep dificultățile. Am ajuns la Gyantzé fără bani și în zdrențe. Agentul britanic mi-a împrumutat, puse cap la cap, 400 de rupii, pentru a-mi permite să ajung la frontiera cu India. Am dat să mi se confecționeze o robă de postav. Am comandat o robă și un pantalon și pentru micuț și i-am cumpărat o pălărie. Posed, de asemenea, o

cămașă de flanel, o cămașă de noapte, un pantalon de dril pentru urcatul pe cal și câteva batiste de buzunar... Este tot ce mi-am putut permite. Dar, după ce voi ajunge pe pământ civilizat, va trebui cu adevărat să mă îmbrac din cap până în picioare, modest, bineînțeles, dar complet: cămăși, ciorapi, pantofi, și tot restul... *Am o nevoie absolută și imediată de bani.*

Căutăm o combinație, micuțul și cu mine, pentru a putea să ne strângem bagajele care sunt în China, fără a le trece pe mare și evitând costul trecerii lor. [...]

Îi scriu consulului din Calcutta să îmi împrumute ceva bani, pentru a mă înțoli și a supraviețui la Darjeeling sau altundeva în răstimpul necesar pentru a primi vești de la tine. Nu vreau să pornesc din nou la drum, înainte de a primi o scrisoare din partea ta, dar s-o scrii fără întârziere. Scurtul meu sejur la Gyantzé mi-a făcut deja cel mai mare bine. Aveam un aer trist când am sosit aici. Nu am pierdut timpul și am început demersurile în vederea publicării contra plată, despre care ți-am povestit. Am informat multă lume despre ceea ce am făcut. Ar trebui, bunul meu prieten, să te *abonezi imediat* la o agenție de genul "Argusul Presei", care trimite la domiciliu decupaje din ziare, privind subiectul indicat sau o persoană anume desemnată. *Nu se plătește decât numărul de decupaje primite*, este foarte costisitor. Îmi va fi indispensabil să știu care jurnale vor discuta despre mine, ca să îmi pot face planuri în cunoștință de cauză. Scrie la această agenție că dorești să primești toate tăieturile din jurnalele franțuzești și străine, inclusiv cele americane, care vor discuta despre doamna Alexandra David-Néel. Te rog să faci acest demers fără întârziere, este foarte important pentru mine, apoi îmi vei trimite aceste fragmente. Iată-mă acum revenită în mijlocul vârtejului, trebuie "să fac bani", cum spun americanii.

Am reușit să îmi procur un masiv volum tibetan, care trebuie să conțină povestirile acelea amuzante despre care ți-am vorbit cândva și din care ai primit câteva eșantioane. [...]

Phari-Dzong (Tibet), 25 mai 1924

Nu am nimic foarte nou să îți spun, față de ultimele două scrisori pe care ți le-am scris din Gyantzé. Am urmat traseul care trebuie să conducă în afara Tibetului. Sunt opt etape de mers de la Gyantzé și până aici. Le-am făcut pe primele șase călare. După cea de-a șaptea mi s-a dat, la popas, un animal care șchiopăta și care nu inspira nici un pic de încredere. În acea zi, răul de inimă, pe care îl resimțeam încă de la plecarea din Gyantzé, se accentuase și mai mult, dar, în ciuda tuturor acestor inconveniente, am parcurs etapa de mers pe jos (aproximativ 23 de kilometri), pe o furtună teribilă și cu vântul bătând în față, la o altitudine de aproape 4.300 de metri. Am suferit cumplit în timpul drumului și mi s-a părut prudent ca a doua zi să solicit să fiu purtată pe un fotoliu, căruia i s-au atașat niște prăjini. Etapa de mers din ziua aceea era de 40 de kilometri. Mi-a prins bine că nu am căutat să pornesc pe jos, ori cu calul. La trecerea unui pas (aflat la aproape 4700 de metri), am fost prinși de o furtună de zăpadă și aș fi fost, fără îndoială, bolnavă în acest moment, dată fiind starea mea de epuizare, dacă nu aș fi putut să înfrunt această vreme neplăcută înfășurată într-o pătură și fără să fiu obligată să fac efort.

Generalul englez Pereira, despre care ți-am vorbit odinioară, când l-am întâlnit la Jakyendo (Cherku), a murit acum aproape patru luni, la Szechuan, în timp ce se întorcea la Koukou-nor. Cerea prea multe de la puterile sale, cred eu. A murit ca un adevărat călător, în plin drum, înainte să ajungă la Kanzé, unde eu am fost în urmă cu aproape trei ani. [...] Soția agentului comercial din Chumbi (cel pe care l-am întâlnit la Gyantzé), unde își făcea interimatul, mi-a trimis, în seara aceasta, scaunul său purtat de hamali, pentru a mă duce la Chumbi. I se telegrafiase că sunt bolnavă și obosită. Toți acești oameni s-au arătat foarte amabili. La plecarea din Gyantzé, am fost copleșită cu provizii, macaroane, lapte la cutie, dulcețuri, cacao, cafea, sardine. Am găsit, la sosirea mea la Phari-Dzong, o

nouă provizie de pâine, care îmi fusese expediată din Gyantzé, prin poștă. Aici, din nou mi s-au dăruit cutii cu dulceață, fructe uscate, supe la pachet, în fine, tot felul de conserve, utile într-un ținut precum acesta.

Voi fi deci la Chumbi poimâine. Voi rămâne acolo patru sau cinci zile, temperatura prin partea locului este mult mai blândă decât aici, Chumbi nu se află decât la 2.700 de metri altitudine. Phari-Dzong este situat la 4.260 de mjetri. Ieri aveam zăpadă. De la Chumbi, va trebui să traversez o trecătoare, care mă va face să pătrund în Himalaya. Am, la alegere, trecătoarea Dzelap și trecătoarea Nathou, prima urcă până la 5.200 de metri, cea de-a doua puțin mai sus, până aproape de 5.400, cred. Odată traversată această trecătoare, trebuie să cobor continuu, pot să ajung astfel chiar până la poalele Himalayei, în câmpia Gangelui, dar nu voi merge imediat până acolo, ci mă voi opri, voi examina locurile și voi vedea ce îmi poruncește înțelepciunea, conform împrejurărilor. De la sosirea mea la Gyantzé, nu mi-am pierdut vremea și am căutat să găsesc soluții pentru publicarea a ceea ce voi scrie. Prudența m-ar îndemna să mă opresc la o altitudine medie - pentru mine, aceasta reprezintă între 1.500 și 2.000 de metri, unde nu este prea cald - și să rămân acolo, pentru a-mi pune însemnările în ordine, pentru a-mi pregăti relatarea călătoriei, până în luna septembrie, atunci când căldurile cele mari se vor fi sfârșit.

Cum să rezolv toate astea? Oricât de bine am sta material, sau mai degrabă am fi stat, dacă nu ar fi fost războiul, tot nu văd posibilitatea ca eu să nu "muncesc". Nu este excesiv de amuzant, dar te obișnuiești cu toate. Așteptând, te rog mult, gândește-te cum să mă ajuți să mă descurc. Această călătorie, care îmi înfierbânta creierii de atât de multă vreme, s-a încheiat; s-a sfârșit în mod fericit și glorios, cu un succes deplin. Este perfect, dar am rămas puțin aiurită, nemaiștiind ce să fac - în afară de lucrările mele de orientalistică. Iată-mă la porțile Indiei; pentru mine este ca un vis. Nu știu cum îmi voi rezolva situația, care ar fi fost foarte simplă altădată și pe care situația economică a Franței o face cât se poate

de arzătoare.

În fine, prea-scumpul meu, nu mă uita, iar eu, la rândul meu, mă voi ajuta singură cât voi putea. Dă-mi repede și des vești despre tine, te rog.

Toate gândurile mele cele mai bune.

P.S. Păstrează plicurile acestei scrisori și pe cele precedente, care au inscripția Tibet pe timbru. Și nu uita să-mi dai adresa ta exactă.

Chumbi (Tibet), 31 mai 1924

Ți-am scris din Phari-Dzong acum câteva zile, de atunci mi-am continuat călătoria și am ajuns la Chumbi, care este ultima mea etapă pe pământ tibetan, am pătruns în lanțul Himalaya și sunt la poalele înalților munți care formează creasta sa septentrională. Ți-am vorbit de două trecători diferite, spre care pleacă două drumuri din Chumbi. După ce m-am informat, am înțeles că aceea din vest este absolut impracticabilă pentru moment, zăpada o astupă complet, numai cea din est permite trecerea, și încă și aceasta, după cum se spune, este foarte dificilă. Mă gândeam să profit de *"dandy"* (un fel de scaun cu hamali), pe care soția agentului comercial mi-l pune la dispoziție și în care am venit de la Phari-Dzong până aici, dar ezit în fața unei asemenea cheltuieli. Scaunul mi-a fost împrumutat gratuit, dar trebuie să angajez purtători și aceștia cer foarte mult pentru traversarea trecătorii. Trăiesc, în acest moment, din banii care mi-au fost împrumutați de către agentul comercial, iar acești bani se apropie de sfârșit. Micul meu puști, care este cu adevărat de un dezinteres extraordinar, cumpărase odinioară la Jakyendo o mică bucățică de aur, cu economiile făcute din cadourile mărunte primite de mine de anul nou și cu alte ocazii asemănătoare. Acum câteva zile, la Phari-Dzong, și-a vândut aurul, fără ca eu să știu nimic, și apoi a venit în camera unde mă aflam și a pus pe masă biletele de bancă pe care le primise. Nu își dă aere

pentru toate acestea, face totul cu simplitate. Este un băiat cu adevărat de ispravă și nu este de mirare că i-am consacrat o afecțiune realmente maternă. [...]

Rezidentul din Sikkim și soția sa m-au invitat să merg să petrec câteva zile cu ei la Gangtok. Mă voi duce, pentru că este în drumul meu și pentru că rezidentul este un călător extraordinar, care, în timpul războiului, a fost din India până în Rusia și din Rusia în Persia și iarăși în India, ca spion al englezilor. Este ofițer, cu grad de maior, care corespunde gradului de comandant la noi. Probabil că are lucruri interesante de povestit. Se va duce la Lhassa peste câteva săptămâni, biata sa "jumătate" nu a obținut permisiunea să îl însoțească, guvernul i-o refuză categoric. Ți-am spus, nu prea știam unde să mă duc. Din fericire, steaua mea norocoasă m-a călăuzit. Am primit cea mai fermecătoare scrisoare cu putință de la directorul Misiunii catolice de la Pedong (un sat aflat aproape de Kalimpong - la două zile de mers de Gangtok sau de Darjeeling). Misiunea respectivă ține de misiunile străine din rue du Bac de la Paris, ca și cele la care am locuit în China. Acest domn (părintele Douénel, un breton, fără îndoială, după nume) mi-a scris că el are un bungalow independent, situat pe terenul misiunii, pe care mi-l pune la dispoziție cât timp doresc eu etc. Scrisoarea sa, pe care am găsit-o la sosirea mea la Chumbi, mi-a provocat o adevărată ușurare, iată-mă dotată cu un adăpost, într-un loc unde clima este temperată, la o altitudine convenabilă (trebuie să fie între 1.500 și 1.800 de metri). Voi putea să mă instalez acolo până la sfârșitul anotimpului ploios. Îmi voi ocupa timpul scriind povestea ultimei mele călătorii, așa încât manuscrisul să fie gata de a fi prezentat unui editor. Sper, de asemenea, să scriu și altceva, să pregătesc conferințe etc., pe scurt, să acumulez un important bagaj de mărfuri numai bune de plasat.

Mă plictisea odinioară să accept ospitalitatea misionarilor catolici, din cauza divergenței dintre opiniile noastre, dar a trebuit să recunosc că diferența aceasta nu îi stânjenește câtuși de puțin pe ei. Când mi-am dat seama de asta, am realizat că nu trebuie să am

mai multe scrupule decât gazdele mele însele. Când eram acolo, la Ningyuanfou, episcopul nu mi-a propus niciodată să îi vizitez biserica. Nu am intrat nici în cea de la Tchentou, deși l-am vizitat pe episcop și am locuit cu călugărițele... La urma urmei, experiența mi-a demonstrat că principala utilitate a misiunilor, de nu contează care confesiune, este aceea de a fi un soi de pensiuni gratuite și extrem de agreabile, la îndemâna călătorilor. Abatele Douénel, care m-a invitat, știe perfect cine sunt și, dacă îmi oferă bungalow-ul său, o face în calitate de compatriot, în nici un caz de coreligionar. Totul arată deci cum este mai bine. Nu îmi rămâne decât să aștept vești de la tine, iar acum număr zilele cu nerăbdare... Sunt atât de dornică să primesc o scrisoare de la tine. [...]

[...] Și nu uita, bunul meu prieten, să îmi dai propria adresă. Erai pe punctul de a te muta, când mi-ai scris ultima oară, și nu știu unde ți-ai transportat penații. Vreau să știu dacă ți-ai găsit o locuință convenabilă și cum ești servit. Se spune că problema servitorilor devine din ce în ce mai fierbinte în Europa. Tu cum ai rezolvat-o pentru tine? Și Ouenza, și afacerile tale?... Sper, din tot sufletul, că nu ți s-au întâmplat decât lucruri fericite și agreabile, dar ard de nerăbdare să le știu. Cum stai cu sănătatea, dragule?... Te-am sfătuit atât să te îngrijești bine. Probabil că ai să-mi spui nenumărate lucruri, trebuie să mă pui la curent cu ceea ce ai făcut în timp ce eu îmi continuam peregrinările de-a lungul unor pământuri aproape necunoscute. Te rog să mă crezi că, atunci când privesc retrospectiv, mă cuprinde un fior de spaimă când mă gândesc la ceea ce am făcut, la aceste curse prin păduri singuratice, la aceste nopți petrecute în aer liber, singuri, puștiul și cu mine, culcați lângă un jăratec încă aprins sau, alteori, tupilați între stânci sau tufișuri. Liniște, pustiu... În zilele de îndestulare, o frigare făcută cu puțină grăsime și făină, totul fiert până la consistența unei supe groase. Și trecătorile înalte, spre care urcam vreme de mai multe zile până să ajungem în vârf. Ne cățăram și se făcea din ce în ce mai frig, nu mai rămânea decât un peisaj mut, din pietre și zăpadă, iar noi eram atât de mici, atât de pierduți în aceste imensități, puștiul și cu mine...

Erau zile în care nu zăream nici o ființă umană. Unde ne duceam?... Nu știam întotdeauna, mergeam tot înainte... S-a sfârșit, acum, mă bucur de un relativ confort. Am izbutit, triumful meu este complet, toți cei care îl văd mă admiră. Chiar și rezidentul mi-a trimis o telegramă amabilă, în care se informează în privința sănătății mele și îmi spune că soția sa și el mă așteaptă. Este bine, dar nu sunt scutită de o oarecare nostalgie, când mă gândesc la ceasurile stranii pe care le-am trăit în timpul acestei călătorii extraordinare.

Toate gândurile mele cele mai bune sunt pentru tine.

Rongli Sikkim, 1924

Uite că Tibetul a rămas în urma mea, am traversat fără nici o încurcătură marea trecătoare care formează frontiera, zăpada dispăruse de pe cărare, exceptând câteva locuri, unde rămăsese groasă. Am văzut urmele lamentabile ale catastrofei care s-a produs acum șase săptămâni, când un uragan pornit din senin a măturat patruzeci de catâri încărcați cu poveri și doi oameni de la înălțimea muntelui. De la cei 5.200 de metri ai trecătorii am coborât la 710 metri altitudine, diferența este sensibilă, căldura apăsătoare nu-mi este deloc agreabilă.

Padong-ul, unde mă duc eu acum, îmi va oferi (copiez informația din pliantul din bungalow) 1.470 de metri, să sperăm că va fi ceva mai răcoare. În această dimineață, înainte de ora șase, termometrul indica plus 27° în camera mea. Acum arată plus 31° (este ora nouă). Mă dezobișnuisem de căldură și cred că mă voi readapta cu dificultate. Pentru moment, nu văd posibilitatea de a-mi continua drumul. Cel mai înțelept lucru ar fi să aștept luna septembrie, dar până atunci ar putea să apară anumite circumstanțe care să mă împiedice să pot alege.

Vegetația nu și-a schimbat aspectul în Himalaya, dar multe alte lucruri au evoluat. Indigenii, care odinioară erau politicoși și

respectuoși, au devenit trufași, adesea aroganți, și nu se sfiesc să declare că nu dau doi bani pe europeni. Cum au lăsat englezii lucrurile să evolueze până la acest punct, mi se pare uluitor. Nu le stă în obișnuință sau cel puțin nu le stătea. În partea de sud a Tibetului și care, de fapt, le aparține, băștinașii spun că englezii sunt abia o mână de oameni, iar noi suntem o națiie mare. Ei sunt aici pentru că noi suntem prietenii lor și pentru că noi le permitem asta, așa cum, de asemenea, le-am promis că le trimitem armata *noastră* să-i ajute *pe ei* dacă sunt atacați, dar nu au dreptul să ne poruncească nimic. Dovada este următoarea: când călătorește un funcționar tibetan, trebuie să îi furnizăm transportul, să îi hrănim animalele, pe servitorii săi și pe el însuși și să-i oferim daruri și, dacă nu ne grăbim să facem asta, suntem bătuți. Ei, străinii, plătesc dacă au nevoie de un cal sau de un om; ei plătesc, asta dovedește că nu au nici o putere. Trebuie să-ți închipui accentul triumfal cu care sunt afirmate aceste lucruri, admirația pentru cei care îi bat și disprețul pentru cei care îi plătesc. Colonizarea nu înseamnă ceea ce cred filantropii, prin ea te izbești de mentalități care perturbă multe din ideile noastre. În Sikkim toate prețurile au crescut considerabil. Altădată, dădeai o rupie pe noapte în bungalow-uri, acum tariful este de două sau chiar de trei rupii. Calul se plătea cu o rupie pe zi, acum rezidența a stabilit tariful transporturilor pe etape în așa fel încât ajungi să plătești cinci rupii pe zi. Oamenii locului nu sunt mai mulțumiți ca înainte, ci dimpotrivă. Ei iau toate aceste concesii pe care li le face administrația drept mărci de slăbiciune și, de altfel, administrația le ia din plin înapoi ceea ce le dă. [...] Este interesant să vezi repercusiunea efectelor războiului într-un loc atât de izolat precum Himalaya. Toate astea nu sunt deloc amuzante și aș vrea să mă găsesc în altă parte și să încep să îmi valorific într-un fel călătoriile. Am văzut atâtea lucruri interesante!...

Apropo de lucrurile interesante, mai deunăzi a sosit la Chumbi un "locotenent-colonel". Domnul cu pricina nu avea nici 40 de ani. Era îmbrăcat cu un fel de izmene de baie - ceea ce englezii numesc "short" - dar acest "short" era atât de excesiv de

"short", încât ofereau vederii coapsele domnului. Pe deasupra avea o simplă cămașă, ale cărei mâneci erau suflecate deasupra coatelor și, lucru foarte util, fără îndoială, un fular, plasat de-a curmezișul în jurul gâtului. Acest personaj este conferențiarul oficial al expediției pentru ascensiunea pe muntele Everest (Gaourisankar). Îmi declară titlul pe care îl posedă, adăugând: "Am crezut, cu toate că asta îmi displace enorm, că trebuie, în calitate de conferențiar al expediției, să merg să văd mai întâi muntele de care este vorba, așa că mă duc la poalele acestuia, dar nu voi rămâne acolo mai mult de câteva zile, acest ținut îmi displace enorm. Nu este necesar să îl cunoști prea bine pentru a ține conferințe interesante..." Același intelectual privește robele care erau atârnate în camera mea și întreabă: "Este o blană din piele de iac?" Stupefacție! Nimeni nu poartă blană de iac, care este de zece ori mai grea decât o piele de bou de-al nostru. Era o robă din blană de miel și conferențiarul nu recunoștea nici măcar blana unui animal atât de puțin exotic!... Mă făcea să mă gândesc la un altul, căruia îi vorbeam despre animalul numit "zo", o corcitură, ziceam eu. Și întrebarea apăru: "Este produsul împreunării unui iac cu o capră?..." Este ca și cum ai vorbi de mariajul unui iepure cu un elefant. Există oameni al căror creier este special (în paranteză fie spus, animalele "zo" se nasc dintr-un iac și o vacă ordinară sau dintr-un taur obișnuit cu părul scurt și o "di" - o vacă-iac cu părul foarte lung).

Acest individ este însoțit de alți doi domni. Au adus un automobil până dedesubtul Sedouchen-ului, pe un drum abrupt precum o scară și format din bolovani așezați în picioare, sfâșiind aerul. Cei doi prieteni ai colonelului au rămas în urmă, cu mașina, și studiază felul în care ar putea face să înainteze ca să traverseze trecătoarea și să o aducă în Tibet, dacă obțin permisiunea. Am văzut mașina pe drum. Este un Citroën de un tip special. Are de fiecare parte câte șapte roți, trei mari și patru mici. Toate sunt pline. [...]

Gangtok, 9 iunie 1924

Iată-mă din nou la Gangtok, pentru a treia oară și la interval de foarte mulți ani. Am ajuns ieri, pe o vreme ploioasă, melancolică, mohorâtă cât cuprinde, numai bună să îmi însoțească gândurile. Mă gândeam la cei care se aflau acolo, atunci când am venit pentru prima oară. Moartea a cosit printre ei din plin: bătrânul rajah, fiul său, tovarășul meu de excursii, învățătorul de la școală, care îmi servea de interpret, savantul lama din mănăstire și celălalt lama, nu savant, cu siguranță, dar atât de jovial și care îmi trimitea întotdeauna o grămadă de bunătăți și... și..., dar tu nu i-ai cunoscut și lista lor nu îți poate spune nimic. Satul minuscul care este Gangtok, această capitală a unui stat liliputan, s-a mai mărit un pic, nu prea mult. Odinioară îmi părea ca o "junglă", un colț pierdut de lume, romantic și delicios; acum, după ce am trăit ani în șir în regiuni cu adevărat pustii și sălbatice, Gangtok-ul și împrejurimile sale și-au pierdut tot farmecul în ochii mei. Aproape la fel ar sta lucrurile cu Asnière sau Saint-Germain. Pe scurt, nu mi-aș mai dori să trăiesc din nou în acest loc.

Sunt musafirul rezidentului, cum îți poți da seama după această hârtie cu antet. A fost și el ca explorator în Tibet și a trecut prin numeroase locuri în care am trecut eu însămi. A vizitat și altele, pe care eu nu le-am văzut deloc, și asta nu mă face să mă simt ofuscată, dar eu am parcurs regiuni în care el nici măcar nu a pătruns - unde nici un străin nu a pătruns - și asta îl agasează enorm. Ascunde prost lucrul acesta. De ce?... El nu a fost niciodată la Foum-Tatahouine și nici nu a văzut Sahara, dar nici eu nu am fost în Persia, ca el. Nu toată lumea poate să fi fost peste tot.

În sfârșit, după o zi petrecută la reședință, plec din nou la drum mâine dimineață. Stăpâna casei, Lady Bailey, părăsește Gangtok-ul peste câteva zile pentru a merge în Anglia, iar rezidentul, la rândul lui, pleacă spre Lhassa. Fiecare dintre ei este absorbit de pregătirile pentru călătorie. În afară de mine, mai sunt trei invi-

tați: o domnișoară care pleacă poimâine spre Australia și doi domni care se duc nu știu unde. Casa nu este prea veselă. Cu mare plăcere voi vedea mâine un francez în persoana părintelui Douénel la Padong.

Dragul meu drag, pe când și scrisoarea ta, prima după o lungă tăcere? Cât de nerăbdătoare sunt să o primesc și cât sunt de grăbită de asemenea să hotărăsc ceva în privința viitorilor mei pași. [...]

Ai auzit vorbindu-se de un roman numit *Atlantida* scris de un oarecare Pierre Benoît? Se pare că are un succes enorm și, dacă este adevărat, mie îmi pare foarte rău. Nu că i-aș vrea răul autorului, pe care nici măcar nu îl cunosc, deoarece aceasta dovedește că publicul e mai îndobitocit ca niciodată. Romanul este pur și simplu idiot și are multe pretenții. Am văzut puțin Sahara și ofițerii francezi care trăiesc acolo sunt, cu siguranță, departe de a fi cu toții niște genii, dar unii așa stupizi ca eroul cărții nu există cu siguranță. Aș vrea să știu opinia mareșalului (este mareșal acum) Lyautey despre această cărțulie. După părerea mea, autorul ar fi trebuit să facă șase luni, sau chiar mai mult, de închisoare pentru crima de a fi dat străinilor o idee atât de jalnică despre mentalitatea ofițerilor noștri și, în plus, pentru crima de a fi pătat imaginea Saharei, căci oricine s-a apropiat vreodată de marele deșert, de maiestuosul și formidabilul deșert, nu îl mai poate asocia cu povești despre peșteri gen Ali-Baba... dar, la urma urmei, poate că autorul nu a călcat niciodată prin Africa.

12 iunie 1924. Mă aflu la Padong în bungalow-ul misiunii. Nu este un palat, este un fost oficiu poștal dezafectat pe care guvernul l-a dat misionarilor. Confortul în interiorul lui nu este mare, dar există un acoperiș și apoi, după locuințele pe care le-am avut în Tibet, mă pot mulțumi cu el. Altminteri, îmi este imposibil să îmi continuu drumul, nu am nici un chior, trascul de la Gyantzé și până aici, cumpărăturile pe care a trebuit să le fac, chiar la Gyantzé...

(Sfârșitul acestei scrisori nu a putut fi găsit.)

Roman Catholic Mission
Padong, districtul Darjeeling,
India, 27 iunie 1924

Mi se pare că timpul a stat pe loc. Când mă găseam în imposibilitatea de a primi vești de la tine, nici nu așteptam, firește, și nerăbdarea nu se năștea. Dar acum, am început să număr zilele. Mi s-a spus la Gyantzé că o scrisoare are nevoie de trei săptămâni pentru a ajunge la Londra. Este foarte rapid și se poate socoti acest timp drept un record de viteză, chiar dacă, să zicem, ar fi vorba, de fapt, de o lună, ca să rămânem la medii. Eram la Gyantzé pe 6 mai și ți-am scris imediat, deci ar trebui să am răspunsul tău cel mai târziu de astăzi într-o săptămână, căci, bineînțeles, probabil că tu mi-ai răspuns imediat. Ah cât de lung mi se pare timpul! Cât de nerăbdătoare sunt să aflu câte ceva despre ce ai mai făcut tu, după atâta timp de când te-am pierdut din vedere, ca să zicem așa. Tu ai fost la curent cu peregrinările mele, prin numeroasele scrisori pe care ți le-am trimis, dar eu nu știu nimic despre tine. Ah! de s-ar sfârși odată.

Aici plouă cu găleata și tot timpul. Drumul care trece pe dinaintea porții mele este un fluviu de noroi. Nu există nici o posibilitate să te plimbi prin grădina misiunii, care este aranjată în trepte, pe versantul unui munte și nu oferă, la același nivel, decât spații de mărimea unui prosop. Există o alee în fața căsuței mele, dar pe ea crește iarba și faci o adevărată baie la picioare atunci când o traversezi. Ținutul nu este urât, dar nici foarte frumos. Peisajul este acela care poate fi întâlnit peste tot în Sikkim, a cărui frontieră se află aici. Am văzut atâtea priveliști mai frumoase, încât aceasta nu îmi spune nimic, mai ales înecată în acest potop. Ți-am scris asta, pavilionul pus la dispoziția mea de către misionari este un fost oficiu poștal, învecinat cu proprietatea lor. Acoperișul este în stare proastă, plouă prin el în diverse locuri - din fericire, nu prea mult și în camera mea - și această umiditate interioară, adăugată la cea din

exterior, nu adaugă nimic veseliei acestui loc, dar acesta este un detaliu de mică importanță. Necazul este că trebuie să întârzii aici și să cheltui bani, fără să am nici o treabă. Pe deasupra, timpul care se scurge este în dezavantajul meu. Atunci când faci un lucru de genul celui pe care eu l-am reușit atât de bine, trebuie să îl servești cald publicului. Mai târziu, interesul pe care îl poate suscita se răcește. Se mai poate întâmpla, de asemenea, ca și alții să viziteze aceleași pustietăți și atunci nu mai ești primul; în fine, se mai pot întâmpla și alte lucruri și rezultatul este că ai dat în brânci, că te-ai extenuat, că ți-ai cheltuit banii și din toate astea nu obții decât un profit infim.

Să nu crezi, dragul meu, că mă amuză prea mult să reiau, la vârsta mea, o viață activă și de luptă, de care mă credeam pentru totdeauna eliberată. Cu siguranță că nu, dar, chiar și pentru a trăi ca un sihastru, ca un anahoret, așa cum mă îndemnau înclinațiile mele, tot ai nevoie, la ora actuală și cu nefericita cotație a francului, de rente considerabile. [...] Îți amintești poate de Cabantous, care îmi spunea: "Va trebui să dați ceva pentru templu... din cauza numelui dumneavoastră." Bun, noi ne chemăm Néel, și asta este suficient pentru a fi catalogați, credincioși sau nu. Ei bine, trebuie *neapărat* ca Elie, care, în situația sa, frecventează bonetele importante din lumea reformaților, să obțină prin oricine ar putea să obțină niște scrisori urgente de recomandare, din partea președintelui republicii[1], pentru mine. O scrisoare colectivă pentru toți agenții diplomatici și două scrisori speciale, una pentru ambasadorul nostru la Washington și alta pentru consulul nostru general la New York. Scrie-i de urgență lui Elie și spune-i să își pună în aplicare toată diplomația. Ar fi bine ca scrisorile să spună "a se acorda doamnei A. David-Néel, orientalistă și exploratoare, tot sprijinul posibil, a i se facilita intrarea în relații cu societățile savante și cu alte persoane, pe care ar putea fi interesată să le cunoască". [...]

Am hotărât să nu mă culc pe-o ureche. Mă simt bine, afară de o nimica toată, dar o nimica toată care mă apasă, la inimă,

[1] Președintele Doumer era protestant. *(n. ed.)*

ceea ce mă agasează un pic. Cred totuși că nu este ceva prea serios; tot un efect al slăbiciunii mușchiului meu cardiac. M-am pus foarte bine pe picioare, față de cum eram la Lhassa. Ajunsesem acolo precum un sac gol, îmi atârna pielea pe oase în cute groase... Un adevărat balon dezumflat. Dar balonul s-a umflat din nou, nu mai există piele care atârnă. Modul rapid în care m-am refăcut dovedește o sănătate bună și un aparat digestiv care funcționează în condiții destul de bune, de vreme ce asimilarea se face atât de bine. [...]

Aduc din nou ceva complet inedit, în care există de toate pentru toate gusturile: istorie, legende, filosofie, misticism, ocultism, geografie și chiar literatură amuzantă - după cum ai putut să îți dai seama din povestirile pe care ți le-am expediat. În cazul în care cineva nu face nimic cu toate astea înseamnă că este un imbecil sau că îi lipsește ceea ce îi trebuie pentru "un start bun". Dragul meu drag, chiar dacă te costă ceva efort, merită osteneala. Am nevoie de scrisorile pe care ți le-am indicat și, în plus, de una pentru guvernatorul Indochinei. Și toate cât mai prompt cu putință, ca și fondurile de care am nevoie pentru a-mi pune treburile la punct. Viața este departe de a fi ieftină în satul în care mă găsesc. Îndată ce te instalezi aici, trebuie să faci cheltuieli pentru lucruri care nu-ți vor folosi decât pentru puțină vreme; cratițe, tacâmuri, o grămadă de mărunțișuri, care alcătuiesc un total ridicat, oricât de banale ar fi obiectele pe care le achiziționezi. Ţi-am zis că trebuia să mă îmbrac, dar nu am nimic. Am cumpărat câteva haine, mi s-au mai dat și altele, dar nu aș putea să mă înfățișez așa nici la Calcutta, nici altundeva. Aici nu există decât un preot bătrân, cu părul alb, și colegul său, încă și mai în vârstă, care se va întoarce dintr-o călătorie săptămâna viitoare. Ca să plec de aici, voi avea nevoie de ciorapi, de pantofi, de o pălărie, de lenjerie etc. Evident, voi face cumpărături economice, dar care vor necesita totuși o anumită sumă. Cât de plictisitoare sunt treburile astea legate de bani! Crezusem că am scăpat de ele pentru totdeauna. Acest război teribil este încă și mai teribil prin consecințele sale, decât prin ceea ce

a reprezentat ca atare. [...]

28 iunie 1924. Primesc în dimineața aceasta o scrisoare de la președintele Societății de Geografie din Paris, care mă felicită pentru voiajul meu și îmi cere o relatare pentru buletinul societății. [...]

Padong (Darjeeling), 6 iulie 1924

Tot nu am nici o veste de la tine. Deja se fac mai multe zile de când am primit o scrisoare de la Societatea de Geografie și o alta din Paris, care îmi arată timpul necesar pentru dusul și întorsul corespondenței, în consecință, pot să deduc că aș putea avea și răspunsul tău. Știu că Bône este mai departe de aici - din punct de vedere poștal vorbind - decât Parisul, dar, în afară de faptul că am o dorință formidabilă de a afla că ești sănătos și că nu ți s-au întâmplat decât lucruri agreabile, în intervalul enorm care s-a scurs de la ultima ta scrisoare, sunt, de asemenea, foarte chinuită de nevoia de bani. Abia îmi rămâne cât să am de mâncare pentru o săptămână, zece zile cel mult. Consulul, ți-am spus asta, m-a pus în cea mai mare încurcătură față de funcționarii englezi, care m-au ajutat din plin în Tibet. Ei socoteau că domnul consul mă va primi, asemenea lor, cu mare cordialitate, că îmi va oferi ospitalitate și îi va răsplăti, mulțumindu-le pentru ceea ce au făcut pentru compatrioata lui. Or, el n-a făcut nimic din toate acestea. Am primit în această dimineață, o scrisoare, amabilă, cu siguranță, dar destul de presantă, în care mi se cere să înapoiez cât mai curând cu putință cele 500 de rupii împrumutate. Cât despre mine, probabil că ei s-au mirat de termenul impus pentru rambursare și s-au informat pe lângă consul, care le-a dat drept răspuns, se pare, ceva care se potrivește cu tonul în care mi-a scris - poate ceva de genul că el nu mă cunoaște și nu răspunde de datoriile mele. Afacerea este una dintre cele mai neplăcute.

Câți bani mi-ai expediat tu și când îi voi primi? Ce trebuie

să decid în privința bagajelor mele din China, care reprezintă mai multe mii de dolari și osteneala excesivă pe care am depus-o pentru a strânge niște colecții?

Va trebui să plec de aici, dacă nu vreau să fiu hărțuită de cei care mi-au împrumutat bani și care locuiesc la o aruncătură de băț de Padong și, de asemenea, pentru a evita ca ei să-i bată la cap pe misionari în legătură cu mine. Și cu ce bani să plec? Îmi place să cred că peste două sau trei zile voi primi o scrisoare de la tine și un mandat care îmi va permite cel puțin să dau ceva ca acont și să am răbdare, până voi primi scrisorile pe care le aștept, și vom putea să decidem ce se cuvine să organizăm pentru întoarcerea mea, în legătură cu care te-am prevenit deja încă dinainte de a porni să traversez Tibetul. [...]

Misiunea catolică, Padong, 10 iulie 1924

Am primit în dimineața aceasta epistola ta scrisă din Paris pe 16 iunie. Cât de fericită am putut fi, nu-ți pot mărturisi în cuvinte, dar cred că poți să ghicești. Ultima scrisoare pe care am primit-o de la tine, la Kanchow, în ianuarie 1923, data din iulie 1922 (de pe 22 iulie, dacă nu mă înșel). Iată deci că au trecut aproape doi ani, zi după zi! Cu siguranță, călătoriile puțin obișnuite pe care le-am întreprins din acel moment, cu peripețiile lor diverse, mi-au solicitat întreaga atenție și lucrul acesta a putut, până la un anumit punct, să atenueze lungimea timpului, dar totuși, doi ani... În fine, uite că s-a sfârșit, știu că nu ești bolnav, că tu continui să îți vezi de afacerile tale lucrative, care te interesează și nu sunt în nici un fel dezagreabile pentru cine are capacitatea necesară de a le duce la capăt. Am fost fericită să aflu asta. Este, mi se pare, absolut mulțumitor, faptul că te ocupi de afacerile de la Ouenza, le cunoști foarte bine, este mult mai ușor decât atunci când ești nevoit să te angajezi pe un teren nou. Văd, bunul meu prieten, că în ansamblu, nu ai motiv să protestezi prea mult împotriva propriei sorți. Mulți ar

invidia-o. Îți repet, sunt extrem de fericită că am aflat toate astea. Dar acum, doresc să știu mai multe. Mai întâi, unde locuiești? Cum locuiești? Trebuia să părăsești casa de pe malul mării, așa mi-ai scris. S-a întâmplat asta? Descrie-mi, deci, noua ta locuință și fă-mi planul ei. În al doilea rând, cum te descurci cu menajul? Ceea ce aud spunându-se despre servitori, printre europenii care au fost de curând în țările lor sau care au rude pe acolo, este de natură să îți ridice părul în cap. [...] Primul punct asupra căruia vreau să îți fixez din nou atenția în întregime, căci ți-am mai vorbit de el în scrisorile mele precedente: *mi-am terminat călătoriile și mă voi întoarce.* [...]

[...] Viața este departe de a fi ieftină la Padong - ținând cont de cotația de schimb, costă tot atât precum costă cea din Paris. Pâinea se plătește cu patru ana pentru o greutate mai mică de un kilogram, la cursul rupiei asta face cam un franc și 35, iar laptele cu aproximativ un franc și jumătate pe litru. Cartofii ajung la aproape un franc și jumătate pe kilogram. Socotesc, în aceste calcule, rupia la șase franci, acesta era ultimul curs. Este foarte probabil că nu se cheltuiește mai mult nici la Bône. Sunt obligată să plătesc opt rupii pe lună unui vidanjor. Sistemul englez din India este în vigoare aici. Șanțurile pentru latrine sunt interzise. Există niște recipiente, pe care un om din casta inferioară (dintre aceia pe care hindușii îi numesc "de neatins", pentru că se consideră că atingerea lor este impură) le golește și le curăță de două ori pe zi. Și încă nici nu plătesc cât ar trebui să plătesc, pentru că Albert își impune să meargă la o depărtare de aproape 20 de minute de aici, în niște mărăcinișuri, așa că *methar*-ul (este numele lucrătorului respectiv) nu are decât o găleată de ridicat. Dacă ar mai fi fost și o a doua, m-ar fi costat cel puțin 12 rupii.

În rezumat, nu se poate spune despre Padong ceea ce puteam să-ți scriu despre Kum-Bum, despre Sinin sau despre Kanchow, că viața nu costă mai nimic, și a rămâne aici nu prezintă nici un avantaj economic; banii pe care îi cheltuiesc aici ar fi, fără îndoială, mai bine folosiți dacă "aș avansa", adică aș porni pe drumul de întoarcere. [...]

Pe urmă: ți-am mai explicat, îmi va fi, ca să zic așa, indispensabil să merg ca să îmi ambalez colecțiile în China. Ele reprezintă o valoare considerabilă. [...]

Altă problemă, o chestiune de bani. Scrisoarea ta este puțin cam vagă. [...] Fixează-mi-o *imediat*, te rog.

În ce privește banii de la Pondichéry, trimiseseși acolo 250 de rupii. Mă atinsesem puțin de această mică sumă pentru depozit. Așadar, am putut avea 237 de rupii la venirea mea aici. [...] Înainte de plecarea mea din Chumbi, una dintre fetele măritate[1], ale agentului comercial îmi făcuse cadou diverse piese de îmbrăcăminte, ca să nu călătoresc îmbrăcată după moda tibetană. Tocmai primise o livrare de la un magazin din Calcutta și o împărțise cu mine. Am avut atunci câteva perechi de ciorapi, o cămașă, o pereche de semibotine negre, o fustă și o vestă croșetată (ceea ce în engleză se numește *jumper*). Mi-a împrumutat, de asemenea, o rochie de mătase, pentru a cina la reședința din Gangtok. Era o rochie nouă, aș fi putut să o cumpăr, dar nu vroiam să fac cheltuiala aceasta și tânăra femeie mi-a zis că pot să o port și să i-o dau înapoi. Înțelegi că îi datorez un cadou acestei amabile persoane. Ceea ce mi-a oferit ea are o anumită valoare. Din cele 237 de rupii îmi mai rămâne puțin, căci m-am hrănit din ei de când sunt la Padong. [...]

Padong, 19 iulie 1924

Alte probleme. Te plictisesc, simt asta, dar tu știi că intențiile mele sunt lăudabile și că nu caut decât să îmi ameliorez situația pentru a putea să îți ușurez cheltuielile. Voi fi scurtă. [...]

Am primit o scrisoare foarte amabilă de la vicontele de Fleurian, ministrul nostru la Pekin: felicitări, speranța de a mă

[1] Este vorba de dna Annie Perry, fiica răposatului David Macdonald, căsătorită cu căpitanul Perry, chiar cel care o arestase pe Alexandra David-Néel la Gyantzé, atunci când s-a aflat că se întorcea de la Lhassa. În februarie 1973, la câteva luni după moartea lui Annie Perry, domnul Peyronnet a înregistrat mărturia sa la Kalimpong, unde era proprietară la "Himalayan Hotel." *(n. ed.)*

vedea la Pekin etc., și scrisoarea de recomandare foarte călduroasă pentru dl Merlin, guvernatorul Indochinei. Dl.Fleurian mă cunoaște de multă vreme. Ne-am întâlnit la ambasadă la Londra și el este cel care a obținut de la India Office toate scrisorile mele de recomandare pentru India. Era pe atunci secretarul domnului Cambon. Mi-a reamintit adesea vechile noastre relații și le pune în relief în scrisoarea sa către guvernatorul Indochinei. [...]

Îți descrisesem în detaliu situația mea și nevoia presantă de bani. Nu mai revin asupra acestui lucru, întrucât ți-am promis că voi fi concisă și am foarte mult de lucru - îmi povestesc în scris ultima călătorie - așa că termin adresându-ți, dragul meu, cele mai afectuoase gânduri ale mele. Pe când, deci, o nouă scrisoare de la tine?

23 iulie 1924. Am întârziat trimiterea acestei scrisori, sperând că voi primi una de la tine, dar nu a sosit nimic. Cred că nu îți dai seama de situația mea. Nu mai am decât 20 de rupii în buzunar. [...] Nu am aici, ca la Kansu, posibilitatea de a pleca în ținutul tibetan și de a trăi din pomeni. Trimite-mi imediat ceea ce poți și scrie-mi. Există lucruri pe care nu ți le spun, pentru că nu sunt sigură de discreția absolută cu care îmi sunt tratate scrisorile. Doresc să părăsesc India. Încearcă să înțelegi. Am reușit cu brio. Asta nu place la toată lumea. Am primit o scrisoare frumoasă de la Sylvain Lévi, marele sanscritolog, profesor la Collège de France, vrea să publice imediat un inventar detaliat al cărților tibetane pe care le-am adunat și vrea să fac un curs la Sorbona. Este excelent, dar guvernul nu are bani de dat savanților. Ceea ce voi putea obține de la el, ca subvenții pentru acest curs, va fi o nimica toată. Totuși, când ești în centrul atenției la Paris, ești cu ușurință și aiurea, iar toate aceste lucruri, în aparență neprofitabile, devin profitabile indirect, dacă știi să te descurci. Sylvain Lévi m-a informat că fiul său, pe care l-am cunoscut pe când era foarte tânăr, este consul la Bombay. De aici înainte, scrie-mi pe adresa lui. El va avea grijă ca scrisorile să ajungă la mine. Când va sosi răspunsul la aceasta, după toate probabilitățile nu voi mai fi la Padong, deci adresa este: Dna A. David-Néel, c/o M. Daniel Lévi, consul francez, Bombay, India

(Please forward).

Padong, 15 august 1924

Se împlinesc astăzi exact trei luni și nouă zile de când trăiesc din caritate și împrumuturi. Ești la curent cu situația mea, scrisoarea trimisă de tine din Paris îmi demonstrează asta în mod limpede, și totuși nu numai că nu mă ajuți, dar nici măcar nu îmi scrii. Mi-ai cerut în scrisoarea ta să îți spun următoarele lucruri (copiez exact): *"Trebuie să știu unde te duci, spune-mi ce nevoi ai, locul unde trebuie să îți trimit următoarele provizii și cât vrei să primești."*

Ți-am răspuns la toate acestea și nu a sosit nimic, nici măcar o scrisoare. *"Trebuie să știu unde te duci."* Dar mi se pare că ți-am explicat suficient că mi-am încheiat călătoriile. Unde mă duc? Mi se pare că ți-am zis că la noi acasă, unde intenționez să încep să îmi scriu cărțile care mi-au fost solicitate de editorii americani. Numai itinerarul întoarcerii rămâne de discutat, va depinde de banii de care voi dispune.

"Nevoile mele." Trebuie să rambursez ceea ce datorez: la ora actuală 1.060 de rupii. Aș fi putut evita multe cheltuieli, dacă n-ar fi trebuit să aștept trei luni. Deci îmi trebuie 1.060 de rupii pentru datorii, iar pentru acum: plecarea de aici și supraviețuirea. Trebuie să fac *două zile* cu calul și apoi alte *patru zile* cu trenul, pentru a ajunge, fie la Colombo, fie la Bombay.

"Unde să îți trimit următoarele provizii". La Banca Indochinei, la Pondichéry, de vreme ce nu pot părăsi India înainte de a le primi.

"Cât dorești să primești." Atât cât poți să-mi trimiți, ca să nu fie nevoie să tândălesc în drum. Este de la sine înțeles că îmi trebuie *o sumă considerabilă pentru a mă întoarce*, dar mi-ar trebui, de asemenea, *o sumă considerabilă pentru a rămâne în străinătate*; totul este scump în India, mai scump decât în Franța, preoții îmi

împrumută ziarele din Paris și pot să face comparație. Hainele costă, la Calcutta, de patru ori mai mult decât la Paris.

După toate probabilitățile, nu voi putea merge la Pekin să îmi ambalez cărțile. Hotelurile costă 24 de dolari pe zi. Îl voi trimite pe Albert să se ocupe el de asta. Va călători cu clasa a treia și va locui într-un hotel chinezesc de categorie inferioară. [...]

Nu vreau să-ți dau speranțe deșarte, dar ministrul Franței la Pekin a solicitat guvernului, din proprie inițiativă, permisiunea de a-mi acorda o subvenție, din anumite fonduri pe care le are la Pekin. El crede că răspunsul va fi favorabil, dar este sigur că va trece ceva timp până când acesta va sosi. Nu se grăbesc oamenii aceștia din ministere, asta se poate tărăgăna mai multă vreme. Dacă obțin această subvenție, ea va diminua sacrificiile pe care le vei avea tu de făcut și îmi va ușura rambursarea datoriilor. Mi-a scris că este vorba de o subvenție de o anumită importanță: zece mii de franci cel puțin, și este posibil să fie reînnoită anul viitor.

Ceea ce este *sigur* este faptul că un al doilea mare editor din New York, Dutt and Cie, mi-a scris, ca și Macmillan, că ar dori să vadă un manuscris despre călătoria mea.

Nu mai ai nici un motiv acum să întârzii expedierea. Trebuia să ajung la asta, am putut să traversez Tibetul pe jos, dar nu pot să merg acum pe mare precum Isus Christos. [...]

Doamne Dumnezeule, bietul meu Mouchy, nu vei manifesta nici un pic de bucurie la ideea întoarcerii mele, când eu mă gândesc la asta ca la o sărbătoare? Tot timpul îi vorbeam despre asta pușiului. [...]

21 august 1924. În sfârșit am primit în această dimineață scrisoarea ta datată din Vichy, 20 iulie. Ce idee! Ești sănătos și nu ți s-a întâmplat nimic rău. Sunt nespus, nespus de fericită...

Dimpotrivă, sfârșitul scrisorii tale sună puțin ca o reminiscență din *Ecleziastul* sau din *Cartea lui Iov.* Dar, bravul meu prieten, nu trebuie să vezi lucrurile atât de în negru și să iei în calcul tot soiul de infirmități pe care nu le ai și zilele mohorâte, care nu

vor veni decât dacă suntem destul de proști să le lăsăm să vină. Ai avut întotdeauna o anumită înclinație spre melancolie. Trebuie să te împotrivești. Bineînțeles, eu nu îți pot spune că existența este o binefacere a zeilor și că viața ființelor vii este întrețesută cu delicii! Exact pentru că mi-am dat seama de contrariu, am devenit budistă cam acum în urmă cu treizeci de ani și din acel moment credința mea în *Siddhartha Gautama* a crescut de la o zi la alta, hrănită de constatările pe care mi le ocazionau lumea din jurul meu și propria viață. Haide, dragul meu, alungă fluturii cei negri, intenționez să îi vânez eu însămi cu energie, atunci când voi fi alături de tine, ceea ce, în acest moment, pare să fie un lucru care nu va mai întârzia.

Apropo de întoarcerea mea, mă intrigă o frază din scrisoarea ta. Scrii: "Pari să nu fi primit nici una dintre numeroasele scrisori pe care ți le-am scris la Lanchow și care te țineau la curent cu faptele importante din viața mea... Îmi închipui că ai făcut ceea ce era necesar pentru ca ele să îți fie adresate. Vei vedea mai bine, după lectura lor, ce ai de făcut..."

Când mi-ai scris tu, deci, nenumărate scrisori?... Nu în timpul sejurului meu la Lanchow. După aceasta, părăsind acest loc, te avertizasem că nu mai trebuie să îmi scrii la Lanchow și pe urmă, din Szechuan, ți-am scris adesea, ținându-te la curent cu peregrinările mele; ultima mea scrisoare a plecat din Zunnan cu puține zile înainte ca eu să trec frontiera tibetană. Știai că sunt departe de Lanchow. Și apoi, care sunt acele "fapte importante" din viața ta care trebuie să îmi ghideze mie proiectele sau, cel puțin, să le influențeze?... Văd, după ultimele două scrisori ale tale, pe care le-am primit de când am ieșit din Tibet, că nu ți s-a întâmplat nimic extraordinar. Aceste scrisori par să nu indice nici că ai devenit mult mai bogat, nici contrariul, ești tot ocupat cu Ouenza, ești sănătos, locuiești tot la Bône - poate într-o altă casă. Nu văd unde este aici locul "faptelor importante", susceptibile să îmi modifice mic programul.

Asta este o ghicitoare și, cum va trece poate destulă vreme până când scrisorile tale de la Lanchow, care trebuie să fi fost retur-

nate la legația din Pkin, vor ajunge la mine, te voi ruga să îmi dai pe cât se poate un rezumat succint. Ce îmi spuneai în ele? Ce îmi comunicai? Ard de nerăbdare să știu, de vreme ce tu apreciezi că este atât de important. [...]

Deci, Luxemburgul ți-a plăcut... Am fost și eu acolo, cu multă vreme în urmă. Aveam paisprezece ani. Îmi amintesc foarte bine orașul, dar trebuie să se fi schimbat mult din acea epocă îndepărtată. [...] Da, este o țară celebră pentru trandafirii ei. Unde vezi tu necesitatea de a exista un impuls de "religiozitate" pentru a face călătoriile pe care le fac? Cea din urmă a fost inspirată mai ales de dorința de a face ceea ce alții nu au reușit să împlinească, de a-mi măsura bătrânele mele puteri cu obstacolele materiale și inteligența cu obstacolele de alt ordin. De două ori au vrut să mă rețină, să îmi bareze trecerea, dar eu mi-am zis că nu voi fi învinsă. Există oameni care se resemnează ușor, eu nu fac parte dintre aceștia. În fond, eu mă sinchiseam foarte puțin de Lhassa, dar este foarte nostim să ajungi acolo în felul în care am ajuns eu, și am văzut, pe drum, cele mai frumoase peisaje din lume. [...]

Padong, 25 august 1924

Tocmai am primit scrisoarea ta trimisă din Vichy, pe 1 august. Ah! cât sunt de mulțumită să văd că te hotărăști să îmi scrii mai des. [...]

Ți-am răspuns că nu mă voi duce în America decât dacă am în mână aproape tot ce îmi trebuie pentru cheltuiala mea. Am examinat aproape toate combinațiile eventuale. Ai vedea tu posibilitatea, dacă aș veni să petrec iarna la Bône, de a mă ajuta să petrec trei luni la Paris spre primăvară, pentru a ține conferințele pe care le are în vedere Sylvain Lévy? Aș dori atunci să devin membră a Societății Franța-America. Înțelegi motivul, fără să fie nevoie să îți explic.

Țin la America mai întâi din cauza chestiunii banilor, pen-

tru că, oricât de ciudat ar putea să pară, caracterul meu, afinitățile mele mă fac să fiu dispusă mai degrabă să mă mișc printre anglo-saxoni, decât printre francezi. Mă simt dezrădăcinată printre aceștia din urmă... La urma urmei, trebuie să avem în vedere că eu nu am fost crescută în Franța, că am trăit foarte puțin acolo și că ascendența mea maternă nu este latină. Toate astea contează prea puțin. Eu știu că, dacă nu se ridică în calea mea obstacole materiale și dacă nu sunt bolnavă, voi reuși în America exact cum aș fi reușit și în Anglia, dacă spusele pe care le aveam eu de spus nu erau tocmai lucruri pe care le aflasem și le săvârșisem împotriva voinței englezilor. [...]

Știi că Sylvain Lévi mi-a cerut catalogul analitic al cărților mele, cel care trebuie să fie prezentat oficial la minister și publicat în ziarul asiatic. Dar stabilirea acestui catalog nu este un lucru tocmai ușor, pentru că trebuie să fac un rezumat pentru fiecare lucrare, să îi *indic* originile, data probabilă etc. Albert mă va ajuta cu grosul muncii, va clasa cărțile în funcție de subiectul lor - îți imaginezi că nu am putut să îmi citesc biblioteca în timp ce călătoream. Am cumpărat-o doar frunzărind superficial cărțile. Sunt manuscrise superbe, pe care muzeele orientaliste mi le-ar plăti scump, dacă aș vrea să le vând. Pe scurt, voi publica acest catalog pe părți. Nu pot să citesc totul într-un an, nici măcar în doi. Când micuțul va fi terminat de divizat secțiunile, vom ataca una dintre ele și, după ce o vom termina, vom trece la următoarea. Va dura mult, căci mai am și alte lucruri de scris, care pot fi valorificate imediat. [...]

Padong, 31 august 1924

Ți-am scris adesea scrisori care probabil că te-au plictisit și pe care, crede-mă pe cuvânt, nici mie nu îmi făcea plăcere să ți le trimit. Cu atât mai mult mă bucur să te pot anunța astăzi că aferile mele par să fi apucat pe calea cea bună.

Ți-am împărtășit veștile despre cererile celor doi editori

americani, care doresc să le prezint un manuscris cu aventuri din călătorie și cererea Societății de Geografie din Washington, care dorește fotografii la o broșură.

Astăzi, am primit aviz că subvenția care fusese solicitată pentru mine mi-a fost acordată de către ministru. Este emisă de legația din Pekin și se află la dispoziția mea în acest loc. Am răspuns cancelarului că ar putea să o verse la Banca Indochinei din Pekin.

Este bine, nu-i așa?... Datorez acest succes vicontelui de Fleurian și lui Philippe Berthelot de la Ministerul Afacerilor Străine. Scrisorile de recomandare vor veni probabil tot prin dl Berthelot. [...]

Calcutta, 26 septembrie 1924

[...] În această dimineață, doi domni, trimiși de o doamnă americancă pe care o cunosc, au venit să îmi ceară două articole scurte pentru niște reviste. Fiul unuia dintre ei lucrează la o agenție de presă din New York, care furnizează știri pentru articolele din ziare, reviste etc. Pe scurt, voi încerca și pe această cale. Mi-au cerut un articol privitor la profețiile tibetane, care se referă la eroul care trebuie să vină din "Nord". Se pare că un călător rus a publicat de curând o carte în care câteva pagini au fost consacrate acestui subiect și că a avut o vânzare extraordinară. Ei spun că publicul american este foarte interesat de acest subiect. [...]

Voi scrie un articol și voi vedea ce se va mai întâmpla.

Tăietura din *Cotidianul* denaturează un articol care a circulat prin presa engleză și care, la rândul lui, denaturează una din aventurile mele. Ți-o relatez laconic în continuare.

Cu două zile înainte de incidentul relatat, doi șnapani au încercat să ne fure cortul, trăseserăm un foc ca ultim argument și ne luaserăm tălpășița, împreună cu bagajele noastre, temându-ne foarte tare să nu îi vedem alergând pe urmele noastre pe prietenii

acestor doi coate-goale.

În ziua aventurii cu pricina, eu mergeam înainte și micuțul puțin mai departe, în urma mea, în plină pădure. Șapte pehlivani înalți, înarmați cu săbii lungi, sosesc din direcția opusă celei în care mergeam noi. Unul din ei mă întreabă unde mă duc, eu răspund scurt și trec mai departe, cu toate că individul încearcă să îmi bareze drumul, dar nu insistă. Îmi închipui că totul s-a terminat. Mă întorc și îl văd pe Albert înconjurat, dar conversația are un aer liniștit, așa că nu am nici o bănuială; totuși, iată că unul dintre oameni culege ceva din colțul batistei micuțului, iar celălalt pune mâna pe bagajul lui, ca pentru a-i ușura povara. Eu înțeleg, dar ce să fac? Ei sunt șapte, micuțul este înconjurat. Dacă ucid sau rănesc pe unul din tâlhari, puștiul este ucis și el la rândul lui. A-i lăsa să ne ia bagajele este periculos, am înăuntru câteva blănuri frumoase, care nu se potrivesc cu zdrențele mele de cerșetoare și pot să le dea bandiților ideea de a ne scotoci, pentru a vedea dacă nu avem nimic de preț asupra noastră. Avem aurul ascuns în robe. Nu numai că, dacă am fi furați, ar fi o nenorocire, dar, dacă le trezim bănuieli în legătură cu identitatea noastră, ar fi și mai rău. Atunci am găsit trucul următor: am început să urlu ca apucata, invocând toți zeii tibetani "Oh! ce oameni răi, care despoaie o biată bătrână de *singurele două rupii* pe care le are. Aceste rupii erau câștigate de fiul său, călugărul lama, recitând rugăciuni pentru morți. Și ce-o să fac acuma... o să mor de foame bineînțeles...!" Și îmi ridicam brațele deasupra capului și mă așezam pe bolovani, mă ridicam din nou... și nu era prin preajmă nici un operator cinematografic care să mă filmeze, mă gândeam la asta și îmi părea rău. Trebuie să fi arătat sublim! La urma urmei, am fost actriță și îmi aminteam de asta. Pe scurt, banditii au fost mișcați, au dat banii înapoi, i-au cerut lui Albert să îi binecuvânteze - ceea ce el a făcut cu demnitate - și mie să recit rugăciuni pentru ei.

Și am plecat, cu clătinându-mă, ca și când aș fi fost "sfârșita de emoție", apoi, când ne-am aflat în afara razei vederii lor, am luat-o la sănătoasa. "Oh! Reverendă, zicea puștiul, cum v-ați putut

gândi la așa ceva, cu siguranță nu vor reveni să ne caute în noaptea aceasta, sunt convinși că noi nu avem decât cele două prețioase rupii."

Asta se întâmpla în ținutul triburilor *popa*, care au un renume foarte prost, unde tibetanii ezită să se aventureze. Am mers o parte din noapte. Spre miezul nopții, ne-am culcat sub o ploaie măruntă în mușchiul umed. Nici foc, nici ceai, încă o dată post de 24 de ore. Oh! ce călătorie frumoasă, unică, mă întreb uneori dacă nu cumva am visat-o. [...]

Calcutta, 13 octombrie 1924

Totul sfârșește prin a ajunge, chiar și scrisorile de la Lanchow. Cele două din partea ta mi-au parvenit într-un pachet voluminos, împreună cu altă corespondență. Am primit, de asemenea, în această dimineață, scrisoarea ta din 15 septembrie. Ești într-adevăr foarte bun, marele meu prieten. Sprijinul pe care mi-l acorzi îmi este de o utilitate extremă, în acest moment în care trebuie să semăn pentru a putea apoi să culeg. [...]

Știu, în sfârșit, unde locuiești de când ai părăsit vila Louise. Situația noii tale locuințe mi se pare foarte bună.

Poți să îmi trimiți o fotografie a casei tale și, ceea ce este încă și mai important, un *plan*. Zici că are cinci camere și o bucătărie. Asta-i tot, într-adevăr?... Nu există și dependințe sau cămăruțe mai mici: cabinet de toaletă, debarale, cameră a servitorului? Ce ne vom face, dacă nu există decât aceste cinci camere?... Camera ta, cabinetul de toaletă și camera bonei sunt dintr-o dată trei camere și, dacă mai socotim și sala de masă, iată că nu ne mai rămâne decât o cameră. [...]

Vezi tu, dragul meu, voi fi dezolată dacă te contrariez: ai fost excesiv de bun cu mine și aș fi o ingrată dacă ți-aș provoca neplăceri când ne vom revedea, dar băiatul *trebuie* să vină cu mine. Este un angajament de onoare din partea mea. Nu pot să îți explic

asta în amănunt, dar el nu trebuie să rămână aici. În al doilea rând, la cotația actuală a francului, nici nu am fi capabili să îi plătim ceea ce i se cuvine, în al treilea rând: am absolută nevoie de el pentru munca mea și tot profitul pe care contez ar deveni imposibil, dacă nu ar fi alături de mine.

Îl vei vedea pe micuțul omuleț și îl vei iubi, sunt sigură de asta. Cred că, din veniturile pe care le am în Belgia, voi putea să îl întrețin la noi acasă. Este foarte rezonabil și foarte modest. Cu el, nu vom fi la bunul plac al nici unui servitor, căci el ar putea oricând, temporar, să gătească ceea ce ne trebuie. Te rog, nu reveni asupra acestei chestiuni, care nu poate fi rezolvată în nici o altă manieră, fără să dea peste cap toate planurile mele, să mă priveze de colaboratorul meu la lucrările tibetane și să mă forțeze să îmi amân întoarcerea, pentru a pune la punct mijloacele de a-l stabili pe micuț în China sau aiurea, ceea ce ar fi excesiv de oneros. Se fac doisprezece ani de când hoinărim prin pustiuri împreună, am văzut de multe ori moartea cu ochii împreună, dacă lăsăm la o parte orice altceva, și mi-ar fi îngrozitor de greu să mă despart de acest băiat, pe care îl tratez ca pe un fiu. Totdeauna sunt și puțin egoistă: am nevoie de cineva care să fie alături de mine să mă ajute să urc pe bicicletă, să fac excursii, să mă cațăr... Să nu crezi că guta de care tocmai ți-am vorbit a făcut din mine o mumie. Tot mai sunt "deplasabilă". Ție nu îți plac deloc sporturile acestea și ai ridica brațele spre cer, dacă ai afla că deja i-am vorbit micuțului de un mare turneu pe jos prin Algeria. Lui acest lucru i se pare foarte simplu.

Încă nu ai ieșit la pensie, avem timp să ne întoarcem. Dacă, atunci când va veni acest moment, afacerile mele nu vor merge suficient de bine pentru ca problema micuțului să se rezolve de la sine, vom vedea ce este de făcut. Pentru moment eu îi sunt necesară, iar el îmi este mie și mai necesar. [...]

Calcutta, 21 octombrie 1924

Am primit, ieri-seară, scrisoarea ta de pe 26 septembrie. Vezi lucrurile foarte clar când scrii: "Această scrisoare nu îți va aduce decât chinuri." Nu te-ai înșelat. Aceste chinuri sunt cu atât mai iritante, cu cât sunt gratuite, deloc inevitabile și au cu totul alte motive, pe care tu nu mi le împărtășești deloc. Orice ar putea să fie, sunt îngrozitor de deziluzionată. Nu bănuiam câtuși de puțin că sfârșitul călătoriilor mele va fi acesta.

Acceptasem cu foarte mult curaj noua situație pe care ne-o crease războiul - cum am acceptat atâtea altele, de altminteri. Renunțam la liniștea care îmi este scumpă, mă apucam din nou de lucru, pentru a ne procura resurse suplimentare; părea că împrejurările se arată favorabile. Abia ieșeam din Tibet, că guvernul îmi acorda o subvenție destul de consistentă, editorii cereau să îmi citească manuscrisele... Ce mai îmi trebuia?... Pur și simplu, liniștea de spirit necesară și atmosfera indispensabilă pentru a putea să lucrez... Dar iată! Casa ta este prea mică și nu vezi cum ai putea să adăpostești în ea cărțile și bagajele mele, nu pot să îmi păstrez ajutorul tibetan, fără de care nu mă pot descurca printre cele 400 de cărți și manuscrise pe care le am de parcurs. Și, mai mult de atât, ție nu ți se pare că întoarcerea mea este de dorit - ceea ce îmi scriseseși deja în 1922 într-o frază dubitativă: "...Și această întoarcere, este ea de dorit?..." Un pic cam în același stil ca o foarte veche scrisoare primită de la tine la Bénarès, în care îmi spuneai: "Dacă revii, se va «face aici o adevărată turmă»..." Astăzi scrii: "Am fost multă vreme separați, intimitatea noastră s-ar putea să se resimtă de pe urma acestui fapt" și "îți va fi dificil să îți reiei un loc de mic-burgheză, care se ocupă de menajul său și de cele o mie de nimicuri casnice, pe care le comportă acesta" etc. "Cel mai bine ar fi, dacă ai resurse, să întreprinzi continuarea turneului tău în America..."

Nu sunt proastă, bunul meu prieten, și înțeleg. Înțeleg că prezența mea la Bône este nedorită. [...]

Nu cred că scrisoarea ta va schimba cel mai mic lucru din sentimentele mele de profundă gratitudine, pentru ajutorul pe care mi l-ai acordat în timpul călătoriilor mele. Te găsesc - nu te supăra pentru sinceritatea mea - puțin cam prea orb și prost inspirat, când refuzi ceea ce ar fi însemnat pentru tine un strop de veselie, de soare, într-o existență pe care mi-o descrii drept destul de ternă și de mohorâtă. Credeam că vitalitatea mea puternică, tot acest bagaj care se află aproape de aventură, pe care l-aș fi adus cu mine, cărțile pe care le-aș publica, mișcarea care s-ar crea în jurul meu te-ar ajuta să îți recâștigi tinerețea. Credeam că "micuțul", cum continuu să îl numesc, din ziua în care îmi va sosi, ieșind de la școală, cu o robă din bumbac alb și cu o pălărie de paie dată pe spate, ca o aureolă în jurul figurii sale aiurite, dar ferme, credeam că te va amuza cu poveștile lui, că vei face din el un tovarăș pentru plimbările tale și ai înțelege ce imens avantaj este, pentru niște oameni de vârsta noastră, să aibă alături de ei un fiu adoptiv care, după toate probabilitățile, după ce și-a demonstrat multă vreme onestitatea, le va fi devotat și îi va scuti de neplăcerea de a încăpea, în zilele lor de bătrânețe, pe mâinile servitorilor, așa cum s-a întâmplat cu biata mea mamă.

Dar fiecare, prea-scumpul meu pricten, vede lucrurile sub un unghi diferit și este imprudent să judeci cine se înșală și cine are dreptate, căci fericirea depinde aproape în exclusivitate de sentimentele fiecăruia. Ceea ce îi place unuia este o oroare pentru vecinul său.

Nu voi încerca să acționez împotriva "voinței tale", cum spui tu. Cu siguranță că nu. Am prea multă afecțiune pentru tine pentru a mă gândi la asta. Dar mai sunt și foarte încăpățânată pe deasupra și nu renunț la planul pe care l-am conceput, de a-ți oferi un cămin agreabil, în ziua în care îți va plăcea să faci măcar o încercare. Îți datorez asta, pentru bunătatea pe care mi-ai arătat-o, dar nu sentimentul datoriei este cel care mă conduce. Aș fi eu însămi foarte fericită să te regăsesc. Să te regăsesc pur și simplu, fără nici o condiție, fără să îți spun: "Vei avea de făcut asta sau asta nu va tre-

bui s-o faci."

Nenorocirea este că îmi lipsesc fondurile necesare pentru a-ți putea oferi această "home" începând chiar de mâine. Am fi putut, fără îndoială, dacă asta ți-ar fi convenit și ție, să o facem fără întârziere, dar să nu mai vorbim despre asta. Pentru moment tu ai afacerile tale, care te preocupă, eu nu îți cer decât să continui ajutorul material, pe care mi l-ai promis într-una dintre ultimele tale scrisori, pentru a-mi da timpul necesar pentru a scrie, ca să am marfa pe care să o ofer celor care mi-o cer. Și astfel voi avea o speranță pentru momentul în care contractul de închiriere pentru vila aceea prea mică va lua sfârșit și în care, poate, vei ieși la pensie, și voi putea să îți ofer o locuință care să îți convină, în care vei putea să trăiești fără nici o neplăcere. Înțeleg, simt că vrei să insiști asupra acestui subiect, că eu voi fi o povară prea grea pentru tine, în ziua în care vei ieși la pensie. Este, se pare, destul de greu să începi să îți câștigi viața pe cont propriu, când ai vârsta mea, dar eu nu sunt ca "toată lumea" și, în ce mă privește, cred cu tărie că, de aici în câțiva ani, ne vom putea asocia veniturile și eu nu te voi mai costa nimic.

Totuși, există o problemă foarte importantă, aceea a numeroaselor și prețioaselor mele bagaje. Nu pot să le iau cu mine, fie că merg în America, fie că mă duc în altă parte. Și unde să le depozitez?... Este timpul să le iau odată din China. Eu nu am o casă a mea. Ar fi trebuit să am una, unde aș fi putut să lucrez în mijlocul tuturor documentelor mele. [...] Este o problemă foarte serioasă, pe care nu știu cum să o rezolv.

Aveam, de asemenea, intenția să îl pun pe Albert să copieze - tot el - câteva frumoase manuscrise tibetane. Copiile mi-ar fi suficiente și aș putea să vând manuscrisele originale. Anumite muzee sau universități din America cumpără aceste cărți pe sume de bani foarte mari. Cum voi face?... Poate va trebui să mă instalez provizoriu undeva. [...]

Îmi vine ideea de a mă stabili în sudul Franței, aproape de Nisa, dar pe urmă trebuie să mă duc în America; cine va păstra

colecțiile mele?...

Și uite că deja am cerut să mi se trimită la Colombo bagajele care se află la Shanghai, mă va costa scump să le transport din nou spre nord. Socoteam, bineînțeles, că ți le voi expedia ție. Ce încurcătură, cum o voi scoate la capăt?...

Printre cele pe care le ai tu acum, nu sunt, pentru moment, decât fotografiile care mă interesează. Ai putea să mi le trimiți, cu condiția ca, înainte să expediezi peliculele (negativele), să le copiezi pe fiecare din ele și să păstrezi la tine aceste fotografii, în așa fel încât dacă s-ar pierde negativele să poată fi oricând refotografiate copiile. [...]

Iată că toate planurile mele sunt bulversate. Sunt în fața unei situații foarte simple, dar greu de descurcat fără cheltuieli considerabile. În fine, voi încerca să o scot la capăt - m-am descurcat eu și în alte situații, mai dificile. [...] Prea-scumpul meu, nu te supăra, cei 9.000 F, despre care îmi vorbești insinuând că i-aș putea da băiatului și m-aș dispensa de orice obligație, abia dacă fac la ora actuală 1.300 de rupii. Împarte această sumă la 11 ani de serviciu și ajungi la un salariu de aproximativ 10 rupii pe lună. Nimeni nu își riscă viața pentru o asemenea sumă, nimeni nu renunță la partea sa de moștenire, nimeni nu își face imposibilă întoarcerea în ținutul natal pentru o sumă inferioară aceleia pe care un vidanjor o câștigă pentru a vărsa o oală de două ori pe zi. Ești om de onoare și, orice ai putea să spui și să gândești astăzi, nu vei întârzia să mă disprețuiești dacă nu mi-aș respecta o promisiune solemnă și aș abandona în sărăcie colaboratorul devotat, care mi-a permis să duc la bun sfârșit călătoriile mele și care, din punct de vedere moral, are dreptul să împartă cu mine, într-o măsură justă, profitul pe care acestea mi le pot aduce.

Nu încerc o pledoarie pentru băiat. Chestiunea este reglată definitiv. Nu te voi mai încurca. Voi încerca, cu onestitate, să îmi plătesc singură datoria pe care am contractat-o, oricât de greu ar putea să îmi fie. Știu că tu mă vei stima pentru asta.

Toate gândurile mele afectuoase, dragul meu drag; astăzi și

mâine, ca și ieri. O grăunță rea se duce. Ce a făcut-o să apară nu știu, dar marea va redeveni calmă, sub un soare limpede. Ne vom regăsi și ne vom îmbrățișa, ca doi vechi și credincioși prieteni.

Toate cele bune.

30 octombrie 1924. Prea-scumpul meu, banca m-a informat de sosirea ultimei tale expedieri. Îți mulțumesc de o mie de ori.

Jurnalele sunt pline de numele meu. Întrucât sunt tipărite în engleză sau în limbi care se vorbesc în India, nu îți trimit nici un articol.

Sper că diferența de opinii care a survenit între noi nu te va face să îți rărești și mai mult scrisorile. Acum, că trebuie să îmi reiau lupta pentru viață, de care m-am dezobișnuit, scrisorile tale îmi vor aduce puțină ușurare și plăcere, care însoțesc întotdeauna certitudinea că ai undeva pe lume o prietenie fidelă.

Calcutta, 18 noiembrie 1924

Iată că a trecut o grămadă de vreme de când nu mai am vești de la tine, afară de o scurtă scrisoare, al cărei punct principal era că nu ai nici un portret și deci că nu poți să îmi trimiți așa ceva. Asta este răutate curată! Dacă nu ai, poți foarte bine să faci o biată fotografie gen pașaport și să mi-o trimiți.

Bunul meu prieten, fă în așa fel încât să îmi trimiți imaginea ta, mare sau mică. De vreme ce pari să nu ai chef de mine pentru moment, mă voi consola privindu-ți efigia, în așteptarea unor timpuri mai bune.

Vei găsi alăturat fotografia mea, mă hrănesc cu iluzia că îți va face plăcere și că o vei fixa într-o mică ramă.

Afacerile mele par să fi apucat pe cale cea bună. [...]

18 noiembrie 1924 (seara)

Primesc, chiar în acest moment, o scrisoare care provine de la Ministerul Afacerilor Străine. Mi se spune: "Am făcut (*sic*) scrisorile care vă recomandă la ambasada noastră din Washington,

la guvernul general al Indochinei și la legația din Pekin" (aceasta pentru că noul ambasador, cel care mă cunoaște, dl de Fleurian, a fost numit la Londra).

Mi se mai spune, de asemenea, că i-au scris în legătură cu mine unui oarecare domn Chinard la Baltimore, dar probabil că voi fi lămurită ulterior în legătură cu asta.

Mi se vorbește, pe de altă parte, de posibilitatea de a merge să țin niște conferințe la Universitatea din Poona, care este una dintre cele mai importante din India. Voi vedea dacă lucrul acesta se poate realiza.

Calcutta, 27 noiembrie 1924

Această scrisoare, care va ajunge la tine cam prin preajma Anului Nou, îți va aduce urările mele cele mai afectuoase și regretul că nu ți le-am putut exprima prin viu grai, așa cum mi-am dorit atât de mult. Mă poți lăsa să sper că Anul Nou viitor va fi mai vesel pentru mine și că îl vom petrece împreună?

Sunt obiectul unei oferte care te va surprinde puțin, fără îndoială. Pentru a mă ajuta să îmi continuu studiile și cercetările, guvernatorul Indochinei ar fi dispus să îmi acorde gratuit un teren de câteva hectare, într-un loc din Indochina, pe care îl voi alege eu, pentru a-mi construi o locuință care să îmi servească drept adăpost, când mă aflu în Orient.

Există oameni care câștigă la loterie un vapor cu aburi sau un elefant!... Eu sunt pe cale de a câștiga o proprietate în Extremul Orient. Totuși, lăsând gluma la o parte, este cazul să examinez puțin problema cu seriozitate. [...]

Pot să tărăgănez până la toamnă afacerea cu terenul și să văd până atunci cum îmi merg treburile. Pare o hotărâre înțeleaptă dar, din acest moment și până atunci, dl Merlin, guvernatorul actual care se interesează de mine, căruia i-am fost recomandată de către ambasadorul din Londra și, în ultimă instanță, de către

președintele Consiliului, poate fi numit în altă parte și atunci... șansa mea se duce pe apa sâmbetei. [...]

Destul cu acest subiect. Vei găsi alăturat, dragul meu, în calitate de cadou umil de Anul Nou, o fotografie care mă reprezintă așezată, la Lhassa, în fața palatului lui Dalai Lama. Am fața acoperită cu lac, după obiceiul femeilor tibetane care se află în călătorie, ceea ce îmi face o figură neagră. [...]

Calcutta, 18 decembrie 1924

Am fost foarte ocupată în ultimul timp și nu am nimic foarte nou să îți spun. Lucrez la alcătuirea unei colecții de articole care să fie gata de a fi vândute cu prima ocazie. În sfârșit, vin și banii. Am primit deja: o primă sumă din America, nu prea mult, nu este decât un acont care îmi demonstrează că articolele mele sunt dorite. Am dat până acum două și mi s-a plătit pentru ele echivalentul, la cursul de schimb actual, a circa 420 F, restul urmând să mi se plătească după publicarea articolelor. Un alt articol, foarte scurt, va apărea la sfârșitul acestei luni, într-un ziar din Calcutta, și va fi plătit cu echivalentul a circa 100 F. Aștept alte vești din America. [...]

Bénarès, 8 ianuarie 1925

[...] Am făcut cunoștință cu dna de Lartigue la Omishan, unde se afla în vilegiatură în același timp cu mine, acasă la soția consulului Franței, dna Baudez. Îmi scrisese, în urmă cu aproape două luni, că soțul ei va vorbi în legătură cu mine cu editorul Crès, cu care se află în relații foarte bune.

Călătoriile și sejurul meu în Tibet vor forma, cred, trei volume, complet independente unul de celălalt. Ultima mea hoinăreală va furniza subiectul pentru unul dintre ele, un altul va

povesti călătoria anterioară, când am plecat din Kum-Bum, în calitate de "Kandhoma" (un soi de divinitate încarnată), în strălucitoarele mele veșminte de satin galben, și se va afla în antiteză cu ultima călătorie, efectuată în calitate de cerșetoare. Regiunile parcurse sunt foarte diferite și nu vor fi repetiții. O a treia carte va vorbi despre tibetul himalayan, de viața mea în peșteră etc.

După aceasta va mai rămâne încă materie pentru destule volume, dacă voi avea timp să le scriu, căci, în afară de aventurile mele, mai am o grămadă de alte lucruri de povestit. [...]

Ți-am împărtășit dispozițiile guvernatorului Indochinei, care se arată dispus să îmi ofere un teren. Trebuie să îi accept oferta sau nu?... Asta m-ar obliga să merg în Indochina, pentru a desemna un amplasament.

Dacă aș fi singură, nu aș ezita, dar, în ciuda iubirii mele pentru Orient, aș prefera să mă aflu din nou alături de tine, cu toate că, în ceea ce te privește, tu nu pari să ții enorm să se întâmple asta. Mi se pare, din punctul meu de vedere, că toate obiecțiile pe care le-ai invocat tu se vor rezolva în ziua în care voi câștiga suficient, pentru a nu-ți mai cere ție nimic. Că te-ai obișnuit din nou să fii singur și unicul stăpân în casa ta, înțeleg foarte bine. Mi se pare chiar foarte firesc. Dar mi se pare că planul pe care îl concepusem eu, să construim două pavilioane în aceeași grădină, ne-ar fi lăsat amândurora libertate completă în ceea ce privește tabieturile noastre legate de trezire, de culcare, de studiu sau muzică, permițându-ne în același timp să fim împreună ori de câte ori am dori. Lucrul acesta ar fi fost posibil undeva pe Coasta de Azur. [...]

Bénarès, 26 ianuarie 1925

Înainte de toate, marele și dragul meu prieten, primește afectuoasele mele urări de la mulți ani, sper că vor ajunge la timp la tine, pentru aniversarea ta, care cade la sfârșitul lui februarie.

Îți mulțumesc enorm pentru acea listă de fotografii. Numai

faptul că mi-am amintit de existența acestor fotografii, pe care le pot utiliza, și mă ajută enorm. Dar trebuie neapărat să regăsești clișeele care sunt la tine. Sunt două pe care ți le-am trimis în bagajele expediate din Japonia. Îți voi da în legătură cu ele amănunte care îți vor reîmprospăta memoria. [...]

[...] Cum trebuie să mă gândesc la viitor? Bagajele mele nu mai pot rămâne multă vreme în China, vor sfârși prin a se pierde sau prin a se deteriora. Este foarte costisitor să faci să circule asemenea colete și nu știu nici ce destinație definitivă să le dau. Tu știi că sufletul meu este în Orient; ador Asia, este o pasiune înnăscută. Când văd cele trei fotografii îngălbenite, care se găsesc în scrisoarea ta de astăzi, mă năpădește nostalgia. Văzând cele două corturi ale mele înfipte la poalele unui munte arid, un suflu de aer din acele singurătăți mă împresoară dintr-o dată... Totuși, pentru că am, prea-scumpul meu - poate că nu îți dai seama suficient de bine - o foarte mare dorință de a te revedea, aș fi vrut să mă apropii de tine. Mă gândeam, cu înțelepciunea practică pe care o posed, că am putea reuși să ne aranjăm în așa fel încât să fim satisfăcuți amândoi. [...]

Tocmai am citit cu atenție lista fotografiilor. Va trebui, dragul meu, atunci când vei avea timp, să începi noi cercetări. Trebuie să ai - afară de cazul în care sunt în China, ceea ce este mai îndoielnic - o colecție de fotografii (nu clișee) de mărimea celor de la dl Hsü (carte poștală), care reprezintă regiunea Shigatzé, în Tibet, și numeroase alte vederi din Tibet. Este important să regăsești și peliculele. Sunt unele din prima mea călătorie în Tibet și sunt interesante: de pildă, peisajele de la Tashilhumpo, cele unde sunt eu însămi într-un grup, împreună cu mama lui Tashi-Lama etc.

Și unde sunt și clișeele, și fotografiile de la sihăstria mea în Himalaya, "Dechen Ashram"? [...] Ai primit și celelalte portrete ale mele, unul în costum de oraș și celălalt în care sunt îmbrăcată în haine tibetane, cu sacul în spate și cu toiagul de pelerin în mână?...

Cu cât citesc lista ta mai cu atenție, cu atât îmi dau seama mai bine că este incompletă. Ai avut și fotografiile din călătoria mea

hibernală în Tibet, după plecarea din Jakyendo, cu tabăra așezată în mijlocul zăpezilor etc. Nu le menționezi pe listă. Clișeele trebuie să fie la Pekin. Vezi cât este de stringentă recuperarea bagajelor mele și clarificarea acestor treburi. [...]

Bombay, 12 februarie 1925

Voi profita de trecerea pe aici a directorului muzeului Guimet, care revine din Afganistan și se îmbarcă pentru Franța, pentru a-i înmâna această scrisoare, pe care ți-o va expedia de la Marsilia - asta ca măsură de prudență, pentru că unele dintre scrisorile scrise de mine la sosirea în Tibet nu au fost primite niciodată de către destinatarii lor.

Vreau să îți vorbesc despre Albert... Băiatul nu trebuie să se mai întoarcă în ținutul său natal. Ar putea să aibă neplăceri mari, după ce cărțile mele vor fi publicate, când se va cunoaște natura ajutorului pe care mi l-a dat și rolul pe care l-a jucat. [...]

Atâta vreme cât Albert va rămâne în umbra mea și cât se presupune că mi-a slujit ca servitor, băiatul poate să fie aproape complet liniștit. Nu a îndrăznit nimeni până acum să îl pedepsească, pentru că mi s-a simțit prezența în spatele lui și pentru că s-a știut că sunt gata să îl susțin.

[...] Dar iată că vor apărea niște cărți și niște articole. În ele va fi vorba și despre Albert, despre toate trucurile amuzante pe care le-a utilizat. Se va ști că a oficiat în calitate de lama, că le-a înșelat pe căpeteniile tibetane, că a povestit mii de minciuni și, într-un cuvânt, că a asigurat succesul călătoriei mele, și vor apărea tot atunci și articole care vor descrie situația politică de la frontiera sino-tibetană, acțiunile întreprinse de Anglia la frontiera Tibetului, cum a interzis ca accesul străinilor pe teritoriile care acum cincisprezece ani le erau deschise și multe alte lucruri cu mult mai grave. Dacă ar trebui să scot toate astea din scrisorile mele, s-ar pierde partea cea mai interesantă, cititorii nu vor înțelege "de ce"-ul straniilor mele

itinerarii și nu vor ști nimic despre părțile cele mai pitorești ale aventurilor mele.

Prin urmare, îți imaginezi cu ușurință că anumite persoane nu vor fi deloc încântate de dezvăluirile mele și îl vor vedea cu ochi foarte răi pe cel care m-a ajutat să merg să mă documentez la fața locului. [...]

În acest caz, nu ne mai rămâne decât să lăsăm să acționeze fanatismul imbecililor... rezultatul este clar. Nefericitul va deveni un paria, în cazul în care va fi lăsat în viață...

[...] Să trecem la alt subiect. Trebuie să mă instalez, ți-am spus-o deja. Crezi că m-aș putea aranja să trăiesc în Franța mai ieftin decât în Indochina? Nu vorbesc desigur de Paris, ci de un loc situat fie în Alpi, pe țărmul lacului Geneva sau între Nisa și frontiera italiană. Un loc situat la o altitudine ușor ridicată, m-aș simți mult mai bine acolo. Aș putea oare să găsesc o casă de închiriat așteptând să pot hotărî ceva?...

Dacă aș avea mijloacele necesare, nu aș ezita să mă duc în Indochina. Nu este foarte departe și, atâta vreme cât mă aflu în Asia, în ochii editorilor mei și ai publicului călătoriile mele nu sunt terminate, încă mai rămân o noutate. Însă, întrucât sunt o povară grea pentru tine, nu vreau să decid nimic înainte să îți aflu părerea. Aștept sfatul tău.

Bombay, februarie 1925

[...] Vei fi mirat și fără îndoială bucuros aflând că *Revue de Paris*, pe care o cunoști cu siguranță, m-a *contactat* pentru a-mi spune că ar dori să publice "amintirile mele tibetane". De vreme ce acești oameni au considerat că merită osteneala să cheltuie o sută de franci pe telegramă pentru ca mesajul lor să ajungă mai repede la mine, probabil că acordă o oarecare importanță manuscrisului meu.

A doua veste: tocmai am găsit aici o scrisoare de la editura americană D. Appleton and Company, a cărei traducere ți-o prezint

în continuare: "Am fost interesați de relatările privitoare la extraordinara dumneavoastră vizită la Lhassa, care au apărut în presă. Aveți un manuscris cu aceste lucruri. Suntem nerăbdători să vă citim povestea, dacă puteți să ne-o trimiteți pentru a fi publicată sub formă de carte.

Am încercat în zadar să aflăm dacă sunteți în Europa. Am auzit de curând spunându-se că vă aflați în India și ne adresăm consulului Franței pentru a vă găsi.

Credem că, dacă o scrieți, o carte în care vă povestiți călătoriile va avea o vânzare considerabilă."

În rezumat, am la dispoziție patru propuneri, chiar cinci. [...]

Ți-am mai spus-o, dragul meu, afacerile mele vor merge bine și dacă voi putea avea un an de liniște, siguranță materială, într-un loc unde voi putea să lucrez, fără să fiu nevoită să mă ocup de nimic altceva, să trăiesc în aer liber și fără nici o vecinătate zgomotoasă. [...]

Nu sunt aici decât de câteva ore și deja un ziar local mi-a trimis un mesaj prin care sunt întrebată dacă trimisul său va putea fi primit peste o oră. O celebritate cu care mă voi descurca bine. Dar ce... de vreme ce sunt nevoită să fac bani, trebuie să găsesc mijloacele. [...]

Bombay, 19 februarie 1925

Vezi, tu, ia aminte mai întâi că adresa mea va fi de acum **înainte** la consulatul Franței din Colombo (Ceylon).

Voi părăsi Bombay-ul duminica viitoare, pe 22. Intenționam să plec sâmbătă, dar Rabindranath Tagore, poetul, a sosit aici ieri, întorcându-se din America de Sud. Se dă un fel de recepție în onoarea sa, acasă la milionarul persan la care locuiesc, și am fost invitată și eu.

Trebuie, de altminteri, să mă văd mâine dimineață cu R.

Tagore, în intimitate. Nu îl cunosc personal, dar am frecventat odinioară persoane care fac parte din familia sa, pe frații săi, pe una dintre surori și pe o nepoată a lui. Este posibil ca, în cursul conversației noastre, să culeg câteva informații care mă pot interesa.

Am avut un mare *lunch* - când zic mare mă refer la numărul și la calitatea felurilor de mâncare servite. Erau acolo: însărcinatul cu afaceri în Afganistan, dl Chausset cu soția sa, dl Hakin, directorul muzeului Guimet, atașatul comercial al consulatului Italiei, consulul Franței (el era cel care făcuse invitațiile), Albert și eu.

Dl Hakin s-a îmbarcat a doua zi pentru Franța, iar soții Chausset s-au întors la Kabul.

Trebuie să trimit un articol la *Illustration*. Dl Hakin vrea să expună la muzeul Guimet "Oratoriul privat" al unui lama tibetan pe care îl voi instala eu. Sylvain Lévi i-a scris fiului său, care mi-a arătat scrisoarea: "... Spune-i să mă scuze că nu îi scriu acum, mă ocup de situația dumneaei, ceea ce este mai important...trebuie să aibă o întoarcere triumfală..." În ceea ce privește afacerile toți îmi spun: "Trebuie să mergeți la Paris, dacă nu iarna următoare, măcar la primăvară. Orice succes își are punctul de plecare la Paris; după ce veți fi sărbătorită acolo, americanii vă vor primi cu entuziasm și va fi mult mai dezavantajos dacă ajungeți la ei fără această consacrare pariziană..." Ceea ce pare destul de just. Oare se vor putea aranja lucrurile în felul acesta?... Rămâne de văzut. [...]

Adaug alături o tăietură dintr-un ziar cu portretul meu.

Nu-ți mai spun nimic în plus, dragul meu, ți-am scris foarte multe despre toate acestea, prin ultimul curier. Sunt cuprinsă ușor de un soi de febră. Îmi va fi absolut imposibil să trăiesc multă vreme într-un oraș, mă voi îmbolnăvi rapid. Va trebui să găsesc un colț unde se mai poate încă circula în voie, fără a fi nevoit să urmezi drumuri trasate printre hățișuri sau printre câmpuri și mai ales va trebui să fie un colț cu multă liniște.

Anuradhapura, 27 februarie 1925

Iată-mă în Ceylon, iar mâine voi ajunge la Colombo. Sunt ușor istovită. Distanțele sunt enorme în India. Tocmai am petrecut 4 zile și 3 nopți în tren, căldura începe să fie sufocantă... nu e deloc odihnitor. [...]

Am discutat îndelung cu francezii pe care i-am întâlnit la Bombay: consulul, directorul muzeului Guimet etc. Insistau mult să mă întorc în Franța. Este sigur că sunt multe motive care militează în favoarea unei întoarceri. [...]

Consulul crede că englezii își imaginează că eu sunt un agent al guvernului nostru. [...] Nici nu pot, atâta vreme cât mă aflu pe un teritoriu englez, să scriu în toată libertatea detaliile cele mai interesante ale călătoriilor mele. Pe scurt, după ce am cântărit totul, consider că, din punctul de vedere al "afacerilor mele comerciale", aș face mult mai bine dacă m-aș întoarce în Franța fără întârziere. [...]

Cred că ți-am spus că Rabindranath Tagore, care a devenit atât de celebru de când a obținut Premiul Nobel, le-a scris în Argentina unor persoane care se ocupă de publicațiile sale pentru ca acestea să se ocupe și de plasarea articolelor mele. Poetul mi s-a părut foarte "om de afaceri" în cursul conversației pe care am avut-o împreună. [...]

Herriot se poartă foarte frumos cu mine, chiar a trimis niște articole, în care se vorbește despre mine, din jurnalele din India, pe la diverse ambasade, printre care și cele din New York. Cred că trebuie să profit de aceste împrejurări. În mediul oficial este încă stabilit că voi merge în America, de aceea vreau să păstrez deoparte cei 1.500 de dolari chinezești care mi-au fost acordați în acest scop.

2 martie 1925. Dragul meu, am fost la mama lui D[illegible]napala, la Colombo. Este foarte cald și o atmosferă extrem de um[illegible]dă. Nu văd nici o posibilitate de a rămâne aici. Plămânii mei sunt făcuți pentru un alt fel de aer. Mă sufoc în umiditatea asta

fierbinte. Dacă pot să găsesc să împrumut banii necesari, voi pleca imediat. Voi înmâna această scrisoare agentului care se ocupă cu mesageriile, ca să ajungă la tine pe calea franceză.

Colombo, 21 martie 1925

Am fost foarte întristată când am aflat că ai fost bolnav, dar scrisoarea ta îmi spune că ești pe cale să te restabilești. Acum trebuie să fii complet refăcut. Aceste tipuri de răceală sunt niște boli foarte nenorocite, cea pe care am avut-o eu la Lhassa m-a demolat pentru mai multe luni. [...]

Sfatul pe care mi-l dai, de a rămâne în Orient, îmi arată, bunul meu prieten, că nu dorești deloc să mă revezi. Să nu crezi că îți port ranchiună pentru asta. Îți este frică, o simt, să nu îți tulbur cu activitatea mea liniștea vieții pe care ți-ai aranjat-o de când am plecat eu. Este de înțeles. Bravul meu Mouchy, te asigur că mă voi abține și de la a-mi face planuri și de la a mă urni spre Franța. Nu este o hotărâre prea pe gustul meu, dar, de vreme ce nu am mijloacele de a o evita... [...]

Îmi este imposibil să rămân în Orient cum mă sfătuiești tu. M-am informat, viața este prea scumpă peste tot. Orientul se rezuma pentru mine la Indochina sau la China. Pe coastă, viața este foarte scumpă. Aș putea să mă retrag spre interior, dar de acolo mi-ar fi imposibil să corespondez cu editorii și să îmi asigur resursele. Iar tu nu vei putea să îmi oferi la infinit o rentă a cărei cifră, din cauza deprecierii din ce în ce mai mari a francului, va trebui să crească simțitor. Mi-ar mai rămâne să pun în practică puținul pe care îl am la îndemână, să cumpăr un colț de pământ foarte îndepărtat, într-un ținut chinezesc locuit de tibetani, să mă stabilesc acolo în calitate de "lama", să îl însărcinez pe Albert cu funcția de intendent și să trăiesc cum trăiesc călugării lama, adică din cultivarea propriului pământ, a turmei de animale pe care o posedă, împrumutând ceva bani cu dobândă mare și făcând trafic; la aceasta s-ar adăuga profiturile obținute din diverse ocupații clericale.

Nimic nu m-ar împiedica să fac lucrul acesta și, trebuie să mărturisesc, dacă aș fi fost singură, aș fi ales această soluție, această viață mă atrage de o sută de ori mai mult decât cea din Occident. Dar nu am vrut să renunț le revederea ta și la ideea de a-ți fi utilă, dacă îmi stă în putință. [...]

Acum, iată un plan, pe care poți să îl aprobi sau nu; sper totuși că mă vei ajuta să îl realizez pentru că, oricât de puțin convenabil ar putea să fie pentru cineva ca tine, este în întregime potrivit pentru o persoană care are caracterul meu. Eu sunt o sălbatică, dragul meu drag, bagă-ți bine asta în cap. Toată civilizația occidentală mă dezgustă. Nu îmi plac decât cortul, caii mei și deșertul. Vreau să cumpăr o bucată de pământ în munți, aproape de un loc unde se găsesc cu ușurință alimente. Acolo aș construi o cabană din piatră sau lemn, în funcție de regiune, având zece metri pe zece. Nu îmi trebuie decât pereții și un acoperiș strașnic.

Ajută-mă să pun acest plan în aplicare cât mai repede cu putință. Tu ai relații prin care ai putea să obții informații despre prețul terenurilor. [...]

La bordul navei "Min",
29 aprilie 1925

Călătoria mea s-a desfășurat cu bine în ceea ce privește vaporul, un enorm cargou german, cedat serviciului de mesagerie, în calitate de compensație pentru pagubele de război. Comandantul este un brav "Marius" din Saint-Tropez, proprietar de podgorii și, în același timp, căpitan de cursă lungă. Am o cabină mare, situată sub punte, dar nu există, firește, nici medic, nici cameristă la bord. De exemplu, sunt liberă să mă duc unde vreau, atât pe punte, cât și prin alte locuri, să-i comand bucătarului aproape tot ce îmi poftește inima. Dar, din nefericire, m-am îmbolnăvit din nou; câteva zile am avut febră și niște nevralgii faciale foarte dureroase. Îmi dau seama, mai bine ca niciodată, că am nevoie de odihnă la aer curat, într-un climat uscat.

În ciuda acestor indispoziții, am putut să lucrez încă de la plecarea mea din Colombo. Am scris o sută de pagini, dintre care aproximativ 95 formează aproape jumătate din ceea ce trebuie să dau pentru *Revue de Paris*. Pentru moment, nu locurile unde să îmi plasez scrierile îmi lipsesc, ci manuscrisele. Trebuie să găsesc urgent un loc în care să mă instalez și să mă pun pe scris.

[...] Acest cargou mă duce la Valencia, unde voi ajunge - dacă nu survine nici un accident - sâmbătă 1 mai. [...]

Valencia - Spania, 4 mai 1925

Bunul meu prieten, nu am găsit vreo scrisoare de la tine nici la Valencia și mă întreb dacă voi găsi la Le Hâvre. Sunt foarte neliniștită. Ești bolnav cumva?...

Vama spaniolă îmi face o grămadă de dificultăți pentru debarcarea bagajelor mele, căci eu îmi continuu drumul cu același vapor până la Le Hâvre. Eram extrem de dezgustată de Europa, înainte chiar de a fi pus piciorul pe teritoriul ei, dar nu îmi făceam, de altfel, nici o iluzie în această privință. Doream să te revăd și să îmi aranjez treburile în așa fel încât să pot crea resursele indispensabile în situația economică actuală. Prima dintre aceste dorințe nu pare, din nefericire, să se afle în concordanță cu dorința ta; sper totuși că poate mă înșel. Voi fi la Le Hâvre pe 10 sau pe 11 mai. Ai putea foarte bine să trimiți acolo o telegramă, la Mesageriile Maritime, să îmi spui cum o mai duci. [...]

Marsilia, 7 februarie 1926

Am terminat cea de-a doua serie de conferințe, care a durat trei săptămâni. Mare succes peste tot. La Nisa, sala cazinoului municipal - o sală vastă de teatru - era arhiplină. La fel, multă lume la Marsilia, la teatrul Gimnaziului. Din nefericire, cheltuielile pentru hotel sunt excesive și absorb o mare parte din câștigurile mele.

După ce am plătit tot ce trebuia, mi-a rămas un beneficiu de 6.000 de franci pentru trei săptămâni. Veşti foarte bune au sosit din America. O revistă va scoate trei articole, poate patru (dar trei sunt vândute ferm), din manuscrisul pe care l-am dat editorului meu. Nu am nimic de făcut, nici un rând de scris pentru asta, şi mi se vor da 375 sau 500 de dolari, dacă mi se ia şi cel de-al patrulea articol. Şi se profilează şi alte afaceri la orizont.

Albert a avut un foarte mare succes la conferinţe. Eu însămi am rămas stupefiată. Îmi spusese: "Le voi recita versuri, pe care le voi improviza în tibetană; dacă i-a reuşit lui Tagore, noi de ce nu am încerca?" Şi debitează nişte chestii, în care este vorba de nişte munţi roşii precum coralul, despre munţi albaştri ca nişte turcoaze, de palate albe precum nişte cochilii şi despre alte lucruri orientale şi este primit cu ovaţii. Aşa, vezi?

Bunul meu prieten, permite-mi să ţi-o spun, te-ai înşelat amarnic atunci când te-ai arătat ostil micului şi devotatului meu tovarăş de aventuri periculoase. El se aştepta la recunoştinţa ta, pentru că ţi-a slujit soţia cu atât fidelitate şi pentru că a ajutat-o să ducă la bun sfârşit călătoriile, ale căror fructe le culege astăzi. [...]

Hôtel Terminus P.L.M. Marsilia, 9 martie 1926

[...] Plec mâine cu rapidul de ora 6 dimineaţa, care va ajunge la Paris la ora 7 seara, o oră foarte convenabilă.

Probabil că voi petrece la Paris toată luna mai. Şi, în acel moment, când cartea de la Plon va fi încheiată, voi putea probabil să mă ocup de căutarea unui domiciliu. În ce priveşte ideea de a rămâne în Franţa, nu îmi place decât Sudul, dar cred că aş face mai bine, totuşi, dacă m-aş retrage la o altitudine mai ridicată. [...]

În toate părţile, vânătoarea de locuinţe este tot atât de înverşunată şi tot atât de lipsită de succes. Pe Coasta de Azur ca şi în împrejurimile Parisului, se văd pretutindeni afişe cu oferte de "parcele de teren". Este hidos! Se împarte un teren în mici pătrăţele, ca la cimitir, şi pe ele oamenii construiesc un mic cavou, înconjurat

de o grădiniță cu grilaj, pentru ca aspectul funerar să fie complet. Mentalitatea care trebuie să se dezvolte în interiorul acestor cocioabe nu promite o rasă prea grozavă. [...]

Paris, 30 martie 1926

[...] Nu mă simt prea bine, mă supără vechile tulburări ale neurasteniei mele, profesorul d'Arsonval[1], la care am petrecut după-amiaza de ieri, îmi spune că se datorează enterocolitei și necazurilor, nostalgiei pentru ținuturile și pentru viața pe care am părăsit-o. Ține neapărat să fiu văzută înainte de a pleca de unul dintre prietenii lui, o somitate în domeniul medicinei. Este sigur că nu mi-ar conveni nici Parisul și nici o altă mare aglomerație. Proiectez o mare excursie pe jos în Alpii Nisei, în vara aceasta, pentru a mă recrea puțin. Am nevoie de calm, de liniște, de singurătate și de aer proaspăt.

Revista americană *Asia* publică articolele scoase din manuscrisul meu englez. Am ținut o conferință la muzeul Guimet pe 28, duminica trecută. Auditorii se striveau aproape în sală. Ușile fuseseră lăsate deschise și, în sala alăturată, nenumărați oameni în picioare încercau să audă și să vadă ceva. Multe personalități, fostul guvernator al Indochinei și fostul ministru al Franței în Brazilia, care își așteaptă plecarea pentru un alt post, directorul școlii franceze din Extremul Orient, etc. După conferință a avut loc un ceai. [...]

Toulon, 28 mai 1926

[...] După toate astea, văd că nu ai venit în Franța în acest mai, așa cum speram eu, și, de vreme ce nu ai venit, probabil că nici nu te va aduce nimic, înainte de perioada obișnuită a vacanței tale.

[1] Doctorul d'Arsonval. Membru al Academiei de Științe și al Academiei de Medicină. Profesor la Collège de France, președintele Institutului General Psihologic. *(n. ed.)*

Exceptând cazul în care acest lucru îți dispalce, am putea să aranjăm lucrurile în așa fel încât să petrecem atunci un timp împreună. Ți-ar face plăcere să mă însoțești în Alpii Nisei, la frontiera italiană? Nu e prea vesel, chiar nu e vesel deloc; nu există, în aceste locuri, nici cazinouri, nici cinema, absolut nimic. De altfel, tocmai de aceea mă gândesc să mă duc acolo. Intenționez să fac, de acolo, excursii pe jos, cu sacul în spate, precum membrii Clubului Alpin. Dincolo de plăcerea pe care mi-o procură aceste hoinăreli, urmăresc un rezultat util pentru sănătatea mea, căreia îi cer, într-adevăr, prea multe de când m-am întors în Europa. [...]

Dacă ești ocupat, bunul meu prieten, să știi că nici eu nu sunt cu nimic mai prejos. Nu mai reușesc deloc să fac față, multă treabă rămâne în mod supărător în întârziere. Revista *Asia* din New York, care îmi cumpărase în mod ferm cele trei articole, rămânând în rezervă în privința celui de-al patrulea, tocmai mi-a cerut un al cincilea și dorește o nouă serie despre religia lamaistă. Există și o cerere de articole despre femeile din Tibet și despre vrăjitoarele din acest ținut. Ar trebui să revăd de asemenea, pentru a le adapta puțin la gustul public, povestirile pe care le-a tradus Albert și care, la rândul lor, trebuie să se îndrepte și ele spre Statele Unite. Muzeul Guimet, cred că ți-am scris asta, vrea să publice traducerea mea din *Prâjnâparamita,* dar trebuie să o revăd, ceea ce înseamnă muncă multă. Un editor a cerut să vadă traducerea engleză a cărții despre budism, pe care am publicat-o odinioară la Alcan, dar aceasta, fiind făcută înainte de război, trebuie să fie revizuită considerabil și adusă la zi, ca să zicem așa. Și, pe urmă, un altul dorește să îmi exprim opiniile despre doctrinele creștinilor moderniști fundamentaliști care, se pare, au un mare succes în America - mărturisesc că eu ignoram până și numele acestei secte. Se dorea ca eu să spun dacă există tendințe similare, deși necreștine, în Asia. De unde au ieșit o serie de articole care intră în cadrul studiilor de religie comparată, deci sunt absolut în domeniul meu.

Mazots, drum din Calade (Près Serinette)
Toulon (Var), 25 decembrie 1926

Toate urările mele de an nou fericit: sănătate multă și toată satisfacția posibilă în afacerile de care te ocupi. [...]

Am muncit pe brânci în ultimul timp. Manuscrisul de la Plon nu se mai termina, dactilografa mea nu era rodnică... Pe scurt, multă frământare. Nu vroiam să mă prindă anul 1927 cu această carte încă neterminată. În sfârșit, bine că s-a sfârșit. Voi respira și eu opt zile, îmi voi face ordine între hârtii, între însemnări, și mă voi apuca de alte treburi. Am avut o nouă cerere de manuscris, de la un editor din California. Mi-am însărcinat agentul, care este tot din New York, să vadă dacă este ceva de făcut în această privință. Cele două cărți vor apărea la primăvară, în același timp la New York, la Londra și la Paris. [...]

Am fost foarte mirată când am aflat de moartea lui Jean Richepin, îl credeam mort de multă vreme. Și autorul "Blestemelor" a fost înmormântat la biserică! Asta mă face să mă gândesc la un episcop francez din China, om foarte fin și foarte atent observator, care îmi spunea în legătură cu convertirile: "Oamenii care țipă tare, care îl înjură pe Dumnezeu sfârșesc adesea, dacă nu întotdeauna, prin a ajunge la noi. Mă voi ruga pentru dumneavoastră, dar vă mărturisesc că am prea puține speranțe în ceea ce vă privește. Tratați problemele religiei cu prea multă politețe, iar intelectualii care se poartă atât de politicos sunt oameni pentru care religia nu poate să facă nimic, sunt complet detașați de ea."

Am citit "Blestemele", cu multă vreme în urmă - conțin multe versuri frumoase - deja din acea vreme această carte foarte virulentă mi-a făcut impresia că vine din partea cuiva care, în fundul sufletului său, nu este prea sigur de necredința sa. Nu înjuri niciodată ceea ce crezi că nu există.

Președintele republicii s-a interesat la *Matin* dacă acea carte, complementul articolelor mele, nu a apărut cândva sau dacă

nu are să apară în curând, pentru că el dorește să o citească.

Uite că eu ți-am dat un morman de vești, dă-mi și tu despre tine, sper că vor fi bune. Cu multă afecțiune.

Toulon, 11 februarie 1927

[...] Bunul meu prieten, ceea ce ai citit tu în ziare în legătură cu medalia care mi-a fost decernată este exact. Numai că eu nu știam nimic, atât de retrasă de lume trăiesc, atât cu mintea, cât și cu "trupul". Prin urmare, am fost foarte mirată atunci când am primit o scrisoare de la secretarul Academiei Sporturilor, care își are sediul la Automobile-Club de France, Place de la Concorde, prin care mă informa că îmi va fi decernată medalia marelui premiu de atletism feminin, în timpul unei reuniuni care va avea loc pe 9 februarie, și mă invita să mă duc să o primesc. Îți închipui că nu puteam să fac o călătorie la Paris. Am răspuns că lucrările mele nu îmi permit să lipsesc în acel moment și am trimis un *speech*, scurt, dar cred că destul de bine adus din condei, pentru a fi citit, în numele meu, de către secretar. Mi s-a expediat medalia prin poștă. Mărturisesc că am fost aproape șocată văzând cum oamenii aceștia apreciază călătoriile mele în calitate de *sport*. Dar, dacă mă gândesc bine, așa cum Pelletier Doisy a putut fi laureat al acestei "Academii", pot foarte bine să fiu și eu, acest premiu venind în momentul apariției cărții mele în America, îmi va face reclamă acolo unde sportul are rang de zeitate.

Plon trebuia să mă publice prin preajma Paștelui, dar nu am primit șpalturile și, indirect, am aflat și că o oarecare a fost însărcinată să facă unele modificări.

Care sunt acestea? Habar n-am. Oare Plon vrea să scurteze textul pentru a diminua cheltuielile de redactare? Nu știu nimic și sunt îngrijorată. [...]

Toulon, 7 martie 1927

[...] Prea-scumpul meu prieten, nu este nimic mai neplăcut decât să vorbești despre chestiuni bănești, mai ales într-o vreme în care toți au atâta nevoie de bani. Te rog, totuși, să mă asculți cu mult calm, fără să te enervezi. Ceea ce îți scriu acum nu pornește dintr-un sentiment de ranchiună, fii sigur de asta. Doresc numai să îți semnalez un fapt care pare să îți fi scăpat.

Ai spus, în câteva rânduri, o vorbă nefericită, pe care eram departe de a mă aștepta să o aud de la tine. Mi-ai zis: "Nu poți să faci nimic fără permisiunea mea." Și în legătură cu o problemă asupra căreia nu vreau să revin mi-ai demonstrat că ții la acest drept al tău. Legea este de partea ta, știu asta, dar nu aș fi crezut niciodată că te gândești să profiți de pe urma acestui fapt. [...] Așa stând lucrurile, a trebuit să reflectez și să cântăresc situația. Aceasta este următoarea: sunt complet liberă să mă folosesc cum vreau de banii mei și de bunurile mele mobiliare, dar există restricții în ceea ce privește bunurile imobiliare. Pot să cumpăr o proprietate fără acordul tău, dar nu o pot vinde fără să am autorizația ta. Și acum ajung la punctul care mă interesează. Dolarul a crescut foarte mult, într-un moment în care eu începusem să câștig. Aș fi putut atunci, în loc să plătesc chirii piperate la Paris sau aici, să îmi cumpăr o căsuță rustică, adică să îmi asigur un adăpost, lângă care să cultiv legumele care să îmi asigure o parte din hrană.

Dolarul urcase la 50 F. Nu scoți întotdeauna ceea ce e mai bun, dar aș fi putut cu ușurință să am 48 F. Dolarul valorează astăzi maximum 25 F, vezi ce mare e diferența. Nu pot să cumpăr căsuța visată pentru că mă tem să nu întâmpin un obstacol dacă, mai târziu, un motiv oarecare mă va face să doresc sau voi fi nevoită să o vând.

Când mă aflam la misionarii din Padong îmi scriai: "Te sfătuiesc să te instalezi într-un loc din Orient, unde se poate trăi ieftin." Cursul actual al francului nu mai permite să se vorbească de

"ieftin". Rupia valorează între 13 și 14 F, în loc de 1 F 70. Dacă aș fi trăit în străinătate, așa cum vroiai tu, te-ar fi costat scump.

Și concluzia?... Te las pe tine să o tragi. Există o axiomă foarte cunoscută: "Nu există drepturi fără datorii..." și pentru că tot mi-ai amintit de ale tale...

Încă o dată, prea-bunul meu prieten, te rog să iei cele ce ți-am spus în chiar spiritul în care ți-am scris, adică foarte amical. Nu mă crede leneșă. Nu părăsesc masa de lucru și mi se întâmplă să mă mai găsesc încă în fața ei la orea 2 din noapte. Ceea ce scriu eu acum, pentru a reuși așa cum doresc eu, trebuie cumpănit cu seriozitate, muncit și documentat. Trebuie timp și minte limpede. Am avut niște debuturi frumoase și nu mă îndoiesc că, în doi-trei ani, voi avea o situație bine asigurată, dar trebuie să pot lucra cu mintea limpede, cu spiritul lipsit de griji, așa cum tocmai ți-am spus. [...]

15 martie. Dragul meu prieten, această scrisoare a rămas în sertarul biroului meu. Am avut brusc o inflamație a ochilor - rezultat evident al lungilor mele ședințe nocturne petrecute cu scrisul. În medie, scriu și citesc cam 16 ore pe zi. Ochii mei nu au rezistat. Am rămas mai multe zile complet oarbă. Asta mi-a permis să fac experiența cecității și te asigur că nu este deloc amuzantă. De ieri văd cu un ochi și îți scriu acum în calitate de "chioară". Inflamația se diminuează, dar nu există nici o îndoială că se impune odihna, că trebuie să renunț pentru ceva vreme să scriu atât de multe ore și mai ales că trebuie să șterg din programul meu ședințele petrecute la lumină scăzută. Uite ceva care pică prost pentru munca mea! Îmi pare rău! [...]

Îmi terminasem scrisoarea și credeam că nu îți voi spune mai multe, dar acest accident neprevăzut și întârzierea anunțată de Plon mă decid să îți vorbesc deschis. Reflectează, cu toată chibzuința, la ceea ce ți-am spus în legătură cu pierderea pe care am suferit-o necumpărând o căsuță, atunci când o puteam face atât de avantajos. După părerea mea, iar tu vei fi foarte probabil de acord cu mine, va fi amabil și echitabil din partea ta să îmi plătești tu chiria anul acesta. Scadența lunară este pe 23 martie și nu îți ascund

că mă jenează enorm. [...]

(Răspunsul lui Philippe Néel)
Bône, 23 martie 1927

Draga mea prietenă,

Am găsit scrisoarea ta din 7-15 martie la întoarcerea dintr-un lung turneu de o sută de zile prin Alger, Constantine, Tébessa, Bou-Khedra și Ouenza.

Îți răspund fără întârziere. Două puncte din scrisoarea ta mi-au reținut atenția și, cum pari să le expui cu o anumită inexactitate, cred că se cuvine să revenim asupra lor.

Întâi de toate, după părerea ta, eu aș fi spus în mai multe rânduri o vorbă nefericită: "Nu poți să faci nimic fără permisiunea mea" și adaugi "în legătură cu o anumită problemă, mi-ai demonstrat că ții la acest drept al tău".

Nu mi-a trecut niciodată prin cap să fac apel la articolele unui cod, pe care nu îl cunosc câtuși de puțin - în ceea ce te privește - la drept vorbind, trebuie să recunoști că ți-am lăsat libertate absolută să colinzi lumea după bunul tău plac și că, departe de a te fi amenințat cu cine știe ce fulgere, te-am ajutat și ți-am permis să îți satisfaci înclinațiile imperioase pe care le ai pentru lucrurile care țin de Asia. Dacă ți-am zis fraza pe care mi-o reproșezi, s-a întâmplat poate pentru că ea se referea la un lucru pe care am fost obligat să ți-l amintesc, așa cum tu însăți ai fost obligată să o faci.

Este adevărat că, atunci când mi-ai cerut semnătura pentru a permite adoptarea oficială a tovarășului tău de călătorie, tânărul Yongden, am început prin a-ți opune refuzul; credeam că, din nici un punct de vedere, lucrul acesta nu este binevenit, dar amintește-ți că la Marsilia, într-o cameră a hotelului Terminus, în cursul convorbirii noastre deloc amicale, ți-am zis: "Fă ce vrei, îți voi da autorizațiile indispensabile." Îți confirm lucrul acesta, dacă l-ai uitat. Te rog să mă crezi, rezumând și pentru a nu spune cuvinte inutile în

legătură cu acest subiect, că regret cu adevărat faptul că situația noastră legală nu te lasă în întregime liberă, în privința tuturor gesturilor tale și că eu nu am nici un chef nici să le controlez, nici să le împiedic într-un fel sau altul oare viețile noastre nu sunt separate și independente?...

Al doilea punct este cel în care pari să mă faci responsabil pentru că nu ți-ai cumpărat o căsuță, la întoarcerea ta în Franța. Dar cu ce te-am împiedicat eu să faci asta?...

Să lăsăm astea, dacă vrei. Discuție inutilă și sterilă.

De fapt, îmi spui că ești strâmtorată și îmi ceri să îți avansez suma de care ai nevoie pentru chiria pe anul acesta, adică 6.000 de dolari. Îți trimit această sumă prin intermediul Companiei Comerciale Algeriene, reprezentată, la Toulon, de banca "Le Comptoir National d'Escompte". Nu vei avea decât să te prezinți în 48 de ore după ce ai primit scrisoarea mea, având la tine suficiente documente de identitate. Sunt fericit că îți pot face acest serviciu, atâta vreme cât mai pot încă să mai muncesc...

Sper că afacerile tale vor evolua după dorința ta și că volumul considerabil de muncă căreia te consacri va fi recompensat așa cum merită.

Sănătatea mea nu este prea înfloritoare și resimt din ce în ce mai mult mizeriile bătrâneții, care avansează cu pași grăbiți. Dar, cu toate astea, mă țin bine și nu mă voi opri decât odată cu ultima suflare.

Cu prietenie, al tău Philippe

Toulon, 26 martie 1927

Tocmai am primit scrisoarea ta. Îți sunt extrem de recunoscătoare. Amabilitatea ta va avea cea mai bună influență asupra muncii pe care o fac în acest moment, potolindu-mi îngrijorarea, într-un moment în care am nevoie să am spiritul liber, pentru a elabora o operă mult mai dificil de redactat decât niște simple

amintiri de călătorie. Vei fi contribuit deci la succesul pe care îl sper și îți mulțumesc din tot sufletul. [...]

Toulon, 10 aprilie 1927

Dragul meu prieten, am fost foarte plăcut surprinsă când am aflat că ești la Paris, pentru că lucrul acesta îmi va permite să te văd. *Sub nici un cuvânt nu trebuie să pleci înainte să petrecem măcar câteva zile împreună.*

În ultima mea scrisoare îți spuneam că voi merge la Paris să țin trei conferințe. Voi ajunge acolo pe 21 sau pe 22. Conferințele mele vor avea loc după cum urmează:

Pe 24, La Societatea teosofică cu foarte numeroase proiecte.

Pe 25, la Collège de France.

Pe 27, la muzeul Guimet cu alte proiecte.

Ar trebui să vezi asta. Ar fi frumos ca, fiind la Paris, să nu poți să întârzii câteva zile pentru a-mi auzi glasul și a-mi afla părerile despre Tibet.

Și apoi îți dai seama, de asemenea, că îmi va face plăcere să te văd și să vorbesc cu tine.

Paris, 4 mai 1927

Am primit scrisoarea ta și, dacă nu am răspuns mai devreme, a fost pentru că am fost copleșită de treburi. Adevărul este că sunt frântă, terminată, nu mai pot. Orașele acestea mari sunt oribile. Nu mai visez decât să scap de aici, să mă retrag în munți, la aer și la liniște.

Ai alături două tăieturi din ziare, care se referă la mine.

Manuscrisul meu a ajuns la *Revue de Paris*. Va începe să apară din octombrie. Nu e chiar mâine. Aceste reviste mari au întotdeauna pregătite patru sau cinci numere înainte. La fel se întâmplă

în America. La Plon mă aștepta o neplăcere. Se pare că, pentru a putea să vândă cartea cu 15 F, trebuie să elimine cam un sfert din cheltuielile de redactare. Aceasta este decizia tipografului.

[...] Nu rămâne decât să fie scoase unele episoade, dar e păcat, căci, neputând să refac cartea, va fi probabil pe alocuri puțin cam "dezlânată".

Editorul german mi-a scris că îmi va face o ofertă fermă peste câteva zile. Ar fi vrut să vadă manuscrisul viitoarei mele cărți, dar nu îi voi putea trimite o parte din el decât după întoarcerea mea la Toulon.

L-am întâlnit pe Briand acasă la Bunau-Varilla (de la *Matin*), unde fusese invitat la prânz împreună cu d'Arsonval și alte câteva persoane. În această după-amiază am fost să vizitez câmpul aviatic de la Bourget. Un colonel de la aviație m-a condus acolo într-un automobil al Ministerului de Război și m-a dus să vizitez tot: partea militară și partea civilă, unde am văzut că soseau și plecau pasageri. Urma să fac un mic zbor de agrement, când vremea s-a stricat. Directorul serviciilor aviatice m-a invitat să revin sâmbătă, zi în care se fac exerciții, pentru a ocupa un loc într-un avion, dar, după toate probabilitățile, nu voi mai fi la Paris.

6 mai. Ei bine! Dacă voi fi la Paris sâmbătă, adică mâine, nu mă voi duce să zbor, pentru că am o groază de treburi de făcut, de lume de vizitat, și sunt extenuată. Nici nu mă mai țin pe picioare, care sunt roșii și umflate. Călcâiele mă fac să sufăr enorm. Este foarte cald la Paris, mă sufoc și stau prost cu inima. Îți trimit trei ziare. În două din ele vei găsi rezumate conferințele mele, cea de la muzeul Guimet a fost un mare succes. Iar în ceea ce o privește pe cea de la Collège de France, d'Arsonval și cu mine suntem asaltați cu scrisori, de la oameni care vor să știe dacă va fi tipărită și cer să cumpere broșura. Vei vedea de asemenea un "editorial" *Matin* scris de mine despre chestiunea chinezească. Textul scris de mine a fost scurtat și ușor condensat, pentru a putea să intre în limitele unui ziar, dar e foarte bine să ai poziția de "articol de fond". Iată-mă *revenită* la *Matin* așa cum mă sfătuiai tu. Bunau mi-a cerut altceva

și... să continuu să îmi trimit manuscrisele. Ei bine, din nefericire eu nu știu să scriu "la comandă". [...]

Am primit de asemenea lungi și foarte elogioase recenzii ale cărților mele apărute în jurnalele din America. [...]

Toulon 8, iunie 1927

[...] După cum văd, mi-ai scris înainte ca scrisoarea pe care ți-am trimis-o eu, după întoarcerea de la Mazots, să ajungă la tine. De atunci și până acum vei fi aflat rezultatul vânzării cărții mele unui mare editor din Leipzig: Brockhaus, care va scoate o ediție în limba germană, pentru care îmi dă zece mii de franci. Este puțin, dar sunt niște bani care vin fără ca eu să fac nici un efort. Pentru această carte îi voi trimite două exemplare din cartea apărută în limba engleză și câte un exemplar al fiecăreia din cele 60 de fotografii pe care le conține.

Mă amuzasem, când am primit medalia Sporturilor, mâzgălind un scurt articol despre acest subiect: sportul, așa cum îl înțeleg eu. Abia dacă îmi luase două ore și, puțin în glumă, trimisesem articolul în America. Ei bine! Un mare jurnal sportiv a luat manuscrisul și mi-a trimis ieri un cec care, la cotația actuală, valorează 500 de franci. Este o nouă dovadă că este infinit mai avantajos să lucrezi pentru cei de dincolo de Atlantic. [...] Se scrie acolo despre această extraordinară călătorie a mea că nu se aseamănă cu nici o alta; că numai cu expedițiile polare mai poate fi comparată:

"Indeed the fortitude displayed by Mme David-Néel and her Lama son makes a story of heroism comparable only to the great epic of the polar explorers."

În momentul de față regret puțin că nu m-am dus direct în America, la venirea mea din Tibet. Observ că aș fi avut o primire extrem de entuziastă. Americanii știu să aprecieze isprăvile de genul celor pe care le-am săvârșit eu. Acum trebuie să elaborez o carte nouă cât mai repede cu putință, de vreme ce unele ziare spun

că este așteptată cu nerăbdare... "Her promised work should be one extraordinary value." [...]

Toulon, 1 octombrie 1927

[...] Vei fi mirat, dar nu mai mult decât mine, când vei afla că îmi voi face debutul în Germania cu un studiu despre antrenamentul și fenomenele psihice în Tibet, care va apărea într-o mare revistă de *teologie!* Trebuie să fie o revistă luterană: *Lumea creștină* (Christiche Velt). Editorul meu de la Leipzig este cel care a aranjat totul. [...]

Manuscrisul meu de la *Revue de Paris* este la tipografie și am corectat deja primele șpalturi de la Plon. Le aștept pe următoarele. Cartea va apărea la sfârșitul lui noiembrie. Nimic în plus pentru astăzi. Albert aleargă la poștă, la Toulon, să ducă ultimul pachet din primele șpalturi. Am primit ieri câteva cuvinte de la editorul din Londra, care este încântat de buna primire de care s-a bucurat cartea mea din partea presei. Acum rămâne de văzut dacă și vânzarea va fi pe măsură. [...]

Samten Dzong, Digne (Alpii Inferiori),
5 august 1928

Înțeleg motivele care te împiedică să vii aici imediat după sosirea ta. De altminteri, nici nu prea știu acum dacă voi merge cumva la Paris la sfârșitul acestei luni. Jumătate din carte a fost expediată la Plon, care îmi cere să mă grăbesc. [...]

Tocmai am primit o scrisoare de la d'Arsonval, care se află la proprietatea sa din Limousin. Mă anunță că a trimis o mică prefață pentru cartea mea viitoare. Lucrul acesta îi va face o bună reclamă.

Paul Reclus, nepotul răposatului Elisée Reclus, tocmai mi-a

scris pentru a-mi cere o colaborare ușoară la o nouă ediție a cărții *Omul și Terra*. Va consta în adăugarea unor note despre Tibet și despre celelalte părți din Asia centrală pe care le cunosc.

Vezi bine că nu șomez. De fapt, nu șomez așa cum ar trebui, pentru că sunt cu adevărat prea obosită și am mare nevoie de odihnă.

Te înșeli în ce privește aspectul regiunii Digne. Ținutul este *foarte drăguț* și proprietatea mea admirabil situată. În fața porții mele, drumul spre Nisa, mărginit de copaci, oferă un loc de plimbare foarte frumos, urcând în cornișă pe deasupra râului și având în fundal muntele. Aerul de aici îmi convine și el mult mai mult decât cel de pe malul mării. Pe scurt, tot mai sunt satisfăcută de ceea ce am cumpărat. Importantă este situația, pentru că oricum nu poți schimba nimic. În ce privește casa, poate fi mărită și înfrumusețată, depinde de cât îți poți permite să cheltuiești pentru asta, în funcție de mijloacele pe care le ai.

Cel mai frumos lucru aici, la această casă, este terasa-pergolă: 3 m 60 pe 4 m 30, spre care dă camera mea și care are un prim etaj pe o parte și un al doilea pe partea cealaltă, terenul fiind în pantă. Fac pe această terasă o cură de aer și petrec adesea noaptea culcată pe un covor. [...]

Samten Dzong, sfârșitul lui august 1928

[...] Nu am găsit la Digne răcoarea pe care o speram la 600 de metri altitudine. Se pare că anul acesta este unul de excepție în privința căldurii. Aproape în fiecare zi sunt 36° *la umbră* și zece în plus la soare. Dar, de pildă, îndată după apusul soarelui, se face răcoare și diminețile, până la ora 10, sunt minunate pe terasa mea. De curând, am mai vândut o parcelă de lucernă. Vor fi de vândut și pere pe aici peste câtăva vreme. De fapt, am reușit combinația la care țineam atât: să mă hrănesc aproape numai cu produse oferite de terenul meu. Am deja tot ce îmi trebuie în privința legumelor și

voi face și mai multe anul viitor. Ceea ce am vândut anul acesta acoperă deja prețul consumului de pâine pe un an. Dacă voi închiria una dintre căsuțe, voi acoperi salariul unei servitoare. Mult sau puțin, tot voi câștiga ceva bani, dar eu vroiam să nu contez chiar în întregime pe aceste câștiguri pentru a trăi și a-mi plăti cazarea. [...] Peisajul unde mi-am instalat cortul continuă să îmi placă, țăranii din împrejurimi nu par deosebit de nesuferiți; de altfel, nici nu m-am întâlnit cu ei.

Da, munții sunt un pic cam dezgoliți pe partea mea. Totuși rămân destui copaci pe proprietăți, atât cât poate privirea mea să cuprindă în depărtare, pentru ca ținutul să nu aibă un aspect jupuit. Există păduri de cealaltă parte a orașului, pe drumul spre Barles-Barcelonette, care este foarte pitoresc. Eu mă aflu în valea cea largă dintre Saint-Auban și Digne. [...] Dacă pierd din pitoresc din cauza acestui amplasament, în schimb câștig în privința expunerii la soare.

Bun, uite că iar m-am întins. Încă o dată, încearcă să vii aici la iarnă.

Samten Dzong, 18 decembrie 1928

Am primit chiar acum cele două scrisori ale tale din 13 și 14 decembrie. Îți sunt foarte îndatorată pentru osteneala pe care ți-ai dat-o pentru ambalarea complicată a obiectelor mele orientale. Ultima mea scrisoare ți-a explicat în amănunt motivele care mă forțau să ți le cer. Sper că ai înțeles bine aceste motive și că nu te va deranja prea mult faptul că ai rămas fără aceste obiecte. În casa mea din Digne ești tot atât de acasă ca la Bône, iar dorința mea cea mare este ca tu să vii să petreci cât mai mult timp cu putință pe această proprietate, pe care o voi înfrumuseța puțin câte puțin și care, cu felul agreabil în care este situată și cu peisajul său frumos, va deveni - cel puțin pe timpul verii - o reședință în stare să placă până și celor mai năzuroși.

[...] Nu îmi spui dacă mi-ai trimis bicicleta... La urma urmei, de vreme ce tot nu îți folosește la nimic, ai putea să o adaugi la această expediere, poate vei găsi mijlocul de a o face să ajungă la Digne. Drumurile sunt frumoase pe aici și mi-ar face plăcere să pedalez din nou puțin.

Samten Dzong, 7 ianuarie 1929

Tocmai am primit vești despre activitatea președintelui[1]. Chiar și-a pus în minte să mă trimită din nou în Asia. Îmi scrie prin directorul adjunct al cabinetului său, dl Rossy. Acesta îmi spune că președintele l-a însărcinat să susțină *din partea sa* pe lângă cele trei ministere interesate (al Instrucției, al Afacerilor Străine și al Coloniilor) cererea de subvenție și dorește ca eu să fac un calcul aproximativ al cheltuielilor pe care ar trebui să le fac pentru a împlini călătoria așa cum am proiectat-o. Va ieși probabil ceva de aici. Afacerile Străine mi-au acordat, la Digne, un cadou de 7.000 de franci, cu câteva zile înainte de Anul Nou, iar președintele știe acest lucru, dar mi-a scris că suma aceasta nu poate fi considerată o subvenție.

Pe de altă parte, Sylvain Lévi, căruia d'Arsonval i-a vorbit despre mine și și-a demonstrat interesul pe care îl poartă lucrărilor mele, s-a arătat ofuscat că mă protejează un altul decât el. Mi-a scris multe rânduri. Scrisoarea sa, foarte măgulitoare de altminteri pentru faptul că manifestă o înaltă stimă pentru cunoștințele mele de orientalistă, îmi reproșează că nu mă dedic în întregime lucrărilor de filosofie. S. Lévi are un salariu de 60.000 F pe an, plus micile "cadouri". În asemenea situație își poate permite să scrie lucrări de amorul artei. Cazul meu este diferit.

Mica afacere cu traducerea în poloneză este încheiată și am încasat și banii. Mi s-a făcut și o altă cerere, tot pentru Polonia.

[1] Este vorba de Gaston Doumergue, președinte al republicii. Corespondența pe care i-a adresat-o el Alexandrei David-Néel este păstrată la arhivele din Digne. *(n. ed.)*

Samten Dzong, 22 ianuarie 1929

Pentru a începe să îți scriu, am așteptat să se încheie desfacerea cuferelor, aceasta pentru a-ți da vești complete.

Am primit timpanele mele din argint, dar tacâmurile de copil, cu care erau asortate, nu erau acolo și nici un tacâm marcat 133, care este tacâmul meu de pensionară. În privința acestor obiecte, asigură-te că le ai. Nu se pune problema să mi le trimiți, bineînțeles. Într-o zi sau alta, dacă voi avea nevoie, mi le vei aduce când vei veni în Franța.

În ce privește cărțile: toate acele volume de Flaubert, Anatole France, Jules Verne, Tolstoi și alții nu au ajuns deloc la mine.

Nu e nici o problemă; te amuzi poate uneori, recitindu-le. Foarte bine, vreau numai să știu că le ai și că ai grijă de ele...

Un lucru mai important, nu mi-ai trimis cheia de la vitrină și, cum partea superioară este încuiată, nu o pot deschide pentru a-l pune acolo pe Buddha cel cu mai multe brațe. [...]

Cartea mea pare să aibă succes în Germania. Editorul mi-a scris că vânzarea este satisfăcătoare și că ziarele au publicat articole entuziaste. Soțul prietenei mele Marguerite îmi trimite traducerea în același timp cu articolul.

Dr. Filschner prezintă în acest moment filmul său despre Tibet, la Berlin. Acest film însoțește expoziția de pe lângă o conferință - cea pe care i-am pregătit-o eu. Hinze, care a fost să îl asculte, împreună cu Marguerite, mi-a scris că este foarte interesant și că nu se sfiește să declare că dna David-Néel și lama Yongden au colaborat la producerea filmului și la explicarea lui. Este bine, dar aș avea chef să merg eu însămi să turnez un film undeva.

Mă întreb ce va ieși din povestea cu președintele. Am trimis calculul de cheltuieli care mi-a fost solicitat. Președintele, răspunzându-mi cu mâna sa la urările de Anul Nou, mi-a repetat că se ocupă să "îmi faciliteze o nouă călătorie". Din nefericire, cotația

de schimb face să urce la niște cifre enorme sumele care, în monedă străină, sunt dintre cele mai mici. Trecerea de la Marsilia la Shanghai costă acum 12.500 F. Când am fost pentru prima oară în Orient, costa 1.800 F și toate celelalte sunt în aceleași proporții.

Plon a ajuns la a noua ediție a cărții mele. Nu este un succes fantastic, dar este onorabil, cu atât mai mult cu cât nu a fost făcută nici o relansare. [...]

Samten Dzong, 3 martie 1929

Se pare că zeii țin neapărat să mă revadă în Asia. Am primit înștiințare că îmi sunt acordate diverse subvenții și că după toate probabilitățile vor fi urmate de altele. Este o sumă care ar fi fost considerabilă înainte de război, plus 50.000 F, dar care nu reprezintă mare lucru astăzi. Indochina face parte din donatori, iar acolo, la fața locului, ar fi posibil să mai obțin câteva avantaje în plus: o concesionare de pământ sau altceva.

[...] Societatea de Geografie îmi va acorda un nou premiu anul acesta: nici o medalie de această dată, ci 6.000 F.

În fine, președintele a fost activ, așa cum mi-a promis.

Nu se pune problema să plec imediat. Sunt tot soiul de pregătiri de făcut. Nu voi părăsi Franța decât după ce trece vara și poate chiar o voi face abia anul următor; sejurul meu în Asia nu trebuie să fie prea lung. Nu este câtuși de puțin un voiaj de plăcere cel pe care îl voi face. De această dată, mă aflu într-o misiune absolut oficială. Va trebui să fac rapoarte, să lucrez. [...]

Hotel Vauban, 100 Bd. de la Tour Maubourg, Paris 7-e, 13 iunie 1929

Mă aflu încă la Paris și nu văd când se va termina sejurul meu aici, ceea ce mă plictisește, căci nu îmi place nici zgomotul, nici atmosfera nesănătoasă a marilor orașe.

Dar afacerile nu se fac decât cu încetineală, există mereu

cineva sau ceva care trebuie așteptat. Înainte de război, pentru a călători era suficient să ai banii necesari pentru cheltuieli, acum este nevoie de o grămadă de formalități pentru a trece frontierele. Ne-am întors la barbarie.

Am fost la ambasadorul Rusiei, la ambasadorul Chinei. Am fost pe la mulți alții, dar mai rămâne mereu câte cineva la care ești trimis. Ministrul Instrucției Publice s-a decis să își adauge obolul la cel al colegilor săi de la Afaceri Străine și de la Colonii. Aștept ceva de la Academia de științe.

Există chiar ceva și mai neobișnuit. Citroën, care a făcut croaziera neagră în Africa, va face o croazieră galbenă în Asia și vrea să ne ia, pe mine și pe Albert, în expediție. Eu nu văd, în ce mă privește, cum va fi posibil acest lucru, am altceva de făcut. Președintele Doumergue, pe care l-am revăzut, mă roagă să îi însoțesc, măcar o parte din drum, dar lucrul acesta nu mă tentează deloc. În fine, trebuie să iau cina la Citroën în curând și atunci voi decide.

Toți oamenii din Paris sunt agitați, dar asta nu înseamnă că fac treabă mai bună. Nevoia de bani și nevoia de a te împinge în față, pentru a obține acești bani, animă pe toată lumea. [...]

Nu am fost să îl văd pe dl St-Romas pentru că nu vreau să îl deranjez degeaba, itinerarul meu nefiind încă bine fixat. După ce voi fi discutat din nou cu Citroën, voi vedea dacă există vreo posibilitate de planuri comune pentru călătoriile noastre.

Treburile merg prost în China, regiunile prin care trebuie să trec eu sunt zone tulburi. Niște călători, care au revenit din Turkestan, au avut probleme mari.

Dl Doumergue îmi zicea: "Citroën și Hoardt nu știu ce pun la cale, vor avea probleme, fă-i să înțeleagă și sfătuiește-i." Pe scurt, miroase a aventură, atât pentru ei, cât și pentru mine, de-a lungul Chinei, dar ei, cu numeroasele lor automobile, cu un avion și cu treizeci de persoane după ei, sunt mult mai expuși decât sunt bieții milogi în care ne transformam eu și cu Albert în împrejurări dificile. [...]

Paris, 9 iulie 1929

Tot la Paris sunt și nu sunt deloc mulțumită de asta. Am terminat manuscrisul cărții pentru Plon, pe care a trebuit să îl dau în întregime la recopiat aici. În fine, acum este la editor și va apărea de Anul Nou. [...]

Plec pe 15 pentru a merge să petrec vreo cincisprezece zile pe țărmul oceanului, aproape de La Baule, pe proprietatea prietenilor mei americani.

Mă voi duce apoi la Londra, pentru 8 sau 10 zile, voi ține acolo o conferință, apoi mă voi reîntoarce la Paris.

Rușii se arată foarte amabili față de mine, dar, cum o spui tu foarte bine în scrisoarea ta, totul durează mult în administrații și nu se pune problema pentru mine de a merge la sovietici în calitate de turist, ci de a face acolo studii orientaliste, și în acest caz este nevoie de numeroase aranjamente. Secretarul permanent al Academiei de științe de la Leningrad, care este în trecere prin Paris, a venit să mă vadă. Este un orientalist eminent și în același timp un savant. Mă sfătuiește să nu merg în Siberia în această iarnă, ci să merg la Leningrad, pentru a lua legătura cu niște colegi, profesori la Universitate, și să încep să mă documentez asupra regiunilor unde vreau să merg. Apoi, la primăvară, aș putea să mă alătur uneia sau alteia dintre misiunile științifice rusești care se duc acolo unde vreau să mă duc și eu însămi. Se pare că îmi vor acorda o locuință la un preț foarte redus, într-una dintre casele oficiale rezervate savanților universitari ruși.

Pe de altă parte, Citroën sau mai degrabă Hoardt, asociatul său, care este adevăratul conducător al expediției, este foarte necăjit în legătură cu trecerea sa prin Turkestanul chinezesc. Lucrurile au evoluat prost de curând pentru alte două expediții.

Ceea ce îmi cere el să fac iese cu mult din tiparul a ceea ce am făcut până acum. Nu îmi place să mă plimb cu o escortă de 200 de cămile încărcate, de-a lungul regiunilor deșertice de la frontieră. Și apoi, acești oameni nu au nici o idee despre Asia.

Europenii sunt rău văzuți și și-au pierdut orice prestigiu în China. Eu nu mă laud niciodată că sunt străină, atunci când mă aflu în interiorul ei și acum o voi face mai puțin ca niciodată.

Albert va avea niște frumoase pașapoarte chinezești și pe asta vom miza. [...]

Geneva, 15 decembrie 1929

Conferințele mele au avut mare succes, sălile erau burdușite. A trebuit să fie puse scaune până pe estrada de unde vorbeam. Au urmat articole foarte entuziaste în jurnale.

Cartea mea a apărut pe 4 la Paris. Le spusesem celor de la Plon să îți fie trimisă la Bône și după aceea am primit scrisoarea prin care mă anunțai că pleci la Paris. [...]

Până când vei rămâne acolo?... Trebuie să mă previi dinainte asupra momentului când vei veni la Digne.

Voi trimite cele două cărți ale mele la dl Saint-Romas. Dă-mi adresa de la biroul său, căci nu mi-o mai amintesc.

În legătură cu permisele, spune-i, dacă îl vezi, că nu am putut să mă duc să fac un sejur pe malul lacului Baikal, pentru că rușii s-au opus, iar chinezii nu permit intrarea pe partea Siberiei în Turkestanul rusesc. Ostilitățile dintre cele două țări sunt cauza acestor decizii. În ce privește permisele, vroiam să le utilizez mai târziu, chiar pur și simplu pentru a merge să îi văd pe orientaliștii de la Universitatea din Leningrad, la primăvară, dacă voiajul acesta la Baikal și pătrunderea în China prin Siberia rămân ceva imposibil. Va fi oare posibil să obțin să mi se schimbe datele de validitate la momentul dorit?...

Samten Dzong, Digne 27 decembrie 1929

Îți doresc un an foarte fericit, o sănătate excelentă și nu prea multe necazuri și oboseală legate de ocupațiile tale.

Zici bine tu, am regăsit Digne-ul cu plăcere din cauza

soarelui din sud, care lipsește la Geneva. Sejurul meu în Elveția, dincolo de succesul conferințelor mele, a fost totuși agreabil, am fost cazată - afară de ultimele două zile petrecute la hotel la Geneva - la un medic care locuiește aproape de Lausanne, chiar pe malul lacului, bucurându-mă de o priveliște magnifică văzută de la balconul camerei mele. Soția acestui medic este o rusoaică foarte amabilă. Tot timpul care nu mi-a fost ocupat cu conferințele a fost folosit pentru excursii. [...]

M-am pus din nou pe lucru. Trebuie să dau un nou manuscris la jumătatea lui februarie. Albert mă ajută, traducându-mi pasaje din cărți tibetane, pe care le caută printre hârtoagele noastre, despre subiectele pe care vreau eu să le tratez.

[...] Articolul meu din *Revue de Paris* (1 decembrie) a fost remarcat. *Le Temps* și alte ziare au publicat lungi extrase din el.

Samten Dzong, 16 februarie 1930

[...] Am primit câteva cuvinte amabile din partea președintelui Doumergue. Îmi spune că preocupările sale nu i-au permis să termine mai repede lectura cărții mele și că vroia să ajungă la sfârșit pentru a-mi scrie. Pare entuziasmat, în orice caz asta îmi spune.

Cartea mea pare să fi plăcut tot atât de mult unui personaj cu opinii foarte diferite de ale mele, Mgr. de Guébriant, un episcop pe care tu nu îl cunoști: directorul Societății Misiunilor străine din Paris. A trăit multă vreme în China și este un pic geograf. Îl văd uneori la Paris. *La Croix* și alte publicații catolice mi-au consacrat articole elogioase. [...]

Întrucât trebuie neapărat să ofer o lucrare de orientalistică despre altarul lui Sylvain Lévi și întrucât acest gen de lucrare cere timp și produce ca beneficiu puțin sau nimic, Albert s-a hotărât să îmi descurce biografia reformatorului *Tsong Khapa*, cel mai ilustru personaj religios tibetan. Mă asigură că a pregătit atât de bine lucrarea, încât aș putea să îmi scriu cartea într-o lună. Probabil că

exagerează. Eu nu am putut să văd încă textul, fiind prea ocupată să îmi termin cartea, dar aș vrea mult ca micuțul să aibă dreptate. [...]

Digne, 4 aprilie 1930

[...] În urmă cu câteva zile am avut marea stupefacție de a primi la mine pe fiul cel mare al proprietarului de la *Le Matin*, Jean Bunau-Varilla, și pe fiica sa. Vruseseră să "îmi facă o surpriză". M-aș fi lipsit bucuroasă. Și omul lui Mussolini, pe care încercasem să îl conving să nu vină, a făcut totuși călătoria de la Torino până aici pentru a discuta cu mine. A venit, ieri, cu un automobil. Și se mai anunță și alții! Lucrul acesta mă indispune. Voi continua să mă ocup de acea construcție[1]. Până la urmă voi reuși, dar când, în câte luni? Uite că a venit deja căldura și nu se poate construi aici în mijlocul verii.

Cartea mea va apărea peste câteva zile, cred și... încep o alta pentru Plon. Îți dai seama câte de puțin timp am pentru alte treburi.

Te voi ține la curent cu tot ceea ce se va spune și se va face. [...]

Pully, Lausanne, Elveția, 18 noiembrie 1930

Sunt la Lausanne, după cum te-am informat. Voi ține două conferințe în plus față de câte credeam eu că voi ține - în total zece. Ultima trebuie să aibă loc pe 8 decembrie. Pe 9 voi rămâne la Lausanne, pregătindu-mi bagajele, pe 10 voi merge să înnoptez la Grenoble și voi putea să fiu pe 11 decembrie seara la Digne. Asta dacă nu intervine nimic neprevăzut. Voi merge la Locle, lucru la care nu mă așteptasem, dar, dacă tot sunt în Elveția, merită să accept această ofertă. De asemenea, trebuie să țin o conferință la Vevey pe 8 decembrie.

[1] A. David-Néel își extinde casa de la "Samteu Dzong". *(n. ed.)*

Samten Dzong, 14 decembrie 1930

Iată-mă din nou înapoi la Digne și nu îmi pare deloc rău că sunt acasă după o lună de absență. [...]

De altfel, s-a produs un "fapt nou".

Așa cum știi, guvernul m-a însărcinat cu o misiune și mi-a vărsat o sumă de șaizeci de mii de franci. Nu am putut pleca din cauza opoziției sovieticilor, dar nu pot, totuși, să îmi însușesc subvenția și să rămân acasă fără să încerc să fac nimic pentru călătoria pentru care am solicitat ajutor pecuniar pe la diverse ministere. Or, în timp ce mă aflam în vizită la Romain Rolland, a venit vorba despre călătoria mea în Asia și Romain Rolland îmi spune: "Dar, în acest moment, Lunacearski se află la Conferința Societății Națiunilor de la Geneva, mergeți la el și explicați-i problema dumneavoastră."

Îți închipui că nu poți vedea un membru al "Prezidiumului" sovietic ca pe un domn oarecare, mai ales când acest perso-naj este ocupat la Societatea Națiunilor. Dar Romain Rolland cunoștea pe un anumit doctor, care la rândul lui îl cunoștea pe înaltul personaj. S-au dat telefoane peste telefoane. Pe scurt, am discutat cu dl Lunacearski la Geneva și... aici e noutatea.

Lunacearski este, în Rusia, ministrul Instrucției Publice, asta în afară de funcțiile sale de membru al Consiliului Suprem. Este Membru al Academiei de Științe. Știu vag că este un savant, dar nu știu în ce ramură științifică. Mi-a făcut o impresie foarte bună. Vorbește puțin, atacă direct miezul problemei, are maniere simple și, la ora la care toți delegații de la Societatea Națiunilor erau la țol festiv, el m-a primit în veston.

Dar nu de țol festiv și de veston este vorba. Lunacearski mi-a spus că el nu avea cunoștință de cererea mea și se miră, pentru că toate cererile de permis de călătorie venind din străinătate, care au un scop științific în general, erau supuse atenției sale. A găsit că cercetările mele sunt interesante și nu vedea nici un motiv de a fi

respinse. În sfârșit, mi-a zis că se va întoarce peste 8 zile la Moscova și că trebuie să îi scriu direct la o adresă pe care a scris-o pe cartea sa de vizită. M-a asigurat că totul poate fi aranjat în mai puțin de o lună.

Deci trebuie să îi prezint pe scurt, în scris, itinerarul meu, detalii despre cercetările pe care doresc să le fac, despre călătoriile mele precedente etc. L-a văzut pe Albert, pe care i l-am prezentat. Nu a avut nimic împotriva participării sale la călătorie.

Ca perioadă de plecare, el m-a sfătuit să aleg luna aprilie, pentru a putea să petrec câtăva vreme în Rusia și să îi cunosc pe profesorii orientaliști de la Leningrad înainte de a pleca spre Siberia.

Se pare, deci, că voi reuși să duc la bun sfârșit călătoria pe care am proiectat-o. Acesta este "faptul nou".

Digne, 4 februarie 1931

Deci te-ai hotărât cu adevărat să părăsești Parisul! Mă bucur pentru asta, de vreme ce plecarea ta de acolo trebuie să te aducă aici. Dar țin să îți spun imediat că trebuie neapărat să îți aranjezi treburile în așa fel încât să rămâi cu mine cel puțin opt zile. Poți foarte bine să le spui celor de la societate că ai construit ceva aici și că ai nevoie să rămâi o săptămână la fața locului, pentru a supraveghea lucrările. Președintele tău te va înțelege foarte bine. [...]

Lucrez în acest moment la un articol care mi-a fost cerut pentru o agenție internațională, pentru a fi publicat în "lumea întreagă", cum spun ei. Subiectul: femeile tibetane.

Am publicat câteva rânduri despre "Atracția misterului", subiect ales la cerere, în buletinul Institutului Pehmann, și un altul despre "Neliniștea modernă", tot la cerere, în "Les Cahiers de l'Étoile".

Toate astea nu sunt deloc interesante. [...]

Digne, 14 februarie 1931

Am primit o telegramă prin care sunt invitată laconic să părăsesc pe 24 localitatea Digne. Este stabilit că mă voi culca la Marsilia și voi pleca spre Bordeaux cu rapidul de dimineață. La Bordeaux voi fi așteptată la gară. Pentru moment, nu știu nimic în plus, afară de faptul că pe 15 trebuie să mi se expedieze un mandat poștal, care să îmi permită să achit prețul unui bilet dus-întors Digne-Bordeaux, valabil 9 zile. Deci, cu toate că ignor datele exacte ale conferințelor, pot ști că ele au fost organizate să se desfășoare în opt zile, ceea ce înseamnă că ar trebui să fiu înapoi la Digne pe 4 martie. [...]

Amână-ți deci sosirea pe 5, sau mai bine pe 6 martie. [...]

Dar, încă ceva, dacă nu ai mai nimic de făcut la Paris și vrei să vii să te odihnești aici, nu este nevoie să aștepți să mă întorc eu. Albert nu vine cu mine , deci vei găsi casa la dispoziția ta. Dar asta nu înseamnă că pe urmă vei diminua numărul zilelor pe care le vei petrece cu mine și îți repet, contez pe tine pentru o săptămână întreagă de ședere aici.

Răspunde-mi imediat, ca să știe dacă acest nou aranjament îți convine.

Samten Dzong, 7 mai 1931

Am revenit de la Roma aici cu automobilul. [...]

Am petrecut câteva zile într-un castel feudal, în Romagna, apo am vizitat Ravenna, Ferrara, Padova și Veneția, unde mai fusesem cu multă vreme în urmă. De la Veneția am ajuns din nou la Torino, apoi, întrucât autocarele încă nu își reluaseră serviciile pe muntele Genevra, au existat ezitări de a o lua pe acest drum și m-am întors la Nisa pe un drum extrem de accidentat. [...]

Samten Dzong, 26 martie 1933

[...] Am avut un succes enorm la Gap. Sala era arhiplină și încasările (în beneficiul luptei împotriva tuberculozei) au depășit tot ceea ce se cunoaște îndeobște la Gap. Cu toate că promisesem că voi ține această conferință gratuit, membrii comitetului au ținut să îmi facă un cadou, atât erau de încântați de încasările lor.

Am făcut cunoștință cu prefectul din Hautes-Alpes, la care am luat prânzul și, a doua zi, mergând spre Nisa, a venit să petreacă două ore la mine, împreună cu soția sa, și să ia o gustare ușoară. Sunt niște oameni foarte amabili, iubitori de munte și de "camping". S-a vândut un mare număr din cărțile mele în sala de conferințe, ceea ce s-a adăugat la profit și a făcut reclamă. Articolul meu despre "Femeile din Tibet" a făcut înconjurul lumii. Primesc ecouri din toate țările: America, China etc. [...]

Samten Dzong, 22 martie 1934

[...] Cred că ți-am scris că editorul meu german mi-a cumpărat cartea *Inițierile lamaiste*, pe care o va traduce, care va apărea în toamna viitoare. Este probabil că va cumpăra și *Guésar*. Nu vrea totuși să publice decât o carte pe an, îmi spune că în Germania nu este bine ca un editor să scoată cărțile unuia și aceluiași autor la un interval de timp prea apropiat. Pe de altă parte, mi se cer *Tâlharii gentilomi* în America și Anglia, dar Violet Sydney nu a terminat traducerea și nici nu va fi încheiată până în mai. Și uite că mi se întârzie plecarea. La rândul meu, nici eu nu voi termina cartea lui Albert înainte de această perioadă și trebuie să o dau la Plon - care este dispus să mi-o primească - înainte de plecarea mea. Motivul poate fi înțeles cu ușurință. Aceste două lucrări (traducerea la *Tâlharii gentilomi* și cartea lui Albert) trebuie publicate în toamna viitoare, pentru a fi adecvate la prețul lor de vânzare.

Ediţiile "Adyar", care au publicat *Iniţierile lamaiste* şi *Guésar de Ling*, mi-au cerut să le dau o nouă carte. Mi-ar plăcea să le satisfac cererea, dar trebuie să o scriu mai întâi, deci nu voi putea să le-o dau decât mai târziu. În ansamblu, fără să fie chiar răsunător, succesul meu este foarte mulţumitor şi pot să mă conving acum că nu este un simplu foc de paie; durează de multă vreme şi are tendinţa să crească. Tăieturile din ziare, pe care le primesc din numeroase ţări, îmi arată că există o unanimitate a presei în a mă elogia şi în a-mi lăuda erudiţia de tibetanistă. Este plăcut, dar există un pericol, îţi dai seama.

Ziarele tipăresc în mod curent afirmaţia că nu există, la ora actuală, nimeni în lume care să cunoască limba şi literatura tibetană atât de bine ca mine. Este, desigur, o reputaţie măgulitoare, dar nu puţini profesori universitari încep acum să studieze tibetana; pentru a mă menţine pe poziţia în care m-am cocoţat, este important să nu mă las depăşită. Trebuie să lucrez şi să scot, într-un răstimp scurt, una sau două cărţi de orientalism. Va fi o modalitate de a justifica subvenţiile care mi-au fost acordate de diverse ministere. Redactarea unei asemenea lucrări cere mult timp; şi nu aduce bani deloc, sau aproape deloc, dar consolidează reputaţia unui scriitor. [...]

Editorul meu din New York, Kendall (care tocmai a publicat *Guésar*), mă presează să mă duc în America. Vrea să organizeze acolo, pentru mine, un mare turneu de conferinţe. Îmi spune că îmi va aduce beneficii interesante şi speră, firesc, că va servi în acelaşi timp şi interesele sale, sporind vânzarea cărţilor mele. Va trebui ca turneul acesta, care va avea loc probabil în iarna din 1935-1936, să fie precedat de publicarea, în America, a câtorva cărţi noi. Kendall se gândeşte să publice *Iniţierile* (care a apărut deja la Londra) şi *Tâlharii*, apoi cartea lui Albert. Ar trebui să îi mai dau una despre metodele de psihoanaliză din Tibet. Este un subiect de actualitate. [...]

Vreau să plec la Pekin cât mai curând cu putinţă; acolo, Albert va încerca să găsească, la Templul călugărilor tibetani, un li-

terat cu ajutorul căruia el și cu mine ne vom putea perfecționa în cunoașterea limbii literare tibetane și vom putea duce la bun sfârșit traducerea din marea operă a lui *Tsong Khapa* pe care a schițat-o Albert. Trebuie să mă grăbesc, căci un orientalist italian, profesorul Tucci, lucrează la aceeași carte, trebuie să mă străduiesc să o public înaintea lui. Dacă nu găsesc literatul de care am nevoie la Pekin, îl voi căuta în altă parte. [...]

Digne, 14 august 1934

Este curios faptul că, o dată cu bătrânețea, apare întotdeauna și dorința de a revedea locurile unde ai trăit în tinerețe. Acestei dorințe îi datorez "pelerinajul" meu de anul trecut în Belgia. Am fost la Bruxelles, la pensionul unde am petrecut numeroși ani. [...] Plecând din Ostende spre Bruxelles, am trecut printr-un sat unde părinții mei locuiau pe timp de vară. [...]

Obișnuită cum sunt acum cu ținuturi frumoase, însorite și pitorești, Belgia mi se pare foarte urâtă, dar o am în sufletul meu, mi se pare că sunt "acasă". Da, într-adevăr, impresiile din copilărie nu se șterg niciodată și reapar atunci când, în mod logic, ar trebui să fie în întregime răvășite de timp.

Ce planuri ai? Ai treabă la Paris, te vei întoarce în Algeria în septembrie sau în octombrie? Dacă poți, împărtășește-mi proiectele tale. [...]

Digne, 19 septembrie 1934

Am primit ieri scrisoarea ta. [...]

Pe de altă parte, am primit vești din Rusia, printr-una dintre prietenele mele, care este soția directorului de la Banca Nordului - banca sovietică de pe 26 avenue de l'Opéra. Provine din aceeași țară ca și dna Géniaux du Quercy. Soțul ei nu este nici el rus, ci olandez. Ea tocmai se întoarce dintr-o călătorie în Rusia și în

Orientul Apropiat. Are rude și prieteni la Moscova. A văzut multă lume în legătură cu problema mea și, după cum îmi spune în scrisoarea sa, toți acești oameni îmi promit o primire entuziastă. Mă cunosc datorită renumelui, nu știau că am manifestat vreodată dorința de a merge în Rusia etc. Pe scurt, pe acolo este o dezordine destul de mare prin birouri, răposatul Lunacearski deja îmi spusese că nu i se adusese niciodată la cunoștință prima mea cerere. Oare cine mi-a refuzat intrarea acum patru ani? Fără îndoială, va rămâne un mister pentru totdeauna. [...]

Digne, 7 octombrie 1934

Așteptam, pentru a-ți scrie, să primesc vești de la Plon, în legătură cu cartea cea nouă, din care tu ai citit o parte în timpul șederii tale aici. Aceste vești au sosit ieri. Plon scrie: "...Suntem bucuroși să vă putem spune că opinia celor care au citit *Lama cu cinci înțelepciuni* este unanimă. Toate rapoartele ajung la aceeași concluzie, că este un roman foarte curios, a cărui poveste are mult farmec și culoare. Putem să prevedem, în momentul atât de dificil pe care îl traversăm, că vânzarea va avea succes, dar în orice caz succesul intelectual pe care îl va avea este sigur." Urmează și alte elogii.

Pe scurt, Plon va publica lucrarea, dar, cum vremurile sunt grele, ei (editorii) vor să micșoreze cheltuielile de redactare și îmi cer să scurtez puțin textul, în părțile sale neimportante. Pentru a face acest lucru, mi-au înapoiat manuscrisul. Și iată-mă cu o grămadă de treabă pe cap, căci a face tăieturi și a rearanja apoi textul, în așa fel încât să nu aibă "găuri", este un lucru dificil, adesea trebuie să scrii din nou pasaje întregi, condensându-le. Apoi vor trebui corectate spalturile... Toate astea se vor prelungi cam până în decembrie. Nu era acela momentul ales pentru a pleca în Siberia? [...]

Spune-mi acum pentru câtă vreme te mai găsești încă la Paris? Doresc să te văd înainte să părăsești Franța. Dispun de casă

până la sfârșitul lunii. Vei găsi aici camera ta obișnuită, bine încălzită. Dacă trebuie să rămâi mai multă vreme la Paris, am putea să ne vedem la Nisa și, cu toate că nu putem spera să avem acolo decât o locuință mititică, va exista întotdeauna o cameră pe care o poți folosi, cât vei dori. Ba chiar, dacă nimic nu necesită prezența ta obligatorie la Bône, de ce nu ai petrece iarna sau o parte din iarnă cu noi? Aș fi fericită să te am lângă mine mai multă vreme.

Cu multă afecțiune.

Lutherian Mission Home, Hankow,
29 decembrie 1937

Ultima ta scrisoare, ca dată, este cea pe care ai expediat-o par avion. Nu am primit răspunsul tău la cea de-a doua, pe care ți-am trimis-o eu par avion. Era o scrisoare voluminoasă, lungă, care conținea și portretul meu și o tăietură dintr-un ziar. Nu îți vorbesc de evenimentele din China, le cunoști din ziare. Ceea ce nu povestesc ele este grozăvia acestui război, care ne întoarce la sălbăticie. Japonezii îi ucid pe tinerii civili chinezi în plină stradă, diminuând astfel numărul celor care ar putea să devină soldați; îi ucid pe răniți în spitale sau la ieșirea din acestea. În ceea ce îi privește pe "prizonieri", nu există nici unul, nici de o parte, nici de cealaltă, sunt pur și simplu uciși. Ofițerii chinezi - cel puțin o mare parte dintre ei - nu se gândesc decât să scape teferi din încăierare. Se povestesc lucruri incredibile în legătură cu plecarea lor din Nankin. Străinii i-au văzut acolo pe unii care își abandonau soldații și fugeau cu bărcile pe fluviu, luând bagajele cu ei și, cu revolverul în mână, îi împiedicau pe soldați să urce în bărcile lor. Au lăsat la Nankin un material de război considerabil, pe care l-ar fi putut salva. Există două corpuri de armată intacte, unul îi aparține lui Chang Kai-Chek, dictatorul actual, și celălalt unui general. Se spune că aceștia și le rezervă pentru a se bate unul împotriva celuilalt după război. Este sigur că, de data aceasta în mod oficial,

va avea loc un război civil. Străinii și-au pierdut complet prestigiul. "Le e frică de japonezi", zic chinezii.

Părăsesc localitatea Hankow mâine 30 decembrie, luând vaporul spre Chungking, mai sus, spre Yang-tsé. Și acolo va trebui să văd cum stau lucrurile, să apreciez situația. Nu știu dacă voi putea să continuu drumul spre vest și să merg spre Tatchienlou, pe drumurile tibetane. Se spune că, dată fiind starea de dezorganizare a Chinei, tâlharii au năpădit drumurile și există din ce în ce mai mult temerea unei revolte antistrăine, cu masacrele de rigoare. Străinii care trăiesc pe teritoriul Chinei năvălesc spre locurile unde există mijloace de transport, pentru a putea părăsi țara. Un tren internațional va pleca chiar mâine spre Hong Kong. Consulii au pregătit mai multe asemenea trenuri de când mă aflu eu aici. Nici un chinez - afară de bonele copiilor care își însoțesc stăpânele - nu este admis în tren. Pe acoperișurile mașinilor sunt etalate drapele care atestă naționalitatea celor care le ocupă. Aceste trenuri nu intră în Canton, sunt orientate direct spre Kowlon, care este teritoriu englez și de unde pleacă vaporul care merge la Hong Kong.

Aș fi putut să iau unul dintre aceste trenuri. Albert, care este britanic, ar fi fost acceptat, prin intervenția consulului său, care s-a arătat foarte amabil față de el, dar... ți-am scris deja asta, ce să fac la Hong Kong și unde să mă duc de acolo?... Nu am destui bani cu mine pentru a face față unor asemenea cheltuieli. Așa că am crezut că fac bine dacă încerc să ajung în vreun loc îndepărtat de Estul extrem chinezesc și unde aș putea, *eventual*, să trăiesc cu relativ puține cheltuieli, până ce se va limpezi situația. Dar, pe zi ce trece, informațiile pe care le primesc par să indice că proiectul meu se va izbi de dificultăți serioase. Îmi va mai rămâne posibilitatea să ajung la Yunnan cu avionul - nu cred că, în împrejurările actuale, îmi va fi cu putință să încerc călătoria pe drumurile obișnuite, așa cum am făcut odinioară. Și, dacă voi lua avionul, va trebui să mai cheltuiesc încă 400 de dolari... Voi vedea cum vor sta lucrurile când voi ajunge la Chungking și îți voi scrie. Ca adresă îți dau *Consulatul Franței la Yunnanfou (Yunnan)*.

Albert își amintește cu afecțiune de tine. Transmite-i sentimentele mele amicale Simonei[1].

Canadian Mission Agency,
Chungking (Szechuan), 22 ianuarie 1938

Te-am informat că urma să părăsesc localitatea Hankow, am făcut-o deja de vreo zece zile. Am plecat, ca să spunem așa, cu muzică. Mi se spusese să mă îmbarc în timpul dimineții, *steamer*-ul trebuia să ridice ancora spre după-amiază, dar, urcată la bord, am aflat că nu vom pleca decât la ora 4. Fusesem însoțită de niște prieteni care au insistat să merg să iau prânzul cu ei. Aveam tot timpul. Dar iată că, în timp ce terminam masa, sirenele au început să urle și, puțin după aceea, de la balcon, vedem trecând avioanele japoneze, care survolează casa în care ne aflam și se duc, la mică distanță de acolo, să bombardeze aerodromul. Muream de neliniște... ce s-a întâmplat cu vaporul meu? Albert rămăsese la bord cu bagajele. Știam că, în caz de bombardament, *steamer*-ele o șterg imediat, fără să mai stea pe gânduri. Oare al meu plecase? Doctorul Martinie, în casa căruia mă găseam, are un permis de trecere, care îl autorizează să circule cu automobilul chiar și în timpul bombardamentelor. Deci plecăm, soția lui și cu mine, și iată-ne în fața pontonului, unde era amarat vaporul meu. Numai că vaporul nu mai era acolo! Consternare! În sfârșit, după o clipă, îl zărim în mijlocul fluviului - fluviul Yang-tsé, în acel loc, este lat de 2 km. După ce ne informăm, înțelegem că trebuie să revină la ponton după ce pleacă japonezii. Aceștia întârzie. În fine, se zăresc și ei și mă îmbarc...

Vaporul este mai mult decât burdușit. La cinci zile după aceea mă aflu la Ichang. Agentul însărcinat cu "taxa", un francez, vine să mă caute la bord și mă duce la el acasă. Este instalat foarte somptuos. Soția sa este rusoaică. Petrec patru zile la ei, în

[1] Este vorba de dra Simone Néel, una dintre nepoatele lui Philippe Néel, care venise să trăiască alături de el. *(n. ed.)*

așteptarea vaporului cel mic, care trece peste cursurile de apă rapide. Acesta este un *steamer* de aproximativ 37 de metri lungime. Sunt și mai mulți pasageri decât pe celălalt vapor. La Ichang sunt mai multe mii de pasageri care își așteaptă rândul. Mulți dintre ei nu au găsit unde să se adăpostească și petrec nopțile sub cerul liber. Unii dintre ei au murit de frig, pentru că pe timpul nopții îngheață. Acești nefericiți nici măcar nu au întotdeauna suficient loc să stea jos, pe puntea vaporului și rămân în picioare ca niște oi, lipiți unii de alții. Vremea rămâne întunecată, vântul se întețește. Trecătorile sunt minunate, una dintre ele are 25 de mile lungime. Suntem în ape joase. *Steamer*-ul, care are fundul plat, trece, pe alocuri prin apă adâncă de doi metri. Tot în aceste locuri, în apele mari, adâncimea depășește 60 de metri. Există semne desenate pe stânci care indică nivelul apei. Mă gândesc ce s-ar întâmpla dacă am naufragia, cu sutele de oameni care sunt la bord; nu există decât o singură barcă de salvare. A trece peste cursurile de apă rapide înseamnă a urca niște cascade. Partea de dinainte a *steamer*-ului se acoperă cu apă, motorul sforăie zgomotos, totul trosnește, stâncile țâșnesc în jur din toate părțile, trebuie să te strecori printre ele în mijlocul spumei făcute de apă. Este foarte frumos. Ți-ar plăcea să vezi așa ceva. Am făcut 5 zile de la Ichang la Chungking. Ceea ce dă un total (de la Hankow la Chungking) de 10 zile de navigație, cu mult peste dublul timpului de care ai nevoie pentru a merge de la Le Hâvre la New York. Era cât pe-aci să avem tulburări la bord. Mentalitatea chinezilor s-a schimbat mult în 15 ani. [...] Pe străzi, copiii pot fi din nou auziți strigând când trec albii: "Draci de străini." Am auzit-o și eu, când am ajuns aici, atunci când dl Jones și un alt englez m-au condus, cu vaporul, la misiune. Îmi închipui că puștii - cu ei, niște bărbați cu talie robustă, aveau ce aveau. Nu par să îmi dea vreo atenție, atunci când circul singură cu Albert. Cu toate astea, mi s-au povestit numeroase ofense și chiar brutalități, cărora le-au fost victime străinii, venite din partea polițiștilor chinezi. Se vor petrece multe mizerii zilele acestea în China. Chungking-ul este tot ce am văzut eu mai abject în China. Așezarea orașului este

pitorească și fermecătoare, dar ulițele în trepte (au între 300 și 400 de trepte) care urcă de la râu spre înălțimea platoului sunt o succesiune de cloace infecte. Nu aș vrea să mai întârzii pe aici, dar este încă frig. După informațiile pe care le-am primit, aș putea să găsesc un adăpost la Tatchienlou, într-o mănăstire lamaistă (orașul Tatchienlou, deși face parte din China, este locuit de populație tibetană). Intenționez să merg acolo îndată ce temperatura va fi puțin mai blândă și să mă instalez, în vederea unui sejur prelungit, în timpul căruia voi putea să lucrez, să scriu cărți și să continuu să strâng documente. Sper că viața va fi mai puțin scumpă decât în China. Dar va trebui totuși să cumpăr destule lucruri pentru a pune pe picioare un menaj. [...] Cel care mi-a scris, de la Tatchienlou, mi-a spus că priveliștea este agreabilă. Odinioară am trecut la mică distanță de acel loc, dar nu cunosc orașul ca atare. În caz de revolte antistrăine, voi fi acolo, în orice caz, mai bine decât în altă parte. A ști limba oamenilor printre care trăiești este o garanție de securitate certă. Poți să discuți cu ei... iar Albert este un lama. În sfârșit, este bine că acolo nu vom fi înconjurați de mulțime, ca în părțile suprapopulate ale Chinei. Tatchienlou este un oraș de frontieră - dacă nu de frontieră politică, cel puțin de frontieră etnografică și geografică. La douăzeci de kilometri de acolo, dincolo de o trecătoare, începe un ținut de pășuni tibetane, întrerupte de păduri. Am parcurs această regiune și mă voi simți acolo suficient de în largul meu și voi fi capabilă, dacă va trebui, să ajung, de acolo, în Birmania. Atâta vreme cât nu voi părăsi orașul Tatchienlou, mijloacele de comunicație îmi vor fi la îndemână.[...] În orice caz, nu văd, pentru moment, un loc mai bun unde să merg să stau liniștită, la aer curat (e la 2.400 m altitudine) și să strâng materialele "negociabile": istorie, legende, etnologie, etnografie etc. Din acest punct de vedere, la Yunnanfou aș fi mai puțin bine plasată și apoi am aflat că orașul este plin de refugiați bogați, iar locurile de cazare sunt de negăsit și foarte scumpe. Gândindu-mă la faptul că ar putea surveni evenimente care vor putea să mă arunce în cine știe ce regiuni, unde nu voi avea nici un mijloc de comunicație, pentru un

timp care s-ar putea prelungi, trebuie să îți repet cererea mea de a-mi trimite fonduri la Banca Indochinei de la Yunnanfou. [...]

Voi rămâne poate aici încă trei săptămâni, apoi voi merge la Chengtu - fără îndoială voi fi obligată să "zbor". Vapoarele nu mai urcă până în apropiere de Chengtu, din cauza scăderii apelor. șalupele ajung numai la Siufu, de unde trebuie să mai urci, în susul unui afluent al lui Yang-tsé, pe care odinioară l-am coborât cu o barcă făcută din împletituri. Prin partea locului nu se găsesc oameni care să consimtă să poarte un scaun de aici la Chengtu - o călătorie de o săptămână pe drumuri de munte. Totul este bulversat, toată lumea este îngrijorată, înfricoșată. Oamenii văd banditi și spioni în toate părțile, chiar și acolo unde nu sunt, nu este bine deloc să rătăcești de-a lungul Chinei în acest moment. Tocmai au fost împușcați mai mulți generali - așa-zișii trădători. La Shanghai, notabilitățile pro-japoneze au fost asasinate. Pe drumul de la Chungking la Yunnanfou, trei autobuze pline cu călători au alunecat în prăpăstii, pe drumul acoperit cu gheață, la interval de câteva zile. Sunt 16 morți și mai mulți răniți. Autoritățile din Chungking vor face o "repetiție" pentru ceea ce trebuie să facă populația în caz de bombardament. Se așteaptă vizita japonezilor, care, de la plecarea mea de la Hankow, au provocat de patru ori pagube materiale și morți. Casa în care mă găsesc, situată în partea de jos a orașului, aproape de fluviu, este într-o poziție deloc liniștitoare în această privință. Poimâine voi lua prânzul la consulul Franței cu comandantul garnizoanei de artilerie franceză de la Chungking. Acestea sunt toate veștile.

Albert își amintește de tine și te îmbrățișează cu afecțiune.

C/O Dr Béchamp, Consulatul Franței, Chengtu
Szechuan, China, 9 martie 1938

Probabil ai primit scrisorile mele sau cel puțin o parte dintre ele, de vreme ce ai răspuns cu atâta generozitate trimițându-mi 10.000 F. Când ai reușit să faci asta? Eu am fost anunțată ieri de

Banca Indochinei din Yunnanfou. Iată un ajutor care pică la țanc, mai mult decât ar fi putut să pice în alte împrejurări, și îți sunt recunoscătoare. Lucrurile merg prost în China, Chungking-ul a fost bombardat și sunt temeri puternice în privința unor bombardamente viitoare la Chengtu. Autoritățile au trimis populația să petreacă ziua la țară și să nu se întoarcă în oraș decât seara. Bazele japonezilor găsindu-se departe de aici, ei nu pot face decât vizite diurne. La Chengtu, nimeni nu are adăpost împotriva bombardamentelor. Nu se poate săpa, apa se află la adâncime de un metru. Eu mă aflu aici ca refugiată. Consulul mi-a oferit folosința unui mic pavilion separat, care se găsește în împrejmuirea fostului laborator francez. Am locuit în acest loc în urmă cu aproape 15 ani, dar stăteam într-o altă clădire. [...] Este o șansă nemaipomenită pentru mine că pot locui aici, cheltuielile s-au diminuat astfel. Este un lucru grozav și compensează puțin cheltuielile pentru haine și pentru altele, pe care a trebuit să le fac din cauza pierderii bagajelor. [...]

Peste câtăva vreme - în aprilie sau în mai - mă voi duce să mă instalez la Tatchienlou sau în împrejurimi. După aceea intenționez să nu mă mai urnesc de acolo multă vreme. Este un ținut supus Chinei, dar populația este tibetană. [...] Voi fi deja plecată, dar, după veștile pe care le primesc, este destul de multă zăpadă la Tatchienlou, iar în trecătorile pe care trebuie să le traversez pentru a ajunge acolo trebuie să fie un strat foarte gros. Nu cunosc înălțimea exactă a acestor trecători, dar trebuie să fie de vreo 4.500 m. Cea pe care am traversat-o odinioară la NV, dinspre Tatchienlou, avea peste 5.000 de metri. Am găsit zăpadă în plin iulie. Orașul Tatchienlou este la o altitudine de 2.700 de metri, aproape de cea de la Kum-Bum, unde am petrecut odinioară peste trei ani. Sper că, trăind după moda indigenă, cheltuielile nu vor fi prea mari în acest loc... exceptând cele necesare pentru încălzire, evident. [...]

Ți-am spus că am trimis la Plon manuscrisul unui nou roman. Sper că îl vor accepta, subiectul este ieșit din comun și ușor înspăimântător. Titlul provizoriu este: *Magia dragostei și magie neagră*. Acum scriu *Sub nori de furtună*, lucrarea pe care mi-o cere

Plon. Am promis ambasadorului nostru să scriu o gramatică tibetană pentru uzul francezilor și un dicționar francez-tibetan. Există acum un concurs de tibetană la ministerul Afacerilor Străine. Sper că voi putea să pun pe picioare toate astea, cu ajutorul lui Albert. Uite că mă așteaptă multă muncă.

[...] N-ai vrea tu ca, la primirea acestei scrisori, să trimiți câteva cuvinte lui Thiébaud, directorul de la *Revue de Paris*, 114 avenue de Champs-Elysées, spunându-i: "Dna A. David-Néel vă întreabă dacă ați primit manuscrisul romanului său, *Magia dragostei și magie neagră* și articolul *Prăbușirea puterii albilor în China.*" [...]

Consulatul Franței Chengtu, China, 14 aprilie 1938

Ți-am trimis o scrisoare par avion pe 26 martie, trebuie să fi ajuns la tine zilele astea. Aștept cu nerăbdare răspunsul tău care îmi va spune, sunt sigură, că te-ai refăcut complet. Ce proiecte ai pentru vara acesta? Aici suntem în aceeași stare enervantă de așteptare anxioasă și angoasantă a evenimentelor care "ar putea" să se producă. Ieri au pavoazat clădirile, din cauza unei victorii destul de importante a trupelor chineze, dar, astăzi, se vopsesc pe acoperișurile Misiunii medicale franceze, unde locuiesc, culorile noastre naționale, pentru că se așteaptă raidurile avioanelor. A trecut vremea în care stindardele străine constituiau un mijloc de protecție. Nimeni nu se îndoiește de asta, dar ordinul de a vopsi acoperișurile a venit din partea ambasadorului... pe urmă, dacă numitele acoperișuri vor fi distruse, lucrul acesta va permite guvernului să "protesteze". Probabil că ambasadorul va trece pe aici, în inspecție. Această perspectivă mă încântă. Ne cunoaștem de 20 de ani și relațiile noastre, așa rare cum au fost ele, au fost întotdeauna amicale. [...]

Chengtu, China, 2 mai 1938

[...] De când mi-ai scris, pe 2 aprilie, ai primit probabil mai multe scrisori de la mine.[...]

Chinezii au obținut o adevărată victorie la începutul lui aprilie. Japonezii au lăsat între opt și zece mii de morți pe câmpul de luptă, plus o grămadă de răniți. Au fost luați și prizonieri, dar soarta acestora este repede hotărâtă, atât la chinezi, cât și la japonezi, sunt masacrați cu toții. Japonezii au abandonat o mare cantitate de materiale de război, 40 de tancuri etc. De atunci au mai avut câteva succese parțiale, dar avansarea lor rapidă este frânată. Chinezii, sau mai degrabă trupele de mercenari ruși, duc lupte de gherilă și taie comunicațiile japonezilor, ceea ce pare să îi stânjenească enorm. În marea bătălie pe care au câștigat-o, chinezii erau conduși de germani. Dacă i-ar fi ascultat pe aceștia mai devreme, nu ar fi pierdut Shanghaiul și Nankinul, dar generalii chinezi au vrut să facă după cum i-a tăiat pe ei capul.

Thiébaud și Plon mi-au scris. Pe 31 martie încă nu primiseră nimic. Am trimis un al treilea manuscris al aceleiași cărți la Violet Sydney, care o va traduce. La nevoie o va duce ea la Plon, înainte să o folosească ea însăși. De asemenea, am alertat pe unul dintre prietenii mei de la Afacerile Străine pentru a face cercetări. Nu este nimic iremediabil, mai am două copii aici, dar este supărător, este timp pierdut pentru publicarea cărții. Nu voi merge la Yunnan. La sfârșitul acestei luni voi pleca la Sikang (un ținut tibetan controlat de chinezi), guvernatorul provinciei, pe care l-am întâlnit aici, mi-a promis o primire mai bună. Voi petrece vara acolo și apoi, în funcție de împrejurări, ori voi rămâne acolo, ori voi coborî la Chengtu. Dar nici un proiect nu poate fi făcut atâta vreme cât consecințele pe care le poate avea nu sunt bine stabilite. Toate călătoriile mele anterioare s-au desfășurat în mijlocul bătăliilor dintre soldații diverșilor generali, sau dintre soldați și "tâlhari", care sunt de fapt tot soldați, aflați pe moment în afara cadrului unei

armate regulate. Totuși, în momentul actual, acești "viteji" de diverse categorii sunt mult mai bine înarmați ca odinioară, au mitraliere și chiar avioane. Ceea ce schimbă aspectul problemei. Există, de asemenea, sentimente xenofobe, care iau amploare. Thiébaud va publica un articol scris de mine despre acest subiect. I-am spus să ți-l trimită și ție. Prin urmare, îți dai seama, aici totul plutește în nesiguranță. Veștile pe care le aud la radio despre Occident sunt haotice și deloc liniștitoare. [...]

Dacă ai ști ce am auzit: că o bună parte din mișcările muncitorești și din ocupările uzinelor au fost provocate de patronat - pe la spate - pentru a determina căderea lui Blum și a ministerului socialist. La urma urmei, ar putea să fie ceva adevărat în această idee. [...]

Chengtu Szechuan, China, 18 iunie 1938

Socotesc că voi părăsi localitatea Chengtu poimâine. Plecarea mea a fost întârziată de mai multe ori, pentru că așteptam diverse lucruri mărunte, care trebuia să îmi fie expediate și mai ales dicționarul tibetan, din care am putut găsi un exemplar de ocazie, pe care l-am putut cumpăra, pentru a-l înlocui pe al meu, pierdut o dată cu bagajele. Acest obiect important trebuia să îmi fie transmis prin serviciul de corespondență diplomatică de la Pekin, dar, la ora actuală, "corespondențele" se plimbă pe căi felurite, pentru a ocoli obstacolele, și rămân pe drum luni în șir. Am fost anunțată că o trupă de artilerie, sosită la Chungking, a adus pentru mine "un pachet mare". O fi dicționarul? Numitul pachet trebuie să fie trimis de la Chungking la Chengtu, cât de repede va merge?... Eu nu pot să îl aștept mai târziu de luni. Cu atât mai rău. Va fi tri-mis după mine, dacă este posibil.

Trimit această scrisoare, la Yunnanfou, printr-un reporter american care călătorește cu un avion special. I-o va înmâna consulului, dl Crépin, care o va expedia.

Lucrurile merg prost pentru chinezi, localitatea Hankow, unde am petrecut o parte din iarnă, va fi cucerită de japonezi. Va fi, fără îndoială, interesant de văzut acest lucru. Prefer totuși să mă găsesc altundeva, cu toate că securitatea este precară peste tot. Sentimentele antistăine cresc în rândul populației. Acum trei zile, un energumen, înarmat cu o lance, a încercat să intre la episcopie pentru a-l ucide pe episcopul francez, Mgr. Ronchouse. [...] Mă voi apuca din nou de cartea mea îndată ce mă voi vedea instalată. Primul capitol care este "bătut", îmi face o impresie destul de bună. Încă nu am vești de la Plon în legătură cu romanul pe care l-am trimis. Thiébaud, de la *Revue de Paris*, l-a găsit prea "terifiant" pentru clientela sa. Nu îl va publica. M-a cuprins spaima că Plon ar putea să facă același lucru. Ceea ce ar fi dezastruos pentru mine, care am muncit mult la această carte și contam pe ea. [...]

[...] După ce trec ploile, intenționez să fac o plimbare de o lună sau de șase săptămâni și să vizitez mănăstirea din Dirgi și imensele sale biblioteci, celebre în tot Tibetul, dar până atunci îți voi mai scrie. [...]

Tatchienlou (Sikang), China, 7 iulie 1938

Am ajuns aici pe 4 iulie după o călătorie de 10 zile prin munți. Vremea urâtă a făcut începutul acestei călătorii destul de dur. [...] Am fost primită la misionarii englezi, așteptând să găsesc un adăpost. Ceea ce pentru moment este foarte dificil. Orașul dă pe dinafară de oameni și de trupe. Soldații locuiesc cu toții în mănăstiri. Un important personaj ecleziastic chinez, cel care a ținut conferințe la muzeul Guimet, mi-a dat niște scrisori, care îmi vor permite, probabil, să obțin repartizarea unei case, care aparține unei mănăstiri chineze. Aceasta este cocoțată pe o creastă care domină orașul Tatchienlou. Albert a plecat, ieri, să exploreze împrejurimile, peisajul este foarte frumos, spune el, și există posibilitatea de a face plimbări prin pășunile învecinate. Cu toate acestea, șeful mănăstirii,

care trebuie să aprobe repartizarea, este plecat să facă o cură de izvoare calde și nu va reveni decât mâine sau poimâine. De-abia după întoarcerea lui voi putea ști dacă pot să ocup una dintre casele vacante, aproape de mănăstire. [...] Începe să mi se învârtă capul, ce planuri să îmi fac pentru viitor?... Viața în China a devenit costisitoare și dificilă și, la prețurile care au ajuns să fie ca în Franța, nu voi putea să trăiesc acolo. Absolut penibile sunt aceste preocupări atunci când nu mai ești tânăr.

Cum o mai duci și pe unde mai ești?... Ți-am trimis o scrisoare, par avion, ca întotdeauna, înainte de a porni la drum, acum 14 zile. Ai plecat la Vichy?

Tatchienlou, 19 iunie 1938

[...] După cum ți-am scris, în urmă cu câteva zile, am ajuns la Tatchienlou, un frumos oraș tibetan de frontieră. Am locuit provizoriu la misionarii englezi și, mâine sau poimâine, voi merge să mă instalez într-o sihăstrie, situată pe o culme care domină orașul la aproximativ 300 de metri deasupra lui, ceea ce înseamnă la o altitudine de aproape 3.000 de metri. Aerul este bun în acești munți. Oare voi petrece iarna aici?... Nu știu nimic și nici nu pot să știu nimic, evenimentele vor fi cele care vor decide: pe de o parte, evoluția războiului, pe de alta, ceea ce mă afectează și mai mult, incidentele politicii locale, relațiile dintre tibetanii supuși orașului Lhassa și tibetanii supuși chinezilor. În așteptare, a trebuit să îmi aranjez locuința, încă o dată, ceea ce presupune cumpărarea a o grămadă de lucruri. Lucrez la relatarea călătoriei mele și aștept vești de la Plon. [...]

[...] Lucrurile merg foarte prost în nordul Chinei: numai în Shansi și în împrejurimile Pekinului au fost uciși 29 de străini (trebuie să înțelegi prin uciși nu morți în cursul bombardamentelor, ci împușcați individual și în cunoștință de cauză, majoritatea de către japonezi, dar unii dintre ei de către de către pușcași independenți

chinezi), și trei au fost dați dispăruți. Nu țineam deloc să continuu anumite studii, nu mi-aș face veacul în China. Dar unde să mă duc? Să părăsesc Orientul și să trebuiască să suport, din nou, costul considerabil al unei călătorii, pentru a reveni după ce se liniștesc lucrurile, cred că nici nu încape discuție. Și mai este și faptul că în Orient pot să scriu cel mai bine niște cărți susceptibile de a fi vândute... Situația este dificilă. Așa cum ți-am spus în mai multe rânduri, prefer totuși să fiu aici, în aceste ținuturi de la frontiera tibetană, decât în centrul Chinei. Pentru moment, aici sunt mai în siguranță. Este posibil să se producă tulburări: la orizont se profilează un război civil, dar spațiul nepopulat din împrejurimi este vast și permite îndepărtarea de centrul tulburărilor. Albert nu și-a pierdut timpul, și-a făcut, deja, o grămadă de prieteni printre compatrioții săi din sudul Tibetului care locuiesc aici. Aceștia m-au primit și ei foarte bine, în caz de nevoie aș putea conta pe ajutorul lor, căci mi-ar găsi un loc de refugiu. Sau măcar pot să sper că se va întâmpla așa. [...]

Tatchienlou (Sikang), China, 3 septembrie 1938

[...] Lucrurile merg prost în China, foarte prost. Ceea ce citești tu în ziare se referă la război, dar ceea ce vedem noi, străinii care locuim în China, are legătură cu o gravă revoluție care amenință să ne pună în mare pericol. Nu numai eu văd lucrurile așa. Consulii noștri văd că vine furtuna ca și noi și ar prefera să ne știe afară din China. Consulul general britanic la Chungking s-a apucat să îl caute pe Albert, i-a scris, vrea să îl țină la curent cu deplasările sale pentru a-i putea telegrafia de urgență anunțurile sale, atunci când va fi nevoie. În ce mă privește, eu mă aflu în comunicație continuă cu consulatul din Chengtu și ambasadorul, pe care îl cunosc de multă vreme, îmi arată multă solicitudine. Este o ușurare, dar suntem cu toții absolut neputincioși în fața atitudinii, din ce în ce mai limpede antistrăine, a chinezilor. [...]

Și uite că vine și iarna, trecătorile sunt copleșite de zăpadă. Voi cumpăra o robă îmblănită pentru mine și o alta pentru Albert, apoi, în funcție de împrejurări, poate și un cal pentru fiecare dintre noi, vom încerca să hotărâm ce este mai bine, pentru a ne pune la adăpost. De altminteri, poate că lucrurile nu vor ajunge totuși până acolo. [...]

Știi că m-am apucat să scriu o gramatică tibetană pentru uzul francezilor, da, cred că ți-am spus. Efectiv nu mai știi cum s-o iei, erudiția poate să aducă multe prin "accesoriile" sale, precum un curs subvenționat sau altceva similar într-o universitate. Ah! te asigur că la vârsta mea (70 de ani) m-aș lipsi bucuroasă de aceste căutări de câștig, care nu se potrivesc decât cu tinerețea.

Tatchienlou (Sikang), 12 septembrie 1938

Ți-am scris mult, în urmă cu câteva zile, dar iată că astăzi mi se comunică vești alarmante, auzite la radio, și primesc și o scrisoare de la consul.

Ce se va petrece oare? Oare nemții vor da înapoi?... Uneori este dificil, după ce populația a fost înfierbântată și întărâtată, să restabilești calmul. La radio, după cum mi s-a transmis, se anunța că marina engleză și cea a Franței sunt pe picior de război. Ceea ce ar putea să însemne că Anglia este dispusă să intre în joc... Nu văd cum ar putea să o facă, afară numai dacă nu privește spre Italia! Rusia?... De când sunt masacrați acolo toți pionierii revoluției - de fapt, toți tovarășii lui Lenin au fost trecuți prin foc și sabie -, nu se mai știe care este starea morală a armatei, nici dacă are comandanți capabili ca strategi și dacă ar fi în stare să mențină disciplina. Rușii nu au fost prea strălucitori, mai deunăzi, în fața japonezilor.

În fine, în ceea ce te privește, pune-te la adăpost imediat. Nu aștepta ca trenurile să fie burdușite cu fugari sau cu rechiziționați. Cum spui și tu, nesemnificativul Saint-Laurent pare aproape sigur și, de vreme ce ai acolo o casă, du-te fără să mai stai

pe gânduri. Îți va fi ușor să revii la Paris, dacă urgia trece fără să izbucnească. [...]

[...] Aici, orizontul este teribil de întunecat, cu amenințări de război civil și mișcări antistăine. Și, colac peste pupăză, uite că și străinii încep să se atace între ei.

Pe de altă parte, comunismul recâștigă mult teren și se prevede că după victoria japonezilor, Chang Kai-Chek nu se va mai putea menține la putere și tot ce va mai rămâne din China va deveni comunist, așa cum sunt provinciile din sud. Vezi ce frumusețe de încurcătură se profilează. Unul dintre coloncii japonezi a ajuns deja la 30 de kilometri. Pentru moment, inundația cauzată de Yang-tsé îl stânjenește. Mi se scrie că rușii au dat sfatul ca orașul să fie incendiat, pentru ca japonezii să nu mai găsească decât cenușa. Ce se va mai petrece oare după criza de la Hankow?... Mă tot întreb, în timp ce îngheț în sihăstria mea. Timpul este îngrozitor: furtună, ploaie. Dacă lama evacuează apartamentul care mi s-a promis, voi coborî acolo și voi instala o sobă, apoi voi aștepta evenimentele și, dacă acestea o permit, mă voi întoarce la Chengtu, cu toate că această călătorie, când te gândești la zăpada din trecători, nu este cu siguranță o partidă de agrement.[...]

Tatchienlou (Sikang), China, 9 octombrie 1938

Primesc, chiar în acest moment, scrisoarea ta din Paris, scrisă la întoarcerea de la Saint-Laurent. Ai datat-o: 28 octombrie, dar timbrul poștal poartă data de 21 octombrie. E un miracol!

Înainte de toate, mii de mulțumiri pentru trimiterea celor 5.000 F pe care mi-i anunți. [...] Totuși, cei 700 de dolari chinezești, cât înseamnă această sumă, sunt binevenițl. Situația mea s-a schimbat oarecum. După cum ți-am spus, la Chengtu eram, într-un fel, o. :pată oficial cu întreținerea "relațiilor franco-chinezești" și cu reunirea foștilor studenți care au făcut studii în Franța. Ambasadorul se interesa de această acțiune. Dar bombardamentele

care se prevedeau tocmai au început. De unde rezultă că toate avantajele economice ale sejurului meu la Chengtu, pe care ți le descriam, nu mai există. După cum ți-am spus, nu am găsit locuință de închiriat la Tatchienlou; sunt, împreună cu Albert, în pensiune la Misiunea engleză. Costul acestei pensiuni este mult mai puțin ridicat decât era la Hankow și la Chungking, dar și confortul este infinit mai redus. Servitorul meu, pe care trebuie să îl păstrez ca măsură de securitate, îmi gătește din când în când câte ceva în cămăruța unde ne depozităm combustibilul. Cumpărăm noi înșine acest combustibil, al cărui preț e înspăimântător.

Toate merg prost, foarte prost în China: tocmai îți spuneam că Chengtu a fost bombardat. Consulul, scriindu-mi de la Chengtu, îmi spunea că este posibil ca străinii să fie evacuați din oraș "în cea mai mare viteză și fără bagaje". Adăuga: "Poate sunt eu prea pesimist, îmi doresc ca temerile mele să fie nefondate". Or, episcopul catolic cu care discutam ieri s-a arătat încă și mai pesimist decât consulul în privința evenimentelor care ar putea să se producă: exasperarea indigenilor în fața noilor distrugeri cauzate de japonezi și lipsa ajutorului din partea națiunilor străine... Îmi mai rămâne soluția la care m-am gândit de multă vreme, fuga în ținut pur tibetan, dificil de efectuat în acest anotimp și căreia i se mai opun și alte dificultăți. Chestiune de bani. Ți-am explicat că Tatchienlou este primul loc unde bancnota de hârtie chinezească este valabilă. Dincolo de acest oraș, trebuie să te folosești de rupiile locale (monede). Și aceste rupii au devenit aproape de negăsit. Vezi bine în ce situație mă aflu: am pierdut avantajele pe care le aveam la Chengtu și care îmi permiseseră să îți spun că nu mai trebuie să te ocupi de mine pentru moment; bancnota de hârtie pe care o posed eu se devalorizează și mă găsesc în cvasiimposibilitatea de a procura monedă utilizabilă dincolo de Tatchienlou, dacă împrejurările mă vor împinge să îmi caut acolo siguranța... Poți să adaugi la toate astea și iarna, care copleșește trecătorile cu zăpadă în toate părțile din acest ținut de munți înalți, unde altitudinea trecătorilor este între 4.500 și 5.000 de metri. Dar această ultimă dificultate este cea mai

mică dintre ele, am oarece experiență în materie. În privința altor obstacole, acestea sunt serioase, dar nu ar servi la nimic să le iau în tragic. Va fi suficient, cred eu, să am sânge rece și ceva inteligență.

Ai dreptate cu cele pe care le gândești în legătură cu Albert. Îmi este cu adevărat util. Este din acest ținut, sau aproape, așa cum la noi cineva din Lille ar fi compatriot cu un marsiliez, știe cum să îi ia pe oameni, să îi facă binevoitori și, în Orient, unde protocolul cere ca o femeie de bună condiție socială să nu își trateze afacerile direct, îmi este foarte prețios. Evident, nu este perfect. Dar cine este?... Și de mai bine de un an (16 luni), de când trăim o existență de fugari, cutreierând de la un capăt la altul al Chinei, are și el dreptate să aibă nervii încordați. Eu îl consider tot un puști de 14 ani, cum era când l-am luat cu mine odinioară; dar anii au trecut și "puștiul" va avea 39 de ani de Crăciun. Din fericire, a rămas copil în multe privințe, poate din cauza felului în care l-am instruit. Îmi dau seama de egoismul meu. Am vrut să am alături de mine pe cineva care să îmi fie util, în nu contează ce împrejurări, și să se plieze pe dorințele mele. Lucrul acesta a fost în detrimentul dezvoltării băiatului. Ar fi trebuit să îl pregătesc să urmeze o carieră, o profesie, am preferat să îl știu dependent de mine. Nu este prea frumos din partea mea. În fine, faptul e încheiat. Pentru moment, Albert mă ajută să pun la punct o gramatică tibetană pentru uzul francezilor. [...] Un croitor ne confecționează în acest moment, la fiecare, câte o robă de blană, aceasta este o măsură de precauție împotriva frigului iernii. Voi confecționa, de asemenea, și un mic cort. Și pe urmă... om vedea. Ceea ce vei vedea fără îndoială, peste puțină vreme, este noua mea carte pe care Plon a primit rugămintea să ți-o trimită îndată ce apare. Te va mira probabil. Este un roman plin de pasiune trupească și de oroare, cu un fond de misticism și de superstiție. Mă întreb ce primire îi va face publicul. Mai întâi nu eram prea mulțumită de el, dar, recitindu-l, mi s-a părut interesant. Cu siguranță, este complet diferit de subiectele tratate îndeobște de romancieri. În ce privește relatarea călătoriei mele, cum voi putea să reușesc să o dau la dactilografiat?... Sau chiar, pur și simplu,

cum voi reuși să trimit manuscrisul la Paris? [...]

Tatchienlou (Sikang), China, 12 octombrie 1938

Voi, în Europa, tocmai ați trecut pe lângă un război și dacă nu apar evenimente neprevăzute, precum dispariția lui Hitler sau o revoluție în Germania, nu va trece multă vreme până când războiul evitat ieri va izbucni. Străinii care se găsesc în interiorul Chinei se vor găsi în curând claustrați aici. Japonezii tocmai au bombardat de mai multe ori localitatea Yunnanfou făcând, printre alte victime, un masacru la școala normală de băieți. Localitatea Hankow nu a căzut încă în mâinile japonezilor, dar au început deja să bombardeze Chungking-ul aproape de Chengtu.

Tocmai am primit o scrisoare de la consul, îmi spune să nu revin la institutul medical, a pus să fie săpate tranșee-adăpost pentru personal și pentru călugărițele a căror mănăstire se găsește în față, pe cealaltă parte a străzii. Comunicațiile poștale, deja foarte dezorganizate de multă vreme, abia dacă mai există. Facem o figură tristă în fața japonezilor. După cum scrie consulul, numai chinezii rezistă până la capăt și se apără cu îndârjire. Merită toată simpatia și chiar admirația pentru demnitatea lor. Deci, dacă se întâmplă să nu mai primești vești de la mine sau să nu primești decât foarte neregulat, nu te mira, înseamnă că poșta nu funcționează sau că eu a trebuit să mă deplasez. [...]

Una din consecințele cele mai supărătoare a lipsei comunicațiilor rapide și regulate este că afacerile mele literare se resimt. Cred că voi termina până la Anul Nou, *Sub nori de furtună*, relatare a călătoriei mele prezente până la sosirea la Chengtu, dar mă îndoiesc că la acea epocă îmi va fi cu putință să trimit manuscrisul la Paris. Cel al cărții *Magia de dragostei și magie neagră*, care va apărea la Plon, a avut nevoie de opt luni să ajungă la editor. [...]

Tatchienlou, 30 octombrie 1938

[...] Când vei primi această scrisoare, vei ști mai multe decât știu eu astăzi despre treburile din China. Cantonul a fost cucerit, la fel Hankowul. Aștept evenimentele următoare. Voi putea oare să ajung din nou la locuința mult mărită și ameliorată care mă așteaptă la Chengtu?... Pentru aceasta ar trebui să se încheie pacea. Altfel, sunt invitată oficial să rămân la adăpost. Numai trei bombe incendiare dacă s-ar pune în acest soi de depresiune, unde este cuibărită localitatea Tatchienlou, și toată aglomerația - numai case din lemn - ar fi prăjită în 10 minute. Casa misionarilor englezi, unde locuiesc, are o ușă care dă spre munte. A fost bătută în cuie și abandonată din cauza hoților, dar va fi repusă în funcțiune pentru a fi folosită în caz de alertă, pentru a putea scăpa prin fugă... Cât de obositor devine totul! - De asemenea, neliniște și din punct de vedere economic. Există temeri că bancnota de hârtie se va prăbuși, dacă pică de la putere Chang Kai-Chek. Ei sunt un consorțiu familial, Chang Kai-Chek și frații Soong (frații doamnei Chang). Numai ei știu unde este plasat în străinătate tezaurul Chinei, pe numele lor personale. În cazul în care Chang este constrâns să abandoneze postul său de dictator, toată familia își va lua zborul în străinătate și va lăsa vistieria goală. Iată ce se tipărește în ziarele engleze. [...]

Ultimele vești: localitatea Chengtu a fost bombardată de trei ori într-o săptămână, există morți; uzina electrică este distrusă, orașul a rămas în întuneric.

Să ne așteptăm să vedem asta peste puțină vreme în Europa. Toate meschinăriile și umilințele ticăloșilor Chamberlain și ale confraților lor și toate plecăciunile sub cizma lui Hitler nu ne vor salva.

12 noiembrie, seara: de 50 de ore ninge fără întrerupere. Hotărât, este iarnă și prevăd că va fi grea; curierul poștal nu a sosit, probabil că hamalilor li s-a părut zăpada prea înaltă în trecători și trebuie să aștepte să se deszăpezească drumul.

Tatchienlou, 26 noiembrie 1938

Mi-a căzut pe cap o adevărată cărămidă. Ţi-am spus că locuiam la misionarii englezi, din cauză că nu am putut găsi o locuinţă de închiriat la Tatchienlou. Ei bine, m-au informat că nu mai pot rămâne la ei.

Frumoasă situaţia asta a mea! Unde să mă duc?... Nu trebuie să îţi imaginezi că ţinutul în care mă aflu seamănă vreun pic cu Europa, unde găseşti peste tot hoteluri şi apartamente. Rămăsesem efectiv sub cerul liber. Am fost să îi povestesc necazurile mele episcopului francez. Ceea ce îmi displăcea foarte mult, pentru că nu suntem deloc pe acelaşi mal în ceea ce priveşte convingerile. Înainte să îl văd, fusesem şi la stareţa călugăriţelor. În fine, aceasta şi episcopul au căzut de acord pentru a-mi închiria un fel de cabană pe care ei o foloseau ca depozit de cereale. Nu e prea frumos, dar cel puţin avem un acoperiş deasupra capului. Baraca este independentă, are o uşă de ieşire care dă direct în stradă şi o curte privată. Conţine două camere mari, o bucătărie şi dependinţe pentru depozitarea combustibilului şi o cameră pentru servitor. Din punctul de vedere al securităţii, aici stau mai bine decât la englezi. De altfel nu aveam de ales şi trebuie să mă felicit că lucrurile nu au luat o întorsătură prea rea.

Lucrurile merg din rău în mai rău în China, japonezii devin din ce în ce mai aroganţi cu străinii; chinezii nu mai au ieşire la mare. Noul ambasador al Japoniei la Berlin, într-un discurs de preluare a funcţiei, a declarat că gata, s-a terminat pentru totdeauna pentru englezi în Asia. Împinşi de ameninţările japoneze, noi tocmai am interzis transportul de muniţie în China, pe calea ferată din Indochina. Chinezii, bătuţi şi divizaţi între ei, vor sfârşi prin a ceda în faţa japonezilor, iar albii vor fi expulzaţi. Şi vor trebui să fie fericiţi dacă nu sunt bumbăciţi bine înainte de a trece frontiera. Sper totuşi să pot petrece iarna aici, fără prea multe neplăceri, apoi voi vedea cum mă voi orienta, după împrejurări, dar îmi este total

imposibil să prevăd ceva, iar consulii și-au prevenit conaționalii să fie "cu ochii în patru" și să fie pregătiți să plece rapid. [...]

Spitalul Catolic, Kangting (Sikang), China,
2 septembrie 1939

În fine, am reușit să expediez manuscrisul la Plon, care îl aștepta de multă vreme. Expediția se face par avion, de la Chengtu la Paris. Nu pot să spun că sunt încântată de ceea ce am scris. Am făcut-o în împrejurări tulburi și fără să pot lucra continuu. Dar așa cum este, cred eu, nu este totuși o carte de călătorie proastă. O vei primi îndată ce va apărea și vei vedea că actualul meu sejur în China nu a fost prea vesel. Nu regret totuși momentele "pitorești" pe care mi le-a procurat. Continuăm să fim în așteptarea unor bombardamente posibile pentru că niște locuri aflate foarte aproape de aici au fost bombardate cu violență. Episcopul m-a sfătuit să trimit la o mică fermă, aflată la câțiva kilometri de Tatchienlou, lucrurile la care țin cel mai mult. Pentru că două bombe sunt suficiente să facă scrum localitatea. Această așteptare a unei catastrofe posibile, la un moment imposibil de prevăzut, este destul de enervantă. [...]

Nu se vede nici o speranță ca războiul să se termine în curând afară numai dacă nu se produce vreo lovitură de teatru, întotdeauna posibilă. Nici nu încape vorbă, pentru mine, să călătoresc în circumstanțele actuale. Străinii sunt suspecți și riscă să fie hărțuiți. De mai bine de un an de când trăiesc aici cred că oamenii din partea locului s-au obișnuit cu mine. Trăiesc printre compatrioții mei, ceea ce nu provoacă nici comentarii, nici mirare. Deci se pare că cel mai bun lucru este să rămân la adăpost, până la noi ordine.

Întrucât am terminat *Sub nori de furtună*, voi încerca să termin, cât mai repede cu putință, gramatica tibetană, apoi voi începe o lucrare nouă pentru Plon, *Vestul barbar din marea Chină*, studiu

despre teritoriile de la frontieră și despre triburile care le locuiesc, cu observații asupra mișcărilor politice care se produc etc., lucrare de o anumită actualitate, de vreme ce China, roasă fiind dinspre coastă, încearcă să asimileze aceste populații. [...]

Kangting, 8 septembrie 1939

[...] Astăzi am fost informată că războiul s-a declanșat și că se dau lupte. Episcopul a venit să mă anunțe; a găsit, la mine, pe trei dintre preoții săi, care veniseră deja să îmi comunice vestea, așa că ne-am găsit ca între francezi și... nu e deloc vesel, te asigur. Opt dintre misionarii episcopului sunt mobilizabili și așteaptă o depeșă de la consul care să îi cheme la datorie.

Tu ești la Saint-Laurent, firește, nici nu ai putea să fii altundeva mai bine. [...] Oamenii par să fi uitat deja masacrele de acum 20 de ani. Uite-i că o iau de la capăt, iar războiul va fi, de data aceasta, de o mie de ori mai sângeros, din cauza "progreselor" aviației. Ceea ce am văzut eu în China este terifiant. E destul de neobișnuit faptul că mă găsesc, din nou, tot în Orient, și în timpul acestui război, așa cum mă găseam în timpul celui precedent. Va dura oare mult timp?... Este foarte greu de crezut că nu, dacă te gândești la cât de perfecționate sunt mijloacele de distrugere. Italienii s-au declarat neutri. Pentru câtă vreme?... Nu am deloc încredere în englezi. Valoarea lor militară mi se pare îndoielnică. Cât de bun este armamentul lor?... Nu au trupe antrenate, obligația de a face armata funcționează la ei de puțină vreme. Mă îndoiesc că spaniolii se vor urni, trebuie să fie extenuați, iar Franco are numeroși adversari în interior. Dar mă gândesc că germanii, chiar și singuri, vor fi formidabili. Cum ne vom descurca noi cu finanțele noastre, care nu seamănă deloc cu cele pe care le aveam în 1914? [...]

Kangting, 27 octombrie 1939

[...] Iată și războiul care a amenințat atât de multă vreme... Oare cât va dura? Nu pot să-mi fac nici o idee despre asta. Veștile nu ajung la Tatchienlou decât cu multă confuzie. Emisiunile de radio sunt cenzurate și deformate. [...] Sigur este numai faptul că Hitler a crezut că a dă lovitura în Polonia fără să obiecteze nimeni. Nu bănuia că va avea de suportat un alt război. Stalin pare că l-a "dus de nas": Rusia, care era considerată complet pacifistă, dezvăluie planuri de mare anvergură. Pare să vrea, în răstimp scurt, să transforme strașnic harta lumii. [...]

Kangting (Sikang), China, 4 aprilie 1940

[...] Am fost bucuroasă să aflu că bronșita de care ai suferit este complet vindecată. În ce privește slăbiciunea... de vreme ce ai poftă de mâncare, o vei depăși. Totuși, regimul de "cameră", unde stai închis, nu este făcut pentru a da puteri. E nevoie de aer liber. Aș vrea să te conving de acest lucru. Timpul frumos a revenit în Sud. Ar trebui să închiriezi o căsuță rustică la Grau-du-Roi. Nu ezita. Înainte ca mulțimea să invadeze piața, asigură-ți o mică locuință - *cu vedere spre mare* - pentru petrecerea acestui anotimp.

[...] Războiul va dura multă vreme. Adversarii noștri sunt puternici și mă îndoiesc că noi ne vom resemna să acceptăm condițiile lor de pace. Ceea ce ar însemna, de altminteri, pregătirea unui alt război peste puțină vreme. Acum tragem ponoasele pentru comportamentul nostru față de Cehoslovacia și față de Spania republicană. Tragem ponoasele pentru lipsa de vigoare a dezarmării. Când te gândești că la Paris și la Londra erau aclamați cu entuziasm Daladier și Chamberlain, care reveneau ca niște netrebnici de la München! Asta se plătește. Churchill a fost bun profet atunci când a zis, la acel moment: "Avem de ales între

dezonoare și război, și vom avea război." Așa s-a întâmplat. [...]

Kangting, 8 mai 1940

Ți-am scris mult pe 4 mai, dar după ultimele câteva zile evenimentele legate de război par să se agraveze în Europa și Italia urlă strașnic. Cine știe dacă nu va intra și ea în luptă, împinsă de Germania. Aș vrea să îți amintesc că în locuința mea din Digne încă mai există cufere cu cărți, iar, pe palierul de la etajul întâi, există o valiză mare unde se află corturile mele cele mari, covoare și o altă valiză cu lenjerie, pături etc. Pe scurt, în afară de mobilier, care este sumar, mai există încă, la Digne, o grămadă de lucruri a căror pierdere m-ar afecta enorm dacă s-ar întâmpla ca această casă să fie demolată sau incendiată. Ceea ce s-ar putea întâmpla ar fi ca unele trupe dușmane să ajungă până la Digne, să se instaleze în această vilă goală și să acapareze tot ce se găsește în ea. Sper din toată inima că așa ceva nu se va întâmpla, dar s-ar putea întâmpla altceva, și anume ca acolo să fie trimiși soldați francezi, în caz de atac sau de amenințări prea insistente ale italienilor și acești soldați să fie cantonați în casa mea... Atunci... Se știe în ce stare de spirit și de nervi sunt niște oameni obosiți, care au înaintea lor perspectiva unui pericol iminent... Cine ar îndrăzni să îi condamne dacă nu s-ar comporta ca niște gentlemen reuniți cu seninătate într-un salon? [...] Dar ceea ce este lipsit de profit pentru cei care fac acest lucru, ar putea fi o pierdere regretabilă pentru mine, care nu sunt bogată, care am suferit deja atâtea pierderi în timpul războiului sino-japonez. Prin urmare nu ai putea tu, tu sau Simone, să vă ocupați de evacuarea, în timpul cuvenit, a ceea ce rămâne transportabil în casă și de căratul acestor obiecte la Saint-Laurent, cu un camion? Ceea ce mă interesează mai mult sunt *cărțile* care mi-au mai rămas acolo și apoi corturile mele cele bune. [...]

Spitalul Catolic, Kangting, 16 mai 1940

Toată lumea prevedea o mare ofensivă pentru această primăvară. Poate nu se prevedea că va lua proporțiile la care a ajuns acum. Cred că reputația agenției engleze *Intelligence Service* a fost supraestimată, ca numeroase alte lucruri. [...] Hitler are un plan, și anume să acționeze rapid, s-a pregătit pentru asta de multă vreme, în timp ce alții se gândeau numai la trafic sau behăiau: "Pace! Pace!" Or, nu poți să faci să domnească pacea de unul singur, trebuie să aibă și vecinul aceleași sentimente ca tine, și vecinul nostru nu le avea.

[...] Aici, noi rămânem sub amenințarea bombardamentelor. Aceeași perpetuă întrebare: "Vor veni? Nu vor veni?" de anul trecut, care reîncepe, și am ajuns să blestemăm zilele cu timp frumos și nopțile în care strălucește luna, care pot favoriza raidurile. Avioanele au zburat foarte aproape de noi. Munții noștri înghesuiți unul într-altul, piscurile care au înălțimi cuprinse între 6.000 și 7.000 de metri, ne protejează puțin, dar nu destul pentru a ne oferi certitudinea securității. Violet Sydney este tot aici, cumplit de supărată pentru acest motiv și neîntrezărind nici un mijloc practic de a pleca în altă parte prin acest ținut răvășit. Eu mă simt bine, chiar foarte bine și, dacă nu ar fi grijile legate de mijloacele de asigurare a subzistenței, în acest ținut, unde costul vieții a devenit mult mai ridicat decât în Franța, totul ar merge bine.

Gramatica mea tibetană este încheiată, mi se pare că este o lucrare destul de reușită și unică în genul ei, prin maniera în care este prezentat subiectul. Aș vrea să îmi acord o lună de odihnă, de care creierul meu are mare nevoie, apoi voi începe o altă lucrare, fără îndoială cartea mea despre *Vestul barbar din marea Chină*. Până atunci, Plon îți va trimite *Sub nori de furtună*, care apare pe 15 iunie. [...]

Kangting (Sikang), China de Vest, 31 decembrie 1940

Ți-am scris pe 24 octombrie și pe 30 noiembrie. Ai primit aceste scrisori? În ce mă privește, eu am primit scrisoarea ta pusă la poștă pe 14 iulie, dar de atunci nu am primit nici o altă scrisoare și sunt foarte nerăbdătoare să am vești de la tine. Cum ai petrecut iarna?... Este oare, la Saint-Laurent, tot atât de frig anul acesta ca anul trecut?... Sunteți, tu și Simone, bine sănătoși?... Cu lentoarea asta a comunicațiilor poștale pot să prevăd că scrisoarea mea va ajunge la tine abia la sfârșitul lui februarie. În Sud va fi deja aproape primăvară. [...]

Nu există nici un semn că aș putea reveni în Franța în acest moment. Nu aș putea să îmi câștig existența acolo și, de altfel, nu voi avea banii necesari pentru a plăti călătoria. [...]

[...] Nu rămân inactivă, strâng materiale sub formă de literatură și, după ce va trece furtuna - dar poate să mai dureze încă multă vreme -, sper că voi putea negocia această marfă cum am făcut-o și până acum. [...]

Nu îți vorbesc decât de afaceri, așa este cel mai bine, fără îndoială, dar adaug expresia afecțiunii mele credincioase și cele mai bune urări pentru tine și Simone; să dea cerul să rămâneți, amândoi, sănătoși și liniștiți. Transmite-i urările mele și lui Fanny, când vei avea ocazia.

Albert te salută cu respect și adaugă urările sale pentru tine și pentru cele două nepoate ale tale.

Nota editorului:

Între aceste două ultime scrisori - cea din 16 mai și cea din 31 decembrie 1940 - nu mai avem nici o urmă din corespondența Alexandrei David-Néel adresată lui Philippe Néel, care se retrăsese în casa familiei sale de la Saint-Laurent-d'Aigouze, în Gard, unde a

murit în ianuarie 1941, ocrotit și îngrijit cu mare devotament de nepoata sa, Dra. Simone Néel.

În ceea ce o privește, Alexandra, neliniștită că nu mai primește nici o veste de la soțul său, adresează nepoatei sale dna Lucy Gut-Néel, care locuia în Elveția, următoarea scrisoare:

Spitalul Catolic
Kangting (Sikang), China, 22 septembrie 1940

[...] Ai vreo veste de la unchiul tău Philippe? În China nimeni nu mai primește scrisori din Franța și există motive să presupunem că cele adresate de aici persoanelor care locuiesc acolo nu ajung la destinație. Unchiul tău are obișnuința de a-mi scrie frecvent, dar uite că se fac în curând cinci luni de când nu am mai primit nici o veste de la el, sper că este teafăr la Saint-Laurent-d'Aigouze, dar, dacă este posibil, aș prefera să fiu sigură de acest lucru.

Iarna se apropie, ziarele străine și radioul vorbesc despre foamete! Ce se va întâmpla cu bietul tău unchi în asemenea condiții, el, care are o sănătate atât de delicată? Elveția este aproape de Franța, comunicațiile poștale poate mai funcționează încă. Fă deci, te rog mult, tot posibilul să afli cum se simte unchiul tău și să mă informezi. [...]

Nota editorului:

Dna. Lucy Gut-Néel reușește să ia legătura cu unchiul său și să transmită mătușii sale scrisoarea acestuia, care răspunde în acești termeni pe 1 ianuarie 1941:

[...] Cât îți sunt de recunoscătoare pentru că mi-ai transmis scrisoarea unchiului tău! A ajuns relativ repede, de vreme ce ștampila poștei din Vevey arată data de 21 noiembrie, iar eu am

primit-o pe 31 decembrie. Trebuie să luăm în calcul faptul că serviciul par avion se oprește la Chengtu (Szechuan) și că de acolo corespondența este purtată de un om în spinare, prin munți, ceea ce durează zece zile. Sper că îmi vei permite să mai apelez la intermediul tău pentru a coresponda cu unchiul tău. Mi-a fost extrem de greu să stau atâta vreme fără să știu ce se întâmplă cu el în aceste vremuri nefericite. [...]

Nota editorului:

Și iată un ultim fragment dintr-o scrisoare a Alexandrei către nepoata sa, scrisă pe 14 februarie 1941:

Ți-am trimis o scrisoare pe 6, dar de atunci am primit una de la unchiul tău, căruia i-am răspuns. Este vorba de cea pe care tu ai avut amabilitatea să mi-o transmiți. Consulul Franței la Chengtu îți va trimite direct certificatul de rezidență de care are nevoie unchiul tău pentru a obține permisiunea de a-mi face o expediere de bani. [...] Unchiul tău va reuși probabil să obțină această permisiune, de vreme ce, conform legii, soțul este obligat să își întrețină soția. În orice caz, măcar va încerca.

Încă o dată îți mulțumesc pentru amabilitatea pe care o ai de a-mi facilita comunicarea cu Saint-Laurent. Îți sunt extrem de recunoscătoare.

Toată prietenia mea, ție și alor tăi.

Nota editorului:

Tot conform informațiilor furnizate de dna Lucy Gut-Néel, scrisoarea de mai sus s-a încrucișat pe drum cu telegrama care anunța Alexandrei moartea lui Philippe.

Pe data de 14 februarie ea îi telegrafia nepoatei sale:

"Am primit trista veste. Sunt mâhnită. Cu multă afecțiune. Alexandra David-Néel."

Despre acea telegramă a morții, Alexandra mi-a vorbit adesea. A rămas, se pare, un moment destul de lung cu ea în mână, a recitit-o de mai multe ori, și-a înghițit lacrimile - se obișnuise încă de mică să nu plângă - și pronunțase această frază simplă: *"L-am pierdut pe cel mai bun soț din lume și pe singurul meu prieten."*

Alexandra va repeta această frază simplă de ori de câte ori va vorbi de "Domnul Néel", și i se întâmpla să o facă din ce în ce mai des. Și cuvintele pe care le pronunța despre el exprimau întotdeauna o reală admirație și mai ales sentimente de profundă recunoștință și o afecțiune sinceră.

Neînțelegerile de odinioară se risipiseră și ea avea, de asemenea, multă considerație pentru toți membrii familiei Néel. Ba chiar a purtat, cu cel mai tânăr dintre frații lui Philippe, pastorul Elie Néel, o corespondență constantă, marcată de o mare încredere în acesta.

Astfel, cu două luni înaintea morții sale, aducându-și aminte, o dată în plus, de toți cei pe care îi cunoscuse și pe care îi văzuse dispărând, m-a pus să caut fotografiile lui Philippe, acest "foarte scump prieten", pentru a le mări.

Demonul călătoriilor, adăugat la profunde diferențe de caracter, a separat aceste două ființe, unite, totuși, printr-o sinceră și indestructibilă prietenie care, vreme de patruzeci de ani, nu s-a stins niciodată...

La marea lecție de curaj, de voință și de vigoare pe care Alexandra ne-o dă de-a lungul acestor pagini, nu se adaugă oare, de asemenea, și o profundă mărturie de fidelitate și poate chiar de dragoste?...

Marie-Madeleine Peyronnet
Samten Dzong, 24 octombrie 1974

JURNAL DE CĂLĂTORIE permite cititorilor să descopere şi să urmeze, alături de o femeie ieşită din comun, ţinuturi şi credinţe necunoscute, dar şi un destin neobişnuit.

De-a lungul marilor călătorii prin enigmaticul Tibet, ALEXANDRA DAVID-NÉEL a purtat o asiduă corespondenţă cu soţul său, Philippe Néel.

Demonul călătoriilor, adăugat la profunde diferenţe de caracter, a separat aceste două fiinţe, unite, totuşi, printr-o sinceră şi indestructibilă prietenie care, vreme de patruzeci de ani, nu s-a stins niciodată.

La marea lecţie de curaj, de voinţă şi de vigoare pe care Alexandra ne-o dă de-a lungul acestor pagini, nu se adaugă oare, de asemenea, şi o profundă mărturie de fidelitate şi poate chiar de dragoste?

ALEXANDRA DAVID-NÉEL aşa cum a fost se povesteşte pe ea însăşi.

O CARTE SENZAŢIONALĂ
DESPRE O LUME ENIGMATICĂ!

ISBN 973-9307-86-8